

BATTHYÁNY TIVADAR GRÓF

BESZÁMOLÓM

I. KÖTET

SZERZŐ KIADÁSA

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.
NYOMÁSA

– Budapest, az Athenaeum könyvnyomda r.-t.

ELŐSZÓ.

Nem érzek magamban történetírói hivatást. A nyilvánosság előtt való szereplés sem tartozik szenvedélyeim közé. És ha mégis tollhoz nyúlok és «Beszámolóm»-mal a nyilvánosság elé lépek, ez azért történik, mivel érzem, hogy ezzel többrendbeli súlyos és mulaszthatatlan kötelességnek teszek eleget.

Először is: önmagam iránti kötelesség az, amit ezzel teljesítek. Helyesebben mondva, talán nem is annyira a magam személye az, amiről itt szó van, hanem az a név, amelyet viselek, és az a szűkebb család, amely szeretettel övez körül. Neveimet mocsoktalanul örököltem a tisztas elődök hosszú sorozatától: nekik, az ő emléküknél tartozom azzal, hogy ezt a nevet éppen olyan tisztán és mocsoktalanul hagyjam maradékaimra. Azt a gondolatot meg éppen nem tudnám elviselni, és ez talán még síromban sem hagyna nyugodni, hogy az a kis család, amelynek körében oly boldogan élek, holtom után ne a legteljesebb szeretettel és büszkeséggel, hanem talán a restelkedésnek bizonyos nyomasztó érzésével emlékezzék reám.

Mert mi tűrés-tagadás, nevémet, személyemet az utolsó évtized folyamán példátlanul sok gyalázkodás érte. Több évtizedre nyúló tiszta és önzetlen politikai múltam nem volt akadály a gonosz és ostoba rosszakarat a rágalom sarának egész szennyes tengerét reám ne zúdítsa. Stréberek,

akik a maguk karrierjét a mások legyalázásával hiszik meg-alapozhatni; szélkakasok, akik a maguk takarnivalóit azzal leplezik, hogy másokat vádolnak és szidalmaznak; szolgál-
lekek, akik minden hatalmat kiszolgálnak és annak azzal ipar-
kodnak kedveskedni, hogy azokat szólják-szapulják, akik a
mindenkori hatalomnak nem kedvesek, – mind jogosítva érez-
ték magukat arra, hogy sáros csizmájukat hozzám, nevemhez
dörzsöljék.

Elkövettem mindent, hogy a reám zúdított vádak és rágalmak az illetékes és törvényes fórum előtt tisztáztassanak. Hangosan, a nyilvánosság előtt követeltem, – és követelem ma is – hogy független állambíróság vizsgálja meg, kik és mennyiben okai a nemzetet ért szörnyű katasztrófának, és állítsanak engem is a bíróság elé, és ha bűnösnek talátlatom, ítéljenek el. Kérvénnyel fordultam a nemzetgyűléshez, amelyben törvényes forma szerinti vád alá helyeztetésemet kértem. Mindhiába. A nyilvánosság előtt elhangzott felszólalásaimat hallgatással mellőzték, kérvényemet «ad acta» tették.

Ez a negatívum, hogy t. i. az illetékes körök annyira vonakodtak az ellenem való törvényes eljárás megindításától, talán más körülmények között megnyugtatómra és elégtételemre szolgálhatott volna. Tudván azt, hogy nem vagyok az illetékes körök előtt «grata persona», talán bizonyos joggal következtethettem arra, hogy ez a vonakodás nem személyem iránti kíméletben, hanem abban leli magyarázatát, hogy ők maguk sem bíztak abban, hogy az ilyen törvényes eljárás reám nézve marasztaló eredménnyel végződne. A mostani viszonyok között azonban az ilyen közvetett úton való «felmentés»-sel meg nem elégedhettem. Mert ha valamikor, úgy a mostani világban igaz az a régi latin mondás, hogy «semper aliquid haeret». Elég, ha e tekintetben arra a példátlan vészbíróági eljárásra utalok, amellyel a Nemzeti Kaszinó választmánya

eltitkolt, spicliszerűleg besúgott vádakra egyoldalúlag, meghallgattatásom nélkül ítélkezett fölöttem és kizáratásom ki mondásával akart megbélyegezni.

Szerencsére az *ilyen* módon hozott megbélyegző ítélet nem az elítéltet, hanem az ítélethozót bélyegzi meg. De ez is világosan elárulja azt a tendenciát, hogy miután az alkotmányos úton, a törvényes fórumok előtt nem hittek megsebezhetni, *társadalmi* úton iparkodtak erkölcsileg tönkretenni. Én ez ellen a tendencia ellen a *magyar társadalomhoz* apellálok és ezért lépek «Beszámoló-mal a nyilvánosság, a magyar társalom elé.

*

De egy másik kötelességet is teljesíteni vélek jelen könyvemmel.

Évek hosszú során át tagja, sőt egyik vezetője voltam a függetlenségi és 48-as pártnak. Ennek a pártnak, amint tudjuk, két szárnya volt; én mindig az ú. n. radikálisabb szárnyhoz tartoztam, ahhoz a szárnyhoz, amely a nemzet függetlenségi törekvéseit mint komoly realitást fogta fel és a nagy nemzeti célt egybekapcsolta a demokratikus és szociális haladás iránti törekvésekkel. Ennek a pártnak a többi pártokétól eltérő egészen önálló külpolitikája volt. Ellenese volt a német császári hatalommal való szoros szövetségnek, mert belátta, hogy a német expanzív, imperialista törekvések előbb-utóbb súlyos bonyodalmakat idéznek elő, és a szoros szövetségnél fogva nekünk ezekben a bonyodalmakba, amelyekhez semmi közünk sincs, bele kell keverednünk.

A magyar kormányok hatalmuk teljes súlyával mindig ez ellen a frakció ellen fordultak. A híres magyarországi választási technika minden eszközét igénybevétték, hogy ennek az iránynak (amely a törzs-magyar népnél nagy népszerűségnek

örvendett) a képviselői minél kisebb számban kerüljenek be a törvényhozás termébe. A nagynémet patrónus előtt tudniillik azt kellett dokumentálni, hogy ez a németellenes irányzat a magyar közvéleménynek csak egy csekély, számba nem veendő töredékét képviseli.

A háború alatt ez a szigor csak fokozódott. A magyar kormány ugyanis a nemzet létét egyetlen-egy kockára tette fel: a győzelem kockájára. Arra nem akart, vagy tán inkább nem mert gondolni, hogy mi történik ezzel a nemzettel, ha a háború kockája balra fordul. Ezért azután nemcsak a béketörekvéseknek minden megnyilvánulását fojtotta el, hanem megakadályozott minden olyan akciót, amely demokratikus és szociális irányban komoly haladást jelentett volna!

Ez óriási hiba volt. Mert ennek tulajdonítandó, hogy a háború elvesztése a magyar nemzetet teljesen készületlenül találta. Nemcsak azért, mert a négy éven át tartó folytonos diadal-harsonázás után borzalmas meglepetésként hatott az a kijelentés, hogy «a háborút elvesztettük», hanem még inkább azért, mert az agyonkínzott, kiéhezett, lerongyolódott néptömegek szociális igényeinek még a minimumát sem látták kielégítve. Ekkora feszültségben a robbanást csak idejében véghezvitt alapos bel – és külpolitikai rendszerváltozással lehetett volna megelőzni, de még ezzel is, szinte szántszándékkal, elkéstek.

Ezek után annak a frakciónak a vállaira hárítani minden felelősséget a történekekért, – amely frakciónak mindig igaza volt, de amelynek az igazságát mindig elfojtották – szinte páratlan történelemhamisítás. És én érzem azt a kötelességet, hogy ezzel a történelemhamisítással szemben nekem, aki ennek az agyonvádolt frakciónak egyik vezető tagja voltam, síkra kell szállanom. És én hiszem is azt, hogy ha ennek a felelőség-áthárításnak az ellenforradalmi idők elején lehetett is némi

sikere, ma már, amikor az elmék és a viszonyok már jelentékeny mértékben meghiggadtak, a történelmi igazságnak érvényesülnie és győznie kell.

*

Könyvem nem történelmi könyv, mert csak azt írom meg ami velem történt, amit én cselekedtem vagy amiről közvetlen tudomást szereztem. Még így is az adatok nagy tömege gyűlt össze. Hiszem, hogy a hivatott történetíró, aki ennek a gyászos korszaknak történetét megírja, az adatok egyikének vagy másikának hasznát fogja venni. Annál is inkább, mivel minden tényért, minden adatért, melyet könyvemben felsorolok, minden körülmények között helytálló. Semmit meg nem írtam, aminek igazságáról meg nem győződtem; de mindent megírtam, ami tárgyamhoz tartozott, ha ezt lelkiismeretes megvizsgálás során igaznak találtam. És mivel *tudom*, hogy mindenben az igazat írtam: nyugodtan bocsátom könyvemet a magyar elfogulatlan közvélemény ítélete alá.

BATTHYÁNY TIVADAR.

KOSSUTH LAJOS.

A függetlenségi és 48-as pártnak az az árnyalata, amelynek évek hosszú során át egyik vezető tagja voltam, mindenkor meggyőződéssel, fennen hirdette, hogy politikájának alapja minden vonatkozásban Kossuth Lajos politikai hitvallása. Ma, amikor ismertetem azt a szerepet, amelyet pártom hazánk sorsdöntő korszakában vitt, kötelességet teljesítek a magyar függetlenségi politika lángelméjének emlékével szemben, amikor Kossuthnak a magyar szent korona birodalmának összeomlását évtizedekkel megelőző időkből reánk maradt tanításait felelevenítem.

1867-ben, a kiegyezés megkötésekor Kossuth Lajos Deák Ferenchez levelet intézett, amelyben megjövendöli, hogy Ausztriával való belsőbb viszonyunk miatt végképpen elmérgesedik majd és fejünkre nő úgy a nemzetiségi kérdés, mint a horvát és délszláv probléma; megjövendöli, hogy mindkét kérdés kritikus kifejlődéshez fog jutni és hogy Ausztriával való közösségünk nemcsak hogy nem véd meg bennünket az orosz veszedelem ellen, hanem, éppen ellenkezőleg, a balkezes osztrák Balkán-politika előbb-utóbb nyakunkra hozza az orosz inváziót.

Kossuth Lajos a Németbirodalom és a német császárság jövőjéről szólva, egy 1893-ban tett nyilatkozatában megjövendöli, hogy a felelőtlen császári uralom s a parlamentáris kormányrendszer hiánya előbb-utóbb megbosszulja magát és jönni fog egy olyan világválság, amely a Hohenzollern-uralmat s az antidemokratikus birodalmi kormányrendszert alapjaiban fogja megrázni. Előre megjövendölt, hogy a császári vezetés mellett kibontakozó német világhatalmi törekvések az egész világot kihívják maguk ellen, s előre jelzi, hogy a Romanovok válságával időrendben Össze fog esni a hohenzollerni gondolat válsága.

Kossuth előre látta a világpolitika legnagyobb eseményeit és ezekkel kapcsolatban a hazánkat fenyegető veszélyeket. Kereste is ez ellen az orvosságot, amelyet Magyarország minél teljesebb állami önállóságában és a bennünket környékező népekkel való megbékülésben és megegyezésben hitt megtalálni.

És mennyire igaza volt!

Aki végigélte, mint mi, Szent István birodalmának rettenetes katasztrófáját, bámulattal, hódolattal, de egyúttal a végső elkeseredés érzelmeivel kénytelen arra gondolni, hogy romlásunkat az okozta, hogy Magyarország legnagyobb államférfiának tanításait nem követték, az övével ellentétes politikát szolgáltak és ezzel okozóivá lettek országunk gyászos feldarabolásának.

A VILÁGHÁBORÚ ELŐZMÉNYEI.

KÜLPOLITIKÁNK.

A világháborút megelőző évtizedek során az osztrák-magyar kettős monarchia hivatalos külpolitikáját a német-osztrák-magyar-olasz szövetség, vagyis az ú. n. hármasszövetség pilléreire építették fel. Alapelvül az szolgált, hogy ennek a három nagyhatalomnak szövetsége állandóan biztosítja a népeknek az általuk annyira és jogosan sóvárgott békét, abban az esetben pedig, ha mégis kitörne a háború, a hivatalos politikai hitvallás szerint a győzelem a hármasszövetség államai részére okvetetlenül biztosítva, van. Alátámasztották ennek a szövetségnek szilárdságát és katonai hatalmát egy köztünk a román királyság uralkodója és kormánya között kötött katonai konvencióval, amely – úgy vélték – Románia támogatását biztosítja egy nemzetközi háborús konflakráció esetében. Ebben a külpolitikai beállításban természetesen a vezetés a német császár és a német birodalmi kormányzat kezeiben összpontosult, akik állandóan szorítottak bennünket, az osztrák-magyar monarchia két államát, hogy minél erősebben és gyorsabban fegyverkezzünk úgy szárazföldön, mint a tengeren. Alátámasztották még szövetségünk vélt erősségét azzal, hogy tekintettel a Balkán-államoknak egymás között és Törökországgal szemben való versengésére, Bulgáriát és Törökországot döntés esetére szövetségünknek vélték tekinthetni, amiben különben nem is tévedtek.

Szigorú ragaszkodás a hármasszövetséghez, legbensőbb hit abban, hogy ez a szövetség nemcsak a Németbirodalom, hanem az Osztrák-Magyar monarchia biztonságát is garantálja és érdekeit szolgálja, volt úgy az agg uralkodó I. Ferenc József császár és király, mint a közös, magyar és osztrák hivatalos világ kül-

politikai dogmája. Aki ezt a külpolitikát nem vallotta, az ki volt zárva minden néven nevezendő' magyar és közös kormányzati funkcióból. És ezt a hivatalos külpolitikát a magyar ellenzéki pártok nagy része is tiszteletreméltó meggyőződéssel magáénak vallotta. Elég, ha felemlítem Kossuth Ferencet, Apponyi Albert grófot, Barabás Bélát, Hoitsy Pált és Tóth Jánost a függetlenségi és 48-as párt vezetői közül, továbbá Andrássy Gyula grófot és az időnként nagyobb részét mágnásokból köréje csoportosult politikusokat, valamint a néppártot és ennek élén Zichy János, Zichy Aladár grófokat mint a párt volt elnökeit, továbbá Huszár Károlyt, Haller Istvánt, Rakovszky Istvánt és a párt összes többi korifeusait, akik valamennyien lelkes hívei voltak ennek a német-osztrák-magyar-olasz-román szövetségi politikának. Jaj volt annak, aki akkoriban a hivatalos német hármasszövetségi politikát nem helyezte. Erről magamnak is alkalmam volt érdekes tapasztalatokat szerezni, – de erről majd később.

Szemben az ismertetett hivatalos osztrák-magyar külpolitikával a függetlenségi és 48-as párt egyik árnyalata, melynek vezetői Justh Gyula mellett Holló Lajos, Lovászy Márton és e sorok írója voltunk, a legnagyobb aggodalmakkal viseltettünk a német-szövetségi politikának elsősorban Magyarországra, de ezenfelül a dinasztíára és az Osztrák-Magyar monarchiára nézve veszedelmes volta miatt. Felfogásunkat lehető röviden így összegezhetem:

Németországnak Sedan óta állandóan a francia – revanche-tól kellett tartania. A Németországgal való szoros szövetségének folytán azzal a veszedelemmel fenyegetett bennünket, hogy belekeveredünk egy olyan háborús viszályba, melyhez lényegileg semmi közünk. A magyar közvélemény rendkívül idegenkedett attól, hogy Elzász-Lotharingia védelmére vért és vagyont áldozzon a németek oldalán a franciákkal szemben, akikhez évszázados tradicionális szimpátia fűzte. Igaz, hogy a hármasszövetségi szerződés értelmében mi csak ajkkor voltunk kötelesek Németországnak fegyveresen segítségére sietni, ha azt egyszerre két nagyhatalom támadja meg, de a francia-orosz entente létrejötte óta, amely különben a hármasszövetségi

szerződésnek logikus folyománya volt, ez a veszély tényleg fennállott és pedig a maga egész nagyságában akként, hogy egy német-francia háború esetén mi az óriási orosz hatalommal és annak szatelleseivel leszünk kénytelenek az élethalálharcot megvívni.

De ez csak az egyik ok volt, amely bennünk komoly aggodalmakat ébresztett a hármasszövetségi politikával szemben. A másik ok az volt, hogy a Németbirodalomról és annak élén *A* veszedelmesen ambiciózus II. Vilmos császárról joggal feltehetjük, hogy igazi német szívóssággal törekszenek a «Drang nach Osten» jelszó szellemében arra, hogy a Németbirodalomból a világ egyik legnagyobb és leghatalmasabb világbirodalmát építsék ki. Ezért törekedett a német birodalmi politika minél szorosabban magához láncolni az Osztrák-magyar Monarchiát és ezen keresztül Romániát, amelynek élére a német tervek megvalósítása érdekében küldöttek egy Hohenzollern herceget román királynak, hogy ott Bukarestben, a kelet kapujában képviselje a nagy német világbirodalmi eszmét. Tudtuk, hogy a Németbirodalom az «einen Platz an der Sonne» frázissal és a «Drang nach Osten» jelszóval szárazon és tengeren a világhatalmi versenyben a legelső helyre törekszik, de tudtuk azt is, hogy a porosz junker-uralom ott, ahol német érdekekről van szó, nem ismer kíméletet, nem ismer barátot vagy ellenséget, csak egyet: a germán világhatalom nagy eszméjének érdekeit, és tudtuk azt is, hogy senki kíméletlenebbül nem bánik el azokkal, akik törekvéseinek, nemzeti ideáljainak útjában állanak, mint éppen a porosz vezetés alatt álló német császári kormányzat. Barátaim és én, őszintén megvallom, féltünk a német szövetségtől, mert alapos átgondolás után arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a magyar nemzet békés fejlődésének és állami önállóságának legnagyobb veszedelme a német világpolitika, és ezért nemzetünkre nézve egyenesen katasztrofálisnak tartottuk azt a külpolitikai konstrukciót, amelyben a kettős monarchia és benne a magyar nemzeti állam egész hatalma a német törekvések szolgálatába állítatik. Végzetes veszedelmet láttunk abban, hogy a német hatalmi törekvések szolgálatába állítottak dinasztiát, monarchiát és magyar

birodalmat. Veszedelemet láttunk abban nemzeti szempontból, mert világos volt előttünk, hogy a «Drang nach Osten» megvalósulásának útjain a német törekvéseknek útjában fog állani az egységes magyar nemzet. Tudtuk, hogy ahol a német hatalom elhelyezkedik, ott azonnal hadat izén minden nem-német nemzeti törekvésnek. Ott állott előttünk intő példaként a lengyel nemzet sorsa Posenben. A németeknek Oroszországgal szemben az lett volna érdeke, hogy a lengyel nemzet barátságát magának biztosítsa, és mégis évtizedeken át Posenben egyebet sem tett, mint hogy lengyel alattvalóit kisajátításokkal, törvényhozási és kormányzati vekszációkkal a föld színéről kipusztítani igyekezett. Féltünk attól, hogy ha a német világbirodalom tényleges megalapításának kísérlete foganatba vétetik, mi magyarok útjában fogunk állani a németségnek és akkor a magyarságra a Posenben alkalmazott rendszeres pusztítás borzalmas korszaka következik be. Német győzelem esetére előre láttuk a németség gigászi harcát, irtó háborúját a magyarság nyelve, nemzeti érzelmei és állami önállósága ellen. De láttuk elgondolásunkban a dinasztia katasztrófáját is, valamint területi integritásunk veszélyeit, mert hisz nyilvánvaló volt, hogy a németek győzelme esetén valamely formában magukhoz akarják majd kötni a kettős monarchia egész területét és a román királyságot a maga egészében. Tudjuk, hogy a háború folyamán ezek a német törekvések már egész nyíltan tárgyaltattak. Alighogy egy német csapattest átlépte a magyar határt, már a magyar szem – és fültnak egész sokasága kénytelen volt szövetségeseink részéről végighallgatni pl. a pozsonyi pályaudvaron előkelő német tiszték kemény kritikáját, hogy miként merészelünk a pályaudvaron magyar koronázó-városunkat Pozsonynak nevezni. «Das muss anders werden, statt Pozsony ? wird nach unserem Siege Pressburg auferstehen.»

De talán elég hivatkoznom Czernin Ottokár gróf volt közös külügyminiszterünk, Conrad Hötendorf tábornagy s Krausz és Margutti báró tábornokok és mások műveire, akik nyíltan megmondják, hogy a győzedelmes háború befejezte után a magyaroktól akár fegyveres erővel is el kellett volna Erdélyt venni, mert ez volt az ára annak, hogy Románia be-

lépjen abba a nagy-német Mitteleurópába, amelynek így Hazánk territoriális integritásának borzalmas sérelme árán egyik Bundes-staatja lett volna Románia.

Különben elég e tekintetben a magyar kir. kormány félhivatalos történészének, Rubint Dezső tábornoknak «Az Összeomlás» című művére hivatkoznom, – amely bőségesen tartalmaz a függetlenségi és 48-as párt németellenes politikáját igazoló történelmi tényeket.

Idézem a tábornok művéből az alábbiakat:

«1917. október hó 27-én Vilmos császár Kolozsvárott találkozott József kir. herceggel ő fenségével.»

«Ez alkalommal Vilmos császár ismertette a Fenséges Úrral jövődjét terveit.»

«Ő egy katonai konvenciót akart létrehozni Németország és az Osztrák-magyar Monarchia között, melynek alapján a hadseregben minden teljesen egyenlővé lett volna nálunk és náluk. Fegyverzet, lőszer, kiképzés, szabályzat és nyelv (Gefechtssprache), szóval minden egységes német lett volna.»

«Hogy ezt elérhesse, még a falusi elemi iskolákban is kötelezővé akarja tenni a német nyelv oktatását, hogy mindenki, még a közembert is beleértve, tudja a német nyelvet». (Rubint Dezső tábornok «Az Összeomlás» című művének 104. és 105-ik oldalain.)

De nyilvánvaló, hogy maga a Habsburg-Lotharingiai ház mint dinasztia végzetesen lecsúszott volna győzelem esetén, – mindig a német szövetségben kivívott német győzelemre kell gondolnunk – mert a történelem tanúságai szerint a legerősebb szövetséges szokta a tejet lefölni.

Tudjuk, hogy a német kormánykörök már a háború alatt előbb félhivatalos, később már hivatalos úton is és mind nagyobb nyíltsággal köztudomásra hozták a német Mitteleuropa terveinek körvonalait, sőt részleteit is, elég Neumann Frigyes félhivatalos munkájára és később Peyer birodalmi alkancellárnak tett nagy horderejű nyilatkozatára utalnom, amelyben már egész nyíltan fejtegette a nagy német terveket. És ezekből a tervekben napról-napra világosabban kitűnt, mennyire indokoltak voltak az én és barátaim aggodalmai. Mert ha kiépítik

Mitteleuropát, meg van ásva a magyar nemzeti állam sírja. Nemzeti és magyar mivoltunkért a germán óriással kellett volna megívinnunk élethalálharcot. A gyenge osztrák szupremácia helyébe a német sokkal hatalmasabb és kíméletlenebb imperializmus lépett volna, amellyel szemben a harcot egymagunkban kellett volna megívinnunk, mert nem lett volna senki, akinek segítségére vagy szövetségére ebben a harcban számíthattunk. De végzetesen lecsúszik német győzelem esetében a mi aggodalmas elgondolásunk szerint a Habsburg-Lotharingiai dinasztia is, mert a német Mitteleurópában Ferenc József átmenetileg talán bizonyos kivételes elbánásban részesül, lényegében azonban Mitteleuropa élén mégis csak a Hohenzollern-dinasztiából kikerült német császár állott volna és a Habsburg-uralkodó a szövetség keretén belül a második helyre kerül, közgazdasági, katonai és külpolitikai függetlenségünk elvesztésével egy nagyhatalom kettős trónjáról a német szövetség rangsorban második fejedelmévé válik.

Íme ezek voltak főbb aggályaink arra az esetre, ha a hármasszövetség az előbb-utóbb kitörendő világháborúból győztesen kerül ki. Ámde én még ezt az ugyancsak kedvezőtlen perspektívát sem tartottam megvalósíthatónak, mert előre láttam és százszor meg is mondtam – illő formában -, hogy hármasszövetségi politikánkkal egyenesen a végromlásba viszik a kettős monarchiát, a dinasztiát és – a mi a legnagyobb veszedelem – magyar hazánkat és népünket. Elgondolásom – és barátaimé – röviden így fejezhető ki:

A nagyhatalmak, élükön Angliával mint elsősorban érdekelt hatalommal, sohasem fogják nyugodtan eltérni, hogy a Németbirodalom a szárazon Franciaország, Olaszország és az Oroszbirodalom fölé kerekedjék, Anglia pedig, ha tönkre nem akar menni, kell hogy minden eszközzel megakadályozza azt, hogy a Németbirodalom a tengereken – értve ez alatt úgy a tengeri haderőt, mint a tengeri kereskedelmet – öt túlszárnyalja. Ha a németbirodalom egyszer túlszárnyalja Angliát a tengeren és kivívja vele szemben a tengerek fölötti kereskedelmi uralmat, abban az órában az Angolbirodalom, a mi földgöm-

bünnök ez a leghatalmasabb szervezete, olyan lejtőre került, amelyen nincsen megállás a teljes bukásig és szétomlásig.

Elsősorban tehát Angliára nézve életkérdés az, hogy a németek a világhatalmi elsőbbséget semmi körülmények között el ne érhessék. így került az angol nemzet a német világpolitikai hatalmi törekvésekkel szemben az ellentábor élére. El kell ismernünk azonban, hogy Anglia évek hosszú során át mindent elkövetett, hogy a Németbirodalommal és elsősorban annak császárával békés megállapodásokra jusson s a fegyveres leszámolást elkerülhetővé tegye. Tudjuk, hogy mennyi kísérletet tett VII. Edward angol király, aki kora egyik legnagyobb és legzseniálisabb diplomatája és a mellett a békének meggyőződések híve volt. Számtalan kísérlet történt arra, hogy az angol és német hadiflotta fejlesztése körül német részről megindított verseny korlátoztassék, ámde e téren minden kísérlet II. Vilmos császár és kormányainak makacsságán hajótörést szenvedett. Elég Haldane angol hadügyminiszter berlini küldetésének lefolyására utalnom, valamint arra az irodalomra, amely e téren az adatok egész halmazát hozta nyilvánosságra. Az irodalom terén különösen a német Biber pompásan megírt, adatokra támaszkodó műve nagyon tanulságos.

Amikor Anglia minden kísérlete a végleges béke biztosítására a német ellenálláson meghiúsult, akkor VII. Edward király kezébe vette azt a hatalmas művet, melynek sikere betetőzte a mi borzalmas sorsunkat. Edward király szőttéfonta azt a diplomáciai hálót, mely végezetül bennünket a németekkel együtt bekerített, biztosítva ezáltal háború esetére szövetségesei és saját birodalma részére a Németbirodalom és szerencsétlen szövetségesei fölötti végső győzelmet. Aki figyelemmel kísérte a háborút megelőző években az angol király sürgés-forgását; aki, miként szerény magam is, éveken át közelről, látta mint dolgozott Karlsbad, Marienbad és Franzensbad csehországi fürdőekben a diplomácia és pénzvilág ott összegyűlt fejedelmeivel: az tisztában volt azzal, hogy ott a kedélyes golf – és teniszjátzmák, vidám kirándulások és a felfrissítő hatású marienbadi források vizének fogyasztása közben miként készítette elő az angol világbirodalom kedves divathőse és

örökifjú bonvivant királya a német világbirodalom nagyzási törekvéseinek és egyúttal a mi, szerencsétlen szövetségeseinek bukását.

Igaztalan lennék azonban Anglia királya és egyéb alkotmányos tényezőivel szemben, ha ki nem emelném azt a nagy lojalitást, melyet Edward király velünk szemben a végső' döntésig tanúsított. Köztudomású, hogy nemcsak maga Edward király, de vele együtt az angol nemzet összessége mindenkor az Osztrák-magyar Monarchiának mint nagyhatalomnak fenntartását követelte és soha a kettős monarchia gyengítésére nem gondolt, a magyar nemzetnek pedig egész életén át egyik legigazabb barátja volt, amit számos magyarországi utazása alkalmával nemcsak szavakban, hanem tettekben is igazolt. Lojalitása és igaz barátsága I. Ferenc József iránt, érzelmei velünk szemben, de a világbéke legnagyobb érdekei is arra indították Edward királyt, hogy mielőtt végleg döntött volna és végleg bezárta volna azt a nagy kört, amelynek majdnem matematikai biztonsággal kellett a bennszorultakat a döntés idejében megfojtania, Marienbadból jövet ellátogatott Ischlbe, I. Ferenc József császár és királyhoz, előadta neki a tényállást teljes nyíltsággal, megvilágítva az uralkodó és felelős államférfiai állásfoglalásának következményeit, és ezek alapján felszólította agg királyunkat, hogy álljon el a németszövetségtől és csatlakozzék a többi európai hatalmak koncertjéhez, ami által a Németbirodalom teljesen izolál tátott volna és ezzel – minthogy a németekről még sem tételezhető fel, hogy egymaguk az egész világ ellen felvegyék a harcot – évek hosszú sorára biztosítva lett volna a világbéke. I. Ferenc József, hallgatva alkotmányos tanácsadóira, elutasította Edward király baráti tanácsait és hűségesen megmaradt a hármasszövetség végzetes álláspontján. Az agg király szövetségi hűsége legnagyobb régi ellenfelével, a Hohenzollern-dinasztiával szemben kiállotta a tűzpróbát, mi azonban, vagyis Magyarország és az Osztrák-magyar Monarchia a Habsburg-dinasztiával együtt belepusztultunk ebbe a szövetségi hűségbe, a Németbirodalom pedig oly megalázkodásokban részesült, amelyek össze sem hasonlíthatók azokkal, amelyek akkor érik, ha Ferenc József kilép a szövetségből és

ezzel II. Vilmos császárt egy józan megegyezésre kényszeríti Angliával.

Íme ez volt a hármasszövetség terén a mi elgondolásunk. Mi féltünk a németszövetségtől hazánkért, királyunkért és végelemzésben az Osztrák-magyar Monarchiáért is. Jól mondja Czernin Ottokár gróf a háború után kiadott emlékiratai legелеjén az angol király fentiekben ismertetett javaslatának Ischlben történt elutasításáról, hogy: «und dieser Augenblick war Österreich-Ungarn's Schicksahlschwende».

A Justh-Holló-Lovász-Batthyány-féle függetlenségi és 48-as párt elgondolása szerint az enyészet és pusztulás veszedelme fenyegette a Habsburg-Lotharingiai uralkodó-családot, vele Magyarországot és az egész Osztrák-magyar Monarchiát. Rendületlenül meg voltunk győződve arról, hogy a német-szövetség mindnyájunk vesztét jelenti az esetben is, ha győzünk, mert német szövetségesünk a győzelem első napjától kezdve a német világhatalmi Mitteleuropát úgy fogja megszervezni, hogy abban a Habsburgok egy a Hohenzollernek császársága alatt meghúzódó Bundesfürst-i helyzetbe kerülnek, aminőben a bajor, szász és württembergi dinasztiák állottak a császár fennhatósága alatt, vagyis souverain-ekből, suzerain-ekké degradáltak. De meg voltunk győződve arról is, hogy mi magyarok a német világhatalmi császárság alatt elveszítjük területi integritásunkat, mert Erdélyt odaadják Romániának azért, hogy a német világbirodalomba mint «szövetséges állam» belépjen és magát a császár vezénylete és oltalma alá helyezze. És ha nem lett volna elég erre Erdély, a német győzedelmes haderők arra is rákényszerítettek volna, hogy még Kelet-Magyarország további részeit is «vitéségünk és lojalitásunk» jutalmául Romániának engedjük át.

De tovább megyek. Képzeljük el, mi lett volna a nagy-német Mitteleuropában a független magyar nemzeti állam iránti vágyódásunkból, melyet pedig a magyar függetlenségi párt mindenkor legfőbb programmjául vallott. Hogy mi lett volna? Nos hát, nagy szövetségesünk, a Hohenzollern-világhatalom egyszerűen lábbal tiporta volna a magyar nemzet összes jogait, vágyait, úgy, amint szegény lengyel testvé-

reinkkel is igyekeztek úgy elbánni, hogy idők múltán hírmondó se maradjon belőlük. A háború alatt sokat érintkeztem a velünk szövetséges és az oroszok ellen velünk együtt harcoló lengyel nemzet politikusaival és tudósaival. Ezek az urak sok érdekes okmányt hoztak tudomásomra, valamennyi között azonban a legérdekesebb az volt, amelyet egy félhivatalos titkos iroda terjesztett korlátolt számban az «irányadó körök» között mihez tartás végett. Ebben az irományban, amelynek másolata ma bizonyára megtalálható Varsó valamelyik állami levéltárában, egyszerűen az foglaltatott, hogy a magyar nemzet sok bámulatraméltó tulajdonságokkal bír, hősiessége a háborúban páratlan, ezt a nemzetet igen sok szebbnél-szebb tulajdonság ékesíti, sajnálják is nagyon, ámde ez a nemzet, ez a nép, ez az állam útjában áll a németek világhatalmi terjedésének Kelet felé, tehát éppúgy kötelessége a nagy eszme érdekében «je eher von der Bildfläche zu verschwinden», a föld színéről eltűnnie, mint a «lengyel nemzetnek». Hozzátette még az okmány szerzője, hogy kár, hogy oly kedvezőtlen helyen fekszik Magyarország, mert a szerbek már nem állják útját a német terjeszkedésnek, ezeket tehát nem szükséges elpusztítani és lehet őket nemzeti mivoltukban meghagyni, csak gazdaságilag álljanak Alldeutschland szolgálatában I

Harcoltunk tehát a német szövetség ellen, mert féltettük hazánkat a szövetség győzelme esetére is.

Ámde mi nem hittünk ebben a győzelemben, én legalább soha egy percig sem kételkedtem abban, hogy a többi világhatalmak és szatelleseik sohasem engedhetik meg a Németbirodalom győzelmét, mert ez egyenlő lenne Anglia háttérbeszorításával, Francia-, Orosz – és Olaszországnak letörésével. Biztosra vettem már évekkal a világháború kitörése előtt, hogyha német szövetségben megyünk neki a nagy világészámolásnak, az a mi vereségünkkel kell hogy végződjék, dacára hadseregeink nagyságának és kitűnőségének. Ha pedig a németek oldalán elveszítjük a háborút, világos, hogy a Németbirodalmat meg fogják ugyan alázni, gazdaságilag is tönkreteszik egy időre, de egy 70 milliós, tömören együtt élő népet végleg elbuktatni fizikai képtelenség. Ellenben az Osztrák-magyar

Monarchia, ha háborút veszít a németek oldalán, megszűnik nagyhatalom lenni, dinasztíája elveszíti trónját, népei pedig – melyek nagyrésze amúgyis centrifugális törekvéseivel csak a kedvező alkalmat várják arra, hogy otthagyják a dinasztíát és a kettős monarchiát – szerteszét fognak hullani.

A német szövetségben tehát, amely kivált Bismarck bukása után sem Oroszország, sem pedig Anglia barátságát magának biztosítani nem volt képes, akár győzünk, akár legyőzetünk, biztosra vettük a Habsburgok és a magyar nemzet végleges bukását.

Képzeliük el: miként alakultak volna a viszonyok, ha követik a függetlenségi és 48-as párt németszövetség-ellenes politikáját? Anglia, Franciaország sohasem akarták, – mert nem is volt érdekükben, – az Osztrák-magyar Monarchia pusztulását. Egész bizonyos tehát, hogy ha oldalukon állunk, a Németbirodalom, mivel egymaga nem viselhetett volna háborút, alaposan mérsékelte volna igényeit, akkor pedig nincsen világháború. Mert azzal legyünk tisztában, hogy a nyugati nagyhatalmak és velük együtt az Egyesült-Államok és Japán bizonyára nem vívtak volna élethalálharcot azért, hogy szövetségesük, az Osztrák-magyar Monarchia területéből egyes részeket a területekre éhes kis államokhoz csatoljanak. A velünk szövetséges angol, francia, orosz kormányok legfeljebb azt ajánlották volna nekünk barátságos módon, hogy közeledjünk egy kissé gyorsabb lendülettel a nemzetiségi sérelmek orvoslása felé. Hogy ez esetben sokkal kisebb engedmények is megfelelték volna, mint amennyit a mi békedelegációnk 1920-ban Párizsban felajánlott, az kétségbe alig vonható.

A függetlenségi és 48-as pártnak az a része, amely Justh Gyula vezérlete alatt 1909-ben a nagy elvdifferenciák miatt leszavazta Kossuth Ferencet s társait és önálló pártként folytatta politikáját, nemcsak a németszövetséget illetőleg vallott a hivatalostól eltérő külpolitikát, hanem úgyszólván az egész vonalon más diplomáciai eljárást követelt.

Az olaszszövetséget illetőleg úgy láttuk a helyzetet, hogy Olaszország lehet szövetségese a Németbirodalomnak, mert életbevágó érdekellentétek nincsenek közöttük, lehetne a tel-

jesen önálló és független magyar államnak is hűséges szövetségese, mert azonkívül, hogy a magyar és olasz nemzetet tradicionális barátság és rokonszenv fűzi össze, közöttük sem lehet komoly érdekellentétről szó. Ha Olaszország egyszer meg is kapja Triesztet, amivel egyik régi nagy álma teljesedik, egészen bizonyos, hogy Fiuméra nem aspirál, sőt néki mindig kellemebb lehet Fiume mint magyar kikötő, melyet a délszlávokkal szemben a magyar állam védelmez, úgyhogy e miatt neki egy katonát sem kell feláldoznia. Láttuk is a nagy összeomlás után, hogy Fiumét főleg azért követelték, hogy a jugoszláv állam azt meg ne kapja. Úgy véltük tehát, hogy Németország és Magyarország Olaszországban hűséges szövetségesre találhatna. Hiú ábrándnak tartottuk azonban feltételezni azt, hogy a nagy leszámolás idején Olaszország olasz vérrel fogja megvédeni annak az Ausztriának határait, melynek tekintélyes területét magának követeli és amelyre már évtizedek óta úgy leselkedik, mint a lesben álló vadász az elejtendő nemes vadra. Mi egyszerűen úgy láttuk, hogy a döntés óráiban Olaszország a másik táborhoz csatlakozik, biztosítván magának ez úton Triesztet, Pólát, Görzöt és Gradiskát, Dél-Tirolt és talán még Dalmáciát is, no meg azt a befolyást a Balkánon, melyre régen sóvárgott és amelyet az osztrák-magyar diplomácia minden erővel visszaszorítani akart és tudott is.

Külpolitikánk második elvi nagy tétele tehát az volt, hogy a döntés óráiban balgaság lenne nem számítani arra, hogy az olasz haderő ellenünk fog felvonulni osztrák területi ambíciói miatt.

Hötendorfi Konrád gróf már évekkel a háború kitörése előtt ugyanígy látta az olasz problémát, amiért is folyton arra dolgozott, hogy az osztrák-magyar kettős monarchia a nagy világháború előtt számoljon le olasz «szövetségeseivel».

A többek közt röviddel a világháború kitörése előtt szóba hoztam az olaszok erős fegyverkezéseit szárazon és vízen. Kérdést intéztem a delegáció egyik nyílt ülésén, ki ellen építi ki oly erőteljesen flottáját az olasz szövetségese? A közös miniszterek helyett Tisza István gróf mint magyar miniszterelnök válaszolt, mondván, hogy azért fegyverkeznek, hogy majd

velünk együtt harcoljanak a döntés órájában. De amikor ezt mondta, reám nézett és csendesen elmosolyodott. Tudtam, hogy a nem-hivatalos Tisza István e kérdésben velem egy nézetet vagy mondjuk aggodalmat táplál. Az olasz problémáról egyébként a Budapesti Szemle 1916. évi januári havi füzetében Fraknoi Vilmos igen érdekes fejtegetései adnak részletes felvilágosításokat.

Öt hónappal később az olasz királyság már megüzente a háborút szövetségeseinek, az Osztrák-magyar Monarchiának. A függetlenségi és 48-as párt és ennek keretében e sorok írója nem tévedtünk, amidőn évekkkel a háború előtt ismételtel kijelentettük, hogy nem hiszünk – az olasz-osztrák viszony miatt – abban, hogy az olasz kormány és nép a döntés órájában oldalunkon harcolna, ellenben biztosra vesszük, hogy elleneink táborában fogunk vele a harctereken találkozni.

Végzetes kár, hogy hivatalos helyeken nem számoltak a mi ugyancsak indokoltaknak bizonyult aggodalmainkkal.

Ugyanígy voltunk a román-osztrák-magyar katonai konvencióval. Tudtuk, hogy a románok Erdélynek és vele együtt Ausztria és Magyarország románok-lakta vidékeinek megszerzésére törekszenek, képtelenségnek tartottuk tehát, hogy a döntő leszámolás idején a román hadsereg a mi oldalunkon, a mi erdélyi határaink védelmére fogjon fegyvert, ellenben biztosra vettük, hogy háborús konflakráció esetén ugyancsak a román hadsereget is ellenségeink táborában fogjuk velünk szemben találni. A hivatalos külpolitikai bölcsesség ezzel szemben bízott a románokkal kötött katonai konvencióban, úgyszólván mindaddig, amíg el nem dördült ellenünk az első román ágyú. Számtalanszor kérdeztük és kérdezem ma is: elképzelhető volt-e, hogy az a Románia, amely állandóan a magyar szent korona és Bukovina területeire pályázik, azok után sóvárog, azokra leleselkedik, feladja saját törekvéseit és behajítja a Hohenzollernek igájába állami önállóságát, Nagy-Románia álmát csak azért, mert a német világhatalmi politika úgy kívánja? Ebben is éppúgy igazolták az események a függetlenségi pártnak felfogását, mint a németszövetségi és olaszszövetségi kérdések terén.

Szerencsétlen volt az osztrák-magyar külpolitika a Balkánnal szemben is. Csak néhány példával kívánom illusztrálni állításomat. Természetes szövetségünk a Keleten a Törökbirodalom lett volna, annak is tartottuk, de Isten ments hogy támogattuk volna abban, hogy erőre kaphasson. Pedig a legújabb évek eseményei mutatják, mennyire életképes a «beteg ember» népe és állama. Vérig lázítottuk az egész Keletet Szaloniki megszerzésére való törekvésünkkel, vérig sértettük a Törökbirodalmat Bosznia és Hercegovina annexiójának időszertlen és céltalan kimondásával, holott az egész biztosan ölünkbe hullott volna mint az érett gyümölcs, ha ki tudjuk várni a kellő időpontot. Igen ám, de a mi közös külpolitikánkra nézve egy kis háborús veszedelem, egyik jóbarátunk haragja és ezer egyéb, minden komoly államférfiúra nézve perdöntő érv és körülmény számba nem jöhetett, amidőn a császárnak pont egyik jubileumára akarták ajándékolni nyújtani az annektált Boszniát és Hercegovinát.

Goluchovszky Agenor gróf külügyminisztersége idején történt, hogy kiadták a jelszót, hogy az osztrák ipart kell támogatni és mellesleg a szerb államot katonailag tőlünk függővé tenni azért, hogy kényszerítjük ágyúit Pilsenben az ottani osztrák Skoda-gyárban készíttetni. És kitört e miatt a harc Bécs és Belgrád között. A szerbek mégsem rendelték meg ágyúikat Pilsenben, az osztrák-magyar politika pedig ettől fogva határozottan szerb ellenes irányba fordult. Megakadályoztuk, hogy a szerbek agrártermékeiket nálunk és a monarchián át elhelyezhessék, de egyúttal megakadályoztuk, hogy kikötőt és utal nyerjenek az Adriai-tenger felé és így nyers-termékeiket máshol értékesíthessék. Diplomáciánknak és kormányainknak ez az eljárása, amelyet agrárérdekeink kielégítésével okoltak meg, adott azután olyan argumentumokat ellenségeink kezébe, melyekkel könnyű volt a szerb nemzetben a legszélsőbb gyűlöletet gerjeszteni ellenünk.

A függetlenségi és 48-as Justh-párt álláspontja a Balkánnal szemben «Leben und leben lassen» elvén épült fel. Vagyis: követeltünk egy kikötőt a szerbek részére az Adria felé, hadd szállíthassák a tengerentúlra agrártermékeiket, legalább nem

konkurrálnak velünk, magyar szomszédjkkal annyira. Azután pedig: ne erőszakoljuk a szerbeket arra, hogy járszalagunkhoz kössék magukat, mert az ilyen kényszer-barátság mitsem ér. Inkább kövessünk saját délszlávjainkkal szemben oly politikát, amely a szerb propaganda hatását ellensúlyozza. Támogassuk a szerbeket gazdasági téren, hogy iparunknak ott piacokat biztosítsunk. Ámde mindennek az ellenkezője történt. Az eredmény az volt, hogy a szerb propaganda folytonosan erősödött, tisztelt szövetségestársunk a Németbirodalom pedig időközben elhódította előlünk saját ipara javára a balkán piacokat.

A románokkal szemben viszont mindent zebre kellett raknunk, hiszen szövetségünk volt a román király, katonai konvenciót kötött a román és a bécsi vezérkar. Közben azonban a román szövetséges részéről folyt a propaganda a magyarság, a magyar állam, a magyar nemzet ellen, közös diplomáciánknak szinte jóindulatú elnézése mellett.

1910. november 12-én, a delegáció nyílt ülésén, Aerenthal báró külügy minisztersége idején szobahoztam, hogy a román politikai világ minő agitációt folytat a magyarországi románok állítólagos elnyomatása miatt. Magam is kívántam, hogy nemzetiségeinkkel szemben messzemenő előzékenységet tanúsítsurik, amiről e sorokban még részletesebben fogok szólni. Ámde bántott az a sok igaztalan vád, amellyel a magyar állítólagos sovinszta politikát Romániában és azon kívül, parlamentben, népgyűléseken, bel – és külföldi sajtóban kritizálták. Bántott az a sok, gyűlölettől áthatott izgatás, amellyel saját románajkú honpolgárainkat és a külföld országainak intelligenciáját ellenünk fellármázták. Bántott pedig annál is inkább, mert a mi diplomáciánk előtt az a kötelesség, hogy a magyarok ellen emelt vádakát visszautasítsa, ismeretlen fogalom volt. Elmondottam tehát említett beszédemben, hogyan rágalmaznak bennünket magyarokat a románok, és ezzel szemben elmondottam, miként bánik el a román kormány és közigazgatás a 200.000 magyarajkú román honpolgárral. Igen megbízható adatok fölött rendelkeztem, amennyiben egy bukaresti magyar ismerősöm (ma egy csonkamagyarországi vidéki városban él az illető úriember) szíves volt megbízásomból a romániai magyar

telepeket felkeresni és a helyszínén szerzett igen szomorú tapasztalatairól engem alaposan informálni. Beszédemben felsoroltam az ellenünk szórt román vádakát és az én megbízottam teljesen megbízható adatait arra kértem a közös külügyminisztert, gondoskodjék arról, hogy az «*audiatur et altera pars*» jogán a tények magyar megvilágításban is tudomására hozassanak ugyanannak az európai közvéleménynek, amely előtt a magyar kormányt és magyar társadalmat annyira igaztalanul megvádolták. Beszédem eredménye nagy felháborodás volt Aerenthalék részéről; válaszra nem is méltattak, a külföldön sem diplomáciánk, sem az annak befolyása alatt álló sajtó egy szót a mi igazunk érdekében nem emelt. Baráti oldalról figyelmeztettek is, hogy habár igazam is van, nagy a harag ellenem, mert a beszédemben felsorolt tényekkel és adatokkal nemcsak Bukarestet, hanem Berlint is kellemetlen helyzetbe hoztam.

A fentiekben előadtam főbb vonásaiban a hivatalos osztrák-magyar külpolitika programját és ezzel szemben a függetlenségi párt ama részének külpolitikáját, amelyet régebben Ugrón Gábor az idősebb, azután a Justh Gyula elnöklete alatt állott párt vallott magáénak és amely annyira eltért a hivatalos külpolitikától, hogy e két irány egy kormányzatban valóban el nem fért.

Említettem volt, hogy aki a mi politikánkat vallotta, annak ebből erős konzekvenciákat kellett levonnia. Álljon itt egy-két példa e tételem igazolására.

A Wekerle-, Kossuth Ferenc-, Apponyi-, Andrássy-féle koalíciós kormány idejében ügyvezető alelnöke voltam a magyar parlament legnagyobb pártjának, a függetlenségi és 48-as pártnak. A delegációban köteles őszinteséggel, de egyúttal igen «*suaviter in modo*» elmondottam aggályaimat a mi hivatalos külpolitikánkkal szemben. Választ nem kaptam, de erre nem is számítottam; Apponyi azonban privatim megmondotta, hogy nem osztja nézetemet. Röviddel a delegációk ülésézése után Goluchovszky gróf külügyminiszter lemondott, helyét Aerenthal-Lexa báró foglalta el, aki az akkori szokás szerint sietett Berlinbe a német császárnak bemutatkozni és a Német-

birodalom vezetőinél megtenni első látogatását. Alig jött vissza Aerenthal, találkozott Bécsben Wekerle miniszterelnökkel, aki Budapestre visszaérkezve azonnal felkeresett engem és tudomásomra hozta, hogy a német császár elolvasta beszédemet és nagyon felháborodott azon, miért is ezt a dolgot jóvá kell tennem. Arra kért, csináljak beszédemből egy olyképpen módosított kivonatot, hogy abból a német szövetség elleni aggályaim kimaradjanak; ezt a szöveget majd elküldik a német császárhoz. Magától értetődik, hogy a kívánalmat határozottan elutasítottam, de egyúttal felajánlottam Wekerlének azt, hogy külpolitikai orientációmát «egy ad hoc» összehívandó párt-konferencia elé terjesztem, és azután azok, akik az én álláspontomon állanak, alakuljanak külön párttá és menjenek a koalícióval szemben elvi alapon jóindulatú ellenzékbe. Ebből Wekerle és Kossuth nem kértek és ideiglenesen bűnbocsánatot kaptam. A koalíció alatt az első delegáció alkalmával egyhangúlag engem választottak meg – a kormány hozzájárulásával – a delegáció alelnökévé. Elnök lett Zichy Tivadar gróf, nyug. osztrák-magyar követ, mint a főrendiházi delegáció tagja. Engem hozzá szoros személyes barátság fűzött és így a legszébb egyetértésben dolgoztunk, de föltűnt nekem, – amiről különben előzetes bizalmas információt nyertem – hogy Zichy gróf elnök az ülésezések alatt állandóan Budapesten és a delegáció helyiségeiben tartózkodott, úgyhogy én egy pillanatig sem foglaltam el helyettesítésében az elnöki széket. A delegációknál az volt a szokás, hogy – amennyiben a kormányon lévő pártok között időközben eltolódás nem történt – aki Budapesten a képviselők közül alelnöke volt a delegációnak, az a következő delegációk alkalmával, amelyek Bécsben tartattak, a delegáció elnökévé választatik, a főrendi elnök pedig alelnökké. Amikor az országos bizottság egybehívása közeledett, Kossuth Ferenc tudomásomra hozta, hogy a kormány nem káldál senkit, az elnöki stallum a párté, de jelöljön a párt akit akar, aki bírja marja. Nem egészen értettem a dolgot, de örültem neki, mert hisz én mint elnök úgy is mint a függetlenségi, valamint a német szövetség-ellenes politikának híve, feszélyezett helyzetbe jutottam volna az elnöki székekben. El is határoztam

volt, Kossuth közlése előtt, hogy csak úgy vállalom az elnökséget, ha megelégszenek egy oly elnöki üdvözlő beszéddel, amelyben mély tisztelettel üdvözlöm a magyar királyt és biztosítom, hogy a delegáció alkotmányos feladatait a legnagyobb lelkiismerettel fogja teljesíteni. Többet nem mondok. Megindult a hajsza az elnökségért, amelynek a magam részéről úgy vettem elejét, hogy tudattam Wekerlével és Kossuthal, hogy stréberfuttatásban nem veszek részt, és hogy egészen kikapcsoljam magamat a hajszából, le fogom tenni delegátusi mandátumomat is. A függetlenségi párt összes alelnökei jelölteként szerepeltek. Wekerle Hoitsy Pál útján akart kapacitálni, fogadjam el megválasztatásomat (miután a végén mégis az egész delegáció egyhangúlag engem jelölt), más oldalról pedig tudomásomra hozatta Wekerle, hogy egyszerű kis delegacionális beszédem szerkesztésével ne fáradjak, az már készen vár engem Bécsben, valamint ő Felsége parancsára készen vár a valóságos belső titkos tanácsosi kinevezési okmány is, mert ő Felsége azt akarja, hogy delegacionális beszédemet már mint v. b. I. I. mondjam el. Nos, én itthon maradtam, elküldöttem lemondásomat a delegacionális mandátumról, a delegáció elnökévé pedig Barabás Bélát választották meg. Ő elmondhatta a beszédet, mert nem voltak aggályai a német-olasz-osztrák-magyar hármasszövetséggel szemben.

Legyen szabad a kép teljessége kedvéért még egy dolgot felemlítenem. 1917. június havában, mint a választójogi blokk egyik reprezentánsa, elveim teljes fenntartása mellett tagja lettem az Esterházy-kabinetnek azzal a feladattal, hogy az igazi általános választói jog megvalósításának egyik zsiránsa legyek és hogy megszervezzek egy teljes hatáskörrel felruházandó népjóléti minisztériumot. Tehát kimondottan elveim fenntartása mellett léptem be a kabinetbe, és erről IV. Károly királynak tudomása volt, sőt arról is, hogy én szükség esetén a német-szövetség felmondásával is akarnék a monarchia megmentésére békét kötni. Mindezek dacára az Esterházy-kormány bemutatkozása alkalmával a képviselőházban egy régebbi szlávbarát nyilatkozatom miatt, a főrendiházban pedig a kormányt támogató alkotmánypárt kitűnősége, Hadik János gróf részéről

erős támadásban részesültem, mert én a németszövetséget nem helyesletem.

Pár hónap múlva Hadik gróf is már másképp gondolkozott, barátja és vezére Andrássy Gyula gróf, a németszövetség paten-tírozott magyarországi letéteményese pedig saját személyében mondotta fel a szövetséget II. Vilmos császárnak és kormányá-nak. Sic transit gloria mundi!

Mi a mellett foglaltunk állást évek során át, hogy hagyjuk abba a németszövetségi politikát mint nemzetünk és dinasz-tiánk legnagyobb veszedelmét és csatlakozzunk azon államok-hoz, amelyek élén Anglia királya az igazi béke lobogóját len-geti. Tisztelettel hajoltam meg és hajolok meg ma is azok előtt, akik nemzetünk nagyságát, uralkodó-családunk dicsőségét és a nagyhatalmi állásunk biztonságát a hármasszövetségben keresték legjobb és tiszta meggyőződésük szerint, de úgy vélem, nem kívánok túlsókat, ha azt kívánom, becsüljék meg azt az ugyancsak becsületes hűséggel és meggyőződéssel vallott poli-tikát, amelyet én és velem egy véleményen lévő barátaim vallottunk és amely politika és előrelátás igazát az 1914-18-i háborús események, valamint Trianon, Versaille és Saint-Germain, sajnos, ugyancsak véresen igazolták.

Bárcsak tévedtünk volna!

KATONAI POLITIKÁNK.

1914. december 4-én kaptam a nemrég elhunyt Zichy Tivadar gróf barátomtól, a magyar delegáció egykori elnöke és volt osztrák-magyar követől az alábbi levelet:

«Wien, 1914. dec. 2.

Kedves Barátom!

Tegnap este 7-kor igen érdekes látványnak voltam szemtanuja. Ablakjaim előtt elvonult egy teljesen felszerelt magyar gyalogsági zászlóalj. Elül a zene, azután katonák vittek két ménkő nagy háromszínű nemzeti zászlót, a katonák puskái pedig mind kis nemzeti zászlókkal voltak díszítve. A bécsiek pedig vivátot kiabáltak és még éljeneztek is.

Íme, úgy látszik, nem oly veszedelmes a magyar jelvény, mint amilyenek mondták. No de persze csak akkor, ha szorul a kapca.

Ha belátták volna ezt előbb, ha megértették volna, hogy milyen méltányosak nemzeti követeléseink, de sok bajtól lehetett volna megóvni hazánkat!

Nem lett volna obstrukció, nemzeti ellenállás, nem bukott volna meg egy kormány a másik után, nem nehezedett volna ránk a Tisza-féle rémuralom, feleslegesek lettek volna a vesztegetésekkel keresztülvitt választások, nem jutottunk volna a korrupció posványába.

Immer um einen Gedanken zu spät!

Most persze nagyon célszerű respektálni a magyarok nemzeti érzelmét.

Szívélyes üdvözléssel, igaz híved és barátod

Zichy Tivadar.»

E levél írója igazi konzervatív érzelmű magyar mágnás, aki azonban magyar nemzeti érzületét és világos látását a közös diplomáciái pályáján el nem veszítette. Lojalitása igaz volt, de nem szolgálai. Hithű 67-es, akinek különösen fáj, hogy a bécsi legfelsőbb és legilletékesebb körök, ideértve a legfőbb katonai méltóságokat is, politikai vakságuk folytán mint kompromittálják Deák Ferenc 1867-i alkotását, amelynek lojális, messzemenő magyar nemzeti irányú kiépítése talán meg tudta volna állítani azt a processzust, amely a bécsi vakság mellett kellett hogy a végső katasztrófaig elvezesse királyt és nemzetet. Zichy Tivadar gróf levele a maga rövid egyszerűségében valóban megérdemli, hogy a történelem számára megörökítsem, mert a maga egyszerűségében és igazságában a magyar függetlenségi politikának, a katonai téren hangoztatott és követelt nemzeti követelményeinek, legteljesebb illusztrálása és igazolása.

Békében engesztelhetetlen harc a nemzeti törekvésekkel szemben; a döntő válságos időkben sutba az összes nagy hangozott elméletekkel és az éveken át folytatott királyi ellenállással, elő azzal a magyar nemzetiszínű zászlóval, amely miatt a béke korszakában dinasztia és nemzet állandóan harcban állottak egymással, amely miatt kaptunk chlopy-i hadiparancsokat, darabont-kormányt, megaláztatásokat, üldöztetéseket, amelyek miatt pl. egy Apponyi Albert gróf a Habsburg-Lotharingiai ház uralkodása alatt többre mint rövid ideig tartó kultuszminiszterségre nem vihette!

A katonai kérdések terén tudvalevőleg a függetlenségi politika legfőbb követelménye a közösnek nevezett, de valójában teljesen osztrák hadsereg megszüntetésével a magyar önálló hadsereg felállítása volt. Addig pedig, amíg ezt elérhetjük, követeltük az 1867-i kiegyezési törvény végrehajtását, vagyis a közös hadsereg magyar részének minél inkább való magyarrá tételét, a magyar nyelv, a magyar színek, a magyar jelvények és a magyar gazdasági érdekek minél erőteljesebb érvényesülését. Küzdött a függetlenségi párt 1867-től 1917-ig a nélkül, hogy a legkisebb eredményeket is elérte volna. Ferenc József, ez a különben bölcs és higgadt uralkodó a katonai kérdésben érthetetlenül makacsnak bizonyult, s ha nemzet és királya

között nem állott fenn az a benső viszony, amelyre a magyar nemzet oly könnyen kapható lett volna, ennek oka elsősorban Ferenc Józsefnek ez a merev elzárkózása minden legkisebb «nemzeti engedménnyel» szemben, ami ismét onnan eredt, hogy bizalmatlansága a magyarsággal szemben mindhalálíg érthetetlen módon nagy volt. Pedig hogy erre a bizalmatlanságra, amint azt mi számtalanszor hangoztattuk; velünk szemben semmi oka sem volt, bizonyítják a világháború harctéri eseményei. De hát kaptunk mégis két engedményt katonai téren: az osztrák-magyar kettős közös címert, mely egy meszterkélts alkotásnak bizonyult és amely senkit ki nem elégített, no meg kaptuk a kilences bizottsági javaslatok *ígéretét*, de megvalósítva ezekből az egyébként jelentéktelen dolgokból is alig lett valami.

Azt az érthetetlen, a magyar nemzetet vérig sértő bizalmatlanságot, amellyel I. Ferenc József a magyar nemzet iránt viseltetett, sokszor és fájdalmasan éreztük, de talán a leg súlyosabb bántalom nemzetünket e téren akkor érte, amikor folytonosan újabb súlyos áldozatokat követeltek tőlünk: az újonclétszámemelést és a hadikiadások állandó oly mérvű fokozását, amely a nemzet teherviselőképességét meghaladta és arra kényszerítette azt, hogy az ezernyi hasznos gazdasági, szociális és kulturális kiadásokat elhalássza csak azért, hogy a Berlinből követelt és Bécsben erőltetett katonai kiadási többleteket valahogyan előteremthessük.

A katonai terhek folytonos és kíméletlen fokozásával szemben az ellenzék elsősorban a függetlenségi 48-as párt bizonyos nemzeti és gazdasági koncessziókat követelt, de ezek mindig a legridegebb elutasításban részesültek. Szállíthatunk pénzt, katonát Bécs kívánságára és Berlin javára, de ha merészkedtünk nemzetünk részére valamelyes ellenértéket kikötni, – amihez pedig törvényes jogunk volt – darabont-kormány, a képviselők kidobása a képviselőházból, a képviselőház erőszakos feloszlatása az alkotmányra esküt tett honvédek által és hasonló «koncessziók» jutottak nemzetünknek osztályrészül. Milyen iróniája volt a sorsnak, hogy a világháborúban a «megbízhatatlan» magyarság harcolt a legelső sorban és a leghősieseb-

ben, úgyhogy a megbízhatatlan csapatok közé mindenütt magyar csapatokat kellett mint megbízhatókat beosztani. Ne higgye azonban senki, hogy legalább a háborúban teljesen egyenjogúaknak ismerték volna el a magyarokat! Erről szó sem volt, mert németek és osztrákok készséggel küldöttek a magyarokat a legelső sorokba és a legnehezebb pozíciókba, ámde a kitüntetések terén alaposan háttérbe szorították őket a Hinterlandban és Etappenraumban «harcoló» protezsáltak előnyére.

Messze túlhaladná munkám kereteit, ha le akarnám írni mindazokat a politikai harcokat, eseményeket, igazságtalanságokat, amelyek a magyar katonai követelések körül évtizedeken át szerepeltek közéletünkben. Azt azonban a függetlenségi párt politikájának igazolására el nem mulaszthatom, hogy legalább néhány igen súlyos történelmi ténytet fel ne említsek.

Évek hosszú során át a függetlenségi párt volt az, amely következetesen sürgette Erdély határainak megerősítését. Ha súlyos áldozatok árán megerősítjük olasz szövetségesünk határai mentén az osztrák határokat, úgy joggal követelhetjük a magyar állam területi épségének biztosítása érdekében az erdélyi határok korszerű erődítményekkel való kiépítését. És ugyancsak ismételtén sürgettük a Kárpátok megerősítését is, mert minden épelméjű ember előtt világos volt, hogy háború esetén Erdély határait megszállják a román csapatok, a Kárpátokhoz pedig majdan az orosz ellenséges erők fognak sietni. Elég, ha utalok arra, hogy egyedül Lovászy Márton a párt részéről és nevében hányszor, igen alapos és szakszerű indokolással sürgette az erdélyi határok és a Kárpátok megerősítését. Falra borsót hánytunk. Bécs nem engedte a kettős monarchiának ezen stratégiailag oly véghetetlen fontosságú vonalainak megerősítését. Szeretném, ha ma pártatlan katonai szaktekintélyek mondanák el, minő büntetést érdemelnek azok, akik a mi ebbeli sürgetéseink teljesítését megakadályozták. Csak emlékezzünk vissza, minő katasztrófális következményei voltak annak, hogy Erdélyt a románok védelmi művek hiányában milyen könnyen és gyorsan tudták megszállani és hogy ez a védelem nélküli megszállás minő borzalmas ember – és anyagveszteséggel járt! De gondoljunk azokra a téli harcokra is, amelyeket hősies csa-

pataink kénytelenek voltak minden védelmi mű hiányában Isten szabad ege alatt hóban, fagyban, esőben, viharban megvívni! Vajjon meg tudák-e mondani a katonai szakértők, minő óriási az a kár, amelyet nemzetünk, sőt a kettős monarchia és a németek is szenvedtek emberéletben és anyagiakban azért, hogy a mi tanácsaink Erdély és a Kárpátok megerősítése érdekében siket fülekre találtak katonai és polgári vezető személyiségeinknél?

No de, amint azt Rubint tábornok egyik munkájában megállapítja, Erdély és a Kárpátok helyett megerősítette katonai vezetőségünk végig a – Dunát!

Ismét ugyancsak szomorú igazolása a függetlenségi párt követelései igazságának és helyességének.

A magyar hadsereg érdekében kifejtett küzdelmeink során állandóan azzal az argumentummal találkoztunk, hogy a hadsereg vezérleti, szervezeti és nyelvi egysége nélkül lehetetlen lenne annak háborúban való győzedelmes vezetése. Ha visszagondolok, hányszor hallottuk az egység nagyképű hangoztatását közös miniszterektől, tábornokoktól, magyar miniszterektől, no meg a többségi párt nagyjaitól! Mennyi nagyképűség, milyen lenézése a függetlenségi párt katonai követelései abszurditásának! Sokszor eszembe jutottak ezek a múltban annyiszor hallott bölcseségek, amidőn minálunk fényesen váltak be a magyarul, horvátul vezényelt és kiképzett honvédcsapatok a németül vezényelt osztrák és közös katonai szervezetek és a német csapatok mellett. Vajjon hallottuk-e valaha, hogy Hindenburg és Ludendorf avagy akármelyik osztrák tábornok tiltakozott volna magyar honvédcsapatok beosztása ellen a vezényleti nyelv egységének hiánya miatt? Milyen nevetséges és oktalan frázisoknak bizonyultak ezek a nagyképű állítások, amikor a világháború során ugyancsak komolyra változott a smelci katonai parádék dolga! És nézzük, miként állott a nyelvi egység a végül győzedelmes entente oldalán. Francia, angol, belga (vlám és francia), amerikai yankee, olasz, portugál, orosz, görög, cseh, román, szerb, japán stb. stb. – a fekete csapatokról nem is szólva – együtt, egymás oldalán küzdenek. Valóságos bábeli zűrzavar, amelyet mesterségesen fokozott az

entente fővezérlete azáltal, hogy össze-vissza állította egymás mellé a különböző nyelvű és nemzetiségű csapatokat, mert tudta, hogy Foch tábornagy fővezér francianyelvű parancsai mindegyik hadtesthez és hadosztályhoz már az illető nemzet anyanyelvén jutnak el. De tudta azt is, hogy a különböző nemzetek csapatainak egymás mellé állítása a harcvonalban fokozza a csapatok nemes versenyét, amely minden siker és győzelem előfeltétele. Íme, barát és ellenség oldalán egyaránt beigazolódtott a függetlenségi és 48-as párt politikája, amely az önálló magyar nemzeti hadsereg felállításában a siker és győzelem jelentékeny tényezőjét látta!

Katonai téren kénytelen vagyok még egy ténykörülményre felhívni a figyelmet amely a mi szomorú helyzetünket ugyancsak különös megvilágításba helyezi. Tudjuk, hogy 1867-ben a kiegyezés alkalmával törvénybe iktattatott a magyar honvédség felállítása, de tudjuk azt is, hogy minő előítélettel kezelték Bécsben a honvédség ügyét. Abban nem azt látták, aminek mi magyarok tudtuk, a véderő egyik leghasznosabb, legerőteljesebb – mert nemzeti érzelmeiktől fűtött – részét a kettős monarchia védelmi szervezetének, hanem valami óriási veszedelmet, egy olyan forradalmi sereg alapját, amely a legelső alkalommal szembehelyezkedik a dinasztíával és Ausztriával. Ennek az érthetetlenül nevetséges felfogás folytán mindent elkövettek, hogy honvédségünk ne fejlődhessen. Akkoriban úgy vélték, hogy kétéves szolgálati idő mellett a katonaság kellőleg ki nem képezhető, tehát a honvédség részére kétéves szolgálati időt állapítottak meg, szemben a közös hadsereg hároméves szolgálati idejével. Blamálták magukat, mert honvédségünk igen jól bevált, amit nem egy hadgyakorlat eredményei ugyancsak igazoltak.

A nehézségek egész tömegét támasztották a honvédtiszti képzés terén is, hisz évtizedekig nem engedték meg azt, hogy egy rendes katonai tisztképző akadémiát állítsunk fel a honvédtisztkar kiegészítésére. Azután a függetlenségi párt és vele együtt később az Apponyi Albert gróf vezetése alatt állott nemzeti párt sürgették a honvédségnek tüzéséggel, műszaki és szekerész-csapatokkal való ellátását. Évtizedekig harcoltunk,

veszekedtünk, követelődztünk, amíg végre nagynehezen megkaptuk azt a «koncessziót», hogy szabad magyar pénzen a magyar tüzérséget felállítanunk és kisebb ágyúkkal ellátnunk. Ha most elolvassuk a világháború katonai leírásában a magyar honvédtüzérség minden kritikán felül álló remek munkáját, akkor igazán elmondhatjuk, hogy soha királyi bizalmatlanság egyik állama és népével szemben indokolatlanabb nem volt.

Kénytelen vagyok azonban az igazság érdekében még ezekhez két oly tényt felemlíteni, amelyek a mondottak után, úgy vélem, meg fogják lepni e sorok olvasóit.

Személyesen sohasem beszéltem Ferenc Ferdinánd trónörökösrel, azonban Bánffy Dezső báró volt miniszterelnök felhívására és tanácsára többször volt alkalmam – mindenkor a trónörökös felhívására és általa megjelölt témákról – véleményemet függetlenségi szempontból a trónörökös elé terjeszteni. Egyszer a trónörökös egyik bizalmi embere nagyon érdeklődött egy, a véderővita során elmondott hosszabb beszédem tartalma és különösen két, általam ismételt felvetett téma iránt. Az egyik volt egy Magyarországon felállítandó ágyúgyár kérdése, a másik pedig az a követelésem, hogy a közös hadsereg magyar részét elsősorban gazdasági téren önállósítsuk. Ez utóbbi követelésem a véderővitában elmondott beszédemből és előterjesztett határozati javaslatomból megismerhetők, miért is itt csupán annyit említek fel, hogy indítványom oda terjedt: mondassék ki, hogy a közös hadsereg magyar részét *teljesen* Magyarországból kell mindennel ellátni. És pedig nem kompenzációkkal, hogy pl. Ausztria szállít ipari cikkeket, Magyarország búzát és zabot, hanem úgy, hogy minden, amire a közös hadsereg magyar részének szüksége van, valamint természetesen a magyar honvédség összes szükségletei magyar területen levő ipari telepekről szereztessek be; amely cikkeket pedig hazánkban nem vagy nem elég mennyiségben termelnek, azok előállítására új gyárak állítandók fel. Ahol lehetséges, ott a magyar magánipart kell alimentálni, ahol pedig ez nem menne, az állam állítson fel megfelelő gyárakat. Hogy a nyersterményeket mind a magyar szent korona országaiból kell beszerezni, ez magától értetődik. Ha a közös hadsereg 42%-át és a magyar honvédséget egészében itthon ter-

melt vagy készült cikkekkel látjuk el, persze az óriási háborús készleteket is ideszámítva, hazánkban az ipar oly lendületet nyert volna, amelyre akkoriban senki nem is gondolhatott. Természetesen egyes kis mennyiségben fogyasztott tárgyak, mint pl. geometriai műszerek és hasonlók, átmenetileg külföldről lettek volna továbbra is behozhatók.

Azok, a kik a XX. század első évtizedének politikai eseményeit közelebbről figyelhették, talán még emlékeznek arra, hogy 1909-ben Lukács László akkori pénzügyminiszter és e sorok írója arra törekedtünk, hogy az akkor felmerült súlyos konfliktusok áthidalása érdekében Lukács László elnöklése alatt, de a Justh-párt aktív részvételével kormány alakíttassék, amely az általános választójog megalkotását és ennek megtörténte után az új választások megejtését vette volna programjába. Véderő és gazdasági kiegyezés terén egy két-három éves provizóriumot terveztünk. Ezt a kormányalakítási kísérletünket Ferenc Ferdinánd trónörökös melegen támogatta, és amikor Lukács László eléje terjesztette a hadsereg ellátását illető fennebb ismertetett határozati javaslatomban foglalt követeléseimet, a trónörökös tervemet igazságosnak és jogosnak ismerte el és közölte Ferenc József királynál, hogy Lukács László azt elfogadhassa és hivatalos, komolyan keresztülviendő kormányprogrammá tegye. Khuen-Héderváry Károly gróf, midőn kormányra jutott, sajnos, nem tartotta szükségesnek ennek a közgazdasági életünkre mérhetlenül előnyös koncepciónak a megvalósítását, pedig ahhoz a királyi jóváhagyás megvolt.

A másik probléma, melyben erős részem volt és amelyet ugyancsak Ferenc Ferdinánd trónörökös melegen felkarolt: a magyar ágyúgyár volt. Tudtam, hogy úgy a hadügyminisztériumban, mint talán még inkább a közös haditengerészet parancsnokságánál, napról-napra tűrhetetlenebbnek érezték a pilseni Skoda-gyár monopóliumát az ágyúgyártás terén, és tudtam, hogy szívesen látnák, ha egy második, Skodáéktól független ágyúgyár létesülne. Megindítottam a magyar ellenzéki frontról az akciót egy «Skoda-mentes» magyar ágyúgyár felállítása érdekében. A hadsereg és haditengerészet költségvetései javára milliókat jelentett volna maga az a tény, hogy a mo-

narchiában van egy Skodáéktól független ágyúgyár, mert így versenyt lehet provokálni, aminek az árak normális nivóra való leszállítását kell eredményeznie. Akkoriban sokat jártam Bécsbe Montecuccoli tengernagyhoz és Aufenberg akkori közös hadügyminiszterhez. S míg itthon kormánypárti részről támadtak és szapultak, mert «intrikálni» jártam Bécsbe a kormány ellen, addig csendben előkészítettük a magyar ágyúgyár ügyét. Tervbe volt véve, hogy a világhírű angol Wickers céggel szövetkezve állítjuk fel a magyar ágyúgyárat. Először Miskolc, illetve Diósgyőr volt tervbe véve, de tekintettel arra (a többek között), hogy a védtelen Kárpátok túlközel esne az ágyúgyárhoz, annak felállítási helyéül Győr lett megállapítva. Ferenc Ferdinánd ezt a tervet igen melegen támogatta. Ámde, mint a régi Osztrák-magyar Monarchiában minden fontos kérdésnél, ennél is, amikor már minden rendben lett volna, a színtérré lépett Vilmos császár és követelte, hogy a Krupp-gyár csinálja meg a mi ágyúgyárunkat. Erre azután vérszemet kaptak a Skoda-gyár hívei, s a vége az lett, hogy a Skodáéknak ár-nivelláló versenytársának tervezett magyar gyárban Skoda és Krupp lettek a rendelkező urak.

Tény tehát, hogy két fontos katonai kérdésben Ferenc Ferdinánd, aki tudvalevőleg a legkisebb szimpátiával sem viseltetett velünk magyarokkal szemben, mégis a mi érdekeinket támogatta. Hogy mégis megbuktunk e két »vívmányunkkal«, azt Berlin és Bécs befolyásának köszönhetjük.

A katonai kérdések körüli harcaink történetének soraiba tartozik még egy esemény, amelyet annál is inkább fel kell említenem, mert hisz később, a háború szerencsétlen kimenetele után, amidőn a háborúspárti szereplők tábora nagy buzgalommal kereste a bűnbakokat, találkoztak olyan «pártatlan historikusok» is, a kik a véderővitában vélték a háború elvesztésének főokát megjelölhetni, de a kik, úgy látszik, nem tudják, hogy a háború alatt 6-8 héten belül képeztek ki nem egy menetszázadot.

Emlékeztetnem kell a darabont-kormány idejére, mikor a Fejérváry-kormány I. Ferenc József király jóváhagyásával való nyílt dicsekvések között hivatalosan megígérte az általános, egyenlő, titkos és községenként! választójog törvénybeiktatását.

Csakúgy szórták a kormány oldaláról az ellenzék felé a villámokat, hogy íme a király széles választójogot akar adni magyar népének, ámde az ellenzék ezt megakadályozza. Erről a választójogi kampányról még más helyen is megkell emlékezni; itt csupán annyit, hogy mi, az obstruáló Justh-párt, százszor is kijelentettük, hogy abban a pillanatban, melyben megadják az általános választójogot: mi leszereljük a véderőjavaslatok ellen indított harcunkat. Tessék előbb az általános választójogot törvénybe iktatni, és akkor szabad a véderő fejlesztésének útja. Ebben az időben delegációk ülészetek és a szokásos delegacionális ebéd után a Felség hozzám lépett és azt kérdezte, hogy miért obstruálunk a véderőjavaslatok ellen. Tisztelettel, de teljes határozottsággal kijelentettem, hogy mi a Felség által a nemzetnek megígért általános, egyenlő, titkos és községenkénti választójogért harcolunk. Utasítsa a király Khuen-Héderváry Károly gróf miniszterelnököt, hogy tárgyalassa le az általános választójogról benyújtandó javaslatot, és ha az tényleg az általános, egyenlő, titkos és községenkénti választójogot statuálja, kezeskedem a Felségnek, hogy ezzel egy-két nap alatt végzünk és utána minden akadály nélkül megszavazhatja a munkapárt a véderő javaslatokat. Ekkor igen kínos dolog történt: a király biztosított, hogy a véderő javaslat után azonnal a választójogi javaslat következik. *Én* kétségbevettem, hogy az az igazi általános választójog lehetne. A Felség nagyon felizgult és biztosított, hogy az lesz. Bátorkodtam kijelentem, hogy ebben kételkedni vagyok kénytelen. Biztosíthatom a Felséget, hogy ha egyszer megvan a véderőtörvény, úgy Khuen-Héderváry, Tisza István gróf és a munkapárt többi korifeusai a «nemzet többsége» nevében tiltakozni fognak az általános választójog ellen, és erre a Felség mint «legalkotmányosabb király», habár azt fejedelmi szavával ismételtelen biztosította, kénytelen lesz az általános választójog paródiájával is megelégedni. Mi pedig köznevetség tárgya leszünk, mert engedtünk és nem kaptuk meg előzékenységünk és bona fidesünk jutalmát: az igazi általános választójogot. A Felséget láthatólag kellemetlenül érintették fejtegetéseim, izgatottan biccentett a fejével és a terem másik végébe ment. *Én* – kivéve pártom egy-két korifeusát – senkinek

ezt az incidenst el nem mondtam, noha akkoriban szokás volt a királlyal folytatott beszélgetéseket melegiben leadni a lapoknak. Az események azonban nekem adtak igazat, mert dacára az ismételt királyi ígéreteknek és szentesített kormány-programmoknak, a választójogból nem lett semmi, sem a háború előtt, sem pedig azóta, pedig nemzetünk ugyancsak alapos véderőreformokon ment át a világháború során.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR HADITENGERÉSZET.

A volt kettős monarchia közös intézményei között nézetem szerint a legelső helyen a haditengerészet állott. Földrajzi helyzetünkből folyt, hogy haditengerészetünk mindig a kisebbek közé tartozott, de merem állítani, hogy minőség, kiképzés és harckészség tekintetében Európa bármely flottájával felvette a versenyt. Megvallom, némi büszkeséggel hangsúlyozom, hogy ebben a kitűnő testületben szerencsém volt szolgálhatni. Természetes tehát, hogy amikor a politikai pályára léptem, úgy az országházban, mint a delegációkban pártom részéről mindenkor a legbuzgóbban vettem részt a flotta ügyeinek tárgyalásaiban. Rendszerint én képviseltem a párt álláspontját. Amikor Montecuccoli Rudolf admirális lett a haditengerészet főparancsnoka és a hadügyminisztérium önálló tengerészeti osztályának vezetője, neki jutott a feladat, hogy flottánk nagymérvű fejlesztését és ennek keretében fokozatosan egy 16Dreadnought-bólálló flotta létesítését a törvényhozás illetékes tényezőinél kieszközölje. Kényes helyzetbe kerültem, mert nagy tisztelője voltam az admirálisnak, lelkes szeretettel ragaszkodtam kiváló flottánkhoz; legbensőbb meggyőződésem azonban megtiltotta azt, hogy a hivatalos flottafejlesztési programot magamévá tegyem és támogassam.

Mélységes meggyőződésem volt, hogy mi háború esetén szembe kerülünk Olaszországgal, tehát az olasz flottával. Tisztában voltam azzal is, hogy Olaszország állandóan felveszi a versenyt a mi flottafejlesztésünkkel szemben. Ha mi egy évben három Dreadnought-ot építünk, Olaszország bizonyára két – vagy háromszor annyit és nagyobb tonnatartalmúakat fog építeni.

Olaszországnak sokkalta nagyobbak az érdekei a tengeren, mint a miénk, mivel sokkal nagyobb tengerpartja és gyarmatai vannak. Nyílt tengeri harcban vele szemben mi minden körülmények között alul maradunk, habár tisztikarunkat, legénységünket és flottánk anyagát jóval az olaszok fölött állóknak tartottam. Helytelenítettem a hajóóriások építését a mi részünkről, mert úgy véltem, hogy nekünk háború esetén a fősúlyt tengerpartunk védelmére kell helyeznünk, béke idején pedig olyan hadihajók felett kell rendelkezünk, amelyekkel nagyobb költségek nélkül több irányban több, bár kisebb hajót küldhetünk ki kereskedelmi tengerészetünk és külföldön élő polgártársaink védelmére. Tengerésznyelven azt mondják, hogy utaztatni kell a hadihajókat, hogy «zászlónkat mutassuk», aminek az a tapasztalat az alapja, hogy ahol egy állam hadihajói gyakrabban megfordulnak és ha nem nagyobbak is mint egy kisebb ágyúnaszád, torpedókísérő vagy cirkáló, ott ismernek és ott jobban respektálják jogainkat.

Ennek a feladatnak a Dreadnought-ok nem felelnek meg, mert háborúban az az óriási érték, amelyet egy ily hajó képvisel, nem tehető ki minduntalan az elsüllyesztés veszélyének. Hiszen már egy dunai propellernél is kisebb motoros hajócska, amely egy torpedóval fel van szerelve, elegendő arra, hogy a legnagyobb Dreadnought-ot is elpusztítsa, amint ez egyik büszkeségünkkel, a «Szent István» nevű Dreadnought-hajónkkal tényleg meg is történt. Azután meg az oly csekély anyagi eszközökkel rendelkező kis flottának abban a versenyben, amely mind nagyobb tonnatartalmú, mind erősebb ágyúkkal és páncélokkel felszerelt hajók építésére irányul, feltétlenül alul kell maradnia. Mire mi egy-két 18.000 tonnatartalmú hajót megépítünk és azokat mondjuk 30.4-es ágyúkkal fel is szereljük, odaát a túlsó partokon már 25.000 tonnás és 34 centiméteres ágyúkkal lépnek fel, és így tovább. A mondottakból és sok egyéb indokból azt ajánlottam, hogy a nagy hajóépítések helyett koncentráljuk erőnket a tengeri aknák, a torpedóhajók és különösen a tengeralattjárók fejlesztésére és a mellett építsünk kisebb-nagyobb cirkálókat. Itt sem követték tanácsainkat, és az eredmény az lett, hogy 7, mondd hét tengeralattjáróval kezdtük meg azt a világháborút,

amelyben a tengeralattjáróknak volt a legnagyobb szerepük a tengeri háborúban.

Megsúghatom, hogy amidőn én erősen harcoltam a hajóóriások ellen és a kishajóegységek mellett, azt a bizalmas értesítést súgták a fülembe, hogy nem változtathatnak a programmon, mert II. Vilmos császár ő Felsége erőlteti a Dreadnought-ok építését.

Mindenütt a német érdekek! Íme a mi végzetünk!

ÁLTALÁNOS VÁLASZTÓJOG.

Magyarország volt állandóan az az ország, melyben aránylag a legkevesebb honpolgár volt befogadva az alkotmány sáncaiba. Arról pedig, hogy minő apparátus mozgósított mindenkor a választások alkalmából, csak hogy a mindenkori kormány többséghez jusson, jobb nem beszélni, mert ezzel alkotmányos életünk legégetőbb sebének kellene feltárni. Annyit kénytelen vagyok azonban megállapítani, hogy hazánk hírnevének a külföld előtt évtizedeken át semmivel sem ártottak annyit, mint a választási atrocitásokkal, mert gúny tárgyává tették a külföld előtt egész alkotmányos életünket. De ártottak azáltal is, hogy a kormányok, miután a törzsmagyarság a Habsburgok uralma alatt állandóan és nagy többségében függetlenségi párti volt, a nemzetiségi vidékeken követték el a legtöbb választási visszaélést, mert hisz onnan szedték többségükhöz a mandátumokat.

A függetlenségi és 48-as párt igen természetesen régtől fogva az igazi általános, egyenlő és titkos választójogot tűzte ki egyik legfontosabb céljául. Irányi Dániel, a pártnak évek során puritánságáról, igaz magyar mivoltáról és elvhűségéről híres elnöke – akinek a fővárosban szobrot is emeltek – évről-évre beadta az általános, egyenlő és titkos választójog törvénybeiktatására vonatkozó javaslatot.

A függetlenségi párt, különösen annak Justh Gyula elnöklete alatt megalakult többsége, állandóan ostromozta azt az anomáliát, hogy nálunk mindig alkotmányos életről, a nép akaratáról beszéltek, de a képviselőválasztások a legtöbb esetben valóságos paródiái a szabad választásokra felépített alkotmánynak. E hosszú harcoknak a háború kitöréséig tulajdonképpen csak arról a látható eredményről számolhatunk be, hogy Széll Kálmán

miniszterelnöksége idején eltörölték az amúgyis nagyon elavult és szűkkörű választójognak még Tisza Kálmán által törvénybe iktatott azt a rendelkezését, helyesebben mondvá megszorítását, amely szerint elveszítették választójogukat mindazok, a kik adófizetési kötelezettségükkel hátralékban voltak. És jellemzi az akkori kor felfogását, hogy ennek a barbár rendelkezésnek megszüntetését már nagy vívmánynak igyekeztek feltüntetni.

A választójog háború előtti történetének még egy nevezetes és súlyos következményekkel járó eseménye volt a darabont-kormánynak a választójog körüli szereplése. Emlékezzünk csak vissza az akkori eseményekre: király és nemzet, mint annyiszor, ismét nem értették meg egymást. A király a véderő nagymérvű és nagyon költséges fejlesztését követelte, a magyar nemzet képviselői – főként azok, akiket a kormánypresszió dacára a magyar vidékek küldöttek a képviselőházba – ezzel szemben a hadsereg nemzetivé tétele érdekében követeltek szigorúan az 1867. évi kiegyezési törvény alapján némi intézkedéseket.

És ekkor I. Ferenc József nagy dologra határozta el magát. Feloszlatta a képviselőházat, elrendelte az új képviselőválasztásokat, kimondván a nagy szót, hogy a király és a képviselőház között kitört konfliktusban *»ítéljen a nemzet»*.

Európa egyik leghatalmasabb, de mindenesetre legkonzervatívabb, jogait és prerogatíváit a legjobban féltő és védő osztrák császár mint Magyarország apostoli és alkotmányos királya kimondottan a magyar nemzet választóira, tehát alkotmányosan a magyar nemzetre bízta a döntést. Magasztos, hatalmas és mindenekfelett alkotmányos eljárás, amelyet azonban ha egyszer a királyi ajkáról az «ítéljen a nemzet» elhangzott, ennek érvényt is kellett volna szerezni, kerüljön bármibe is, mert az ilyen királyi szóval való játszás, az ilyen királyi szónak későbbi sutbadobása oly mély nyomot hagyhat a nép széles rétegeinek lelkében, melyeknek súlyos következményei lehetnek, aminthogy voltak is. Az 1918-i összeomlás és forradalom magját már ott hintették el, amikor kimondatták a királlyal a nemzetre való apellálást, azután pedig a nemzet

verdikjét félredobták, mert nem úgy ütött ki, amint azt a bécsi Hofburgban és a Ballplatzon kívánták.

Tisza István gróf vezette e választásokat, erős kézzel, de nem annyira erőszakos eszközökkel, mint pl. Bánffy Dezső báró vagy Tisza Kálmán. Hogy Tisza István miért alkalmazta kissé enyhébben a választási atrocitásokat (merthogy az ő választásai sem voltak oly tiszta választások, mint a minők pl. az osztrák választások, az kétséget nem szenved), annak két okát látom. Az egyik, hogy Tisza István gróf a néphangulat teljes félreismerésével azt hitte, hogy az egész nemzet melléáll. A másik pedig, hogy érezte, hogy amikor a királynak azt tanácsolta, hogy bízza perének eldöntését a nemzetre, mégsem illet volna egész nyíltan a legszélsőbb erőszak útjára lépni.

És a magyar nemzet ítelt! Tisza István gróf pártjával kisebbségbe jutott, a függetlenségi és 48-as párt pedig mint a képviselőház legnagyobb pártja került be a Házba. Tehát a nemzet a függetlenségi párt katonai és közgazdasági programja mellett döntött. A jóhiszemű magyar nép becsületes őszinteséggel válaszolt a magyar alkotmányos király kérdésére. A józan ész és a korrekt alkotmányosság szabályai szerint most már csak az következhetett volna, hogy a király végrehajtja a nemzet ítéletét, kormányra hívja a többségre jutott ellenzéki pártokat saját programjuk alapján és alkotmányos uralkodóhoz híven megbízza az új kormányt, hogy a nemzet ítéletének megfelelően oldja meg a véderő kérdését. Sajnos, más történt. Az ellenzéket előbbben igyekeztek megpuhítani és a nemzeti követelmények minden lényeges részének elejtésére bírni. Amikor ez nem sikerült, jött a nagy ágyú! Nyakunkra küldöttek egy az alkotmányosság igaz fogalmait súlyosan bántó formula alapján kinevezett, a közvélemény által jogosan «darabont»-nak nevezett kormányt azzal, hogy a király nem fogadja el a nemzet verdiktjét, mert nagyon szűk választójog alapján történtek a képviselőválasztások. A király, a legkonzervatívabb uralkodó, az általános választójog törvénybe iktatását kívánja, és annak megalkotása után fogja majd a vitás kérdést a nemzet összeségének ítélete alá bocsátani. Merészjáték volt ez elsősorban a királyi tekintély szempontjából, és én, aki akkoriban és azóta is ott éltem a

tömegek között, állandó érintkezésben a magyar társadalom összes rétegeivel, állíthatom legjobb tudomásom és tapasztalataim alapján, hogy akik akkor Ferenc Józsefet a nemzet, verdiktjének felretételére és a darabont-kormány kinevezésére rábírták, a felségsértéssel felérő bünt követtek el a királlyal és a dinasztiaival szemben, mert akkor ingott meg a királyi szó tekintélye a nép előtt.

Fejérváry Géza báró a király iránti hűségéből vállalta a darabont-kormány elnökségét. Nagy volt Bécsben és Budapesten egyaránt az ijedelem, amikor Fejérváry báró miniszterelnök nem a képviselőházban és főrendiházban, hanem egy «ad hoc» összehívott társaság előtt felolvasta programját, kijelentvén, hogy ő Felsége a magyar alkotmányos király követeli az általános választójog törvénybeiktatását és azután e választójog alapján kívánja a nemzet ítéletét a nép összeségéhez megfellebbezni.

Az volt a kérdés: komoly akarata-e ez a királynak, avagy csak taktika a többségre jutott ellenzék összevesztésére azzal, hogy ha ez sikerül, sutba kerül az egész választójogi komédia a darabont-kormányval együtt. Ha komoly királyi szándék és elhatározás állott volna az akció mögött, hat hónapon belül megvan az új választójog és további három hónap múlva olyan verdiktet kapott volna I. Ferenc József, amelyet, merem állítani, nem kívánt, de amelyet akkor már nem lehetett volna forradalom nélkül negligálni. Nos, a további események igazolják, hogy itt nem volt komoly szándék, hanem megint gyászos következményű játékot űztek a magyar nemzettel.

A darabont-kormány mögött állott a fegyveres erő, a közigazgatás egy része (mert hisz a vármegyék nagy része derekas törvényes ellenállást fejtett ki vele szemben) és a szociál* demokrata munkásság, amellyel elhittették, hogy a parlament-többségével szemben a király és Kristóffy megcsinálják a legszélsőbb általános választójogot.

Az ellenzék az akkori Nemzeti Tanácsban, melyet akkor az Ellenzéki Pártok Vezérlőbizottságának hívtunk, azonnal állást foglalt az általános választójog kérdésében. E sorok írója, mint aki régtől fogva szorgalmazta a választójognak széleskörű ki-

terjesztését, felhatalmazást kért és kapott arra, hogy a képviselőház indítványkönyvébe indítványt jegyezzen be, melynek értelmében a Ház egy bizottságot küld ki azzal az utasítással, hogy azonnal készítse el az új általános választójogi törvényt, melynek alapján rövidesen meg lettek volna tarthatók az általános választások. Ha tényleg komoly a király és parlamenten kívüli kormányának szándéka a radikális választójog tényleges megvalósítására, kapniok kellett volna az én indítványomon és a szövetkezett ellenzéki pártok készségén. Ámde ha ezt teszik, tényleg megvalósult volna az általános választójog, és a király, aki már egy ízben megjárta a nemzetre való apellálás taktikájával, újból és pedig még sokkalta komolyabban megjárta volna ezzel a taktikázással. Különböznék az én meggyőződésem, amelyet a későbbi események is megerősítenek, hogy az egész választójogi programot csupán két ember vette komolyan: Kristóffy József és Székely Ferenc, a darabont-kormány két minisztere. Ezek valóban mindvégig komolyan állottak és küzdöttek érte, míg a többiek, pl. Lukács György, ugyancsak keveset törődtek a választójog nagy eszméjével.

Az én indítványom beadása után szétverték a magyar képviselőházat az alkotmányra esküt tett honvédcsoportokkal. Milyen perfidia, hogy ehhez a köz-elítélésben részesült funkcióhoz pont magyar katonákat, mégpedig magyar honvédeket kellett alkalmazni, akik esküt tettek az alkotmányra! De meg kellett mutatni, hogy még ezek is engedelmessé válnak a császári szónak. Mi hiába kiabáltunk kívülről, hogy megcsináljuk a választójogot úgy, amint azt a király ígérte, csak engedjenek be a Házba, hadd hozzuk meg a törvényt! Süket fülekre találtunk. Közben az utcán a katonaság és rendőrség védelme alatt a kormánnyal szövetkezett szociáldemokrata párt tagjai csúfolták és ütötték-verték rendőri védelem mellett a «hazaffyasnak» csúfolt közönséget, mert állítólag az ellenzék nem akarta megcsinálni a választói törvényt. Ennél nagyobb fallaciát, de egyúttal rútabb kijátszását a király személyének és a királyi presztízsnak alkotmányos államban aligha mutat fel a történelem.

Tisza István gróf és pártja jól tudhatták, hogy itt csupán rút játék folyik a nép jogokkal, mert lábhoz rakott fegyverrel

némán figyelték, hogy verik az ellenzéket, de egyúttal azt is, hogyan gyilkolják le a királyi tekintélyt és a királyi szóba vetett hitet és bizalmat.

Hibáztak a választójog kérdése körül a király és a darabont-kormány, de nem kisebb mértékben hibáztak azután Andrassy Gyula gróf és hívei. Amikor ugyanis 1907. április havában lejárában volt az az időpont, melyen belül a király, ha nem akart nyíltan letérni a törvényesség útjáról, kénytelen volt az új választásokat elrendelni, megtörtént a megegyezés a király és a koaleált ellenzéki pártok vezeterei között. Megalakult Wekerle Sándor elnöklete alatt az első koalíciós minisztérium, melyben Kossuth Ferenc Szerényi József asszisztenciája mellett a kereskedelmi tárcát, Apponyi Albert gróf a vallás – és közoktatásügyi tárcát, Andrassy Gyula gróf pedig a belügyi tárcát vették át.

És itt kezdődik hazánknak az a politikai korszaka, amidőn viribus unitis indult meg a hadjárat a függetlenségi és 48-as pártnak és vezéreinek lejáratására.

Az első étape az általános választójog volt. A kormány vállalta, hogy megvalósítja az igazi általános, egyenlő, titkos, községenkénti választójogot igazságos kerületi beosztással. Mi, a függetlenségi párt radikális tagjai, kissé fáztunk Andrassytól mint a választói törvény megalkotójától, no de mégis csak el kellett hinnünk, hogy amit komolyan, három párt nevében vállalt, azt meg is tartja. Csúnyán tévedtünk; nagy huza-vona után, miközben kecsesítő jelszavak alatt megindult a kapacitáció és a lefelé való licitáció, a király abban a remek pózban állott a nemzet előtt, hogy ő akarja a nép összeségét a választójoggal felruházni, kormánya azonban, amelyben egy Kossuth és egy Apponyi ülnek, vele szemben lefelé licitál. Mi függetlenségiék már kezdtük magunkat szégyenleni. Végre Kossuth tudatta velünk, hogy Andrassy elkészült választójogi javaslatával és Kossuth vállalta, hogy azt a függetlenségi párt tagjainak csoportonként bemutatja. Az első meghívott csoportba én is kaptam meghívót. Kossuthot körülülték a párt lojálisai, én az asztal végén foglaltam helyet és remegtem, mert okom volt hinni, hogy Kossuth Ferenc, Kossuth Lajos fia majd holmi plurális javaslat mellett igyekszik bennünket

kapacitálni, holott nekünk csak egy álláspontunk lehetett: minél több magyar honpolgárnak jogot adni. Mi, kik a magyar jobbakok felszabadítójának zászlaja alatt küzdöttünk a magyar önálló nemzeti államért Kossuth Lajos tanításai szerint, mást nem követelhettünk és mást el sem fogadhattunk. És megtörtént a lehetetlen. Kossuth Ferenc igyekezett bennünket Andrássy Gyula gróf reakciós, a 67-es bécsi politikának kedvező és pártunkat örökké blamázó plurális választójoga mellé állítani. Elsőnek szólaltam fel Kossuth után, és hiszem és dicsek szem velem, hogy nem kis mértékben járultam ekkor és későbbi munkámmal Andrássy javaslatának bukásához. De – és ez a legborzasztóbb – a vége az lett, hogy a koalíciós pártok nem csinálták meg az általános választójogot. Ez a koalíciós kormány egyik legnagyobb bűne. Az lett volna a kötelessége, hogy megszerkessze a választójogi törvényjavaslatot az általános választói jog alapján, azt király és országgyűlés elé terjessze és azután követelje, hogy a király a nemzetnek tett ígéretét 100%-ig megvalósítsa. Ehelyett pedig csináltak oly javaslatot, amelyet Kossuth Lajos szellemében gondolkozó magyar politikus soha el nem fogadhatott. Az elmondott eset ismét egyike azoknak a destruáló eseményeknek, amelyek igen mély nyomokat hagytak a magyar nép lelkületében s amely nem kis mértékben járult ahhoz, hogy, sajnos, 1918-ban oly rohamosan megszűnt az úri osztály politikája iránti bizalom és oly könnyűvé tette a tömegeknek, hogy a királysággal mint intézménnyel is szembehelyezkedjenek.

Feljegyzésre érdemes szerepe volt egyébként a megboldogult trónörökösnek, Ferenc Ferdinánd főhercegnek is a választójog körül. A trónörökös tudvalevőleg igen lelkes híve volt az általános, egyenlő, titkos és községenkénti választójognak. Az ezért való lelkesedésében odáig ment, hogy amikor mi, a függetlenségi Justh-párt azt a tételt állítottuk fel, hogy előbb az általános választójogot adják meg és ha ez törvénybe van iktatva, nem obstruálunk többé a véderő javaslatok ellen, a főherceg ismételten tudatta velem helyeslését, sőt egy ízben azt az egyenes felszólítást küldötte hozzám egyik meghittje útján: *«die Justh-Parthei soll solange obstruieren, bis sie nicht das allge-*

meine Wahlrecht erhält». Külön feljegyeztem és eltettem ezt az üzenetet; annyira érdekesnek tartottam, hogy éppen a trónörökös, aji úgyancsak gyűlölte a magyarokat és ezek között legalaposabban a Kossuth-pártiakat, ilyen nyílt és a királlyal szembehelyezkedő felszólítást juttat el hozzám.

Nem sokkal ez üzenet után ismét megjelent nálam a trónörökös egyik budapesti bizalmi embere azzal a kérelemmel: magyaráznám meg a főhercegnek, mi az oka annak, hogy én és pártom, akik a legszélsőbb magyar sovinizta nemzeti alapon állunk, az általános választójog radikális megoldását kívánjuk. Hogy lehet ez? Hiszen a többi magyar pártok a nemzeti szupremácia féltése miatt ellenzik a választójog általánosítását és a király egész taktikája éppen a vezető magyar társadalmi osztályok ebbeli aggodalmára van felépítve! Megadtam választomat, amely igen egyszerű és igaz volt. Először is – mondtam – nem népképviselő az, mely, amikor az alkotmánynak legkonzervatívabb tényezője, a király, széles rétegekre akarja terjeszteni a választójogot, szembehelyezkedik a királyi és a népek millióival. Aki ezt teszi, tarthatatlanná teszi a maga politikáját és megérdemli, hogy az alkotmányos élet színpadáról a legmélyebb süllyesztőbe eltűnjék. Azután meg vegye tudomásul a Fenség, hogy aki megcsinálja az általános választójogot, az a legközelebbi választásoknál – szabad választásokat feltételezve – okvetetlenül elnyeri a nép nagy többségének szavazatát, mert a nép mindig hálás az iránt, aki neki jogokat ad. Azután meg az én programom egyenesen a széles néptömegek programja. Enyhíteni akarom katonai téren a nép terheit a szolgálati idő megrövidítésével és azzal, hogy itthon teremtek elő mindent, amire a magyar hadseregnek szüksége lesz. Széleskörű szociális programmal segíteni szándékozom a legszegényebb néprétegen, vagyis azon, amely az általános választójog révén kerül bele a népképviselőbe. Az én programommal szemben nem lehet a vagyontalanokat az urak ellen uszítani, mert én azt hozom, amit eddig egyetlen kormány sem hozhatott, mert hiszen a szűkkörű választójog mellett számtalan társadalmi és gazdasági privilégiumot eltörölni nem lehet. Azután meg kérem a Fenséget, higgye el,

hogy nagy csalódás fogja érni, ha azt hiszi, hogy az én programommal szemben sikerülni fog neki a nemzetiségeket a magyar államegység ellen uszítani és felhasználni. Ez is egyike a főherceg nagy tévedéseinek, mert a mi programmunk a gazdasági önállóság révén iparhoz, intenzívebb gazdálkodáshoz és így több és jobb keresethez fogja juttatni a népet, bármely nyelven dicsérje is a magyarok Istenét. Nemzetiségi programmom pedig azt célozza, hogy messzemenő engedményekkel – amelyekkel az eddigi országgyűlés elé kormány nem léphetett – a nemzetiségek nyelve, kultúrája és vallási érdekei terén a nem-magyarajkú lakosság nagy részét annyira ki fogom elégíthetni, hogy a kifelé gravitálok száma a választójog kiterjesztésének arányában tetemesen csökkenni, a haza iránt szeretettel viseltetők száma pedig óriási számban fokozódni fog. A dinasztia sohasem kezelte helyesen népeit, most a választójog terén is helytelen titkos vágyakat rejteget, de azért csak támogassa a trónörökös választójogi küzdelmeinket, mert ez egyik legerősebb eszköze annak, hogy a nem-magyarajkú tömegek kifelé való gravitálását megállítsuk vagy legalább is igen kis és ennél-fogva nem veszedelmes mértékre szorítsuk le.

Ezek után az izenetváltások után rövid időre meghívást kaptam Bécsbe, mert a trónörökös azt kívánta, hogy irodájának főnökével és legfőbb bizalmi emberével személyesen találkozzam. Bécsben egy belvárosi kis tejszarnokban találkoztam Bardolff vezérkari ezredessel, akit akkor láttam először és utoljára életemben. Az ezredes szíves volt a Fenséges úr ama fel szólítását közölni, hogy azonnal szüntessük be a véderő javaslatok ellen folytatott obstrukciót. A trónörökös megértette álláspontomat és úgy látszik *meg is ijedt tőle*.

Én véleményt mindenkor szívesen mondtam a magyar trón várományosának, akár tetszett az neki, akár nem, de utasításokat tőle sohasem fogadtam el, így ekkor sem. Sőt a kapott felhívás megerősített abban a meggyőződésemben, hogy az általános választójog okos politikai, gazdasági, katonai, szociális és nemzetiségi politika kíséretében kényszerű logikával egyenesen a perszónál-unióig menő állami függetlenségig vezeti el hazámat és a magyar királyi családot.

Végzetes hiba, végzetes mulasztása vezető kormányférfiainknak, hogy az általános választójogot a háború kitöréséig meg nem csinálták. Sajnos, Tisza István gróf, Andrássy Gyula gróf, Kossuth Ferenc, részben Apponyi Albert gróf, Lukács László, Zichy János gróf e tutti quanti annyira féltették a nemzeti szupremáciát, hogy minden törekvésünk akaratuk előtt, amelyet a király is respektált, zátonyra jutott.

És most azt kérdezem: nem lenne-e a volt dinasztíának is előnyösebb, ha ma perszonál-únióban más országokkal a független, önálló magyar királyság trónján ülhetne? Tessék végiggondolni az eseményeket és könnyen megállapíthatja mindenki, hogy a mi pártunk választójogi követelésének teljesülése is lényegesen hozzájárult volna a dinasztia és az ország megerősítéséhez. Talán be fogják most sokan látni, akik a Tisza István, Khuen-Héderváry Károly grófok és társaik által ellenünk vezetett irtóháborúért lelkesedtek, hogy kár volt utunkat addig elállani, amíg már minden késő lett.

NEMZETISÉGI KÉRDÉS.

Magyarország legkényesebb kormányzati kérdése bizonyára a nemzetiségi probléma volt. A végén kell kezdenem a kérdés taglalását, amikor kiemelem, hogy életemben kevés dolgozatot, kevés politikai tartalmú iratot olvastam és olvasok még ma is oly érdeklődéssel, mint azokat az iratokat, amelyeket a mi béke delegációnk, élén Apponyi Albert, Bethlen István, Teleki Pál, Bánffy Miklós grófokkal és a delegáció többi kitűnőségeivel a magyar nemzetiségi problémáról a győztes entente-hatalmak legfőbb tanácsa elé terjesztettek. Mindmégannyi remeke a magyar politikai bölcséségeknek és mind mélyreható politikai érzékkel hangoztatja a nemzetiségekkel szemben a legmesszebbmenő előzékenységet. Meg vagyok győződve arról, hogy Nagy-Magyarország elszakadt nemzetiségeinek tagjai között sokan, ha elolvassák ezeket a dolgozatokat, sajnálni fogják, hogy azokat Párizsban el nem fogadták, mert bizony azokban a nemzeti kisebbségeknek valóságos eldorádót ajánlottak fel, ha megmaradnak Nagy-Magyar országnak gazdaságilag, földrajzilag és katonailag Isten által teremtett, valóban ideális határai között. Örök hála illeti nemzetünknek a béke delegációban együttműködött nagyjait hatalmas, bölcs és örökbecsű műveikért.

De különös hálával tartozunk az uraknak mi, a régi függetlenségi és 48-as párt tagjai. Mi ugyanis mindenkor, de különösen különválásunk után, 1909-ben és 1910-ben, amikor Khuen-Héderváry Károly gróf miniszterelnöksége idején külön pártként, külön programmal voltunk kénytelenek felvenni a harcot «contra omnes et omnia», vagyis az összes többi, Magyarországon akkor létezett politikai pártokkal, azokért az eszmékért és elvekért, amelyek a béke delegáció irataiban

vannak nagy államférfiúi bölcseséggel megrögzítve. A röviden Justh-pártnak nevezett párt különösen Lovászy Márton és e sorok írójának sürgetésére elhatározta, hogy intenzíve kíván a nemzetiségi kérdéssel foglalkozni, hogy majdan kormányrajutásakor azt a magyar állam egységének örök időkre való biztosítása érdekében végleg megoldja. Természetesen tisztában voltunk azzal, hogy a nagy cél érdekében az eddigi nemzetiségi politikai dogmákból tetemes engedményekre és a nemzetiségek követelményei felé való nagymérvű közeledésre lesz szükség.

Tisztában voltam azzal, hogy megegyezni komolyan úgy, hogy a nemzetiségi túlzókat igen szűk kis körre szoríthassuk vissza, csak úgy lehet, ha nem-magyarajkú honpolgárainknak lehetővé tesszük, hogy a magyar alkotmány kereteiben mint egyenlő jogú polgárok élhessenek; ha a közigazgatás részéről minden kormánypárti mandátumszerzés igyekezetet kiküszöbölünk, ha gazdasági és szociális téren kedvező viszonyokat teremtünk számukra, és végül ha nyelvük, kultúrájuk és vallásuk terén olyan szabadságot nyújtunk nekik, amely mellett fejlődésük biztosítva legyen, anélkül, hogy kiszolgáltassuk összes intézményeinket a szélsőséges államellenes irányzat kised csoportjának. Ez volt célunk; és hogy azt hogyan kívántuk elérni, arra parlamenti szereplésünk, valamint az 1910. évi választási programmunk megadja a részletes felvilágosításokat. Minthogy azonban a nemzetiségi probléma kezelése terén szerintem a háború előtti időkben is végzetesen súlyos hibák, mulasztások és tévedések történtek, kénytelen vagyok e kérdésekkel kissé bővebben foglalkozni. Az ellenünk intézett tömeges támadásokkal szemben kötelességemnek ismerem, hogy mint akkori pártpolitikánk vezetőinek még életben lévő szeniora az «*audiatur et altera pars*» elve és még inkább a jogos védelem kötelessége alapján egyet-mást elmondjak és a másik oldalon elkövetett számos hibákra rámutassak.

A század-elei kormányképes politikusok közül Tisza Istvánban láttam határozottan még a legtöbb megértést a nemzetiségi kérdések barátságos megoldása iránt. Ámde sajnos, Tisza István gróf ennek dacára különösképpen a legerőteljeseb-

ben támadott bennünket, amikor talán eredményesebb eszközökkel, de mindenesetre ugyanazzal a célzattal ugyanarra törekedtünk, mint ő. Élénk emlékezetemben él pl. egy eset, amikor Tiszának egy a románokkal való megegyezési kísérlete alkalmával az ügy iránti igen meleg szeretettel felszólaltam, nekem támadott és azt állította, hogy mi hazaárulókkal tárgyalunk. Nagyon erélyesen azonnal felszólítottam a miniszterelnököt, jelölje meg egészen precízen, kik azok a hazaárulók, akikkel én és barátaim tárgyalunk és mondja el konkrét formában, melyek azok a hazaárulási cselekmények, amelyeket a mi barátaink elkövettek? Tisza válasza az volt, hogy ezek köztudomású dolgok, de konkretizálni sem a személyeket, sem a cselekedeteket nem tudja. Egyszerűen, még Tisza István is támadott minket nemzetiségi politikánk miatt, a többiekről nem is szólván. Hogy Bécsben nem jó szemmel nézték a mi nemzetiségi politikánkat, arról bőségesen volt alkalmam meggyőződhetni, így pl. köztudomású dolog volt, hogy mi a szerb radikálisokkal és a Popovics Dusan-féle szerb koalíciókkal jóbaráti viszonyt tartottunk fenn. Egyszerre a magyar képviselőházban feláll egy szerb nemzetiségű képviselő – Polyt Mihály -, akiről a beavatottak jól tudták, hogy a bécsi Ballplatzon éppen olyan bejáratos, mint a belgrádi kormányhivatalokban, és odakiáltja nekem, hogy engem a nemzetiségek iránti barátságomra Belgrádban, ottani látogatásom alkalmával oktattak ki. A cél világos volt: engem azzal kompromittálni, hogy én Szerbiába járok és ott kapok instrukciókat. A valóság pedig az, hogy soha életemben sem Belgrádban, sem más szerb helyen meg nem fordultam. Alaposan megleckéztettem az illető urat és a rágalmak egy időre elhallgattak. No de ezekről kénytelen leszek később még részletesebben referálni. Az én pártom elsősorban az általános választójogot követelte, ami éppúgy a magyar, mint a nemzetiségi tömegek érdeke volt. De amikor ezt követeltük, ismételten nyíltan megmondottuk, hogy a kerületi beosztást ezzel szemben igazságos alapokra akarjuk fektetni. A dolog ugyanis úgy állott, – amiről bárki meggyőződhet, ha egy pillantást vet a régi magyar kerületi beosztásra, – hogy 1867-től mindvégig a választókerületek a magyarság hátrányára

és a nemzetiségi vidékek javára osztattak be. A magyar kerületekben sokkal több választó küldött egy képviselőt, mint a felvidéki tót – és az erdélyi román-lakta vidékeken. Hogy miért? Mert a magyar vidékek a függetlenségi pártot támogatták, amelyet Bécsben gyűlöltek, a nemzetiségi vidékek pedig, ha erőszakkal is, de tényleg a 67-es kiegyezés híveit szállították tömegesen a parlamentbe.

Tudvalévő, hogy régi választójogunk alapját az adócenzus, és pedig az egynegyed telek adójának cenzusa alkotta. A felvidéken volt olyan község, ahol 40-50 krajcár már egynegyed telkes adónak felelt meg, vagyis ennyi adó már megadta az illetőknek a választójogot; ezzel szemben a gazdag magyar Alföldön 30-40 forint adó adta meg az egynegyed telek adója alapján a választói jogosultságot. Nyilvánvaló tehát, hogyha a legszélesebb alapra kiterjesztjük a jogot és egyúttal kikerekítjük a választókerületeket akár a népesedési arány, akár pedig a nép kulturális aránya szerint (mely esetben a városok lakosai némi indokolt előnyben részesülnek), akkor amit a nemzetiségek a jog kiterjesztése révén nyernek, a kerületek igazságos beosztása következtében részben ismét elveszítik. Ámde tagadhatatlan, hogy egy komoly, igazságos választójogi törvény mellett a nemzetiségi kerületek száma jóval megszorodott volna. És én ennek nagyon örültem volna, mert szívesebben látok szabad választások mellett 45-50 nemzetiségi képviselőt a magyar képviselőházban, akikkel azután szemtől-szembe le-tárgyalhatom panaszait, semhogy kevesebb legyen a nemzetiségi képviselő, de akik azután jogosan kiabálhatják tele a világot a mi választási törvényünk igazságtalanságaival. És jobban szeretem, ha többen ülnek a képviselőházban, mint ha oda-künn a külföldön keresik vélt vagy jogos panaszuk orvoslását.

Én különben még a főrendiházba is adtam volna nekik megfelelő képviseletet, hadd érezzék magukat teljesen otthonosan a magyar alkotmányos élet intézményeiben.

Ha megcsinálom az általános választójogot és azután ennek a megsokasodott tömegnek gazdasági téren bemutathatom a gazdasági teljes önállóságunk anyagi előnyeit, szeretném én látni azt a nemzetiségi képviselőt, aki mégis Bécsbe szalad az

udvar kegyeit hajszolni azok ellen a magyarok ellen, akik nekik jogot adtak és nemzeti nyelvük, kultúrájuk és vallásuk szabad gyakorlatát, valamint anyagi megélhetésüket biztosították. Ha nagyjában kielégítjük őket idehaza magyar törvénnyel és magyar intézményekkel, rövid katonai szolgálattal a magyar hadseregben, amelyben magyar vezényszó mellett saját anyanyelvük kellő érvényesülést nyerhet, tisztában vagyok vele, hogy ingyen egy ember sem fut többé a császárhoz a magyar király ellen panaszra.

Mindez azonban nem történt meg, részben azért, mert sokan féltették állásukat, de még inkább azért, mert még többen féltették a nemzeti szupremáciát. Elérkezett azonban a nagy világfelfordulás, és íme láttunk ellenségeink sorai felé igyekezni igen sokat a mi nemzetiségi testvéreink közül. Jöttek a béketárgyalások, és ott Apponyi Albert, Bethlen István, Teleki Pál grófok és társaik eljutottak az annyira perhorreszkált keleti Svájcig béketárgyalási emlékiratainkban. Mi, a függetlenségi párt, a háború előtti időkben, keleti Svájcra soha nem gondoltunk; mert tudtuk, hogy ha idejében szeretettel és megértéssel ennél kevesebbet is nyújtunk nem-magyarajkú testvéreinknek, ezzel magunkhoz csatoljuk őket a jólét, a bizalom és szeretet olyan kötelékeivel, amelyek kiállották volna a nagy háború-vesztés megpróbáltatásait anélkül, hogy minden felfordult volna.

Szép és bölcs emlékirataikkal megkésték ezek az urak, mert megakadályozták, hogy a mi programmunk szerinti nemzetmentő műtét idejekorán végrehajtsák, ami úgy a választójog, mint a nemzetiségi probléma terén sokkal kevesebbel teljes sikert biztosít, ha idejekorán alkalmazzuk.

Itt budapesti nagyjaink beleestek Bécs gyászos tragikumába. Mikor Apponyi és társai megírták és előterjesztették szép emlékirataikat, sajnos, feljűk hangzott a francia «trop tard»!

Bizony debuisset pridem! de ha már megtörtént a nagy mulasztás, legalább ne keressék a bűnbakot – másokban!

A DÉLSZLÁV PROBLÉMA.

Magyarországnak, a monarchiának és a Habsburg-dinasztiának mindenkor a délszláv kérdés volt a legsúlyosabb problémája, így láttam ezt politikai pályám kezdetétől fogva, és ezért a legnagyobb súlyt helyeztem arra, hogy szemben a világ legveszedelmesebb és legoktalanabb politikai axiómájával: az osztrák «divide et impera»-val, a magyar nemzet és a délszlávok között egy komoly, tartós megegyezést, megbékülést segítsék létrehozni. Tudtam, hogy a bécsi politika mindent el fog követni, hogy mint évszázadokon át tette, ezután is magyarokat, horvátokat, szerbeket, utóbb Bosznia és Hercegovina lakosait is egymás ellen uszítsa és egymás ellen kijátssza; tudtam, hogy ez a törekvés előbb-utóbb összeütközést idéz elő a magyarság és a délszláv népek között, amikor azután a dinasztia is észhez fog kapni, látván, hogy mindent elveszithet; de tudtam a történelemből azt is, hogy Bécs mindig csak későn veszi észre a saját oktalansága által előidézett végzetes veszedelmet.

Valamely igazságot felismerni nálam annyit tesz, mint mindent elkövetni, hogy ezt az igazságot önzetlenül, de minél eredményesebben szolgáljam, és ezért már politikai pályám kezdetén igen behatóan foglalkoztam a délszláv kérdéssel. Fínt Fiume képviselője, buzgón közremunkálkodtam Fiume és a magyar-horvát tengerpart fejlesztésén. A fiumei hajózási vállalatokon kívül támogattam a magyar-horvát tengerparti hajózási vállalatokat, amelyeket kicsinyben kezdve kifejlesztettünk a két «magyar-horvát hajózási vállalat»-tá, melyekkel kiszorítottuk az osztrák Lloydot és helyébe saját tengerparti hajózássunkat helyeztük. A magyar képviselőházban szoros barátságba

léptem a horvát-szerb koalíció képviselőivel, kikkel közösen munkálkodtunk a magyar-horvát-szerb megértésen.

Közben akuttá vált a magyarországi görögkeleti szerb ortodox egyház autonómiájának ügye. Sok volt ott a panasz Brankovich György, az agg pátriárka, a magyar kormány és a horvát-szlavón országos kormány ellen. Elővettem a magyar törvénykönyvet, elolvastam az 1868. évi IX. t.-cikket, melyből világosan megállapítottam, hogy a mi szerbjeinknek, úgy a szűkebb értelemben vett Magyarország, mint a Horvát-Szlavonországok területén lakóknak, joguk van oly autonómiára, amely mellett egyházi ügyeiket és egyházi vagyonukat önállóan, bár állami ellenőrzés mellett, kezelhetik. Erről meggyőződve, szószólójává lettem kormánynál és törvényhozásban a szerb egyház tényleges jogainak. Erős harcok után, támogatva a szerbség legnagyobb részétől, csakhamar sikereket értünk el, én és pártom bizonyos népszerűsége tettünk szert a szerbek körében, ami a magyar-szerb közeledést, merem állítani, hathatósan előmozdította. Közben megalakult a Wekerle-Kossuth-Apponyi-Andrássy-féle koalíciós-kormány és meghalt az öreg szerb pátriárka. Küszöbön állott a szerb egyház legnagyobb eseménye: a pátriárka-választás. Ehhez a magyar kormány előterjesztésére királyi biztost szoktak kinevezni, aki azután nagy pompával bevonul Karlócára, a pátriárka székhelyére, és ott rezideál, amíg a pátriárkát meg nem választják, a király meg nem erősíti és a királyi biztos be nem iktatja. Ezek a pátriárka-választások rendszerint nagy izgalmak és kellemetlenségek közt szoktak lezajlani. A király és a Wekerle-kormány Bogdánovics Lucián buda-szentendrei görög keleti szerb püspököt óhajtották, a szerbek azonban mást, elsősorban a verseci püspököt szerették volna a pátriárkái székben látni.

A kormány is, a szerbek vezetői is hozzám fordultak, támogatásomat és közvetitésemét kérve. Tisztában voltam azzal, hogy mint a múltban, bizonyára most is nagyon megrontaná a magyarság és szerbség közötti jó viszonyt, ha a pátriárka-választás körül ismét erős összetűzések történnének. Elhatároztam tehát, hogy mindent elkövetek a választás sima lefolyása

érdekében. Tisztában voltam azzal is, hogy Bogdánovics Lucián lévén a király és kormány elismert jelöltje, mindent el kell követnem, hogy sírna megválasztását biztosítsam.

Tárgyaltam, közvetítettem, de egyszerre rendkívül érdekes helyzet alakult ki. Két dologról értesültem ugyanis, amelyeket az akkori helyzet megvilágítására elmondok, de kommentárt hozzá nem fűzök. Értesültem, hogy szerb barátaim a pátriárkaválasztást egy nagyszabású magyarbarát-tüntetés központjává akarják tenni. Ennek a tüntetésnek központjául sajnos engem, kit önzetlen barátjuknak ismíitek, szemeltek ki. Azt hallották ugyanis, hogy a Wekerle-kormány engem szándékozik, épp a választás sima lebonyolításának érdekében, a kir. biztosi tisztre a királynak javaslatba hozni. Érdekes, hogy én erről nem pártom vezéréitől, hanem szerb barátaim útján értesültem. Szokásom szerint, személyemről lévén szó, kissé félreálltam, magyarán mondva elbújtam, mert szinte beteges félelem töltött el attól a gondolattól, hogy valaki azt higgye rólam, hogy én valamely állásra aspirálok.

Királyi biztosi kineveztetésem esetére a szerbek mellett és bennem a szerbek iránt barátságot érző magyarság mellett egy a maga nemében páratlan tüntetést készítettek elő. Budapestről való elindulásomkor már a keleti pályaudvaron megjelent volna a budapesti és budapestvidéki szerbség küldöttsége, hogy engem kettős minőségemben, vagyis királyi biztosi és szerbbarát magyar politikusi minőségemben üdvözöljenek. Újvidékig minden nagyobb állomásra kijöttek volna a vidék szerbjei üdvözlésemre. Újvidéktől pedig Karlócaig az volt a terv, hogy én ne a szokásos különvonaton utazzam, hanem a pátriárkátus négyes nyitott díszfogatán, a szokáshoz híven díszmagyarban, hogy az egész útvonalon végig az ottani falusi szerb nép láthasson és üdvözölhessen. Karlócán azután a vasúti pályaudvar helyett a városban valószínűleg a pátriárka palotája előtt fogadott volna a szokásos díszszázad (mert a király képviselője volt a királyi biztos) az elmaradhatatlan Gotterhaltével és fogadtak volna a hivatalos személyiségek, hatóságok fejei stb. Ez lett volna az első eset, hogy a magyar szent korona területén lakó szerb nép nagy része a magyar

király képviselője, de egyszersmind a magyar-szerb megértés mellett is ilyen nagyszabású tüntetéssel fejezte volna ki rokonszenvét.

Közben bizalmas úton értesültem, hogy a király az én kinevezésem tervét elutasította, más javaslatot kívánt és így következett be azután Günther Antal dr. akkori igazságügy-miniszter küldetése.

Orvosom nagyon örült ennek a királyi döntésnek, mert így elmaradt az én karlócai utam, mehettem orvosilag melegen ajánlott karlsbadi kúrámra, amely alatt csupán az bántott, hogy Bogdánovics Luciánnak sima megválasztása az én királyi biztossággal együtt meghiúsult és megválasztották előbb Mkolics Miron pakraci, Zmejanovics Gábor verseci és Létics György dr. temesvári görögkeleti szerb püspököket, és miután valamennyinek királyi jóváhagyását Bécsből megtagadták, lett végre vala – hára Bogdánovics mégis megválasztva. Magyar embernek a régi rezsim idején nem volt szabad népszerűnek lennie a nemzetiségeknél, inkább hagyták a királyi presztízst a négyszeres választási vígjátékkal kompromittálni. Ismétlem, kommentárt ezekhez a tényekhez nem írok. Csupán azt állapítom meg, hogy nekünk magyaroknak a «divide et impera» uralma idején ugyancsak nehéz volt a nemzetiségekkel szemben a helyzetünk. Ha sovinizta politikát csináltunk, államférfiaink Bécsből kapták az erkölcsi pofonokat és kompromittálták őket a nem-magyarajkú tömegek előtt, úgy állítván be a dinasztíát szemben a magyarokkal, mint a nemzetiségek védőjét a magyar erőszak és sovინista túlzások ellen. Ha pedig a magyar politikus igyekezett megszerettetni a magyarságot a nem-magyarajkú polgárokkal, vagy egyik vagy másik nemzetiséggel, akkor az illető Bécsben mint illojális került a fekete listára, Budapesten pedig kormánypárti 67-es körökben lehazaárulózták, mert a nemzetiségekkel bárátkozni csak ezeknek az uraknak volt szabad, és pedig kizárólag kormánypárti mandátum-szerzés céljából. A bécsi politika előírása szerint magyarnak és nem-magyar-nak egymást gyűlölnie kellett, hogy mindkettő Bécs járszalagján maradjon és Bécs kegyeit hajhászva keresse boldogulását.

A délszláv kérdésben pártunk állandóan és tervszerűleg azon dolgozott, hogy az állami egység keretén belül adjunk meg minden téren annyit horvát és szerb testvéreinknek, hogy azok a magyar birodalom keretében jogokban, közszabadságokban, nemzeti kultúrájukban és szociális, valamint gazdasági téren jól és megelégedetten érezzék magukat, mert csakis így lehet őket eltéríteni attól, hogy a nagy megpróbáltatások idején cserben ne hagyják királyukat és Szent István birodalmát. A «fiumei rezolúció» neve alatt ismeretes megállapodások mutatják, hogy jól megalapoztuk a magyar-délszláv megértés nagy gondolatát. De dolgoztam is ezen nap-nap mellett, és merem állítani, nem eredménytelenül. Wekerle miniszterelnök kormányzata alatt pl. összetültünk a miniszterelnökségen a miniszterek közül mindazok, a kiknek közvetlenül dolguk volt hivatalból a horvát-szlavonországi ügyekkel foglalkozni. A horvátok részéről résztvettek a tanácskozásokon Josipovich Géza horvát miniszter, Pejácsevics Tódor gróf horvát bán, Nikolics Vladimir báró első osztályfőnök és vicebán s a többi osztályfőnökök, valamint a horvát-szerb képviselők legtekintélyesebbjei és a kormány külön meghívására e sorok írója mint a magyar-horvát megértés egyik legbuzgóbb parlamenti képviselője. Egyenként átvettük a gravameneket és azokat barátságosan megbeszélve, csakhamar egész sorozatát a kérdéseknek megoldhatóknak találtuk és stante sessione a megoldás módozatait is jegyzőkönyvbe vettük. Még egy-két ily összejövetel és a legtöbb frikciós ponton átesünk. De hát jött az a látthatlan kéz, amely ilyenkor el szokta vágni a megértés fonálát és – nem hívták többé össze a miniszterelnöki értekezletet.

Egy másik példa. Pejácsevics gróf horvát bán lemondása nagy gondokat okozott. Ki legyen az új bán és kik Tegyenek az ő munkatársai az országos kormány osztályfőnöki székeiben? Rauch Pál bárót hozták javaslatba. A horvát uraknak nagy aggodalmaik voltak személyével szemben, de hát keresztülvittük, hogy belenyugodjanak; a fődolog most már csak az volt, hogy munkatársai közbizalomnak örvendő férfiak sorából kerüljenek ki. Wekerle miniszterelnök, a deznált bán és a horvát-szerb koalíció vezető személyiségei engem kértek

fel a közbenjárásra. Megállapodtunk közmegegyezésre és Rauch báró külön kívánságára egy igen kiváló jó magyarbarát érzelmű horvát jogász személyében az igazságügyi osztályfőnöki állásra. Kauch báró Wekerle miniszterelnökkel Bécsbe utazott a megállapított listával, de mire az urak Bécsbe érkeztek, már útközben más volt kiszemelve az igazságügyi osztályfőnöki állásra. A báni kormánnyal szemben erre magyar és horvát-szerb koalíciós részről egyaránt nagy lett a bizalmatlanság.

Mi függetlenségiék a Wekerle-Kossuth koalíciós kormányzat idején, amikor Zágrábban a horvát-szerb koalíció volt többségben, ennek a többségnek magyar képviselőházi delegációjával állandóan és a legteljesebb nyilvánosság előtt együtt dolgoztunk a magyar-délszláv megértés érdekében. Nem ígértünk megvalósíthatatlan aranyhegyeket, nem adtunk fel nemzetünk vitális érdekeiből semmit, de mindennapi munkánkkal megmutattuk, hogy van érzékünk Horvát-Szlavonország népeinek vágyai és jogos kívánságai iránt, amivel meg is nyertük bizalmukat. És ez a magyar-délszláv viszony szempontjából óriási haladást és előnyt jelentett.

Ennek illusztrálására mint egy érdekes jelenséget «mlítem fel, hogy egyszerre csak Horvátországból az a hír érkezett Budapestre, hogy odalenn engem szeretnének a horvát báni székben látni. Nem akartam hitelt adni a hírnek, annyira hihetetlennek látszott, hogy a horvátok szintiszta magyar embert akarjanak a horvát báni székben látni. A dolog azonban ugyancsak komoly fordulatot öltött, amikor Kossuth Ferenc akkori kereskedelmi miniszter a kabinettől nyert megbízásra hivatkozva felkéri, hogy vállalnám el a horvát báni méltóságot. A horvátok indokolása igen egyszerű volt: úgy vélték, hogy többet tehet a horvátság érdekében egy jó horvátbarát magyar ember, akiben Budapesten bíznak, mint egy magyarbarát horvát, akiben talán Budapesten mégsem bíznak meg egészen. Miután nem beszéltem annyira a horvát nyelvet, hogy a szaborban beszédeket tudjak tartani és a hivatalokban aktákat intézni, úgy véltem, nem fogadatom el az állást. Ha ez a nyelvi akadály fenn nem áll, bizony megpróbáltam volna, mert úgy hiszem, akkoriban úgy

a magyar államnak, mint a horvát-szlavón nemzetnek szolgálatakat tehettem volna.

A délszláv politikánkkal szemben megindult ellenoffenzíva tekintetében talán a legjellemzőbb eset az alábbi.

A Wekerle-Kossuth-kormány első idejében, közvetlenül a delegációk után, Goluchovszky Agenor gróf közös külügyminiszter megbukott. Utódja Aehrenthal-Lexa báró, alighogy elfoglalta állását, lejött Budapestre és alkalmat keresett, hogy a függetlenségi 48-as pártnak, mint a kormány legnagyobb pártjának vezetőszemélyeivel összejöhessen és velük alaposan kibeszélhesse magát. Egy délelőtt tíz órától egyig, tehát teljes három órát jelöltek ki számomra. Pontban tíz órakor felkerestem a királyi várban elfoglalt lakásán. Eleinte magyaráztatta magának a függetlenségi párt követelményeit az önálló hadsereg, azután a külön vámterület és önálló magyar bank kérdéseiben, megtette ellenvetéseit, kissé vitatkoztunk is, de nem látszott a dolgoknak túlnagy fontosságot tulajdonítani. Kifejtettem azután előtte külpolitikai külön véleményemet a német-szövetség, az olasz – és román-barátsággal szemben. Egyetlen szóval sem mondott ellent, de természetesen nem is helyeselt. Egyszerre azonban szavaimba vág: «ez mind szép és jó, önök és pártjának nagy sikere, hogy a magyar választások mostani rendszere mellett sikerült Tisza grófot és pártját legyűrniök, nagyon érdekes az önök bel – és külpolitikai külön programja, megvallom azonban, előttem mindez elenyészik ahhoz a hatalmas sikerhez képest, amely elsősorban az ön nevéhez fűződik, értem a magyar-délszláv barátság és megértés terén elért sikerüket.» «Ha – mondotta tovább Aehrenthal báró – sikerül önöknek ezt a barátságot és politikai megértést állandósítani, akkor Bécsre nézve *teljesen új helyzet előtt állunk*. Az eddigi bécsi politika nem lesz tovább fenntartható, mert önökkel, magyarokkal és délszlávokkal szemben, amíg együtt vannak, Bécs nem fog bírni. Wir werden ihnen gegenüber nicht aufkommen.» Erre ezt feleltem: «Ugyebár, mi bécsiek mindent el fogunk követni, hogy ezt a magyar-délszláv megértést; megzavarjuk és leheőle g megghiúsítsuk?» Aehrenthal báró erre kissé fanyar

mosoly kíséretében azt válaszolta: «ön, gróf, talán már megadta a választ.»

Aggódva vártam ezután a Bécsből jövő ellenakciót, ámde ez nem Bécsből, hanem rövidesen Budapestről jelentkezett.

Mint a Magyar Szent Korona Országai Vasutas-Szövetségének elnöke, parlamentben és azon kívül szorgalmaztam a vasasok részére a szolgálati pragmatika-törvény meghozatalát. Kossuth kereskedelmi minisztersége idején elkészültek a vasutasok fizetésrendezésére és a szolgálati pragmatikára vonatkozó törvényjavaslatok. A pragmatika-javaslatot Kossuth előzőleg egy, az összes vasutas-szervezetek részvétele mellett tartott ankéten tárgyalhatta. Rémülten láttam, hogy a javaslatban – ha jól emlékszem, annak 3-ik és 7-ik szakaszaiban – minden komoly szükség nélkül részletes rendelkezések foglaltatnak a horvátországi nyelvi kérdés rendezésére. Azonnal, a tanácskozás legelején figyelmeztettem Kossuthot, hogy ezeket a rendelkezéseket hagyja ki a javaslatból, mert feltétlenül felfordulást fognak okozni a magyar-horvát-szerb viszonyban. Hagyja ki annál is inkább, mert a magyar-horvát kiegyezésről szóló 1868: XXX. t.-c. ezeket úgyis rendezi s így egészen felesleges, hogy ezeket a kényes dolgokat újból törvényhozásilag tárgyaljuk. Kossuth akkor nyilvánosan, utóbb bizalmas tanácskozásaink alkalmával is megígérte a két szakasz törlését.

Egy nap Wekerle Sándor miniszterelnök felszólított, keressem fel Kossuthot vagy Szterényi államtitkárt és kérjem, hogy mutassák meg nekem mind a két javaslatot, mert a minisztertanács azt határozta, hogy a két vasutas-javaslatot csak akkor terjeszti a képviselőház elé, ha én azokat láttam és megtettem azokra észrevételeimet. Kossuth Szterényihez utasított, mint aki a javaslatokat őrzi. Szterényi mindig kifogásokat talált, hogy a javaslatok megismertetését elhalássa. Egyszer nem volt nála íróasztalának kulcsa, máskor a főhercegnőhöz kellett mennie, már pedig a kezéből ki nem adhatja a titkos okmányokat. Wekerle sürgette véleményem közlését. Amikor már vagy harmadszor sürgette nálam a dolgot, leültetett a képviselőház miniszterelnöki szobájában és fejből lediktálta nekem az egész vasúti fizetésrendezésnek csak némileg is fontos

adatait. Később alkalmam volt meggyőződést szerezni, hogy Wekerle, ez a fenomenális emlékezőtehetségű férfiú, egyetlen hibát sem követett el a fejből való diktálás közben. Amikor befejezte, mosolyogva mondotta: «A számokért felelősséget vállalok, de a pragmatikát már nem tudom neked fejből le-diktálni, ezt már csak veszekedni ki Szerényitől.» Tényleg azután rövid bepillantásra megkaptam a pragmatikát, és azonnal meggyőződtem, hogy abban a feltétlen felborulást okozó nyelvi rendelkezések benne vannak. Figyelmeztettem erre Szerényi államtitkár és kérve kértem, hogy így semmi szín alatt se terjesszék a Ház elé a javaslatot. Futottam azután Kossuth-hoz és őt is ugyanezre kértem. Felkerestem Wekerle miniszter-elnököt is ugyanebben az ügyben, sőt ugyanaznap telefonon} értesítettem Pejacevics Tivadar gróf horvát bánt és Mkolicsj Vladimir báró bán-helyettest. Mind a ketten ismerték a helyzetet/ és tudták, mit jelent e két szakasz a törvényjavaslatban. Másnap reggel Budapestre érkeztek; együtt voltunk a miniszterelnöknél és Kossuth kereskedelmi miniszternél, ők azután külön is el-jártak mindenüvé, ahol remélni lehetett, hogy a felfordulást megakadályozhatják. Mindhiába! Harmadnap változatlanul benyújtották a javaslatot. Megindult a harc a horvát-szerb pártok részéről, a horvátok obstrukcióig vitték ellenállásukat, Szerényi József államtitkár pedig eljárását azzal indokolta, hogy Josipovich Géza horvát miniszter a minisztertanácsban hozzájárult a szöveghez.

Így borult fel a magyar-horvát-szerb megértés, mérhetetlen kellemetlenségeket okozva akkoriban a Wekerle-Kossuth-kabinetnek. De ez volt még a legkisebb baj, mert a sokkal nagyobb az volt, hogy megakadályozták a magyar-horvát-szerb megértés további kiépítésének és megszilárdulásának ugyancsak nehéz munkáját. Bécsben Aehrenthal-Lexa báró külügy-miniszter mindenesetre jóízűt mosolygott, amikor értesült arról a felfordulásról, melyet a Kossuth-Szerényi-féle pragmatika-javaslat okozott. A mi orthodox 67-eseink ugyancsak gúnyosan mosolyogtak azon, hogy a mi új utakon elindult politikánk elveszítette a talaját. Nem tudom mosolyogtak volna-e akkor is, ha úgy látták volna a következményeket, mint ahogy ma

látjuk? Ámde remélni, hogy ha majd egy pártatlan állam-bíróság fogja a háború siralmas végének előzményeit vizsgálat tárgyává alkalmat vesz magának arra is, hogy tanulmányozza azt a kérdést is: vajjon ha az általunk megindított és szép sikerekkel kezdett délszláv politikánkat mennem zavarják, elkövetkezett: volna-e a horvátság elszakadása a magyaroktól és csatlakozása Jugoszláviához? A magam részéről készséggel állanék egy ilyen bíróság elé.

A függetlenségi 48-as Justh-párt programjában foglaltatott annak a törvénynek a végrehajtása is, amely megállapítja, hogy Dalmácia mindenkoron csakis a magyar szent korona jogán állott a Habsburgok jogara alatt. Régente többen, elsősorban Havas Rezső dr. székesfővárosi bizottsági tag és kiváló történészünk foglalkozott az irodalom és napisajtó terén Dalmácia visszacsatolásának ügyével. Havas dr. azonban inkább tudományos propagandát végzett nagy sikerrel. Pártom megbízásából én foglalkoztam a legtöbbet ezzel a kérdéssel. Írtam cikkeket a dalmátországi szerb és horvát lapokba, azonkívül parlamenti beszédeimben és minden kínálkozó törvényes fórumon erőteljes hangon követeltem Dalmácia visszacsatolását Magyarországhoz, természetesen a törvény értelmében, Horvát – és Szlavonországok útján. Dalmácia adminisztrációja az akkori horvát-német helyett a horvát autonómia keretében teljesen horváltá vált volna. Kapott volna horvát honvédséget, az osztrák németnyelvű Landwehr helyett, ami mind-megannyi előnye lett volna a horvát nemzeti kultúrának. Mint-hogy pedig a magyar-horvát kiegyezés értelmében a tengerészeti ügyek, valamint a kereskedelmi ügyek a magyar szent korona birodalmában a budapesti magyar központi kormány alá tartoztak, az egész dalmát tengerpart és tengerészet ügyei, valamint egész külkereskedelme Budapestről nyertek volna elintézését. Dalmáciának, melyet addig Ausztria teljesen negligált, óriási előnye lett volna az a magyar gondoskodás, amelyet Fiume fejlődéséből ismertek, a magyar külkereskedelem pedig Dalmácia birtoka révén kiszámíthatatlan méretekben emelkedett volna.

Agitációnknak volt is bőven visszhangja, annyira, hogy az osztrák kormány egyszerre egész nagy 1000 szavas kör-

táviratba foglalt programmal lépett fel Dalmáciában, hogy a mi agitációnk hatását némileg ellensúlyozza. A kép teljességéért emelem ki, hogy Kossuth Ferenc, a ki, sajnos, a szolgálati pragmatika nyelvi kérdésében túlságosan gyengének mutatkozott, a dalmát kérdésben a legteljesebb megértést tanúsította. Sajnos, a pragmatikával felkorbácsolt nyelvi vita szenvedélyei a dalmát ügyet is ugyancsak visszavetették a magyar érdekei nagy kárára.

Messze vinne délszláv politikám összes részleteit itt kitámi; az elmondottakból azonban kiviláglik, hogy amikor én ezt a témát nagy eréllyel és szeretettel felkaroltam, oly munkát végeztem, amelyet ha meg nem akasztanak, a nagy döntés idején nagymértékben hozzájárult volna területi integritásunk biztosításához, míglen így nagynevű békedelegátusaink a béketárgyalások során már kénytelenek voltak a délszláv kérdést munkálataikban egészen mellőzni, mert a Magyarbirodalom délszláv részei Fiúméval együtt már 1918. október 29-én végleg elvesztek.

Hogy a délszláv kérdést Bécsben milyen abszurd irányban kezelték és hogy mennyire igyekeztek a magyarokat és délszlávokat egymás ellen uszítani s ugyanakkor mindazokat a magyar politikusokat, akik a magyarság és nemzetiségek közötti megértést előmozdítani igyekeztek, hogyan iparkodtak a magyar nép előtt kompromittálni, azt a következők világítják meg.] Aehrenthal-Lexa báró közös külügyminiszter idejében, amikor a magyar képviselőházban a többséget a függetlenségi és 48-as párt alkotta, s amikor a párt egy része Justh Gyula, Holló Lajos, Lovászy Márton és e sorok írójának vezetése alatt nyíltan Mocsáry Lajos szellemében a nemzetiségekkel való megértés politikáját hirdette, egyszerre csak megjelent Andrássy Gyula gróf vezérlete alatt álló alkotmánypárt félhivatalos napilapjában a Magyar Hírlapban egy közlemény, amely nagyon burkolt formában bár, de félre nem érthető módon meggyanúsított bennünket, mintha anyagi érdekekből követnénk délszlávbarát politikát. Ezt a gyanúsító közleményt a párt körében oly felháborodás fogadta, hogy a lap vezetősége jónak látta másnap nekünk a kellő elégtételt megadni.

Ez incidens után nemsokára, egy reggel, eléggé korán, Kossuth Ferenc távbeszélő útján felkért, jöjjenek azonnal lakására, mert egy rendkívül fontos és kényes ügyben kíván velem értekezni. Midőn Kossuthhoz érkeztem, ki betegen ágyban feküdt, magából kikelve közölte velem, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök aznap reggel érkezett meg a vonattal Bécsből, a pályaudvarról egyenesen hozzá sietett s tudatta velem, hogy a közös külügyminiszter kezében van egy okmány, a szerb kormánynak a bécsi szerb követhoz intézett bizalmas átírat, amelyet valamilyen módon elfogtak. Ez az okmány állítólag oly közlést tartalmaz, mely szerint a függetlenségi 48-as párt szlávbarát árnyalatának vezetői néhány száz korona borralaló fejében bármikor a szerb kormány rendelkezésére állanak. E közlés feletti felháborodásomat leírni lehetetlen. Amikor kissé magamhoz tértem, azt kérdeztem Kossuthot, hogy látta-e az okmányt? Ő azt válaszolva, hogy nem, Wekerle magával hozta Bécsből, okmánytáskájában tartja, de nem szabad azt megmutatnia. Miután megnyugtattam Kossuthot, hogy az egész egy becstelen intrika a bécsi körök részéről, hogy a magyar-délszláv megértést kompromittálják, siettem a képviselőházba Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. Az ülés megnyitásakor érkeztem a Házba, s a miniszterelnököt már az ülésteremben találtam. A legerélyesebb hangon követeltem tőle, mondja el, mit tud erről az ügyről, és követeltem, mutassa meg a mindenesetre hamisított okmányt. Wekerle megismételte azt, amit már Kossuthnak elmondott, reámutatott aktatáskájára, mondván, hogy abban van a kérdéses okmány, de ismételte előttem is, hogy nincs feljogosítva az okmányt bárkinek is megmutatni. Kijelentettem a miniszterelnöknek, hogy a közös külügyminiszter ez állítása becstelen rágalom, amelyért elégtételt követelek pártom részére. Az elégtételadásra nézve azt ajánlottam, hogy az ülés megnyitása után azonnal felszólalok, szórul-szóra elmondok mindent, amit a miniszterelnök Kossuth Ferencnek és nekem mondott. Követeltem, hogy a miniszterelnök azonnal mutassa be a képviselőháznak a kezei között levő hamis okmányt, indítsa meg a kormány a párt vezető tagjai ellen a bűnvádi eljárást; a képviselőház pedig fel fogom kérni, hogy adjon ki bennünket azonnal a bíróság-

nak. Az igazságügyminiszter pedig intézkedjék, hogy az ügy a törvény keretein belül a legsürgősebben bírói ítéletre kerüljön. Tudattam Wekerlével, hogy amennyiben ilyen vagy más úton-módon teljes elégtételt nem kapnánk, az ügyet pártom elé viszem, Aehrenthal-Lexa báró külügyminiszterrel szemben pedig a legközelebb Bécsben összeülő delegáció első nyilvános ülésén a vád és rágalom súlyosságához mért elégtételt veszek magamnak. Wekerle miniszterelnök magánkívül volt a dolog illetén fordulata folytán; úgy látszik, Bécsben elhitették velem, hogy mi tényleg kompromittálva vagyunk, miért is azt hitte, hogy ha Kossuth útján velem mint a párt ügyvezető alelnökével a dolgot közlik, én és barátaim megjijedünk és meghunyászkodunk. Amikor meggyőződött arról, hogy őt, Magyarország miniszterelnökét egy csúnya intrikához akarták felhasználni, úriasan és férfiasan sarkára állott és arra kért, várjak türelemmel 48 óráig, hogy Béccsel érintkezésbe léphessen. A határidő lejárta előtt a miniszterelnök felkeresett s a maga és a közös külügyminiszter nevében közölte, hogy az egész tévedésen alapszik, nincsen vád ellenünk, a közös külügyminiszter és a magyar miniszterelnök sajnálatukat fejezik ki, kérik, ne vigyem az ügyet a nyilvánosság elé, mert könnyen felborulhatna az egész helyzet. Az elégtételt tudomásul vettem és a dologról többé nem beszéltem.

Hogy minő parvissima sapientiával kormányozták Bécsben a monarchiát, arra nézve utalnom kell arra a tényre, hogy az a hamisítvány, amellyel bennünket függetlenségi pártiakat erkölcsileg tönkre akartak tenni, ugyanabból a hamisítvány-gyárból származott, melynek gyártmányai szolgáltak az oly gyászos véget ért bécsi Friedjung és zágrábi nagy-szerb pörök vádjainak alapjául. Fel kell frissítenem olvasóim emlékezetét. Röviddel az után, hogy az ellenünk indított támadás olyan gyorsan és szánalmasan kudarcot vallott, Friedjung dr. bécsi egyetemi tanár a közös külügyminisztertől kapott adatok alapján rendkívül súlyos vádakot emelt a szerb-horvát koalíció egyes tagjai ellen. A megvádolt urak a hivatalos Bécs nem kis meglepetésére váddal léptek fel a bécsi bíróság útján Friedjung ellen. Ugyanabban az időben pedig a zágrábi országos kormány az ottani törvényszék előtt ugyancsak hazaárulási pert indított a horvát-

szerb koalíció számos tagja ellen. Bécsben megjelent a pör koronatanúja, kinek neve a legtöbb okmányban szerepelt, Spalajkovics szerb külügyminisztériumi osztályfőnök, aki minden kétséget kizáró módon bebizonyította, hogy Friedjung tanárt hivatalos informátorai hamis adatokkal ugyancsak félrevezették. Szép magyarázó és mentegető nyilatkozatokra a szerb és horvát politikusok Bécsben elállottak a per folytatásától, Zágrábban pedig hivatalból szüntették be az első fórum marasztaló ítélete után, valami kegyelmi formulával, az eljárást.

Így kezelték Bécsből az udvari politikusok a kettős monarchia népei között annyira szükséges megértés ügyét, mindig abból a szempontból indulva ki, hogy Bécs csak addig marad abszolút ura az alája vetett népeinek, amíg ennek a nagyhatalomnak kebelében minden nemzet és nemzetiség egymással gyűlölködésben és harcban él, mert akkor el lehet velük hitetni, hogy minden jót csak a bécsi Hofburgtól várhatnak.

A délszláv kérdést illetően az elmondottakkal kapcsolatosan érdemesnek látszik egy eseményt megrögzíteni, amely a bécsi «divide et impera»-politika csődjének mintegy az előfutárja volt. E munka más helyén már felemlítettem, hogy Bánffy Dezső báró volt miniszterelnök ajánlatára és tanácsára hajlandónak nyilatkoztam, hogy amennyiben Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökös tölem, mint magyar függetlenségi és 48-as párti politikustól, konkrét ügyekben véleményt avagy tanácsot kér, őszintén és nyíltan megadjam a választ. Elég gyakran jutottam abba a helyzetbe, hogy a főherceg-trónörökös érdeklődését kielégítsem. Azt hiszem, felvilágosításaim nem egyszer alapos elkeseredést és haragot váltottak ki a Belvederben, mert mindenkor az volt az álláspontom, hogy lefelé és kifelé a legmesszebbmenő előzékenységgel és sima modorral kezeljem az ügyeket, ellenben felfelé mindenkor a lehető legridegebb és legmerevebb formában közöljem álláspontomat. Tényleg nem egyszer kaptam úgynevezett «legfelsőbb körökből» megjegyzéseket, hogy talán lehetne kissé simább, alázatosabb formában elmondanom nézeteimet. Válaszom állandóan az volt, hogy akinek nem tetszik a hangnem, amelyben nyilatkozom, ám ne kérdezzem többé. A főherceg-trónörökös, úgy látszik, bele-

szokott az én véleménynyilvánításaim erélyesebb formájába, mert még talán két-három hónappal a szarajevói tragédia előtt egyik bizalmi embere útján még azt a kérdést intézte hozzám: hogyan lehetne a magyarok és délszlávok közötti helyzetet «reunionizálni»? Engem nem kevésbé lepett meg ez a kérdés, mert hisz köztudomású tény volt, hogy Ferenc Ferdinánd a föderalizmusra és ennek keretében a Habsburgok uralma alatt egy nagy délszláv szövetségi-állam létesítésére törekszik, amelynek egyik főhivatása az lenne, hogy ennek segítségével a magyarok hatalmát megtörjék. Ferenc Ferdinánd velünk magyarokkal szemben a «divide et impera» legerősebb zászlóvivője volt, és most éppen ő, a délszlávok barátja és protektora, a magyarok nagy ellensége akarná a magyar-délszláv egységet megteremteni? A felvetett kérdés annyira ellentétben állott Ferenc Ferdinánd egész eddigi irányával, hogy a nálam járt megbízotthoz azt az előzetes kérést intéztem, kédezné meg megbízóját, helyesen értelmezem-e a «reunionizálás» szót? Én ugyanis azt úgy értelmezem, hogy most már belátják, hogy azt az okatlan eljárást, amely szerint magyarokat és délszlávokat egymás ellen uszítanak, meg kell szüntetni és helyette arra kell törekedni, hogy Szent István koronájának védelme és egysége alatt a magyarok, szerbek és horvátok egymást megértsék. A válasz határozottan az volt, hogy igenis, a magyarok és délszlávok közötti közeledésre és azok kibékítésére nézve kérnek tőlem véleményt és tanácsot. Válaszomban kifejtettem, hogy sokkal könnyebb népeket egymás ellen uszítani, semmint, – ha már megvan a gyűlölség, – ugyanazokat a népeket ismét kibékíteni és valami közös idea szolgálatába állítani. Természetesen elmondottam, részletesen a szerintem megértést szolgáló kormányzati teendőket. Elsősorban azonban kiemeltem, ha békét akarnak és ha vissza akarják szerezni a monarchiából kifelé törekvő délszlávok bizalmát, úgy mutassák ki az udvar részéről minél hathatósabb módon, de nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is, hogy a dinasztia teljes bizalommal viseltetik a magyarság és a magyar nemzeti állammal szemben és értessék meg nem-magyarajkú testvéreinkkel, hogy egyedül és kizárólag a magyarság útján keresztül várhatják jogaik kielégítését. Abban a pillanatban, amelyben a délszlávok meggyőződtek,

hogy a magyarok ellen hiába kérik Bécs támogatását, Buda-
 pesten pedig oly magyar nemzeti kormány áll az ország élén,
 amely igazi testvéri szeretettel és igazságossággal fogja a magyar!
 szent korona birodalmának összes népeit jogokban és jólétben!
 részesíteni, akkor, de csak akkor számíthatunk a centrifugálisj
 délszláv elemek zömének kibékítésére.

Úgy látszik, 1914 elején Ferenc Ferdinánd trónörökshöz
 a délszláv tartományokból nagyon kedvezőtlen jelentések fut-
 hattak be, amelyekből meggyőződhetett, hogy a «divide et
 impera» politikája és a magyarok elleni hajsza taktikája csőd
 előtt áll. Úgy látszik, meggyőződött arról, hogy az udvar eddigi
 délszláv politikája a teljes elszakadás veszélyét rejti méhében.
 Csak így tudom megmagyarázni magamnak a főherceg-trón-
 örökösnek azt az elhatározását, hogy 1914 tavaszán, homlok-
 egyenest ellentétben egész eddigi programjával, ő akarja a
 magyarokat, horvátokat, szerbeket és bosnyákokat «reunioni-
 zálni».

Csakhogy Bécs, mint annyiszor, megint megkésétt egy
 ideával. Az idea megvalósítására nem maradt idő. Pár hónap
 múlva kitört a háború és a délszlávság a bécsi politika hibái
 folytán nem bírta ki annak teherpróbáját. Elszakadt Szent
 István koronájától, de egyúttal elszakadt a Habsburg-Lotha-
 ringiai uralkodóháztól is.

Azt a politikát, amelyet barátaim és én követtünk és
 amely a délszlávokkal való megértést tűzte ki egyik legfőbb
 céljául, a bekövetkezett események rettenetesen igazolták.
 Azok az államférfiak pedig, akik ezt a politikát elgáncsolták,
 súlyosan vétkeztek királyuk, császáruk és hazájuk ellen.

BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA.

Délszláv politikánk egyik egészen különálló fejezete a bosnyák kérdés. A berlini szerződés tudvalevőleg jogot adott nekünk arra, hogy Boszniát és Hercegovinát, a Törökbirodalom e két tartományát megszállhassuk és azok adminisztrációját intézhessük. Ehhez járult még a novibazári szandzsák katonai megszállásának joga, úgy azonban, hogy a közigazgatása továbbra is a Török hatóságok kezében maradjon. Ezzel a szerencsétlen szandzsák-megszállással felkeltettük az egész világ bizalmatlanságát és agyarkodását a kettős monarchiával szemben, mert nyilvánvalónak látszott abbéli szándékunk, hogy majdan ezt a megszállást fokozatosan vagy egyszerre egész Szalonikiig kiterjesszük. Gyakorlatiatlanabb és szerencsétlenebb tervet elképzelni sem lehet. Csak osztrák udvari agy szüleménye lehetett az, hogy Boszniától egész az Aegei-tengerig valami korridor-félét biztosítsunk magunknak, amelyen át elérhetjük a tengert. Persze, az építendő vasút biztosítására egész nagy hadseregre lett volna szükség, amely végig az egész vonalon őrizze vonatainkat és áruinkat, miáltal a szalonikii vasúti összeköttetés a világ legdrágább és legkevésbé biztos, és így kereskedelmi forgalom lebonyolítására legalkalmatlanabb vonala lett volna. Ezzel a tervvel magunk ellen uszítottuk a Törökbirodalmat, mint akitől el kellett volna vennünk az egész területet, magunkra haragítottuk Szerbiát, Bulgáriát és Görögországot, mint amely államok legjelentékenyebb érdekeiket és többé-kevésbé nyílt vágyaik keresztvezését látták szalonikii tervünkben. És hogy Anglia, Olaszország ugyancsak a legbizalmatlanabban nézték szalonikii ambícióinkat, az egészen bizonyos. Ennyi államot és népet uszítottunk magunkra, a

közvetve érdekelt oroszokról nem is szólva, csak azért, hogy egy kivihetetlen és gyakorlatilag abszurd terv megvalósítása után fussunk. Ezt nevezték osztrák külpolitikának. De hát megkaptuk a berlini konferenciától a megbízást és bevonultunk Boszniába. Az osztrák kémjelentések szerint tárt farokkal várt bevonulásunkra a bosnyák nép. Andrassy Gyula gróf közös külügyminiszterünket biztosították, hogy egy század katonaság, élén egy jó katonazenekarral, elegendő Bosznia megszállására. Azt a derék Vallencsics Dániel nevű zseniális Wetzlár-bakaszázadost, aki álruhában végigjárta Boszniát és Hercegovinát és figyelmeztetett, hogy nagy bajok vannak, ellenséges érzülettel és jól felfegyverkezve várják csapataink bevonulását a bosnyákok, mint kellemetlen ünneprontót üldözték s csak később, mikor jelentései ugyancsak véresen beigazolódtak, tették meg a montenegrói nemzeti viseletbe bujtatott első kattarói osztrák Landwehr-zászlóalj parancsnokává kapitányi ranggal. Vallencsics Dániel azonban otthagya az osztrákokat és átjött a magyar honvédség szolgálatába és csakis így tudta elérni az altábornagyi rangot. Honvédségünk egyik legképzettebb és legkiválóbb tisztje volt, de nagy bűne vala, hogy a hivatalos szándékokkal szemben megmondotta az igazat.

Nos, a bosnyák megszállás ugyancsak véres áldozatokba került s nem kevesebb munkába és fáradságba a bosnyák nép némi pacifikálása. A baj az volt, hogy közös pénzügyminisztériumunk, amely Bosznia adminisztrálásával volt megbízva, valamint közös hadseregünk is igen kiváló vezetés alatt állott ugyan, ámde gyarmatosításról, idegen néppel való bánásmódról a mi nagyjainknak, sajnos, fogalmuk sem volt.

Amikor képviselő lettem, érdeklődtem Bosznia és Hercegovina ügyei iránt. Láttam, hogy darázsfészekbe nyúlok, ha azokkal foglalkozom, de azért csendben felkészültem, hogy amennyire lehet, a távolból tájékoztassam magam a bosnyák állapotokról. Meggyőződtem, hogy sok baj és hiba van odalenn, de különösen, hogy a magyar érdekek a legmostohább elbánásban részesülnek. Ennélfogva azzal kezdtem, hogy a

delegációkban a bosnyák ügyeket magyar szempontból tárgyaltam. Legelső akcióm egyike ugyancsak mulatságosan végződött. Tudomást szereztem ugyanis arról, hogy odalenn a megszállott tartományokban mindent császári vagy specifikusan bosnyák alapon kezelnek és óvatosan kerülnek mindent, ami a dualisztikus állapotot kidomborítaná. Nem kívánták, hogy a bosnyákok és hercegovcok a magyar államiságról és a dualizmusról tudomást szerezzenek. Ennek megfelelően kaptak a boszniai tisztviselők osztrák tisztviselői egyenruhát és osztrák tisztviselői kardot azzal a különbséggel, hogy az osztrák császári korona alá a bosnyák címert helyezték, a magyar államiságnak minden nyoma nélkül. Ezt elpanaszoltam a magyar delegációban nagy izgalom és fejcsóválások közepette. Burián István báró, közös pénzügyminiszter, mint a megszállott tartományok legfőbb és felelős adminisztrátora, fölényesen intézte el panaszomat, kijelentvén, hogy nincsen igazam, mert a boszniai tisztviselők kardján nincsen a császári korona. A 67-esek kinevettek és élénken üdvözölték a közös pénzügyminisztert. Én azonban nem hagytam abba a dolgot. Felutaztam Bécsbe, érdeklődtem az «Uniformierungs-Vorschrift» iránt és csakhamar meggyőződtem, hogy informátorom helyesen tájékoztatott, mert tényleg az osztrák császári korona alatt a kardba a bosnyák és hercegovinál címer van beillesztve. A legközelebbi delegációkon ezeket újból szóba hoztam és most már kértem, hogy mutassák be a delegációknak az eredeti kardot. Tudtam, hogy Kuh-Krobak közös pénzügyminiszteri osztálytanácsosnak Budapesten van a kardja és azon rajta van a császári korona. Burián báró kissé csendesebb hangnemben meg ígérte kérelmem teljesítését. Aznap délután azután beállított hozzám lakásomra a közös pénzügyminisztérium egyik altisztje, magával hozott egy kardot s azt azzal tette asztalomra, hogy «Herr Graf haben Recht gehabt». Reputációm érdekében ezt a látogatást bejelentettem a delegáció nyílt ülésén. Ekkor a nevetők az én oldatomon voltak, csak én nem nevettem, mert láttam ebből a kis incidensből is, hogy milyen csekély jóakarattal és tudással kezelik odafenn Bécsben a magyar érdekeket.

De történt később oly esemény is, melynek megrögzítése már, – merem állítani, – történelmi érdek. A delegációk alkalmával ugyanis évről-évre feltűnt egy 15-20 tagból álló bosnyák fezes csoport, amely mindenáron a király, a delegátusok és a kormánytagok elé óhajtott jutni. A közös pénzügyminisztérium közegei azonban mindenkinek azt súgták a fülébe, hogy ne álljon ezekkel az emberekkel szóba, mert ezek mögött Boszniában senki sem áll. Egy kisded elégedetlen csoport, nincsenek többen, mint ahányan Budapestre vagy Bécsbe fel szoktak jönni. Minthogy én akkoriban már behatóbban foglalkoztam a boszniai ügyekkel, a mohamedán autonómiával, a kmet-kérdéssel és sok egyéb bosnyák gazdasági problémával, a bosnyák küldöttség tagjai nagyon erőltették, hogy fogadjam őket úgyis mint a függetlenségi és 48-as párt ügyvezető alelnöke. Végre megizentem nekik, hogy hajlandó vagyok őket lakásomon fogadni, de előre kijelentem, hogy nagyon is őszinte leszek. Megjelent tehát lakásomon a küldöttség: huszonegy bosnyák előkelő mohamedán birtokos,, élükön Alibeg Firdusz-szal, a később megalakult bosnyák-hercegovinai első tartománygyűlés első elnökével és egy magyarul beszélő titkárral. A küldöttség félkörbe állott és Alibeg Firdusz szép beszédben üdvözölte a magyar nemzetet, a függetlenségi pártot és kérte, hallgassuk meg kéréseiket, panaszait, melyek a bosnyák nép nagy többségének kérései és panaszai. Válaszomban a bosnyák, testvér-nemzet iránt érzett meleg szeretetemről biztosítottam a megjelenteket, de egyszersmind értesítettem őket, hogy a hivatalos kormánykörök szerint ők csak önmagukat, legfeljebb egy kisded elégedetlen csoportot képviselnek. Bizonyítsák be nekem, hogy Bosznia és Hercegovina 500.000 mohamedán vallású lakosságának legalább is tekintélyes kisebbségét képviselik, ez esetben ígérem, hogy panaszait alaposan megvizsgálom és mindenben, amit indokoltnak tartok, őket támogatni fogom. Amint szavaim elhangzottak, Alibeg Firdusz szó nélkül török módon köszönt, a többiek utána és szó nélkül kivonultak, még csak egy kézszorításra sem érdemesítve engem. Megvallom, furcsán éreztem magam.

Néhány hónap múlva, egy vasárnap délután nagy zajt hallok az utcán. Kinézek és ott látok lakásom előtt egy sor kétlovas bérkocsit, bennük vörösfezes bosnyákok ülnek, a bakokon pedig budapesti vörössapkás hordárok. A titkárjuk feljött és kérdezte, feljöhet-e a küldöttség, mert elhozta bizonyítékait. Természetesen felkértem az urakat, akik után hat nagy bőröndöt cipeltek a hordárok. A küldöttség szalonomban félkörbe állott fel, maguk elé rakatták a hat bőröndöt s a hordárokat elküldötték. Mikor magunkra maradtunk, Alibeg Firdusz szószerint idézte szavaimat, amelyeket első látogatásuk alkalmával hozzájuk intéztem és megkérdezte, állom-e azokat? Válaszom természetesen rövid, de határozott igen volt, mire ő elővette a közös pénzügyminisztérium által Bosznia és Hercegovina népességéről kiadott évkönyvet és ebből felolvasta nekem, hogy a megszállott tartományok hat kerületbe és mindegyik több járásba vannak beosztva, felolvasta minden kerület lakóinak számát és megállapította a hivatalos adatok alapján, hogy Bosznia-Hercegovinának mennyi a mohamedán vallású szerbajkú lakója. Kimutatta, hogy nagykorú férfi mindössze vagy 136.000, ezután felbontották a hat bőröndöt és felszólítottak, győződjem meg személyesen, hogy minden kerület, minden járás és minden község lakosai írásban leszavaztak és a 136.000 szavazó közül kb. 128.000 teljhatalmú megbízást adott arra, hogy Alibeg Firdusz és 20 társa őket minden fórum előtt, minden vallási és világi vonatkozású ügyben teljhatalommal képviselhessek. Alig tudtam elrejtteni csodálkozásomat, mert ilyen finom és amellet erélyes és csattanós cáfolatát a hivatalos állításnak nem vártam.

Természetesen azonnal leültem az urakkal tárgyalni, tájékoztattam magam kérelmeik felől és másnap sietve felkerestem Wekerle Sándor miniszterelnököt, hogy neki a történekről referáljak. Rövid időre ezek után Wekerle miniszterelnök Burián báró abbeli kérelmét közölte velem, hogy szeretne az én közvetítésemmel a bosnyákokkal tárgyalni. Ettől fogva azután sűrű érintkezésem volt ezzel a derék néppel. Minden fontosabb kérdést vagy interpelláció, vagy a delegációban való felszólalás alakjában hoztam nyilvánosságra (mert sohasem

szerettem a titkolódzást), a bosnyákoknak pedig közvetítettem a magyar kormány és a közös pénzügyminisztérium izeneteit. Ilymódon azután sok ügyet rendeztünk kölcsönös megegyezésre, így pl. a mozlím egyházi autonómia ügyeit, a kmet-kérdést, számos agrár – és erdészeti ügyet. A bosnyák nép pedig látta a Budapesten át folytatott tárgyalások sikereit. Mohamedán barátaim állandóan tartottak felváltva egy két-két tagból álló delegációt Budapesten, amely a Continental szállodában rezi- cleált és velem állandóan fenntartotta a kontaktust. Annyira mentek a lelkiismeretességben, hogy minden személyváltozást nálam külön bejelentettek. Később, a sikerek láttára már a másvallású bosnyákok is szállingóztak Budapestre, úgyhogy merem állítani, ebben az időben karöltve a kormánnyal eléggé sikerült a magyar politikai világot odalenn a boszniai hegyek- ben népszerűsíteni. Bécsben és Budapesten a kormánykörök igen jóindulattal támogatták működésemet, ellenben Szarajevó hivatalos világa ugyancsak igyekezett munkámat elgáncsolni, így például egy-egy képviselőházi vagy delegacionális beszéde- met Boszniában szerb-horvát nyelven kiadni a legnehezebb problémák közé tartozott. Gyakran volt szó arról, hogy men- jek le Boszniába és Hercegovinába és látogassam meg a hely- színén az embereket és az intézményeket. Szívesen leutaztam volna, de ez már nagy nehézségekbe ütközött. Arról értesül- tem ugyanis, hogy ha lejövök, az országos kormány nagyon is meleg fogadtatásban fog részesíteni és kísérelőkül és ciceroné- kul mellém rendeli legkiválóbb tisztviselőit, valójában azért, hogy közvetlenül és ellenőrzés nélkül ne érintkezhessem a néppel. Erre azután elment a kedvem attól, hogy leutazzam. Moha- medán barátaim válasza erre az volt, hogy újév napján a két tartomány összes mohamedán-lakta községeiből üdvözlő távira- tokkal halmoztak el.

1908-ban nagy fordulat következett be a monarchiának és Magyarországnak a megszállott tartományokhoz való viszonyá- ban. Ennek az évnek egy szép nyári napján Livnóból táviratot kaptam, hogy Alibeg Firdusz engem igen sürgős és sorsdöntő ügyben Lajtafalun felkeresni óhajt. Néhány nap múlva csakugyan megérkezett hozzám Alibeg Firdusz egyik barátja

és titkára kíséretében és közölte velem, hogy egy bécsi ügynök – egy Bécsben letelepedett bosnyák ügyvéd – végigjárja a boszniai és hercegovinál mohamedán notabilitásokat azzal az üzenettel, -hogy I. Ferenc József 60 éves uralkodói jubileumára a bécsi kormány, ha török, ha szakad, ki fogja mondani Bosznia és Hercegovina annexióját. Ezzel tehát mint ténnyel számoljanak. Ha azonban a mohamedánok maguk kérik az őszig az annexió kimondását, akkor megkapják a legmesszebbmenő, tetszésük szerinti autonóm jogokat. Ennek azonban egy feltétele van, ami *conditio sine qua non*-ja: abba kell hagyni minden néven nevezendő összeköttetést a magyarokkal és kizárólag Béccsel kell a barátságot keresniök. Mellesleg fel említem, hogy akkoriban még az volt a terv, hogy a trónörököszt mint Bosznia hercegét örökös kormányzónak helyezik Bosznia élére. Ezt a tervet azonban később elejtették.

Alibeg Firdusz kijelentette, hogy az annexió kimondása végzetes politikai következményekkel járna; ők nagyon jól tudják, hogy az európai események fejlődése során az annexió előbb-utóbb meg fog valósulni Törökország hozzájárulásával. Ebben az esetben ők hű alattvalói lesznek a Habsburg-dinasztiának, csak azt ne kívánják tőlük, hogy ők mint mohamedánok maguk kérjék vagy maguk fogadják el az annexiót, vagyis az elszakadást a szultántól. Azonnal táviratoztam Wekerle miniszterelnöknek, aki temesmegyei birtokán nyaralt. Távirati válaszában tudatta velem, hogy az egész tervről nincsen tudomása. De azonnal felutazott Bécsbe és ott meggyőződött a terv komolyságáról, sajnos, már ő sem volt képes azt megghiúsítani. Ama a napon, melyen az annexiót proklamálták, Alibeg Firdusz, mint a bizottság elnöke, egy köszönő levélben elbúcsúzott tőlem, elhagyta bizottságával Budapestet és ettől kezdve többé vele érintkezésem nem volt. A bosnyákok megnehezelték reánk magyarokra, hogy miért nem akadályoztuk meg az annexiót, de utasítást is kaptak, hogy hagyják már abba a magyarokkal való barátkozást.

És bekövetkezett az annexió és annak nyomán járó bonyodalmak, bevezetésül a mi szomorú végzetünkhöz. A fődolog Aerenthal, Burián és a többi nagy urak szemében az

volt, hogy annexióval ünnepeljék meg I. Ferenc József hatvan-
éves uralkodói jubileumát. Hogy mi következik azután, az
nekik egészen mellékes volt.

Vasutas-pragmatika a nyelvkérdés vonatkozásában, Khuen-
Héderváry-Tomasich-féle horvát politika és annexiós bosnyák
politika megtették a magukét. A magyar-délszláv megértés
ebben a légkörben elsorvadt, de elsorvadt vele együtt a;
dinasztia nagyhatalmi állása és sok egyéb, amit bölcsebb
politika mellett meg lehetett volna menteni.

SZOCIÁLPOLITIKA.

A Justh Gyula elnöklete alatt különvált és külön szervezkedett függetlenségi és 48-as párt (1909) a többi pártokét túlhaladó szociálpolitikával is bizonyos mértékig külön utakon járt. Én még abban az időben, amikor a közös haditengerészet szolgálatában álltam, valamint akkor, mikor mint diplomás hosszú járatú kereskedelmi tengerészkapitány (capitano marittimo mercantile a lungo corso) a fiumei m. kir. tengerészeti hatóság raktárainak felügyelője és utóbb mint a fiumei m. kir. tengerészeti hatóság összes tengeri úszóműveinek kapitánya a magyar kereskedelmi tengerészeinél szolgáltam, a világ különböző részeiben szerzett tapasztalataim révén tisztába jöttem azzal, hogy a legközelebbi jövőben a szociálpolitika nagy problémái fogják a törvényhozásokat és a kormányokat foglalkoztatni. Láttam azt is, hogy a szociáldemokrata pártok azért érnek el már akkoriban – 40-50 év előtti időkről beszélek – aránylag nagy politikai sikereket, mert a politikát a tömegek gazdasági érdekeivel kapcsolják össze. Minthogy pedig a szociáldemokrata politika szembehelyezkedik a fennálló társadalmi renddel, nekünk, akik a mai társadalmi rendet
.....
tömegek gazdasági viszonyaival alaposan és rendszeresen foglalkoznunk kell, mert különben a szociáldemokraták, előbb vagy utóbb, de kihúzzák alólunk a talajt.

Meg kell mutatnunk a tömegeknek, hogy mi is tudunk részükre sikereket kivívni és mi is meg tudjuk védeni a mai társadalmi rend alapján is az ő jogos érdekeiket. Ezzel a meggyőződéssel léptem mint fiatal ember a politikai pályára és már az első választási kampány alatt ezzel a gondolattal fog-

lalkoztam, természetesen az olasz közmondás «*ehi va piano va sano*», magyarul: «lassan járj, tovább érsz» szemmeltartásával. Közbevetőleg legyen mondva, ezt az elvet követtem egész hosszú politikai pályafutásom alatt, s ha néha mégis úgy látszott, mintha az én politikai iramom túlságosan gyors lenne, ez csak optikai csalódás volt, mert én akkor is lassan, de tervszerűleg igyekeztem nemzeti alapon előrejutni, amikor mások vagy megállottak, vagy éppen, amint azt hatalmon lévő vezéreink nem egyszer megkísérelték, visszafelé igyekeztek a történelem irányát fordítani.

Első kép viselő választási küzdelmem idején a kormány közvetlenül a képviseléválasztások előtt oly tisztviselő fizetés rendezést tervezett, amely az akkor Budapestnél is drágább Fiumében szolgálatot tevő állami és vasúti alkalmazottakra nézve súlyos sérelmet tartalmazott azzal, hogy Fiumét nem a budapesti, hanem a vidéki nagyobb városok lakbérosztályába, vagyis a második osztályba akarta sorozni. Amikor ezt a sérelmet első programbeszédemben szóba hoztam, a kormány akkori félhivatalos lapja, a «Nemzet», egy nyilvánvalóan a kormány által sugalmazott üzenetet küldött Fiuméba, amely szerint nem szükséges, hogy engem válasszanak meg a tisztviselők Fiumében, mert ha Csernátony Lajos, az én akkori ellenjelöltem lesz megválasztva, egészen bizonyos, hogy Fiume belekerül az első osztályba. Fiume mégis egyhangúlag engem választott meg képviselőjévé, az első Wekerle-kormány által beterjesztett tisztviselő-javaslat pedig fenntartotta Fiume részére a második lakbérosztályt és még egy sereg egyéb sérelmes rendelkezést. Alighogy átléptem a képviselőház küszöbét, erkölcsi kötelességből és meggyőződésből kénytelen voltam a fiumei közalkalmazottak érdekében erős harcot vívni, amelynek eredménye teljes siker volt. Ezzel az első sikeremmel fel volt híva a figyelem arra, hogy lehet polgári, sőt kormánypárti oldalról is eredményeket elérni szociális téren. Ettől kezdve, bár minden túlzástól tartózkodva, rendszeresen foglalkoztam az állami és államvasúti alkalmazottak, valamint az állami üzemek és munkásainak, tisztviselőinek ügyeivel, szorgalmazva a parlamentben a szolgálati pragmatikát, a lakásügyet, mellékkiltemények rendezését stb. Természe-

tesen maga a fizetési kérdés dominált az egész vonalon. Lassanként kezdték az érdekeltek látni, hogy lehet egy sovíniszta magyar politikusknál és az ő útján egy politikai polgári pártnál is támogatást kapni igazságos kívánalmaik megvalósítására. Mind sűrűbben kerestek fel kérelmeikkel, én pedig minden egyes alkalommal tájékoztattam magam a kérelmek jogosságára felől, ha arról meggyőződtem, akkor komolyan fel is vettem annak érdekében a harcot, így néhány évi képviselőség után már tömegesen fordult a bizalom felém. De ekkor már nemcsak tisztviselők, hanem munkások, altisztek, díjnokok, egyszerűval mindenféle dolgozó ember tisztelt meg bizalmával.

Tisza István gróf első miniszterelnöksége idején, amikor Hieronymi Károly, ez a kiváló közlekedési szakértő, de sajnos, kevés szociális érzékkel megáldott államférfiú vezette a magyar államvasutak ügyeit, a vasutasok illetmény-rendezésének ügye erősen kiélesedett. Én akkor még semmi szervezetnek élén nem álltam és csak mint egyszerű képviselő a nyílt színen ajánlhattam a kormánynak azt, hogy tegyen valamit, amíg nem késő. Az erős kéz emberei: Tisza István gróf, Hieronymi Károly és Ludwigh Gyula Máv. elnök azonban tudni sem akartak előzékenységről. Erély és egy kis osztrák recipe szerinti «divide et impera» a vasutasok soraiban, úgy vélték, elegendő lesz a mozgalom elfojtására. Sajnos, tévedtek és kitört a vasutas-sztrájk. Ekkor Tisza István gróf tudomásával és hozzájárulásával Ludwigh Gyula Máv. elnök azt a kérést intézte hozzám, hogy – tekintettel szerintök a vasutasok körében való nagy népszerűségemre – lépjek közbe és a vasutasokat a sztrájk leszerelésére bírjam. Minthogy a sztrájk kitöréséhez semmi közöm sem volt és hogy akkor még semilyen szervezet élén nem álltam, nagyon kényesnek találtam azt a feladatot, amelyet az urak nekem szántak, mert hiszen semmi jogcímem sem volt ahhoz, hogy ily kényes és nagyhorderejű ügyben a vasutasok összeségéhez szóljak. Mégis, úgy véltem, mindent el kell követnem, hogy a sztrájkból az országra háramló károkat elkerülhessük vagy legalább is enyhítsük. Készségemet jelentettem ki tehát arra, hogy körsürgönnyel fordulok Magyarország és társországai összes vasutasaihoz azzal a felszólítással

és tanáccsal, hogy hagyják abba a sztrájkot, lépjenek minden feltétel és kikötés nélkül munkába, és ez esetben én ígérem, hogy nézetem szerint kielégítő minimális fizetés javítást fogók részükre kieszközölhetni. Hogy azonban ilyen felszólítást kiadhassak, természetesen kérnem kellett azt, hogy Tisza István gróf miniszterelnök vagy Hieronymi Károly kereskedelmi miniszter bizalmas formában, de kötelező erővel ígérjék meg, hogy amennyiben a sztrájkot a vasutasok feltétel nélkül azonnal abbahagyják, utána oly fizetésrendezést engedélyeznek, illetve ajánlanak részükre a törvényhozásnak, amely legalább évi hat millió forint fizetésemelést kitesz. Ezt az ígéretet csak én kaptam volna privátim, saját fedezetemül, mert annak nem tehettem ki magamat, hogy ígéretemre leszerelik a sztrájkot és aztán ne kapjanak semmit. Ismertem a vasutasok vezetőinek gondolkodását és tisztában voltam azzal, hogy ha körsürgönyöm egy ilyen ígéretet tartalmaz, akkor a sztrájkot azonnal beszüntetik. Tisza István gróf azonban a sztrájk letörését akarta és ezért javaslatomat nem fogadta el, én pedig természetesen üres kézzel nevemet és reputációmát nem exponálhattam s így a kívánt felszólítást sem adhattam ki.

Megindult a sztrájk letörésének művelete, katonai behívásokkal, bírói eljárással stb. Az országgyűlési képviselők közül Vázsonyi, Lengyel Zoltán, Bakonyi Samu és én igyekeztünk valamely kibontakozást előmozdítani. Végre letört a sztrájk, a vasutasok munkába állottak, közben persze kaptak különböző ígéreteket, amelyek végrehajtása azután vagy 12,000.000 forint évi több kiadást jelentett az államvasutak költségvetésében.¹ így azután az erőszakos letörés művelete az államnak évi hat milliójába került, mert ha az első napon bizalmasan megadják nékem a kért ígéretet a hatmillióos fizetésjavításra, akkor az államhatalom presztízisének legkisebb sérelme nélkül megkímélték volna az országot az általános vasutas-sztrájk izgalmaitól és káraitól. Nem is beszélek arról, hogy a világ szemében nem volt valami épületes látvány az, hogy a magyar kormány nem volt képes előrelátó szociális intézkedésekkel a vasúti forgalom erőszakos beszüntetését megelőzni.

1905-ben a Fejérváry Géza báró elnöklete alatt kirendelt «darabont»-kormány mindent elkövetett, hogy magának hívet szerezzen. A vármegyéknél, amint tudjuk, kudarc kudarc után érte a kormányt. A szociáldemokrata munkásságot sikerült ugyan mozgósítani a hazafias ellenzék ellen, ennek eredménye azonban mindössze annyi lett, hogy világ szégyenére a császár – király által kiküldött kormány a munkásságot az általános, egyenlő, titkos választójog jegyében néhány utcai harcra és verekedésre megkapta. Ez a kétes siker ugyancsak megbosszulta magát, mert a munkásság csakhamar meggyőződött arról, hogy a legfelsőbb királyi kéziratral is megígért általános választójogot odafenn a királyi várban csak agitációs eszköznek alkalmazták, de annak megvalósítására soha komolyan nem gondoltak, kivéve Kristóffy Józsefet és Székely Ferencet.

A darabont-kormány kudarcai után a vasutasok és vasúti munkások körében keresett prozelitákat. E célból Vörös László, a darabont-kormány kereskedelmi minisztere és államtitkára Szerényi József hivatalosan proklamálták, hogy a kormány egy vasutas-szövetség szervezését engedélyezi, amelyben a vasutas-társadalom minden kategóriája, az igazgatóktól egészen a munkás – és szolgaszemélyzetig résztvehet. És megindult hivatalból az agitáció. A vasutas-sztrájkból ismert és népszerű tisztviselők és altisztek hivatalos szabadsággal és hivatalos oldalról nyert anyagi támogatással bejárták az összes vonalakat. A hivatalfőnökök már utasítva voltak, hogy az emisszáriusokat a legnagyobb mérvű támogatásban részesítsék. Így előkészítve hívták össze a Magyar Szent Korona Országainak Vasutas Szövetsége alakuló közgyűlését. A magyar vasutasok társadalmának hazafiasságát dicséri, hogy nem engedték magukat nemzetellenes célokra felhasználni. Megragadták a kínálkozó alkalmat, hogy régóta kívánt szervezetüket megvalósítsák, de a darabont-kormány politikai céljainak igájába nem engedték magukat befogatni. A Szövetség vezetőjéül Vörös miniszter és Szerényi államtitkár Tolnay Lajost, a Máv. volt elnökét dezignálták. A Szövetség azonban a hivatalos kormány jelölttel szemben engem választott meg elnöknek és ezzel megindult szociális akcióim egyik leghatalmasabb szer-

vezetének munkája. Mint minden szervezetből, amelynek én állottam az élén, innen is kizártam a pártpolitikát, annyira^ hogy nem egyszer saját elvbarátaimat kellett leültetnem, mert nem türtem, hogy a nagy szociális célokat szolgálni hivatott szervezetbe a pártpolitika bevonassék, de megakadályoztam azt is, hogy a darabontok azt éppen nem hazafias céljainak szolgálatába állítsák. Ez a hatalmas, nagy szervezet, merem állítani, gyönyörű munkát végzett. Nem könnyű dolog főfelügyelőtől a vasúti őrig, a műhelymunkásokat, az altiszteket és egyéb alkalmazottak sokaságát – ha jól emlékszem, 82 különféle alkalmazotti kategóriával volt dolgom – egy kalap alá hozni és együttartani, az érdek – és nézeteltéréseket kiegyenlíteni, és mindezt egy igazán ideálisan alkotmányos és demokratikus szervezet keretében. A Vasutas Szövetség élén hosszú éveken át állottam elnöki minőségben és minden akadály mellett is sok és valóban közhasznú munkát végeztünk. Rendeztük a fizetések ügyét és a mellékilletmények labirintusát, orvosoltuk a vasutas-társadalom ezer külön sérelmét, agitációkkal és munkánkkal létrehoztuk a vasutasok szolgálati pragmatikáját, amellyel igen célszerű formában és modern, liberális elvek érvényesítésével rendeztetett a vasutasok szolgálati viszonya és a mi a legfontosabb, a fegyelmi eljárás. Sajnos, a pragmatika később oly módosításokon ment át, amelyek szerintem szerzőik szociális és közgazgatási érzékét éppen nem dicsérik. A Vasutas Szövetség azután a szociális érdekű intézmények egész sorozatát alapította, így a többek között kerületenként fogyasztási szövetkezeteket, napközi otthonokat, több városban közös konyhákat, baromfi – és nyúltenyészetet, szerzett vasúti öröknek faj szarvasmarhát stb. Nem mulaszthatom el, hogy ez alkalommal hálával ne emlékezzem meg Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszterről, aki valóban nagy szociális érzékkel támogatta a Vasutas Szövetség élén való működésemet. Sajnos, találkoztak kormányférfiak, akiknek szemet szúrt az én működésem és mindent elkövettek, hogy azt elgáncsolják, így a darabont-kormány, alighogy meghiúsult az a terv, hogy a nagy Vasutas Szövetség a darabont-politika szolgálatába állíttassék, megalapította a szociáldemokrata vasutas-munka-

sok szövetségét, amely első fellépésétől kezdve egyebet sem tett, mint gúnyolta a Vasutasok «Szent Szövetségének» «hazaffyas» működését. Ez lett melegágya a vasutas-társadalomban a szociáldemokrata propagandának, s ha később, a háború vége felé már nagy hatalommá fejlődött a vasutas-társadalom körében a szociáldemokrata párt, ennek eredetét a darabont-kormány lelkiismeretlen akciójában kell keresnünk. Később a Vasutas Szövetség élén még számos keserves hajszát kellett kiállanom. Mivel sehogy sem tudtak politikamentes és hazafias szociális működésembe belekötni, feljelentések «csinálódtak» ellenem a kereskedelmi miniszternél mint felügyeleti hatóságomnál, melyekben a legotrombább vádakot kovácsolták ellenem. A cél világosan az volt, hogy engem lemondásra kényszerítsenek, a Szövetséget pedig felrobbantsák. Hieronymi Károly akkori kereskedelmi miniszter nagy garral kiküldött a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség kebeléből egy vizsgálóbizottságot, amely napokon át vizsgálta a Szövetség működését. Egymás után omlottak össze a nagyhangú, félhivatalosan hirdetett vádak. Mikor a vizsgálat véget ért, a vizsgálóbiztosok előttem örömmel állapították meg, hogy minden rendben van, a vádak összeomlottak és kisült, hogy az egész csak indokolatlan hajsza volt ellenem. Azaz pardon, mégis elkövettem egy igen súlyos bűnt. Egy szegény vasúti kocsitólónak elégett valahol Budapesttől nem messze törlesztésre épített szalmafedelű kunyhójának teteje. A szakértők kijelentették, hogy ha az őszi esőzések előtt be nem fedik a kunyhót, a tavaszig az egész ház összedül. Az én szegény tagtársam a Szövetséghez fordult 300 koronányi segélykölcsonért, és én ezt saját felelősségemre kiutalványoztam, holott a szabályok szerint csak 200 koronát lett volna szabad engedélyeznem. Ezt a mérhetetlen bűnömet a bizottság tényleg megállapította, ami kétségtelenül kötelessége is volt. Ki is fizettem sajátomból az én vasutas barátom tartozását, nehogy baja essék. Azután azzal a kérelemmel fordultam, igazságérzékére hivatkozva, Hieronymi Károly kereskedelmi miniszterhez, hogy ha már telekürtölték a vasutas – és a politikai társadalmat az ellenem szórt vádakkal, engedje meg, hogy én most már saját költségemen szószerinti

szövegében közzétehessem a vizsgálati jegyzőkönyveket. A miniszter azonban hozzám intézett hivatalos leiratában ezt egyszerűen megtagadta. Íme a Nemzeti Kasinó megnyugodhat: mielőtt ez az előkelő testület megtette azt, hogy vádakat engedett nyilvánosságra hozni, de arra, hogy az igazság kiderülhessen, alkalmat nem adott, ugyanezt már évekkel azelőtt megtette egy magyar királyi kereskedelmi miniszter. Én akkor legjobb emlékezetem szerint közzétettem a való tényállást, most pedig, amikor a Nemzeti Kasinó és egyéb «előkelő helyek» egész politikai pályám legnehezebb időpontját teszik vád tárgyává a nélkül, hogy a Védelemre a lovagiasság szabályai szerint alkalmat nyújtanának, ne csodálkozzék senki, ha én jelen «Beszámoló» során, kénytelen vagyok egyet-mást közzétenni, ami talán egyik-másik szereplőnek nem lesz kellemes.

De folytatom! Én mégis megkaptam a magyar vasutas-társadalomtól a nemzetközi szociáldemokráciával szemben folytatott nehéz küzdelmeim jutalmát, mire nézve csak egy példát legyen szabad felhoznom. A vasutasok szociális helyzetének javítása érdekében akciót indítottam egy vasutas-árvaház létesítésére. A Vasutas Szövetség Székesfehérvárott 1907. május hó 26-án tartott nagygyűlése úgy vélte, hogy érdemeimet külön meg kell ünnepelnie és megörökítenie. E célból díszes albumban adták át nekem a Szövetség közgyűlésének elismerését, melyben kimondották, hogy arcképem, melyet a Szövetség megfestetett, örök időkre a Szövetség központi helyiségeiben lesz kifüggesztendő, a vasutas-árvaház létrehozatala körül kifejtett működésem elismerésül pedig az árvaházat nevem után fogják elnevezni. Nos, Istennek legyen érette hála, az én Vasutas Szövetségi Arvaházam felépült, virul mind a mai napig, ha nem is szabad az én nevemet viselnie.

A nemzetközi szociáldemokrata párti vasutasok számának növekedését nem kis mértékben mozdította elő az, hogy a hazafias alapon szervezett vasutasoknak is ezer nehézséget és akadályt gördítettek útjába. Hogy 1918-ban a vasutasok szinte egy emberként rohantak át a szociáldemokraták táborába, az nem kis mértékben annak tulajdonítandó, hogy a mérsékelt, hazafias irányú vezetést sem

a kormány, sem pedig a törvényhozás kellőképpen nem támogatta. Mindig két tűz között kellett harcolnom: felfelé a felsőbbség, lefelé a szocialisták ellen. Végre is, még évekkel a háború kitörése előtt lemondottam a Vasutas Szövetség elnöki állásáról, mert nem akartam a vasutas-társadalmat személyem miatt további üldözéseknek kitenni. Lemondásom után folyton fogyott a nemzeti alapon álló «Szövetség» és szaporodott a nemzetközi szociáldemokrata tábor a vasutasok soraiban. Vázsonyi Jenő, Weisz Konrád, a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség vezetői, valamint az államrendőrségnek azok a tagjai, akik ezekkel az ügyekkel foglalkoztak, megmondhatják, hogy mikor fordultak a vasutasok balfelé egész a szélsőséges szocializmusig, az én időmben-e vagy pedig a visszalépésemet követő években? Szociális működésem azonban nem állott meg a vasutasok érdekeinek szolgálatánál. Egy nap boldogult Hegyeshalmy Lajos barátom, aki akkor még miniszteri tanácsos volt a kereskedelmi minisztériumban, felszólított az állami tisztviselők nevében, hogy vállaljam el az «Állami Tisztviselők Országos Egyesületének» elnöki állását, amely a kétévenként tartani szokott Állami Tisztviselői Kongresszus elnöki tisztével is járt. Megbeszéltem az ügyet a tisztviselők vezető köreivel és elvállaltam az elnökséget. Tíz évig működtem ebben az állásban. Körülvettek és támogattak az egyesület kitűnőségei: elsősorban Benedek Sándor, a közigazgatási bíróság másodelnöke mint társelnök, azután, hogy csak a legkiválóbbakat említsem, Kosinczky Viktor országos szőlészeti főfelügyelő, dr. Andor Endre miniszteri tanácsos, dr. Detre László, Vásárhelyi Lajos pénzügyi tanácsos, Bíró Benedek az egyesület titkára és egész sorozata különböző szakmákban és rangokban levő tisztviselőinknek. Nehéz és sokszor nagyon izgatott helyzetekben kellett tapintattal, szeretettel és eréllyel fellépnem a kormánynál és egyesületi tagtársaimnál egyaránt, hogy az állami közigazgatás érdekében feltétlenül szükséges fegyelmet megőrizhessem a tisztviselők elkeseredett tömegei között. Nem is fordult elő e tíz év alatt a fegyelem megsértésének egyetlen komoly kísérlete sem, pedig a tapintatos és előzékeny elbánás nem mindig jutott ki ennek a fontos társadalmi osztálynak. Hálásan kell megemlékeznem

azonban az állami tisztviselői mozgalmak körül szerzett tapasztalataim során Teleszky János dr. volt pénzügyminiszterről, aki az államkincstár érdekeinek védelmében kemény ember volt ugyan, de szociális érzéke és az emberekkel bánni tudása révén nem egyszer lehetővé tette számomra azt, hogy kevesebbel is megelégedhessem, mint amennyit, ha más formában adják, elfogadtathattam volna barátaimmal. Csak egy példát említek erre.

Évek során át az volt a kormány álláspontja, hogy az állami tisztviselők egyesülete ugyan törvényesen megalakult testület, melynek Joga is van az állami tisztikar anyagi érdekeivel foglalkozni, de a kormány az egyesülettel közvetlenül nem érintkezhetik és azzal hivatalos levélváltásba nem is bocsátkozott. Nem is emlékszem, hogy pl. Wekerle Sándor küldött-e valaha is az egyesületnek hivatalos válaszeiratot felterjesztéseire. Teleszky János a háború alatt szakított ezzel az eljárással, és velem, mint az egyesület elnökével, a képviselőház nyílt színe előtt tárgyalt és megállapodott, amivel azt érte el, hogy a tisztviselői kart akkori veszélyesen izgatott hangulatban Jóval kevesebb anyagi áldozattal sikerült megnyugtatnia. Teleszky pénzügyminiszternek volt érzéke az igazi szociálpolitika iránt, amely nem mindig csak anyagi áldozatban, hanem a Jogok elismerésében és a Jogos önértet honorálásában nyilvánul. Kötelességemnek tartottam, hogy amikor ezekről a kérdésekről írok, volt politikai ellenfelem e nagy érdemét kiemeljem. Az a Jelenet, amikor a háború által felizgatott hangulatban a képviselőház nyílt színe előtt a tisztviselők elismert vezére ebben a minőségében tárgyal és megegyezik a magyar kormány pénzügyminiszterével, a radikálisnak nevezett függetlenségi 48-as párt pedig mindkettőnek egyenlő melegséggel tapsol, oly erkölcsi hatást váltott ki a tisztviselőknél, amely felért egy kis fizetésemeléssel.

1917. Június közepén, mikor a király személye körüli miniszterre neveztettem ki, lemondottam az Állami Tisztviselők Országos Egyesületének elnöki tisztéről. 1918. Januárban, amikor miniszteri állásomról lemondottam, már nem vállalhattam semmi ilyenféle megbízatást. 1918. október 31-én pedig, amikor ismét miniszterre neveztettem ki, arra ébredtem, hogy azokból a vasutasokból, tisztviselőkből és egyéb alkalmazot-

tabból, akiket éveken át meg tudtam tartani a hazafias gondolat és érzelem világában, alig maradt valaki, mert a túlnyomó része a szociáldemokrata párthoz futott át. Vajjon ki volt ennek az oka? Ki akarhatta ezt? Én bizonyára a legkevésbé; hisz éveken át ideg – és egészségölő harcot vívtam épp a szociáldemokratákkal szemben, hogy visszatartsam tőlük az én több százezernyi különféle kedves tagtársaimat.

De nemcsak a vasutasok és az állami tisztviselők szociális ügyeivel foglalkoztam. Egymás után fordultak hozzám az állami altisztek és szolgák, a vármegyei altisztek és szolgák, azután az állami díjnokok szervezetei, valamint az állami napidíjas hivatalsszolgák szervezete. Ezek hol díszelnöki, hol védnöki, hol pedig más címen bízták rám vezetésüket. Mindenütt fizetés-rendezés, lakbérrendezés, mellékkeresetek és mellékkiltemények szabályozása, azután szolgálati szabályzat kivívása és a szociális intézmények egész sorozatának létesítése volt akcióink tárgya, de mindig a törvényesség, a szolgálati érdek és fegyelem s mindenekfelett a hazafias irány jegyében folytak mozgalmaink.

Egy nap felkerestek a magyar folyamhajósok százai és megkértek, hogy a Vasutas Szövetséghez hasonlóan szervezzem meg őket is. Vállaltam, és mondhatom, sok munkám, de még több örömem volt a magyar társadalom eme igazán kiváló rétegével való érintkezésem során. Hajóskapitánytól le a szegény uszálykormányosig minden kategória sorakozott szövetségünkhöz, amely rövid néhány évi működése alatt igen sok jót tett a magyar társadalom eme derék tagjaival és családjaival. Rendeztük, javígtattuk az alkalmazottak illetményeit, azután megszerveztük az örökké hajón élő uszálykormányosok gyermekeinek oktatását a téli kikötőkben elemi hajós-iskolák alapításával. Bámulatos volt az eredmény, amelyet hetek alatt ezekkel a tudnivágyó gyermekekkel elértünk. Volt iskolánk az összes magyar télikikötőkben, azután horvát-szlavón területen, a Cigány-szigeten, felállítottunk téli magyar iskolát Passauban és Regensburgban a bajor kormány jóakarátú támogatásával, és végül még Bécsben is sikerült magyaryelvű hajós-iskolát – természetesen valamennyit uszályhajókon berendezett tantermekben – létesítenünk. Egyidejűleg alapítottunk Palánkán

egy Hajósgyermek-Otthont, amelyben derék hajósainknak, első-sorban az uszálykormányosoknak gyermekeit saját épületünkben elhelyezett internátusunkban neveltük és küldöttük a palánkai elemi és polgári iskolába. A mi kis hajósaink, akik ünnepi alkalmakkor csinos matróruhákból jelentek meg, később az életben is szépen megállották helyüket. Háládatlan lennék, ha ki nem emelném, hogy a Magyar Folyam és Tengerhajózási Társaság és annak kitűnő igazgatója Domonyi Domony Móric miniszteri tanácsos mindenkor igaz szociális érzékkel kezelték a Hajós Szövetség ügyeit, úgyhogy e vállalattal mindig könnyű volt a megértés. A Julián-Egyesület pedig és annak akkori igazgatója Klebelsberg Kunó gróf miniszteri osztálytanácsos szintén hathatósan támogatták kulturális törekvéseimet. Ellenben az I. szab. Osztrák Duna-Gőzhajózási Társaságnál sokkalta kevesebb érzéket tapasztaltam s ott munkámat az osztrák keresztényszocialista képviselő Prohaszka vezetése alatt álló osztrák Hajós Szövetség féltékenykedése is megnehezítette.

Az a nemzeti irányú szervezkedési mozgalom, melynek középpontjában állottam, a gyárimunkások egyes csoportjait is magával kezdte ragadni. Így például a budapesti magyar államvasúti gépgyár, továbbá a diósgyőri állami gépgyár és máa hasonló állami gyárak munkásai azzal a kéréssel fordultak hozzám, hogy szervezzem meg őket mérsékelt és nemzeti alapon, mert ők érzik, hogy munkástömegek szervezet nélkül nem boldogulhatnak és semmiképpen sem szeretnék, ha arra kényszerítenének, hogy a szocialisták szervezzék meg őket. Természetesen hazafias feladatomban ismertem a hívószót követni. Az történt azonban, hogy engem, habár akkoriban a kormányt támogató legnagyobb magyar pártnak, a Kossuth Ferenc elnökléte alatt álló függetlenségi és 48-as pártnak ügyvezető alelnöke voltam, sem Diósgyőrött, sem másutt a munkások közelébe sem bocsátottak. Diósgyőrött azzal csukták be előttem a kapukat, hogy a gyár, tekintettel a nagy megrendelésekre, a karácsony előtti vasárnap is dolgozni kénytelen. A gyárban akkor páncéllemezeket gyártottak és tudvalevőleg a magyar anyák karácsonyi ajándéknak ilyenekkel szokták kisdedeiket meglepni! Mások azzal zárták be a gyár kapuit előttem, hogy kanyaró uralkodik

a gyári alkalmazottak között. Engem féltett Wekerle Sándor miniszterelnök és 67-es vezérkara a kanyarótól!

Egy másik, talán még súlyosabb eset. Magyarország bányászai abban az időben még nem voltak rendesen megszervezve, Hozzám fordultak állami és magánbányák bányászai, hogy vegyem kezembe megszervezésüket. Szívesen állottam rendelkezésükre, előre kijelentvén, hogy csakis szigorúan hazafias alapon, a hazaszeretet és a nemzeti trikolor jegyében vagyok hajlandó szervezésükkel foglalkozni és hogy sztrájkra nem gondolok. Készséggel fogadták feltételeimet. Amde abba kellett hagynom a munkát, mert rövidesen arról értesültem, hogy még a bányák postáin is ellenőrzik azt, hogy kik leveleznek velem, és ezeknek a következő szombaton már kiadták a munkakönyvüket és elbocsátották őket azzal, «hogy idejük legyen Batthyány Tivadar gróffal minél többet levelezni».

Nekem nem engedték meg, hogy ezekkel a derék, szegény magyar munkásokkal foglalkozzam. Néhány év múlva ez a sok derék magyar ember már be lett szervezve a szociáldemokrata pártba és annak szakszervezeteibe. Amikor előre akartam dolgozni a forradalmi irányzattal szemben, gúzsba kötötték kezeimet, és most vannak, akik engem merészkednek kommunistának, forradalmárnak és tudom is én mi mindennek elnevezni, csak azért, hogy a tolvaj módjára való kiabálással eltereljék önmagukról és mulasztásaikról a figyelmet.

Hogy hazánkban a háború előtt és alatt a szociáldemokrata párt és szervezetei forradalmi szellemükkel oly nagy tért voltak képesek elfoglalni, ezért én a háború előtti és alatti kormányokat és parlamenti többségeket vádoló, mert nem volt érzékük a szociális bajok orvoslásának szüksége iránt. Munkásbiztosítás, közegészségügy, lakás-házépítés kisemberek részére, aggkori biztosítás, jobb kereseti viszonyok biztosítása és mind ezek érdekében komoly hazafias szervezkedés szüksége, előttük úgyis szólván ismeretlen fogalom volt. Wekerle Sándor nagy műve a Budapest-kispesti Wekerle-telep e korszakban oázis a szociálpolitikai sivatag közepén. Komoly támogatást munkámban csupán saját pártom tagjai soraiban tapasztaltam, máshol sehol.

Azaz a háború alatt pártomon kívül már két embert találtam, aki meggyőződéssel vallotta és belátta, hogy szociális téren cselekednünk kell. Az egyik volt IV. Károly magyar király, a másik Esterházy Móric gróf miniszterelnök. Sajnos, egyik sem volt elég erős, hogy meggyőződését érvényesítse.

Ezek a kétségbeejtően szomorú tények a legnagyobb mérvben hozzájárultak ahhoz, hogy nemzetünk a háború borzalmait négy éven túl nem bírta és elesett.

MAGYAR GAZDASÁGI ÖNÁLLÓSÁG.

Deák Ferenc nagy alkotása, az 1867. évi XII. t.-c.-be lefektetett osztrák-magyar kiegyezés, amint azt a függetlenségi politikusok számtalanszor megjósolták, nem élte túl az első nagy megpróbáltatást, a világháborút. Kétségtelen azonban, hogy voltak ennek a kiegyezésnek kitűnő rendelkezései is, amelyeket Deák Ferenc bölcsesége, hazafisága és előrelátása a jövő nemzedékek számára törvényben biztosított. Ilyen volt « Magyarországnak az alkotmányos király által szentesített és törvénybe iktatott az a joga, hogy a tíz évre biztosított közösség lejártával, ha az Ausztriával való megegyezés nem sikerül, felállíthatja határain a vámsorompókat, kezeibe veheti gazdasági viszonyainak a külállamokkal való önálló rendezését, vagyis joga van önállóan, Ausztria nélkül, vám és kereskedelmi szerződések kötni. Biztosította továbbá a kiegyezési törvény a nemzetnek, hogy a szerződésileg tíz évről tíz évre közösként szervezett jegybankot mint ilyet megszüntethesse és felállíthassa az önálló magyar jegybankot. Ámde ezek a hazánkra mérhetetlen előnyöket tartalmazó jogok érvényesítése Bécs részéről mindig a végsőig menő ellenállásra találtak. Osztrák érdek volt, hogy Magyarország iparilag Ausztriától függő helyzetben maradjon, hogy Ausztria a magyar szent korona birodalmának területén ipari termelése számára monopóliumszerű fogyasztópiacot biztosíthasson magának és viszont, hogy Ausztria mezőgazdasági szükségleteit olcsón, szinte versenytárs nélkül szerezhesse be Magyarországon. Ennek az osztrák érdekek biztosítására, valamint azért, hogy a dinasztia kifelé az «Osztrák-birodalom» egységét mutathassa, a király törvényadta jogainkkal szemben mindig a legkíméletlenebb királyi vétót alkalmazta.

Az olyan 67-es vagy 48-as, aki komolyan merészkedett akár a külön vámot, akár pedig az önálló magyar jegybankot követelni, Bécsben kegyvesztett lett. Elvesztette kormányképességét, nem számíthatott címre, rangra, befolyásra, ki volt zárva az udvari kegy napsütéses melegéből. A világszerte hírhedtekké vált magyar képviselőválasztási atrocitások, amelyek hazánkat a civilizált külföld előtt annyira kompromittálták, elsősorban is azért történtek, hogy a gazdasági önállóság hívei a magyar képviselőházban többségre ne juthassanak. Nemzetiségeinket Bécsből a magyarság ellen uszították és a «lojális» nemzetiségiectől Bécs mindig elvárta, hogy szavazataikkal a közösség híveit támogassák. Hogy a tulajdonképpeni célt elleplezzék, idehaza azt hirdették, hogy a nemzet érdeke a királlyal való jó viszonyt kívánja, a király pedig ellenzi a magyar gazdasági önállóságot, adjuk be hát derekunkat, ejtsük el az ország életbevágó érdekeit a király és nemzet közötti megértés kedvéért. A másik taktikai fogás az volt, hogy komoly államférfiak komoly ábrázattal hirdették, hogy Magyarország még nem érett meg az önálló vám és magyar jegybank felállítására. Kiváló államférfiaink nem átalították hazánkat annyira lekicsinyelni, hogy amire Európa keletén és nyugatán igen sok kised állam a maga óriási előnyére berendezkedni képes volt, arra a több mint húsz milliónyi magyar állam gyenge, alkalmatlan és képtelen. Ilyen nemzetgyalázást államférfiak saját nemzetük ellen tudtommal sehol sem követtek el, csak éppen szegény hazánkban.

E munkám más helyén már utaltam arra, hogy I. Ferenc József mint Magyarország királya, amikor Tisza István kormányzata alatt a katonai és gazdasági kérdések terén király és nemzet között áthidalhatatlanoknak látszó nézeteltérések merültek fel, akkor maga a király hívta ki a nemzet ítéletét az országgyűlést feloszlató királyi kéziratában, kimondván a döntő szót, hogy közte és a képviselőház között ítéljen a nemzet. Láttuk, hogy a nemzet kétszeri megnyilatkozása során a függetlenségi és 48-as pártnak adta meg a parlamenti többséget, annak a pártnak, amely a lejáróban levő osztrák-magyar kiegyezési törvény és közös jegybank szabadság helyébe az önálló magyar jegybank és az önálló magyar vámterület fel-

állítását követelte évtizedes programja értelmében. Ha akkor követik Bécsben a királyi szöveget, ha alkotmányos kötelességszerűséggel alávetik magukat a király által provokált nemzeti ítéletnek és még a háború kitörése előtt kiépítjük a magyar gazdasági önállóságot, jóval nagyobb anyagi erővel felfegyverkezve mentünk volna neki a világháborúnak. Ámde sajnos, most sem respektálták a nemzet akaratát. Nevetséges kilencesbizottsági ígérekkel ütötték el a katonai téren követelt nemzeti intézmények megvalósítását és harcot indítottak a nemzet többségével szemben gazdasági önállóságunk kiépítésének megakadályozására. Túlhaladná e munka kereteit, ha le akarnám írni a függetlenségi párt küzdelmeit törvény-biztosítottá gazdasági önállóságunk érdekében. Elég, ha utalok arra, hogy 1910-ben a király Magyarországra küldte Khuen-Héderváry Károly gróf volt horvát bánt, aki Horvát-Szlavonországi húszéves uralmát politikai és választási erőszakoskodásaival tette nevezetessé. Azzal a határozott utasítással nevezte ki magyar miniszter – elnökké, hogy a gazdasági önállóság híveit a kiírandó választásoknál szorítsa le a küzdőtérrel.

Khuen-Héderváry gróf röviddel kineveztetése után szíves volt nekem Kállay Frigyes budai lakásán bizalmas találkát adni, hogy mint a függetlenségi 48-as párt ügyvezető alelnökét tájékoztasson terveiről. Azzal a kedvességgel, amely a miniszterelnököt magán érintkezésében jellemezte, bizalmas formában, de egész őszintén kifejtette előttem szándékait és programját. Átszervezi a főispáni kart és a közigazgatást olyképpen, hogy teljesen engedelmes apparátusra támaszkodva indíthassa meg a választási harcot. Annyira ment bizalmas közléseiben, hogy elmondta azt a tervét is, hogy minél több jókiállású, fiatalabb, jó vívó és pisztolylovó úriembert akar beválasztatni, mert ezek az urak pompás hátvédül fognak szolgálni a kormány terveinek végrehajtására. A kormányprogram pedig, szemben a nemzet függetlenségi törekvéseivel, az ortodox 67 teljes visszaállítása. A többórás csevegésnek tulajdonképpen célja nyilvánvalóan az volt, hogy engem és általam pártomat elcsüggyessen és rábírijon arra, hogy hagyjunk fel minden reménnyel és küzdelemmel, mert ő le fog bennünket törni, bármi legyen is a nemzet

akarata. Khuen-Héderváry gróf beváltotta szavát. Annak tudatában, hogy minő választási eljárásra van kilátás, csakis azokban a kerületekben állítottam fel hivatalos jelölteket, ahol bizonyosságot szereztem magamnak arról, hogy a választók többsége velünk van. így is a választókerületek többségében voltak pártunknak jelöltjei. A miniszterelnök minden párttal szövetkezett ellenünk. Voltak vármegyék, ahol a kormány az összes többi ellenzéki pártokkal kompromisszumot kötött ellenünk. Az erőszak velünk szemben orgiáit ülte, s így sikerült a gazdasági önállóság harcos híveit 25 mandátumra leszorítani. Nos, alig négy év múlva, röviddel a világháború kitörése után, Tisza István gróf miniszterelnök kénytelen volt a magyar határokat Ausztriával szemben pénzügyörökkel, határörökkel és katonákkal elállíttatni, hogy Magyarország bizonyos mértékű gazdasági önállósításával a harcban álló hadsereg élelmezését biztosítsa. A háború folyamán pedig nem egy pénzügyi kapacitástól hallottam annak megállapítását, hogy ha a háború kitörésekor fennállott volna az önálló magyar jegybank, a mi pénzünk lassabban és kisebb mértékben romlott volna, mint az Osztrák-Magyar Bank – különben elismerem, mindenkor kitűnően vezetett – intézet bankjegyei.

A vámközösség politikusainak sikerült megakadályoznia a magyar gazdasági önállóság életbeléptetését. Ugyancsak az ő támogatásukkal merészkedtek a Németbirodalom vezetői olyan középeurópai unió létesítését propagálni, amely meghagyta volna Magyarországot Ausztria gyarmatának, ugyanakkor azonban az osztrák-magyar kettős monarchiát nagyhatalmi állásából Berlin függvényére süllyesztette volna.

Aki ezeket a tényeket a történelem távlatából teljes tárgyilagossággal vizsgálja, kénytelen lesz elismerni, hogy azt a magyar függetlenségi pártot, melynek színtiszta magyar hívei öt éven át oly hősiezen harcoltak és véreztek királyért és hazáért, kár volt annyira üldözni. Ha követik e párt tanácsait, ma alighanem máshol – a régi magyar határokon – vizsgálnák a magyar határörök az útleveleket.

VALLÁS-ÜGYEK.

Egész életemen át mindenkor buzgó és meggyőződéses híve voltam és vagyok ma is a római katolikus egyháznak. Vallásos életet éltem és élek, ezt mindenkor nyíltan hangoztattam és hangoztatom, de azt is merem állítani, hogy bensőséges vallásos érzületeim sohasem akadályoztak meg abban, hogy az ideális szabadelvűség politikáját kövessem a vallási kérdésekben is. Mint a párt lelkes tagja, azt vallottam egész életemen át, s ezt vallotta a függetlenségi párt is, hogy mindenkinek törvénnyel kell biztosítani vallásának szabad és zavartalan gyakorlását. A felekezetek közötti teljes egyenjogúság, amint azt a 48-as törvények biztosítják, nemcsak szavakban, hanem tényekben is megvalósítandó. Magától értetődik, hogy eme álláspontunknál fogva minden felekezet jogait tiszteletben kívántuk tartam és azok üldözését mindenkor elítéltük. A 48-i alkotmány biztosítja a magyar katolikusoknak országos autonómiáját, ennek életbeléptetését mindenkor sürgettük, sőt, amint miniszteri működésem ismereténél látni fogjuk, az autonómia megvalósítását miniszteri felelős állásomból is előmozdítani igyekeztem éppúgy, mint ahogy az 1848: XX. t.-c. életbeléptetését is intézményes alapon terveztem. Nagyon sajnálatos, hogy annak a politikai iránynak hívei, akik évtizedeken át az ellenzéki sorokból a katolikus autonómia megvalósítását sürgették, amidőn kormányra jutottak, ezt az ígéretet sutba dobták. Szomorú, hogy az utóbbi években a katolikus nagygyűlések programjáról az autonómia teljesen lekerült, pedig szent meggyőződésem, hogy az egyházi javakat a magyar katolicizmus részére csakis úgy tudjuk örök időkre biztosítani, ha azokat, illetve azok jóvedelmeit és kezelését az

egyházi javadalmak jogos igényeinek kielégítése mellett a katolikus autonómia részére biztosítjuk.

A háború előtti időkben a függetlenségi párt mindig az elmondottak szerint kezelte a vallási kérdést. Ezek körében fel kell még említenem a polgári házasság körül annak idején lefolyt harcokat. A szabadelvű párt, Wekerle Sándorral az élén, és a függetlenségi 48-as párt egy része Eötvös Károlyival az élén a kötelező polgári házasság mellett foglaltak állást, és pedig oly mereven, hogy ebből konfliktusok is származtak a királlyal. Én meggyőződésemhez híven vallási ügyekben az állami kényszer lehető mellőzése mellett foglaltam állást, ezért a kötelező polgári házasság helyett a fakultatív polgári házasság törvénybeiktatását szorgalmaztam. Legyen mindenki boldog a maga hite és vallásos meggyőződése szerint. Akit hite az oltár elé visz, esküdjön ott örök hűséget hitvesének. Aki meggyőződése szerint polgári házasságot akar kötni, adjuk meg neki a módot, hogy azt megköthesse. Aki pedig mindkét fórum előtt akarja házassági frigyét megkötni, ám adja meg a törvény neki erre is a módot. A nagy egyházpolitikai harcokban azokkal küzdöttem egysorban, akik ilyen állásponton állottak, mint Apponyi, id. Ugrón Gábor, valamint Szapáry Gyula gróf volt miniszterelnök, stb. Akkoriban a harc hevében bennünket klerikálisoknak és reakcionáriusoknak csúfoltak, mi pedig Wekerle Sándort és táborát arra figyelmeztettük: a küzdelem végén ne legyen győző és legyőzött; Wekerle a kötelező, pár évvel előbb Tisza Kálmán a szükségbeli polgári házasságot akarta törvénybeiktatni, fogadják el a harmadik megoldást, a szabadság álláspontját, vagyis a fakultatív polgári házasságot, mert ha nem teszik, majd jön utánunk az igazi klerikális és a reakcionárius tábor.

És így is lett. Megalakult a néppárt. Zichy Nándor gróf életében még ideális elvi alapon vezette. Később sokfelé láttuk a néppártot a Nemzeti Tanácsban és Károlyi gyűlésein, amíg végre 1920-ban a néppárt egyik korifeusának, Huszár Károlynak miniszterelnökségével sorra kerültek azután az igazi reakcionárius kormányok. A régi néppárt útközben a hatalomhoz kidobta mint felesleges súlyteher programjának hajójából az egyház-

politikai törvények revízióját, elejtette a katolikus autonómiát, megfélemezett a felekezeti iskolákról és jött a «kurzussal», jött a botbüntetéssel, numerus clausussal, a titkos szavazás helyett a nyílt szavazással. No meg megértük azt is, hogy a felekezeti iskolák lelkes hívei hangosan követelték és majdnem meg is valósították Budapest székesfőváros községi iskoláinak államosítását. *Difficile est satiram non scribere.* Én pedig merem állítani, hogy a vallás-ügyek terén folytatott politikám jobban megfelelt az igazi krisztusi tanításoknak, a róm. kath. anya-szentegyház szellemének, mint az a kereszténynek nevezett politika, amely üldözésekben, gyűlölködésben és az atrocitások tömegében lelte gyönyörűségét.

KIRÁLY ÉS NEMZET KÖZÖTTI VISZONY.

Évek hosszú során át gyakran találkoztam Bécsben és idehaza azzal a váddal, hogy a függetlenségi 48-as párt illojálí, hogy ne mondjam ellenséges érzelmeket táplál a dinasztia és elsősorban I. Ferenc József királlyal szemben. Az illojalitás vádját vagy pláne az ellensége³ érzelmekről szóló vádakat a leghatározottabban tagadom, sőt merem állítani, hogy a függetlenségi párt – tekintetbe véve a tekintetbeveendőket – mindenkor tisztelettel és illő lojalitással viselkedett Magyarország megkoronázott királyával és annak családjával szemben, habár igen sok körülmény és esemény komoly elkeseredést okozott a magyarság körében. Nem akarok én most utólag vádakkal vagy bűnlajstromokkal olvasóim elé lépni, annyit azonban kötelességem kiemelni, amennyi pártom alkotmányos harcait, hazafias aggodalmait igazolja. Emlékeztetek elsősorban arra a végtelen sok keresûségre, amely az elmúlt időkben király és nemzet között folytatott harcokból visszamaradt. Elég talán utalnom azokra a történelmi eseményekre, amelyek bizonyítékul szolgálnak, hogy rendszeren balsorsban bővítették jogainkat, jósorsban pedig ugyancsak megfeledeztek azokról. Emlékezzünk II. József császárra, aki Magyarországot mint egységes és alkotmányos államot egyszerűen törölte Európa térképéről. De gondoljunk vissza 1848/49-i szabadságharcunk eseményeire, midõn például a király által szentesített magyar törvények alapján kormányzó s a király által alkotmányosan kinevezett minisztériummal szemben az udvar körébõl Zágrábból Jellasichek alatt horvát katonaságot, dél felõl a magyarországi szerbiséget, Erdélybõl meg az oláhságot uszították a magyar kormányzat ellen.

Kénytelen vagyok a sok közül különösen egy reminiszcenciát feleleveníteni, amely a mai napig mint sajgó seb rágódik a magyarság testén s melyet egy örökmécses jelez az ország fővárosában. Értem az első magyar miniszterelnökkel és a 13 aradi vértanúval szemben követett eljárást. Kezeim között vannak a bécsi titkos levéltárakban soká rejtve tartott okmányok másolatai, amelyek Batthyány Lajos halálraüldözésének szomorú történetét fedik fel. Egy Lenzendorf nevű császári hadbíró lett megbízva a Batthyány Lajos elleni vizsgálat vezetésével. Keres-kutat, de nem talál egyetlen komoly adatot sem, amely a volt miniszterelnökre terhelőt tartalmazna. Beadványt intéz Schwarzenberg herceg osztrák miniszterelnökhöz, kér, szinte könyörög, kutassanak ki terhelő adatokat. – Nincsenek! – Elrendelik Wessenberg volt osztrák miniszter kihallgatását. Talán ő majd tud terhelő adatokkal szolgálni. Olvasom Wessenberg vallomását, aki kiemeli, mennyire kereste Batthyány Lajos Deák Ferencsel együtt a király és nemzet közötti megértés módját. Olyan elismerőleg nyilatkozik Batthyány Lajos működéséről, hogy szebbet, jobbat 1849. június 12-én osztrák államférfiútól várni sem lehet. Olvasom ugyanazon Wessenberg magánnaplóját 1849. október 6-ról, magából kikelve panaszolja el ő, a vád koronatanúja, minő igazságtalanságot és politikailag minő hibát követtek el Batthyány és a 13 aradi kivégeztésével. Ugyancsak az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveiből olvasom, – amelyek tudvalevőleg azonnal a császár-király Ferenc József elé terjesztettek – hogy Batthyány kéri, hallgassák ki József főherceg palatínust, mert ha esetleg egyes ügyekben eljárása kritika tárgyává tehető, a nádor-főherceg igazolni fogja, hogy ami történt, az ő kívánságára történt. Ezen kívánságot illetőleg Schwarzenberg herceg osztrák miniszterelnököt egyszerre elfogja a magyar alkotmányosság iránti lelkesedés. Kijelenti, hogy Batthyány alkotmányos miniszterelnök volt, tehát nem fedezheti magát azzal, hogy a főherceg akaratával szemben lojális volt, és a főherceget, Batthyány mentőtanúját nem hallgatták ki. Az 1849. július 24-i minisztertanács jegyzőkönyve szerint Gyulay gróf hadügy-miniszter közli, hogy a katonai fellebbezési bíróság Batthyány

ellen az elővizsgálatot befejezte, a felségsértés vádját igazoltnak találták, – ami egyszerűen nem igaz, – felveti a minisztertanácsban a kérdést: vajjon ha Batthyányt halálra ítélik, azonnal végrehajtandó-e az ítélet? A halálos ítéletet Olmützben 1849. augusztus 30-án meghozták. Az ítélet nem tényeket, hanem gyatra frázisokat tartalmaz, és mégis Magyarországnak az 1848/49-i forradalmi időkben legmérsékeltebb, legbékeszeretőbb és valóban lojális államférfiát a legmegszégyenítőbb kötél általi halálra ítéli. Az ítélet meghozatalától annak október 6-án történt végrehajtásáig, tehát 37 napon át, tudomásom szerint úgy a család, mint mások részéről kísérletek történtek az igazságtalan ítélet végrehajtásának megakadályozására.

Minden lépés hiába volt. Annak igazolására, hogy ennek a gyászos eseménynek minő érzelmi utóhatásokat kellett kiváltaniuk a magyar nemzetből, elég, ha idézem Friedjung Heinrich «Österreich von 1848 bis 1860» című művének 228. és következő oldalait, hol ez a magyargyűlöletéről ismeretes, különben kiváló osztrák történész elmondja, hogy «Der gegen Dim (Batthyány) angestrengte Prozess gereicht der Regierung zur Schmach. Aus den Akten geht ziemlich deutlich hervor, dass seine Verurteilung gegen die bessere Überzeugung des

Untererer hungsrichtes und *aufhöheren Befehl erfolgte*».....

..... Friedjung könyvében (235. oldal) egy utolsó jegyzetben felemlíti, hogy Schwarzenberg «habe auf die Mahnung, man müsse die Gemüter durch Gnade Gewinnen, die Antwort gegeben: das ist ganz gut, aber zuerst wollen wir ein bischen hängen». Vagyis amikor Schwarzenberg herceget figyelmeztették, hogy a kedélyekre kegyelemmel kell hatni, azt válaszolta, ez nagyon jól van, de előbb még egy kicsit akasztani fogunk. Tehát ne a függetlenségi politikusoknál, hanem a Schwarzenbergeknél keressék annak indokait, ha dinasztia és magyarság között gyászos emlékek bizonyos választófalakat emeltek.

De az utolsó évtizedek története számos példával bizonyítja és megvilágítja, hogy nem a magyarságnál kellett keresni a keserűség okát, mert hisz mi mindenkor csak törvényben biztosított jogaink fokozatos és alkotmányos életbeléptetését

szorgalmaztuk. Emlékezzünk vissza, valahányszor mi magyarok törvénykönyvvel a kezünkben a nemzet részére jogokat követeltünk, a bécsi vezető államférfiak éppúgy, mint idehaza a 67-es kormányférfiak, mindig csak a király személyét állították elénk, mint akinek ellenállása, akarata útját állja jogaink érvényesítésének. Chlopy, a darabont-kormányzat és számos más esemény, amely fájdalmat okozott a magyarság kebelében, mindig csak a király személyét állította mint akadályt jogaink megvalósulásának útjába.

Annak illusztrálására, hogy Bécsben minő felfogások uralkodtak, elég két példát felemlítenem. A darabont-kormányzat idején tudvalevőleg az ellenzéki pártok egy közös szövet, az ellenzéki pártok vezérlőbizottságát alakították meg, amely az ellenzék ellenállását vezette. A vezérlőbizottság egyik ülésén Andrássy Gyula gróf felemlítette, hogy Szemere Miklós, aki hosszabb időt töltött akkortájt Bécsben, hazaérkezett és Andrássy útján figyelmezteti a vezérlőbizottságot, hogy Bécsben lehetetlen vélemények és hírek terjednek a függetlenségi párttól és annak politikájáról. A függetlenségi párttól való rettegés a kibontakozás és az alkotmányos útra való visszatérés legfőbb akadálya. A vezérlőbizottság engem kért fel, hogy mint a függetlenségi párt egyik ismert nevű vezetőtagja, menjek fel Bécsbe, keressek érintkezést az osztrák politikai körökkel és világosítsam fel őket a függetlenségi párt politikai és gazdasági törekvéseiről. Jól tudtam, mert nem egyszer tapasztaltam, hogy Bécsben sokkal jobban ismerik a Csendes-óceán egyes szigetszoportjait, lakosait, azok alkotmányát és népszokásait, mint a függetlenségi érzelmű magyarságot. Vállaltam tehát a feladatot, hogy felmegyek Bécsbe és bebizonyítom az osztrák köröknek, hogy Pozsonytól Brassóig egy alkotmányát tisztelő, szabadságáért rajongó, királyát becsülő kultúrnép él. Két ízben napokat töltöttem Bécsben. A Jockey-klub előkelő termeitől, az osztrák képviselőház és urakháza kuloárjain, előkelő hivatalos helyiségeken és magán szalonokon át egészen a kedves bécsi külvárosi kisvendéglők éttermeiig, az osztrák politikusok és hírlapírók a legnagyobb előzékenységgel fogadtak, szinte kézről-kézre adtak, s így bőségesen volt alkalmam az urakat

meggyőzni arról, hogy mi európai műveltségű kultúremberek vagyunk, nem pedig holmi vadak, aminőknek ellenfeleink bennünket függetlenségiüket lefesteni jónak látnak. Rendkívül érdekes és tanulságos volt ez az én két bécsi utam. Eredménye, hogy igen sokan azok közül, akikkel behatóbban érintkeztem, biztosítottak arról, hogy felvilágosításaim után más szemmel nézik pártomat. Csak az a baj, hogy évről-évre nem ismétlődtek az ilyen kölcsönös találkozások, de hát ezt is megnehezítették a hiperlojálisok, mert valahányszor egy ellenzéki cseh, osztrák vagy délszláv politikussal találkoztunk, megindult a hajrá, hogy eláruljuk a hazát.

Hogy minő érzelmekkel és szándékokkal kezelték Bécsből a magyar függetlenségi pártot, arról, mint egyik szereplőnek, volt alkalmam az alább elmondandó eset alkalmával is meggyőződnöm. A Wekerle miniszterelnöksége alatt működött első koalíciós kormány zátonyra került, mert az Andrássy Gyula gróf belügyminiszter által előterjesztett pluralitásra alapított választójogi javaslattal meghíúsították azt a királlyal és nemzettel szemben vállalt kötelezettségünket, hogy törvénybe iktatjuk az igazi általános és titkos választójogot. Sokan keresték a kibontakozást. Egyszerre csak lajtafalusi otthonomban Kossuth Ferenc táviratát kapom, amelyben rendkívül fontos ügyben magához hív. Reggelre jelentkeztem Kossuthnál a kereskedelemügyi minisztériumban. Bent ült nála Holló Lajos. A váróteremben körülfogott Kossuth három titkára, Pallay Sándor, Jakab Sándor és Tormay Géza, és igen melegen arra kértek, hogy ha Holló kijön, ne beszéljek vele, hanem menjek azonnal be Kossuthhoz, aki már türelmetlenül vár. Természetesen, amint Holló Lajos kijött, hozzá siettem s kérdeztem, mi történt? Magából ki volt kelve; csak annyit mondott, borzasztó, amit Kossuthal csinálni akarnak. Kossuth igen izgatott hangulatban fogadott. Elmondotta, hogy abban a szerencsés helyzetben van, hogy a Felső hajlandó őt miniszterelnökké kinevezni, természetesen, egy függetlenségi kormány élére. Közléseiből kitűnt, hogy a függetlenségi pártnak kötelessége lenne az újonclétszámot a kilencesbizottsági ígéret ellenében nagyobb részében megszavazni, ezenkívül kötelessége

a katonai kiadások jórészének felemelt összegekben való megszavazása és a választójog megalkotása. A függetlenségi Kossuth-kormányba (!) a király kinevez egy 67-es belügyminisztert, egy 67-es király-személye-körűli minisztert, a 67-es Szterényi Józsefet vasútügyi miniszterré, igazságügyminiszter lenne Holló Lajos, földművelésügyi miniszter szintén egy 48-as lenne, nekem pedig kiharátánának egy kis kereskedelemügyi minisztériumot, mert a vasutakat csak olyan megbízható emberre akarja a király bízni, aminő Sztterényi József. Kérdem Kossuthot, az Isten szerelméért, hogy tárgyalhat ilyen alapon, hisz le kellene nyelnünk nekünk, a függetlenségi pártnak, a katonai terheket, amelyek ellen élethalálharcot folytatunk, a választójoggal is úgy látszik becsapás készül, ha még ezt sem engedik függetlenségi képviselővel elkészíttetni, gazdasági téren pedig egy Kossuth-kormánynak kellene lenyelnie a vámközösség és a bankszabadalom meghosszabbítását. A leghatározottabban elutasítottam magamtól azt a gondolatot, hogy egy ily kabinetnek tagjává legyek. Kértem Kossuthot, ejtse el az egész tervet, de ha már vállalja a miniszterelnökséget, szövetkezzen a 67-esekkel, mert sem Holló Lajos, sem én ilyen kombinációban részt nem vehetünk, mi majd ellenzékbe megyünk Justh Gyulával együtt, aki akkor a Ház elnöke volt. Ekkor sült ki az egész kombináció perfdiája. Kossuth bevallotta nekem, hogy felülről az δ kormányalakításának conditio sine qua non-ja az, hogy abban, ha már Justh Gyula nem is, de Holló Lajos és én okvetlenül kell hogy miniszteri tárcát vállaljunk. Tehát a cél napnál világosabban az volt, hogy Kossuth Ferenc és vele együtt a függetlenségi párt összes nevesebb tagjai ezeknek a szégyenletes feltételeknek elfogadásával beleüljenek a miniszteri székekbe, hogy azután pár hónap múlva, mint teljesen hitelvesztett és nevetségessé vált stréberek eltűnjenek a magyar politikai élet színteréről, magukkal rántva a függetlenségi eszme és a Kossuth név nimbuszát.

Hogy minő keserű érzelmeket hagyott a pártban ez a perfdi ugrasztási kísérlet, elképzelhető.

Túlmissze vinne, ha fel akarnám sorolni mindazokat az eseteket, amelyek a király és a magyar nemzet, főként pedig a

király és a magyar függetlenségi párt közötti jó viszony létrejöttét akadályozták. Arra azonban mégis utalnom kell, hogy nagyot hibáztak e téren a király legbizalmasabb tanácsosai, akik akár tendenciával, akár pedig azért, mert féltették a királyi kegy elvesztését, elmulasztották a királyt felvilágosítani, amikor pedig egy jól alkalmazott felvilágosító szóval sok nyílt seb behegesztését érthették volna el.

Sokak előtt tudva volt, hogy a király 1849-től haláláig, még íróasztalánál vagy ischl-i sétáinál is állandóan mellén viselte az orosz Szent Szaniszló-rend hadiékítményes III. osztályú lovagkeresztjét, amelyet 1849-ben a Győr mellett az osztrákok soraiban a magyarok ellen vívott csatában való részvételért kapott a cártól.

Azt is tudtuk sokan, a régi időkben is, hogy I. Ferenc Józsefnek a bécsi Hofburgban lévő lakosztályában hálósobáját és legintimebb magán célokra használt szalonját minő képek díszítik. A hálósobában, a történelmi nevezetességű barna vaságy felett lévő gyönyörű olasz Szűz Mária festményen kívül szemben a király ágyával, mindössze két kép lógott. Mint festmények nagyon gyenge művészi alkotások. Az egyik Hentzi tábornokot ábrázolja, amint Budavár védelmében magyar golyótól találva elesik, a másik pedig Allnoch ezredes halálos megesebesülését, amikor a budapesti Lánchidat a levegőbe röpiteni akarta. A szomszédos szalonban mindössze három festmény díszítette a falat. Ebben a szobában töltötte a király legbizalmasabb környezetével szabad idejét. A három festmény – csataképek – ábrázolják az osztrák csapatok győzelmét a magyar seregek felett Győrött, Temesvárott és Erdélyben. Ha már 1848-tól 1867-ig ott függtek is ezek a képek a császár lakosztályában, kérdelem: miért nem találkozott 67 után magyar államférfiú, aki megkérte volna a királyt, hogy annak jeléül, hogy a múltra a feledés fátyolát ne csak a magyar nemzet, hanem a magyar király is tényleg reáborította, rendelje el ezeknek a képeknek eltávolítását?

Meg vagyok győződve, hogy ha felhívták volna I. Ferenc József figyelmét erre a körülményre, készségesen megvált volna ezektől a reánknezve szomorú múltra emlékeztető festmények-

től, melyek mind a mai napig Ferenc József lakosztályának falain függenek.

Ilyen és ezekhez hasonló számtalan más körülmény «kort» a nagy politikai ellentétek mellett azt, hogy a király és fii-et ' segi part között a harmónia nem válhatott olyanná, amilyenek mindnyájan szerettük volna. Hogy mindezek dacára a part sohasem folytatott dinasztia-ellenes agitációt, mutatja es igazolja az a tény, hogy I. Ferenc József megkoronáztatása óta nálunk a legritkább eseményszámba ment egy felségsértési per.

VILÁGHÁBORÚ.

A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSE.

1914. július havában súlyosabb betegség után Lajtafalun tartózkodtam, amikor diplomáciánk és kormányaink a Szerbiához intézendő ultimátummal foglalkoztak. Július 23-án ebéd után kaptam a budapesti lapokat, melyekből elrémülten láttam, hogy végzetes lépést tettek. Együtt voltam családommal és kívülük jelen voltak Wolf István lajtafalusi plébános és dr. Szűcs ülés vármegyei tb. főorvos, házi orvosom. Felolvastam a képviselőház előző napján Tisza István által előterjesztett és Szerbiához intézett ultimátumunk szövegét. Amikor végigolvastam ezt a valóban sorsdöntő okmányt, vendégeimhez fordulva mondtam: vegyék kérem tudomásul, nehogy bárki is majdan visszafelé való jóslással vádolhasson, hogy ennek az ultimátumnak a jelentősége: háború Szerbiával, utána Oroszországgal és néhány napon belül kitör a világháború, melynek végzetes eredménye az osztrák-magyar kettős monarchia bukása lesz. Eme felfogásom logikus folyománya volt ama nézeteimnek, melyeket a német-osztrák-magyar-olasz hármasszövetségről már évekkal a háború előtt vallottam s amelyeket «Beszámoló» első részében már részletesen kifejtettem. Majdnem irigylve láttam körülöttem a győzelemben való hitet, az általános győzelmi mámort, és ugyancsak keseregtem a fölött, hogy ebben a bizakodó örömben meggyőződéssel részt nem vehetek.

A háború végzetes befejezése óta sokszor felvetették azt a kérdést, hogy ki az oka a világháború felidőzésének? Az entente-államok a reánk parancsolt békeszerződésekben bennünket – elsősorban Németországot – tettek a világháborúért felelőssé. A történelem előtt azonban az ilyen, fegyveres kény-

szer hatása alatt történt megállapítások mitsem érnek. Ma, amikor Bécsben és Berlinben már közzétették a világháború kitörésére vonatkozó okmányokat, amikor barát és volt ellenség részéről már számtalan emlékirat és történelmi mű foglalkozik a világháború problémáival, a kutató történész szemei előtt kezd már a világosság némileg derengeni. A teljes igazságot azonban majd csak akkor lehet megállapítani, ha megnyílnak a francia, angol, olasz és egyéb állami titkos levéltárak, és ha majd annyi idő telt el a világháború kitörésétől kezdve, hogy háttérbe szorulhat az egymást okoló bünbakkeresés és helyébe léphet a pártatlan és elfogulatlan történelmi igazság. E szempontokból különösen elhibázottnak tartom, ha magyar részről vitatkoznak a világháború kitörésének okai és okozói felett. Én nem követem a vitázók példáját és a magam részéről reá bízom a jövőre e nagy kérdés teljes megvilágítását. Amikor a bíróság, Tisza István gróf gyilkosainak perét tárgyalta, a főtárgyalási elnök engem jó másfél napon át kihallgatott az 1918. évi október havi összeomlásról és annak előzményeiről. Szükségét látta a bíróság, hogy maga elé varázsolja azt a miliót, abban a megvilágításban, amelyben én láttam az akkori eseményeket. Minden kérdésre a legnagyobb készséggel adtam meg legjobb tudomásom szerint a felvilágosítást, amikor azonban a főtárgyalási elnök felszólított, feleljek arra a kérdésre, vajjon nézetem szerint kitört volna-e a világháború akkor is, ha Tisza István gróf ellenzi a Szerbiához intézett ultimátumot, arra kértem az elnököt – engedje el nekem e kérdésre a választ. Amikor azonban kötelezett arra, hogy válaszoljak, tisztelettel meghajolva a bírói parancs előtt, engedelmeskedtem és kijelentettem, hogy nézetem szerint, ha 1914. július végén Tisza István I. Ferenc József előtt kijelenti, hogy nem vállalja az alkotmányos felelősséget az ultimátumért és inkább távozik helyéről, akkor *azokban* a napokban a világháború nem tört volna ki. Többet nem mondtam, mert részletesebb nyilatkozat megtételére nem kaptam utasítást, magamtól pedig nem akartam nyilatkozni, mert akkor még inkább, de még ma is helytelenítem, ha mi magyarok ezt a kérdést részletesen fejtegetjük. Ebből a szempontból fájlaltam,

hogy 1926. évben Hegedűs Lóránt volt pénzügyminiszter, Almássy László az egységspárt elnöke és mások oly célból, hogy Tisza István grófot az ellene emelt vádakkal szemben megvédjék, a világháború kitörésekor volt közös külügyminiszterünkkel, Berchtold Lipót gróffal, okmányok feltárása mellett nyilvános polémiába bocsátkoztak. Szerintem Tisza István gróf emléke nem kívánta ezt a polémiát, a közzétett adatok pedig inkább ne kerültek volna a nyilvánosság elé.

Annyit félreértések kikerülése végett ki kell mondanom, hogy nézetem szerint a világháborúnak előbb vagy később ki; kellett történie, hacsak *előzőleg* az európai államok szövetségi viszonyaiban alapos eltolódások nem következnek be. Ha akkor, mikor VII. Edward angol király ezt szorgalmazta, belépünk abba a szövetségbe, melynek legfőbb célja volt a németek világhatalmi törtetésének gátat emelni, vagy ha felbontva a tartahatatlanság és amint láttuk, abszolúte megbízhatatlan olasz és román szövetségeket, ezek helyébe más nemzetközi alakulatban veszünk részt, lehetett volna még arról szó, hogy a világháborút elkerüljük. A német vezetés alatt álló középeurópai szövetség fenntartása esetén azonban a világháborút legfeljebb kitolni lehetett, de azt teljesen megakadályozni már csak azért sem, mert sem az angolok és franciák, sem pedig az Egyesült-Államok saját létfenntartásuk érdekében nem tűrhették, hogy a német világbirodalom mindnyájuk feje fölé nőjön.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a világ legnagyobb mérközése megindult, mindnyájunknak egy feladata volt és lehetett csupán: hogy kiki a maga helyén, a maga hivatása körében megtegyen mindent, hogy győzelmi esélyeinket minél jobban megjavítsa. A fiatalok fegyverrel a kezükben, a harcképtelenek front mögötti munkában, a politikusok, államférfiak saját megbízatásuk körében kellett hogy félretéve minden más érdeket, a jelzett irányban, az ügy érdekében munkálkodjanak. Ezt az elvet követtem az egész háború alatt, ennek szolgálatába helyeztem szerény tudásomat, akaratomat és teljes munkaképességemet.

OLASZORSZÁG ÁLLÁSFOGLALÁSA.

Napokkal a háború kitörése után Pozsonyban és azután Budapesten vendéglők, kávéházak, üzletek kirakataiban virágdíszítések között agg királyunk Ferenc József és II. Vilmos császár képei mellett igen sok helyütt láttam kiállítva, mint harmadik hűséges háborús szövetségésünk II. Viktor Emanuel olasz király képét is. Elképedtem, hát lehetséges az, hogy komoly emberek, egy ország közvéleménye, elhiggye, hogy az olasz állam, amely Triesztre, Görzre, Dél-Tirolra, valamint Fiuméra, Dalmáciára és Albániára áhítozik, mellénk álljon és velünk közösen harcoljon? Ennyi naivitás még a hiszékeny nagyközönségnél is több a jóból. Most a háború után nyilvánosságra került állami okmányokból és hivatalos személyiségek nyilatkozataiból látjuk, hogy felelősséggel tartozó államférfiaink legnagyobb része komolyan számított arra, hogy az olaszok mellénk állnak, vagy legalább is jóindulatú semlegesség páholyából fogják a világháborút végignézni. Az egyedül kivétel Hötzendorffi Conrad, az osztrák-magyar vezérkar főnöke volt, aki évekkal a háború kitörése előtt már kijelentette, hogy ha az olaszok és szerbek többi ellenfeleinkkel egyidejűleg ellenünk akcióba lépnek (már pedig azt, hogy megteszik, bizonyosra vette), akkor lehetetlen nekünk és a németeknek győznünk. Conrad tehát mindig azt hajtogatta: indítsunk előbb háborút az olaszok és azután a szerbek ellen, győzzük őket le, külön-külön miáltal húsz évre akcióképtelenné tesszük ezt a két ellenfelünket és ez esetben a siker reményével vehetjük fel a harcot a franciák és oroszok ellen. Conradnak ez a terve viszont kivihetetlen volt, mert egész bizonyos, hogy ha mi preventív háborúval támadunk akár az olaszoknak, akár a szerbek-

nek, ezzel magunk provokáljuk a világháborút. Diplomatainknak azonban már 1913-ban volt alkalmuk az olaszok állásfoglalásáról hivatalosan tudomást szerezni. Erről bizonyóságot tesznek az olasz képviselőház 1914. évi december hó 6-í ülésén történtek. Ekkor ugyanis *Bissolati* felszólalásában annak a reményének adott kifejezést, hogy Olaszország semlegességi nyilatkozatát a középeurópai hatalmak már hadüzenetnek veszik. Ekkor *Salandra* olasz miniszterelnök megerősítette mindazt, amit Olaszország semlegességéről a miniszterelnöki székben már előbb kijelentett. Utána felállt *Giolitti* volt olasz miniszterelnök és a következőket mondta:

«Azért szólalok fel, mert be akarom bizonyítani, hogy szövetségeseink már más körülmények között ugyan, de felismerték jogunkat a semlegességhez. 1913. augusztus 13-án távol voltam Rómától és marquis di San-Giuliano táviratilag értesített, hogy Ausztria ama kívánságának adott kifejezést, hogy Szerbiának háborút szeretne izenni. Ennek a háborúnak, ahogy Ausztria kifejezte, defenzív jellege lett volna, és kérte, hogy Olaszország vegyen részt benne a monarchia oldalán. Marquis di San-Giuliano megjegyezte táviratában, hogy nem hiszi, hogy ez esetben Olaszországra nézve fennállana a casus foederis. És ilyen szempontból válaszoltam – amiről értesítettük Ausztriát, amely belátta, hogy álláspontunk helyes és elállt kívánságától. Ez világosan bizonyítja, hogy Olaszországnak 1914-ben is megvan a joga úgy cselekedni, mint azelőtt cselekedett.»

Giolitti ez előadásából megtudjuk, hogy külügyi kormányunknak, vagyis a közös külügyminiszternek és a két miniszterelnöknek tudniok kellett, hogy Olaszország semmisszín alatt sem fog oldalunkon hadba vonulni. Hogy volt lehetséges mégis, hogy a törvényhozások és a nagyközönség előtt ezt a hitet ennek dacára elterjedni engedték? De tudniok kellett az 1913-ban és régebben az olaszokkal folytatott tárgyalásokból azt is, hogy az olaszok minden kelet felé irányuló akciókkal szemben azt kívánják, hogy velük előzetesen egyességre lépünk és hogy ők kompenzációkat nyerjenek. Ilyen körülmények között bűn

volt a nemzettel szemben az ultimátumot Belgrádba elküldeni a nélkül, hogy előbb Olaszországgal teljes megállapodásra jutottak volna. De ha már ezt elmulasztották, legegységesebb kötelessége volt úgy a külügyminiszternek, mint a monarchia két kormányának, hogy Olaszország semlegességét, ha kell, áldozatok árán is biztosítsák, mert az csak bizonyos volt, hogy ha Olaszország a maga hatalmas katonai erejével dél felől, ennek következtében pedig, amire szintén számítani kellett, a románok kelet felől támadnak ellenünk, akkor azzal a rettentő túlerővel szemben, amely bennünket körülvesz, háborúkat győzedelmesen megvívni népünk bámulatos áldozatkészségének és még inkább katonáink csodálatraméltó hősiességének és kitartásának dacára, emberileg lehetetlen. Tudjuk, hogy Berchtold gróf még aránylag elég komolyan folytatta az olaszokkal való tárgyalásokat, ámde Tisza István gróf és Conrad vezérkari főnök mereven elzárkóztak a szükséges engedelmények elől. A tárgyalások menete még rosszabbra fordult, amikor Tisza István gróf követelésére Berchtold grófit Burián István báró váltotta fel a külügyminiszteri székben, mert az új külügyminiszter a tárgyalások során mindig lemaradt egy sereg ideával és engedménnyel. Mikor nyilvánvaló volt, hogy Sonnino báró olasz külügyminiszter már úgyszólván megegyezett az entente-hatalmakkal, akkor Burián és Tisza egymás után tették meg a nagyobb-nál-nagyobb koncesszióikat, ekkor azonban az olaszokkal való megegyezés lehetősége már elmúlt. Ha Berchtold, Tisza és Burián a nyáron vagy az ősz elején teszik meg azokat az ajánlatokat, melyekkel csak hónapok múltán léptek elő, úgy egész biztosra vehetjük, hogy az olasz kormány és olasz parlament kész örömmel semlegességi állapotban maradt volna, mert tény, hogy Olaszországban még december havában is csak a legnagyobb agitációval tudtak az olasz irredentisták d'Annunzioval az élükön némi háborús hangulatot felmutatni. Az olasz kormány, a parlament óriási többsége Giolittival az élén kész örömmel megkímélte volna nemzetét a háború súlyos áldozataitól, ha államférfiaink belátják elkövetett súlyos hibájukat és idejekorán adják meg az olasz neutralitás árát. Akik itt mulasztásokat követtek el,

nagyrészen okozói az osztrák-magyar kettős monarchia bukásának.

Mi, a függetlenségi párt németszövetség-ellenes része, világosan láttuk közeledni Olaszország felől reánk zúduló katasztrófát és úgy dinasztikus, mint hazafias szempontból kötelességünknek tartottuk, hogy a végveszély elhárítására a magunk hatás – és jogkörében a lehető legtöbbet tegyünk. Tudtuk azt is, hogy Olaszországban a kettős monarchia népei közül a legtöbb szimpátiával Kossuth Lajos hívei találkoznak. Tudtuk, hogy ha valaki, úgy mi, Kossuth pártjának tagjai, meghallgatásra találunk az olaszoknál. Ezért abban az időben, mikor Olaszország szövetsége velünk még fennállott, elküldöttük egy bizalmi emberünket Károlyi Mihály gróf levelével Sidney Sonnino báró olasz külügyminiszterhez, akit figyelmeztettünk, hogy gondoljon az olasz és magyar nemzetek évtizedes barátságára és tegyen meg mindent a magyar-olasz háború megakadályozására. Bizalmi emberünket Sonnino a legszívesebben fogadta és általa oly kedvező üzenetet küldött, hogy megbízottunkat újból kiküldöttük Rómába, és azután egész akciónkról Andrassy Gyula grófot és általa Burián báró közös külügyminisztert is értesítettük. Utóbbi köszönettel fogadta információinkat és fenntartotta magának, hogy akciónk esetleges igénybevételére még visszatérhessen. Megjegyzem még, hogy Sonninót arra is kértük, hasson Romániára, hogy az se támadjon orvul reánk.

Az Andrassy Gyula gróf útján Burián báróhoz juttatott aide mémoires-unk szövege, amely eljárásunkat teljesen megvilágítja, a következő:

«Károlyi Mihály gróf, Batthyány Tivadar gróf, Beck Lajos és Lovászy Márton képviselők, akik a háború kitörése óta nagy aggodalommal figyelték a külpolitikai eseményeket, kötelességüknek tartották a semleges államok és ezek között elsősorban Románia, Olaszország és Görögország viselkedését a lehető legnagyobb figyelemmel kísérni és igyekeztek maguknak ez országoknak nemcsak közhangulatáról, hanem lehetőleg a

hivatalos körök terveit és szándékait felől is alapos információkat szerezni.

Ebbeli eljárásuk körében az olasz háború kitörése előtti időkben ismételtén Rómába küldött barátjuk révén, sikerült nekik hónapokkal előre a hivatalos Olaszország terveiről és szándékairól az események által mindig teljesen igazolt értesüléseket kapni. Így arról, hogy elmulasztván a monarchiának a kellő időben való komoly akciója a béke fenntartása érdekében, a háború Olaszországgal elkerülhetetlen lesz, már februárban kaptak autentikus információkat. Március végén értesültek arról, hogy Olaszország intervenciója május második felében biztosra vehető. (Sonnino barátjuknak szószerint azt mondta, hogy ha csak Isten csodát nem mivel, a háború elkerülhetetlen.)

Mínthogy az olasz irányadó férfiak barátjuknak ennyire igaz. információkat adtak, nevezett képviselők tudván azt is, hogy Olaszország a hazánkra legnagyobb horderejű kérdésben, a román probléma ügyében, d'accord jár el Romániával, mindaddig, amíg Olaszország semleges marad, ottani értékes és immár bevált Összeköttetésüket a haza és király érdekében értékesíteni multhatatlan kötelességüknek tartották és újból Rómába küldötték barátjukat, a következő instrukciókat adván neki:

Hívja fel az olasz kormány figyelmét arra az erkölcsi kötelességre, amely a tradicionális olasz-magyar barátság révén Magyarországgal szemben kvázi arra kötelezik, hogy a magyar állam vitális érdekeit a mai súlyos helyzetben is az azokat veszélyeztetőkkel szemben lehetőleg megóvja.

Különösen hívja fel az olasz kormány figyelmét arra, hogy a monarchia területi épségének minden megcsonkítása – így Erdély veszélyeztetése is Románia részéről s Fiume – és a magyar tengerpartra vonatkozó olasz és szláv aspirációk – Magyarországra nézve minő következményekkel járnának. És mivel eddig tényleg nagy előzékenységgel fogadták látogatásait, igyekezzék az olasz kormánynak a fentiekre való szándékait felől magát tájékoztatni.

A kiküldött az olasz politikai krízis alatt és annak megoldása után is talált alkalmat, hogy Sonninoval értekezhessek, aki neki lényegében a következőket mondta:

Habár az olasz közvélemény egyhangúlag követeli az olasz-iaкта vidékeknek Olaszországba való beolvasztását, mégis pozitív ígéretet tesz, hogy Fiume – és a magyar tengerpartra vonatkozó törekvéseket elejti és Romániának Erdélyre vonatkozó igényeit teljes súlyának érvényesítésével letompítani igyekeznek, ha magyar részről csak annyi előzékenységgel találkozunk, hogy az ország minden politikai pártját – tehát a békeirányzatot képviselő tényezőket is – magában foglaló kabinet alakul, amely békehajlandóságát azzal a negatívummal dokumentálja, hogy tagjai sorában Tisza István gróf, kit a külföldön a háború Spiritus rectorának tartanak, helyet nem foglal.

Ezt a nyilatkozatot Sonnino június közepéig állja.

Mínt hogy a dinasztia, Magyarország és a kettős monarchia leglényegesebb érdeke, hogy Románia bennünket meg ne támadjon, az említett képviselők hazafias és dinasztikus szempontokból kötelességüknek ismerik a fentieket a legbizalmasabb használatra tudomásra hozni, de teszik ezt azért is, hogy ily vitális közlés elmulasztásával a következményekért lelkiismeretüket felelősség ne terhelje.

Illetékes helyről jövő kívánságra az eddig közlöttek bővebb igazolása, valamint esetleg felvetendő kérdésekre válasz lehetséges.«

Amíg mi függetlenségi pártiak az elmondott módon igyekeztünk a Kossuth neve és politikája iránti olasz szimpátiákat ébreszteni, hogy Olaszországnak a világháborúba ellenünk való beavatkozását megakadályozzuk, ugyanakkor a német császár és a németbirodalmi kormány is minden erőfeszítést megtett az olasz semlegesség biztosítására. El kell ismernünk, hogy ezúttal a német kormány helyesen látta az Olaszország felől feltornyosuló veszedelmet és bölcs előrelátással Eómába küldötte Bülow volt kancellárt, hogy a hivatalos osztrák-magyar-olasz megegyezést előmozdítsa. Ámde minden törekvésünk

Berchtold gróf, de még inkább utóda Burián báró közös külügy-miniszter, valamint Tisza István gróf magyar és Stürgh gróf osztrák miniszterelnök makacosságán meghiúsult. Így hát ez államférfiak hibájának kell elsősorban betudnunk, – akiket különben Conrad báró vezérkari főnök makacs ellenállásukban a legnagyobb mértékben támogattott – hogy kitört az olasz háború. Amivel mi oly, újabb hatalmas ellenséget kaptunk, amely amúgy is majdnem reménytelen helyzetünket végleg megrontotta.

1911. május 18-án a helyzet Budapesten valósággal kritikussá vált. Tudtuk, hogy az olasz képviselőház május 20-án délután tartja a Monte Citorio sorsdöntő ülését, melyen előreláthatólag eldönti az osztrák-magyar kettős monarchia ellen indítandó háború sorsát. A mi kormányköreink régi szokáshoz híven ismét a struccpolitika kibúvójához akartak fordulni, vagyis el akarták királyi kézirattal napolni a képviselőházat, hogy ennek ne legyen módja az olasz hadüzenet alkalmából állást foglalni. Erről értesülve, 18-án délelőtt a képviselőház folyosóján megkértem Andrássyt, figyelmeztesse Tisza Istvánt, minő helytelen taktika lenne a magyar képviselőházat az olasz hadüzenet alkalmából elnémítani. Azután megbeszélve a kritikus helyzetet, azt ajánlottam, hogy a nagy időkhöz méltóan ne lármával vagy éles kritikával fogadjuk a hadüzenet tényét, hanem most már komolyan foglalkozzunk az újabb katasztrófális fordulat után egy békekormány alakításának kérdésével oly módon, hogy erre a királyt és Tiszát nyíltan felhívjuk. Andrássy helyeselte az eszmét és már aznap délutánra lakására hívta meg Apponyi Albert grófot, Rakovszky Istvánt, Zichy Aladár grófot, Vázsonyi Vilmost, Károlyi Mihályt és engem. E tárgyalásokról kifolyólag megbízásunkból először Apponyi és Zichy grófok tárgyaltak személyesen Tiszával, utóbb pedig közöttünk igen érdekes levélváltás folyt. Utóbbi még ma is kezeim között van abban a szövegben, melyet Andrássy Gyula gróf adott nekem át. A terv lényege az volt, hogy alakuljon az összes parlamenti pártokból egy kormány, melyben természetesen résztvenne Tisza István gróf, mint a parlamenti többség vezére. Miniszterelnökül azonban oly államférfiú megbízását ajánlottuk, aki

nem volt úgy angazsírozva a háborús politika mellett, mint Tisza István, és így egy békeakció vezetésére alkalmasabbnak látszik. Nevet szóba nem hoztunk, és pedig sem magunk között, sem pedig Tisza és a király előtt. A király ezekből kifolyólag fogadta Andrássyt, Apponyit és Zichyt. Az összes pártokból alakítandó koalíciós békekabinet eszméje tisztán azon bukott meg, hogy Tisza István gróf «az ország érdekében» magának követelte továbbra is a miniszterelnöki széket, amihez pedig mi hozzá nem járulhattunk. így maradt minden a régiben, minek következtében úgy azért, hogy az olasz hadüzenetet nem bírták megakadályozni, valamint a további sorsdöntő katasztrófákért a felelősség az alkotmányosság szabályai szerint kizárólag Tisza Istvánt és pártját, valamint az akkori közös minisztereket terheli

Hogy Tisza ellen nem személyi okokból foglaltunk állást, igazolja Sonnino fennebb ismertetett üzenete, mely szerint sokkal kedvezőbbben alakulhatott volna a helyzet, ha Tisza, akit az egész külföld a háborús politika legfőbb intézőjének vélt, a miniszterelnöki székből távozik.

AZ ERDÉLYI BETÖRÉS.

1916-ban vőm, Esterházy Mihály gróf, mint a nagyszzebeni hadtestparancsnok segédtsíjtje, Nagyszzebenben tartózkodott nejével, vagyis leányommal együtt. Elmentem Szebenbe látogatásukra és útközben láttam, hogy a Maros mentén fedezékeket készítenek, azon túl azonban, vagyis a kolozsvár-nagyenyedi vonaltól keletre a legkisebb nyoma sem volt, hogy a várható román betörés ellen védelmi intézkedések tétettek volna. Nagyszzebenben sok ismerőssel találkoztam s katonák, polgárok egyaránt suttogva és rémüldözve mondták el, hogy az erdélyi román határ végigtömve van román katonasággal. Katonák pontosan meg tudták mondani, hogy az egyes vonalakon hány katona, hány puska, gépfegyver és ágyú vár készen a parancsra, hogy betörjenek hazánk területére. És ezzel szemben a mi oldalunkon semmi, de semmi előkészület vagy intézkedés az ellenség fogadására és visszaverésére. A határok mentén a hegyoldalakban voltak ugyan fedezékek, de üresen állottak, s legfeljebb egyes helyeken néhány magyar csendőr jelképezte a határvédelmet egy jól felszerelt, támadásra kész ellenséggel szemben. Sehol katonaság, sehol ágyú vagy gépfegyver. Július végén vőm elküldötte nekem az erdélyi csendőrség parancs-

figyelmeztet, hogy minő veszély rejlik abban, hogy Erdélyt teljesen védtelenül hagyják. Az ezredes és vőm arra kértek, tegyem lehetővé, hogy Tisza István gróf miniszterelnök az ezredest jelentéstételre maga elé rendelje. Az ezredes ugyanis a háború alatt a hadtestparancsnoksághoz volt beosztva és így magától nem jelentkezhett a magyar miniszterelnökségen. Az ezredes és Esterházy Mihály gróf izgatottan ismételték meg

a kérelmet, hangsúlyozván a veszélyt, amelynek hazánk katonai intézkedések hiányában ki van téve. E többszöri felkérés és vészkiáltások alapján Lajtafaluról 1916. évi augusztus 2-án Tisza István gróf miniszterelnök titkárához, Latinovics Endre most felsőházi taghoz az alábbi levelet intéztem:

«Tisztelt Barátom!

Légy oly szíves, az alábbiakat a miniszterelnök úr ő Excelenciája tudomására hozni. Vöm az erdélyi katonai parancsnok parancs őrtisztje és e minőségében a nagyszebeni katonai parancsnokságnál dolgozik. Ugyanezen parancsnoksághoz van szolgálattételre beosztva egy S. L. nevű, igen lelkiismeretes és buzgó m. kir. csendőrezredes, ki az erdélyi csendőrség vezetője. S. ezredes vömmel szemben folyton komolyan panaszkodik, hogy Erdélyben az ő reszortjába tartozó dolgok körül az ország érdekei szempontjából igen súlyosan latba eső események játszódhatnak le, amelyeknek magyar szempontból való helyes elintézését csak az esetben lehetne várni, ha a miniszterelnök úrnak jelentést lehetne személyesen tennie az ügyről és a miniszterelnök úr bizonyos kérdések elintézését a kezébe venné. S. ezredes tehát nagyon-nagyon kívánná, hogy alkalmat kapjon ez ügyekben lehetőleg a miniszterelnök úrnak vagy esetleg a belügyminiszter úrnak jelentést tenni. A szolgálati fegyelem folytán azonban előterjesztését csak úgy tehetné meg, ha a miniszterelnök úr, avagy a belügyminiszter úr őt a nagyszebeni katonai parancsnokság útján vagy tudtával magához rendelné.

Mindig szereplési viszketegségnek látszik, ha a kormányzásra nem hivatott ember ilyes ügyekbe beleelegyedik, minthogy azonban ma az erdélyi kérdés igen kényes stádiumban van, nem akarom, hogy bárki is mulasztással terheljen vagy vádoljon, és mert a kérés tényleg hozzám juttatott, ezért kérlek, jelentsd a fentieket tiszteletem tolmácsolása mellett a miniszterelnök úrnak, azzal, hogy vöm, aki jól ismeri az erdélyi dolgokat, és szerény magam is, kívánatosnak tartanám, hogy ez ügynek egy félórát szenteljen és S. ezredest előterjesztésének megtétele

végett magához hívassa. Hogy jelen soraim tartalmának bizalmas kezelését kérem, magától értetődik. Nem várok e sorokra választ, teljesen a miniszterelnök úrra tartozván, hogy szükségesnek tartja-e az én egészen általánosan tartott bizalmas közléseimnek meg – vagy meg nem felelni.»

Latinovics titkár néhány sorral tudomásomra hozta, hogy a miniszterelnök elé terjesztette leveletem. Sajnálatomra sem Tisza, sem pedig Sándor belügyminiszter kérésemet nem teljesítették, a csendőrezredes jelentésére nem voltak kíváncsiak, pedig ha meghallgatják ezt a derék, komoly és megbízható magyar ezredest, talán elhatározták volna magukat arra, hogy Erdély védelméről jobban gondoskodjanak. Három héttel levelem megírása után a románok már betörték Erdélybe. Örülök, hogy a jelzett lépést megtettem, mert így nem kell magamnak a bekövetkezett katasztrófáért szemrehányásokat tennem.

Meg kell még állapítanom, hogy a függetlenségi és 48-as pártnak az a része, amelynek egyik vezetője éveken át én voltam, Erdélyt illetően is mindig teljesítette kötelességét. Úgy a háború előtt, mint a háború alatt ismételten és ismételten figyelemztettük a felelős köröket a veszélyekre, követelvén, hogy az erdélyi határokat végre valahára erősítsék meg. Különösen Lovászy Márton volt az erdélyi védelem kiépítésének fáradhatlan szorgalmazója. Ámde sem a magyar kormányok, sem pedig legfőbb katonai vezetőségünk az erdélyi kérdéssel nem törődtek. Legkisebb gondjuk sem volt az erdélyi védművek felállítására, ami azután emberéletben és gazdasági veszteségekben ugyancsak véresen megbosszulta magát. Habár Czernin gróf mint bukaresti követ ismételten hivatalosan jelentette, hogy a románok rövidesen betörnek Erdélybe, sem a katonai hatóságok, sem pedig Tisza István gróf ez ügyben nem intézkedtek, nem gondoskodtak katonai védművekről, sem kellő számú és megfelelően felszerelt csapatok kirendeléséről, sem pedig Erdély határmenti területeinek kiürítéséről, mert állítólag Tisza István gróf mindvégig nem hitt a románok betörésében.

Augusztus 28-án megindult a román csapatok betörése Erdélybe, és következett a nagy katasztrófa, melynek további folyománya az volt, hogy kormányunk és hadvezetőségünk mulasztása folytán megingott a hit és bizalom magyar katonáink lelkében a vezetőség iránt, és innen származik az a – megengedem – következményeiben végzetes elhatározása a magyar katonáknak, hogy mennek haza a magyar határokat védeni. Tessék elolvasni a katonai parancsnokok idevonatkozó jelentéseit és mindenki meggyőződhetik, hogy a frontok meglazulását, a fegyelem megtagadását, az általános felbomlást igen nagy mértékben arra lehet visszavezetni, hogy az erdélyi betörés körül követett megbocsáthatatlan mulasztások óta általánossá lett magyar hőseink között a jelszó: «haza, a magyar határok védelmére!» Ha majdan pártatlan bíróság vagy a tárgyilagos történetírás megállapítja a magyarság szerepét a világháborúban, ugyancsak súlyos vádak és ténymegállapítások fognak napfényre kerülni az erdélyi határvédelem körüli mulasztások kapcsán. Végül azt kérdezem: meg tudja-e józan eszű ember azt érteni, hogy Passautól egészen le az Al-Dunáig sok száz milliónyi költséggel létesítettek a Duna mentén védőműveket, ellenben az erdélyi határokon és a Kárpátokban elfelejtettek a háború kitöréséig még csak egy lövészárkot is, vagy a legprimitívebb fedezékeket is létesíteni? Ha a dunamenti védőművek helyett a Kárpátok és az Erdélyi havasok védelmére fordítanak ugyanakkora munkát és költséget, milliárdnyi vagyont, és – ami ennél sokkalta fontosabb – sok ezer emberéletet menthettek volna meg. Talán ezekért is az októbristákat terheli a felelősség?

TISZA ISTVÁN GRÓF BUKÁSA.

1917. június első napjaiban Károly király és Tisza István gróf miniszterelnök között kitört a konfliktus. A király – igen bölcsen – kéziratot intézett a miniszterelnökhöz, amelyben hangsúlyozta az általános választójog és mélyreható szociálpolitikai reformok életbeléptetésének szükségét. Tisza a királyi leiratot ellenjegyezte ugyan, de utána félhivatalos formában annak tartalmát oly kép értelmezte, hogy tulajdonképpen a király által közzétett nagy reform-programm Tisza magyarázatában semmivé, vagy ami ennél is rosszabb, a nagy reformok paródiájává vedlett át. Ez adta meg a lökést arra, hogy a király és miniszterelnöke között már régtől fogva fennállott nézeteltérések kitörésre jussanak. Budapest és Gyöngyös között, az udvari vonaton adta értésére a király Tiszának, hogy a bizalmat tőle megvonja, s ennek következtében a miniszterelnök és vele együtt az összkormány lemondott.

Tisza különös eljárása, mellyel lerontotta a király ígéreteit, nagy izgalmat keltett a politikai pártok és a nagyközönségkörében. A választójogi blokk, amely akkor már hatalmas propagandát fejtett ki az általános, egyenlő, titkos és községenkénti választójog mellett, mintegy válaszul Tiszának egy nagy népgyűlés tartását határozta el, amelyet június 8-án a központi városház udvaraiban óriási részvét mellett meg is tartottunk. A helyzetet és közhangulatot misem illusztrálja jobban, mint hogy a lemondott Tisza-kormány a háború közepén ezt a nagy tüntető felvonulást nem merte betiltani. A gyűlés vezérszónoka Vázsonyi Vilmos volt, aki igen erős szavakkal ostromozta Tisza állásfoglalását, a gyűlés lelkesedéssel hozott határozatait pedig Bárczy István Budapest akkori főpolgármestere közvetlen a

gyűlés után vitte fel a királyi várba és adta át magánkihallgatáson a királynak.

Azoknak, akik mindenütt és mindenáron forradalmat szimatolnak, figyelmükbe ajánlom ezt a történelmi eseményt, mert ha úgy tetszik, ebből is megkonstruálhatnának egy kis forradalmi tüntetést. Én akkoriban a közönség között figyeltem a közhangulatot, s úgy láttam, hogy Károly király bölcs előrelátásának adta tanújelét, mikor figyelemmel volt a nép hangulatára, amely az óriási áldozatok közepette, melyeket emberi életben és anyagiakban hozott, nem kívánt mást, mint hogy a nemzet mind eme rétegeit, amelyek a harctereken az összességért, királyért és államért küzdöttek, végre valahára megtegyék egyenjogú magyar állampolgárokká, vagyis megadják nekik a választójogot. De méltányos és bölcsen előrelátó volt a királynak az a kívánsága is, hogy a háború által legtöbbet szenvedett alsóbb néprétegeket mélyreható szociális alkotásokkal kárpótoljuk.

ELSŐ AUDIENCIÁM KÁROLY KIRÁLYNÁL.

Június 8-án délelőtt jelentem meg először Károly királynál magánkihallgatáson. Úgy vélem, helyesen járok el a volt királlyal és önmagammal szemben, amikor a királlyal folytatott első politikai értekezésemről a nyilvánosság előtt beszámolok. A király azzal a kedvességgel fogadott, amely egész egyéniségét jellemezte. Leültetett és arra kért, mondjam el nézetemet a politikai helyzetről. Kijelentettem a királynak, hogy a legnagyobb készséggel állok rendelkezésére, de kötelességem előre is hangsúlyozni, hogy nézeteim annyira eltérnek a legtöbb magyar kormánypárti és ellenzéki államférfin felfogásától, hogy képtelen vagyok a szokásos frázisokat ledarálni. Ha Ő Felsége ezt várja tőlem, akkor kérve kérem, bocsásson el, ha ellenben számít arra, hogy egy öreg tengerészkapitány nyers, de annál őszintébb különvéleményét meghallgassa, amely majdnem minden fontosabb kérdésben eltér az ellenzék tekintélyes része által vallott hivatalos felfogástól, ez esetben rendelkezésére állok a Felségnek. De előre is abszolúciót kérek, amiért sok kellemetlenséget és sok súlyos dolgot leszek bátor a Felség előtt egész őszintén és kíméletlenül feltárni. A király kissé elpirult, azután elmosolyodott és azt mondta, hogy parlamenti beszédeimből és sajtónyilatkozataimból tudja, hogy nem helyeslem a hivatalos politikai irányt, s épp ez volt az oka, amiért engem magához kéretett, mert kötelességszerűleg meg akarja ismerni az én eltérő nézeteimet is. Egyenesen felkért, mondjak el mindent, ha akarom «mit derben Seemannsausdrücken».

Erre előadtam a királynak, hogy legbensőbb meggyőződésem szerint a háborút elveszítettük. Mindennap, amellyel tovább húzzuk a háborút, csak esélyeinket rontjuk. Az Észak-

amerikai Egyesült Államok óriási emberanyagukat, készleteiket, tőkéiket és műszaki tudásukat latbavetik, hogy napról-napra nagyobb erővel léphessenek fel a nyugati és többi frontokon. Az Egyesült-Államok feltétlenül a mi hátrányunkra döntenek el a világháborút. Feltéve bár, de meg nem engedve, hogy hosszabb ideig tudnók magunkat az amerikai túlsúllyal szemben tartani, ne felejtjük el, hogy az entente-nak még egy óriási tartalék áll rendelkezésére, és ez Japán. Ha tudtak annak idején az angolok egy hatalmas hadsereget Dél-Afrikába küldeni, s ha tudtak az oroszok egy milliós hadsereggel a legszélsőbb keleten háborút viselni, legyünk tisztában azzal, hogy Japán is képes milliós hadsereggel, a legkiválóbb technikai felszerelésekkel és elsőrendű hadvezérekkel az európai csatatereken felvonulni. Hogy a japánok eddig nagyobb csapatokat nem küldöttek Európába, annak egyedüli oka az, hogy tudatában vannak hatalmuknak és olcsón nem viszik népüket a csataterre. Ha azonban az entente rászorul, úgy rettentő drágán bár, de megalkuszik a japánokkal is. Számoljon tehát a király azzal, hogy az a háború, amelyet már a marne-i csatával elvesztettünk és amelynek során kilátásaink folyton-folyvást romlanak, oly borzalmas katasztrófát hozhat a kettős monarchiára, aminőre úgy látszik, a felelős állásban levő és őket támogató magyar és osztrák államférfiak mindezideig vagy nem gondolnak, vagy azokról beszélni nem mernek.

Én megmondom őszintén a Felségnek, hogy ha rövidesen békét köt, úgy súlyos áldozatok árán még megmentheti trónjait és a kettős monarchiának nagyobb részét. De ha nem köt rövidesen békét, úgy számoljon azzal Ő Felsége, hogy a kettős monarchia területét és népeit fel fogják osztani, a király pedig elveszíti trónjait és Svájcban fogja a trónjavesztett uralkodók szomorú életét élni.

Figyelmeztettem a királyt, hogy a német császár aligha lesz kapható arra, hogy egy lehető békekötéshez hozzájáruljon. Sem a császár, sem katonai és politikai tanácsadói egy ma lehetséges békekötéshez nem lesznek kaphatók, nem pedig azért, mert annyira felizgatták a német népet, annyira beleszuggerták a német győzelmet, abba a német világhatalom elnyerésének

közeledtét, hogy ha ma ugyanők egy nagyon is rossz békekötés tervével lépnek a német közönség elé, a német nép felzúduló közhangulata II. Vilmos császártól kezdve le az egész vezetőséget elsöpörné. (Németországban egy engedményekkel elért béke akkor, 1917. közepén, már a Hohenzollernekre trónvesztéssel járt volna.) Ezzel szemben a mi helyzetünk épp az ellenkező képet mutatja. A király engedmények árán, mondjuk például északon Galícia és Bukovina átengedésével, délen pedig az olasznyelvű területek, továbbá Bosznia, Hercegovina és Dalmácia déli részének feláldozásával megmentheti trónjait és a kettős monarchia többi részét. Jól jegyezzük meg: 1917-ben sem az angol, sem a francia, sem pedig az olasz nemzet nem követelte a kettős monarchia teljes szétdarabolását, sőt merem állítani, hogy a szerbek sem harcoltak volna tovább, ha megkapják Boszniát, Hercegovinát és Dél-Dalmáciát, csak azért, hogy országukat horvátokkal, magyarokkal, németekkel és oláhokkal terheljék meg.

Ezeket fejtettem ki a király előtt, s ezek konklúziójakép ajánlottam, nevezzen ki Bécsben és Budapesten oly kormányokat, amelyek komolyan és meggyőződéssel el vannak határozva arra, hogy az adott viszonyok között lehetséges békét megkötik. Közölje a Felső új kormányai útján a szövetséges Németbirodalommal, hogy a háborút tovább nem bírjuk, békét kell és ezért békét akarunk is kötni. Felszólítjuk a német császárt és a német kormányzatot, járuljanak hozzá, hogy áldozatok árán bár, de a békét megkössük. Járuljanak hozzá ahhoz is, hogy mi a kettős monarchia vezessük a béketárgyalásokat, mert mi azt sokkal könnyebben tehetjük, mint a még mindig győzelmi mámorban élő németek császára. Amennyiben a németek nem lennének hajlandók ezt a javaslatunkat magukévá tenni, akkor a «salus rei publicae suprema lex» elve alapján váljunk el német szövetségesünktől és indítsuk meg magunk a béketárgyalásokat. Kétséget sem szenved, hogy a Törökbirodalom és a bolgárok, akik már ugyancsak végét járnak harckészségüknek, örömmel csatlakoznak hozzánk.

Nyíltan kimondom: összetett kezekkel könyörögtem a királynak, gondolja meg jól azokat, amiket mondtam, szá-

moljon azzal, hogy nem túlzás amit mondok, nem lehetetlen amit ajánlok, hanem a mai viszonyok közepette az egyedüli módja a dinasztia és kettős monarchia megmentésének. A király izgatottan hallgatta előadásomat és kezét kezemre téve, könnyekkel szemeiben biztosított arról, hogy teljesen tisztában van azzal, hogy jól látom a helyzetet, a kilátásokat, a kibontakozás lehetőségeit ő, a király is így látja; de mitévő legyen, amikor az én – szerinte is – helyes álláspontommal szemben neki mindenki a kitartást, a németszövetség fenntartását stb. ajánlja?

Mondottam a királynak: belátom helyzete nehézségeit; de kérve-kértem tegyen meg mindent, hogy eljussunk a békéhez, mert az Osztrák-magyar Monarchia és a Habsburg-Lotharingiai ház rohamlépésekkel siet bukása felé.

Magam is nagyon meghatódtam e beszélgetés során és távozni készültem. A király azonban visszatartott, újra leültni készített és szóba hozta a szükséges belső reformokat. Igen erős hangsúllyal jelentette ki előttem, hogy az általános, egyenlő és községenkénti választójogot meg kell és meg fogja csinálni, mire nézve csupán arra figyelmeztettem, hogy számoljon a parlament feloszlásának szükségével, mert Tisza István ismert makacsságával abban a parlamentben, amelyben ő vezeti a többséget, egy félig-meddig az általánosság elvének megfelelő választójogot nem enged megszavazni. Különösen emlékezem a király azon igen határozott szavaira, amidőn a választójog részleteiről beszéltünk, hogy a Károly-kereszteseknek, vagyis mindazoknak, akik a frontokon harcoltak, a választójogot meg kell adni. Igazat adtam a királynak, s talán magam sem gondoltam, hogy néhány hónap múlva már minő harcokat kell a miniszteri székben is a Károly-keresztesek választójogáért vívnom.

Ezután a király a szociális reformokra terelte a szót, és itt is teljes volt az egyetértés közöttünk arra nézve, hogy azonnal egy nagy hatáskörrel és tetemes pénzbeli dotációval ellátandó népjóléti minisztériumot kell felállítanunk, amely azután a szociális reformokat az állami élet legelső sorába emeli.

Volt e kihallgatásom során még sok mindenről, katonai kérdésekről, egyes személyekről stb. szó. Egyszerre csak azt a kérdést intézi hozzám a király, hogy kit nevezzen ki miniszterelnökké. Neki, úgymond, két jelöltje van: Esterházy Móric gróf és Wekerle Sándor. Esterházyra, kinek kiváló tudását, tapintatát, szociális érzékét jól ismertem, csupán azt a megjegyzést tettem, hogy Esterházyra jobb lenne, ha már legalább egy-két évig állami szolgálatban állott volna, mert könnyebben kezelné a miniszterelnöki székben az állam ügyeinek sokszor igen bonyolult intézését. Wekerlét illetőleg határozottan ajánlottam, hogy ne nevezze ki a király, mert habár elismerem óriási tudását, tudom, hogy Magyarország legnagyobb pénzügyi kapacitása és hogy magas kora dacára egyike az ország legmunkabíróbb férfiainak, nem ajánlhatom a miniszterelnöki állásra, tekintettel arra, hogy Wekerle Sándor annyira elismert és megrögzött híve a német szövetségnek és Mitteleuropának, hogy őt nem tartom alkalmasnak arra, hogy a németekkel szemben esetleg az elválásig menő politikát irányítsa, és még kevésbé tartom alkalmasnak arra, hogy a béketárgyalások alkalmával ő, a nagy németbarát, képviselje Magyarországot. Különbén arra is figyelmeztettem a királyt, hogy Wekerle aligha lesz kapható, hogy Tisza István gróffal szemben egy, az akkori viszonyok által követelt radikális választójogi harcot vezéreljen.

A királynál történt első magánkihallgatásom örök emléké maradt előttem. De egyúttal végtelen szomorúsággal is tölt el, mert íme egy jóakarattal, nagy szívvvel megáldott ifjú, aki egy nagyhatalom trónjain az isteni gondviselés különös kegyéből meglátja a való igazságot, érzi, tudja, mit kellene tennie, hogy népeit és dinasztiját a teljes bukástól megmentse, szerencsétlen tanácsadóinak befolyása folytán minden lépéssel, minden cselekedettel addig kénytelen várni, amíg már késő, amíg a játszma elveszett. Valahányszor ennek az első audienciának lefolyására gondolok, mindig akarva-nemakarva magam előtt látom azt a tényt, hogy IV. Károly király a maga és államai bukását kizárólag szerencsétlen tanácsadók befolyásának köszönheti.

ESTERHÁZY MÓRIC GRÓF KORMÁNYA.

1917. június 8-án, ugyanaznap, mikor a délelőtt folyamán első ízben jelentem meg a királynál, – Bárczy István főpolgármester kihallgatása után – terjedt el a hír a fővárosban, hogy Károly király Esterházy Móric gróf országgyűlési képviselőt, a fiatal mánásárda legkiválóbbját nevezte ki miniszterelnökké. Tisztában voltam azzal, hogy Esterházy a baloldali pártok soraiból fogja kabinetjét összeállítani. A kabinetnek természetesen az általános választójog törvény beiktatása és a népjóléti minisztérium felállítása kellett hogy programja legyen. Egy ilyen kabinetben pedig természetesen kellett a Károlyi Mihály gróf elnöke alatt állott függetlenségi és 48-as pártnak is képviselve lennie. Tisztában voltam azzal is, hogy Károlyi Mihály gróf ambicionálni fogja, hogy pártunkat a kabinetben ő képviselje, amihez, mint a párt elnökének, teljes jogosultsága is volt. De tudtam azt is, hogy mivel Károlyi Mihály felszólalásaiban néha igen szélsőséges húrokat pengetett, s mivel a háború közepén a pacifizmus eszméjét túlságosan előtérbe tolta, no meg mert tudta mindenki, hogy akkor már túlságosan a polgári radikális párt felé közeledett: meg voltam győződve, hogy személyével szemben aggályok fognak felmerülni, s ekkor reám, mint a párt másodelnökére fognak egyesek gondolni. Én mindenkor kivettem a részt a munkából ha elvi harcokról volt szó, de valahányszor személyi érvényesülésre került a sor, sietve félre állottam, mert egész életemen át undorodtam a személyes érvényesülés körüli tülekedésektől.

Esterházy közvetlenül deználása után felkereste Andrássy Gyula grófot és ugyan őnála aznap este a pártok képviselőivel

tanácskozást folytatott. Résztvettek azon a többek között a háziúr Andrassy Gyulán kívül Hadik János gróf, Apponyi Albert gróf, Vázsonyi Vilmos, Károlyi Mihály gróf és a szociáldemokrata párt képviselői. Másnap reggel már tudomásomra hozták, hogy az urak az új kormány programja tekintetében annyira megegyeztek, hogy már a választójog részletei tekintetében is teljes a megállapodás. Károlyi Mihály, aki máskor a legkisebb jelentőségű kérdések miatt is azonnal felkeresett, hogy véleményemet és tanácsomat ki kérje, ezúttal egy szóval sem értesített a történetekről. Még csak telefonon sem értesített arról, hogy Andrassy Gyulánál tanácskozás folyt, annál kevésbé informált az ott történetekről. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy Károlyi Mihály miniszter akar lenni Esterházy kormányában és fél, hogy ha én is szerepelek a tárgyalások során, mint mérsékeltebb, esetleg elébe kerülhetnék a párt miniszteri képviselőjében. Én, miként már említettem, ha saját érvényesüléséről volt szó, mindig siettem félreállani, annyira undorodtam a stréberségnek még csak látszatától is, ezért a kormányalakítás első idejében látva Károlyi törtetését a miniszteri szék után, nemcsak félreállottam, hanem Horánszky-utcai házamban teljesen elzárkóztam. Ki sem mozdultam a házból, még sétámat is csak a ház udvari teraszán végeztem, s a krízis alatt a pártkört sem kerestem fel. Egyetlen komoly gondom volt, hogy a választójogot és a szociális politikát biztosítsuk és hogy a pártot Károlyi a miniszteri szék ucán való törtetésével valahogy ne diszkreditálja.

Napokkal Tisza bukása előtt alakítottuk meg a választójogi blokkot, melynek programja volt az általános, egyenlő, titkos és községenkénti, nőkre is kiterjesztendő választójog kivívása. A blokkban képviselve voltak a függetlenségi és 48-as párt, a demokratapárt, a polgári radikálisok és a szociáldemokrata párt. A blokk elnöke Károlyi Mihály, társelnökei Vázsonyi Vilmos és Garbai Sándor. Percekkel Esterházy deignálása előtt mondtuk ki a városházi óriási népgyűlésen, valamint az ugyanazon órában a vidék számos helyén tartott hasonló gyűléseken, hogy ragaszkodunk választójogi programmunkhoz. Az a tény, hogy Esterházy megbízatása után azonnal Andrassy

vette a kezébe a kormányalakítás ügyét, hogy nála nagy sietve tartottak konventikulumot és azon éjjel már a választójogra nézve is megegyeztek, engem nagyon aggasztott. Tényleg később értesültem arról, hogy Andrássy, a plurális jog híve, Vázsonyival valamint a szociáldemokratákkal már néhány nappal előbb megalkudtak a választójog terén. Ehhez az alkuhoz kellett az én hátam mögött Károlyi Mihályt megnyerni egy miniszteri tárca kilátásbahelyezésével.

Ebben a helyzetben kötelességemnek tartottam pártom elvei és Károlyi reputációja érdekében önkéntes elzárkozottságomból Garbai Sándornak mint a blokk társelnökének oly értelmű táviratot küldeni, hogy kérem mielőtt a blokk-elnökök a választójog terén magukat bármely irányban elköteleznék, terjesszék a miniszterelnök propozícióit a blokk elé, mert pártom elvhűsége és jóhírneve szempontjából hozzá nem járulhatok ahhoz, hogy tudtunk és beleegyezésünk nélkül döntsenek a megalkotandó új választójog elvi jelentőségű rendelkezései felett. A szociáldemokratapárti társelnök Garbai Sándor táviratomra nem válaszolt, a blokk vezetőségét gyűlésre össze nem hívták, ellenben a lapok hirdették, hogy megvan a megegyezés, küszöbön a kabinet kinevezése. Pártom tagjai közül számosan kerestek fel. A legelsőek voltak P. Ábrahám Dezső és Ballá Aladár, akik megdöbbenve és a legnagyobb bizalmatlanság hangján közölték velem, hogy egy igen rossz választói jog alapján jött létre a megegyezés Andrássy és a blokk vezetői, valamint Károlyi Mihály között. Mitsem tehettem az ügy érdekében, mert mindenáron kerülni akartam még csak a látszatát is annak, hogy Károlyi Mihálylyal szemben az «ôte-toi que je m'y mette» elve alapján ellene áskálódnám. Ezt annál inkább kerülni akartam, mert a barátaim közölték velem Károlynak olyan híresztelését, mely reám nézve, ha igaz, súlyosan sértő lett volna.

Tisztán állott előttem, hogy az adott helyzetben nem tehetek mást, mint hallgatni, amíg a kormány Károlyi Mihálylyal mint király személye körüli miniszterrel meg nem alakult, és azután megtenni a kellő lépéseket az ellenem szóló híresztelés tisztázása miatt. Barátaim ugyanis azt közölték velem, hogy

Károlyi Mihály tói eredőleg azt a hírt terjesztik, hogy Esterházy Móric gróf ismételten kijelentette volna, hogy ő velem valami családi okból kifolyólag le nem ül egy asztalhoz. Esterházyval én a legjobb viszonyban voltam, sőt merem állítani, baráti érzelmeket tápláltunk egymás iránt, s így az első pillanattól kezdve tisztán állott előttem, hogy Esterházy illet nem mondott s hogy itt egy csúnya intrikával állok szemben. Midőn a sajtóból értesültem, hogy a kormány perfekt, telefonon felhív- tam Károlyi Mihályt – ez volt az egész kormányválság ideje alatt első érintkezésünk – és megkérdeztem, megalakult-e a kormány és különösen véglegesen el van-e döntve az ő minisz- teri kinevezése? A válasz határozott igen volt. Erre elmondot- tam Károlyinak azt a hírt, amelyet Esterházyról terjesztenek, vagyis, hogy ő velem egy asztalhoz le nem ül. Minthogy ő, Károlyi, erről a dologról tud, őt kérem, keresse fel azonnal Esterházy Móric gróftól és kérdezze meg nevemben, mondotta-e ő a kérdéses szavakat? tett-e ilyen vagy ehhez hasonló, engem súlyosan sértő nyilatkozatot? Ha Esterházy válasza igenlő lesz, kérdezze meg nevemben, segédeim hol és mikor találhat- ják, hogy az ügyet a maga rendje és szabályai szerint elinté- zük. Károlyit e felszólításom kellemetlenül érintette, kért, hogy ne bolygassam az ügyet, de amikor minden kétséget kizáró határozottsággal maradtam meg követelésem mellett azzal, hogy ha ő nem, majd vállalja más a megbízást, azt elfogadta. Nem tellett bele egy óra, Károlyi felhívott és közölte velem, hogy Esterházy gróf miniszterelnök nála van és kérdezte, fogadnám-e őt és mikor? Természetesen Esterházy grófnak azt izentem, hogy akár azonnal is fogadom. Tényleg azonnal fel is keresett és igazi előkelő úrhoz illő módon világosított fel arról, hogy ő soha illet vagy hasonlót nem mondott. Ester- házynak ez a látogatása, merem állítani, azt a barátságot, amely kettőnk között fennállott, nagymértékben bensőbbé tette. Reám nézve az ügy el volt intézve és én tovább is el- zárkózottságomban maradtam, várva, hogy Károlyi engem, mint a párt másodelnökét, a pártkonferencia összehívására szólítson fel, amelyben Károlyi immár mint miniszter a pár- tot a kormány programjáról részleteiben is tájékoztatja.

Másnap délután Károlyi felkeresett lakásomon, rendkívül izgatott volt, a nyakamba borult és a haza nagy érdekeire hivatkozva kért, bocsássak meg, felejtsek el mindent, ami történt, ne kutassam az események részleteit és okait, hanem vegyem tudomásul, hogy Esterházy Móric gróf miniszterelnök nekem akarja felajánlani a király személye körüli miniszteri tárcát. Kérve kért, hogy minden további nélkül fogadjam el a nékem felajánlott tárcát, mert ő semmi szín alatt sem lehet és nem is lesz miniszter, és ha én még ma az elvi igent ki nem mondom, Esterházy még az este felutazik Bécsbe, visszaadja a megbízását a királynak és akkor jön ismét Tisza, bukik az általános választójog; bukik a békülékenyebb külpolitika és vele az annyira kívánatos szociálpolitikai reformok. Rettentő helyzetben voltam; végre kezet adtam Károlyinak, kibékültünk és elvileg vállaltam a miniszteri tárcát, azzal a feltevéssel, hogy a miniszterelnökkel előzetesen meg tudok egyezni a választójog és szociális reformok terén.

Mielőtt folytatnám a politikai események ismertetését, fel kell említenem, hogy Károlyinak adott ígéretem szerint sohasem igyekeztem a most leírt változás rugóit és lefolyását megismerni; különben is könnyű volt az eseményekből a kifejlődést magamnak megkonstruálnom. Évek múltán Garami Ernő megírta egyik könyvében, hogy Károlyi Mihály gróf akkor, amikor a miniszterelnök megállapodott volt a szociáldemokrata párttal aziránt, hogy én legyek a blokk képviselőjében kinevezendő miniszterek egyike, minő furcsa eljárást követett, amidőn Garami Ernőt arra akarta kapacitálni, hogy Esterházy gróf miniszterelnöknél követeljem az én elejtésemet és Károlyi kinevezését. Garami Ernő szerint Károlyi palotájában találkoztak is Esterházy miniszterelnökkel, aki megkérdezte őket, bele nyugosznak-e az én miniszteri kinevezésembé, amidőn is Garami a szociáldemokrata párt nevében biztosította a miniszterelnököt, hogy a párt, amint már előzőleg is kijelentette, a legteljesebb megnyugvással lát engem a kabinetben.

Erről az incidensről, mint mondtam, csak évek múlva, Garami könyvéből értesültem. Úgy látszik, mindenki kerülni akarta a Károlyi Mihály és közötttem való összeköttetés meg-

lazítását és így mindenki, aki a dolgról tudott, elhallgatta előttem a kulisszák mögötti eseményeket. Ennek, azt hiszem, Károlyi örülhetett legjobban, s így őszintén megvallva, nagyon csodálkoztam, mikor Károlyi Mihály emlékirataiban Garami könyvének megjelenése után megismétli azt a meséjét, hogy Esterházy Móric gróf nem akart volna velem együtt miniszter-ireskedni. Károlyi Mihálynak ez a különös eljárása, hogy ezt az ügyet épp ő, akinek erre a legkevesebb oka volt, a nyilvánosság elé vitte, kényszerített engem arra, hogy a való igazságnak teljesen megfelelőleg a fentieket magam is a nyilvánosság elé tárjam.

Károlyi látogatása után másnap nála találkoztam Esterházy Móric gróffal, aki Károlyi jelenlétében fel kért, hogy a király személye körüli miniszteri tárcát vállaljam el azzal, hogy ha majd a képviselőház megszavazza a négy tárcanélküli miniszteri állás szervezését, akkor Vázsonyi lemond az igazságügyi tárcáról és mint tárcanélküli miniszter fogja a választójogi törvényjavaslatot elkészíteni, én pedig, mint tárcanélküli miniszter megszervezem az újonnan felállítandó népjóléti minisztériumot. Ez utóbbira nézve hamar rendbe jöttem a miniszterelnökkel, hisz mindketten mély meggyőződéssel vallottuk, hogy még a háború alatt olyan szociális reformokat kell megalkotnunk, melyek mellett a harcterekről majdan hazatérő katonáink a jövőre megnyugvást és meleg otthont találhatnak. Ezt pedig csakis egy nagyszabású külön népjóléti minisztérium élén lehet elérni.

A választójogot illetően a miniszterelnök kijelentette, hogy ezzel az ügygel Vázsonyit bízta meg, ő fogja nékem a miniszterelnök nevében a miniszterelnök álláspontját közölni, vele kell tehát megegyeznem. Én a tárca elvállalását attól tettem függővé, hogy a választói jog terén pontról-pontra meg tudok egyezni a miniszterelnökkel és hogy e megegyezéshez az új kabinet összes tagjai hozzájárulnak. Ugyanaznap délutánra meg állapodtunk a miniszterelnökkel, hogy Károlyi Mihálynál találkozom Vázsonyi Vilmostal. Amidőn a Károlyi-

palotába érkeztem, nem kis meglepetésemre Vázsonyi Vilmos magával hozta a szociáldemokrata párt vezetőit, névszerint Garbai Sándort, Garami Ernőt és Kunfi Zsigmondot. A mi pártunk, a függetlenségi párt részerei Károlyi Mihályon kívül Lovászy Márton volt jelen. Vázsonyi felhívására Károlyi Mihály a kezeiben levő jegyzetkből előadta a választójogra nézve még június 8-án Andrássy Gyulánál létrejött megegyezés pontozatait. Elrémültem, hogyan lehet ugyanaznap, amidőn az egész ország előtt nyíltan a legszélesebb választójog mellett foglaltunk állást, abból ennyit engedni? Mikor felfogásomat kifejtettem és őszintén megmondtam, hogy ilyen feltételek mellett nem vállalhatnám a miniszteri állással járó felelősséget, nagy lett az izgalom. Lovászy és Garami csendesen bólintgatva helyeseltek nekem, Vázsonyi, Kunfi és Garbai azonban magukból kikelve szinte rámförmedtek, Garba pláne ökölboszoritott kezekkel hadonászva tiltakozott az ellen, hogy én mint gróf, mint mágnás, merek állást foglalni olyan megállapodásokkal szemben, melyeket ők, a szociáldemokraták és demokraták magukévá tettek. Megmagyaráztam az uraknak, hogy Tisza István gróf és többsége éppúgy ellenezni fogják az ő megállapodásukat, mintha ennél valamivel tovább mennénk és az én felfogásom alapján szerkesztjük meg a választójogi javaslatot, így is, úgy is igen kemény harcok előtt állunk, s így sokkal bölcsőbb és előrelátóbb, ha oly választójogot vívunk ki, amelybe azután a tömegek is belenyugosznak, mint ha most oly törvényt csinálunk, melyet a nép a háború lezajlása után ki-elégítőnek nem ismerhet el. Hosszú tárgyalások után megállapodtam Vázsonyival és ehhez a jelenlévők is hozzájárultak. Az Andrássy-féle megegyezést több irányban kibővítettük. Ezt közöltem még aznap este a miniszterelnökkel és pártommal s ez alapon lettem kinevezve és vállaltam a király személye körüli miniszteri tárcát.

A király kezébe másnap a budai várban letettük a miniszteri esküt, s így indult meg 1867. óta a második magyar koalíciós kormány.

Mielőtt az Esterházy-kormány kebelében kifejtett működéséről egyet-mást előadnék, el kell mondanom egy eseményt, amely a maga nemében igen jellemzi bizonyos előkelő körök gondolkodását. Alighogy megjelent a lapokban az Esterházy-kormány megalakulásának híre, több, a déli órákban megjelenő boulevard-lapban meglepetéssel olvastam, hogy én mint a király személye körüli miniszter Windischgrätz Lajos herceget veszem magam mellé mint politikai államtitkárt. Alighogy széthordták ezeket a lapokat a főváros utcáin, távbeszélőn felszólít Windischgrätz Lajos és elmondja, hogy mit olvasott épp most a lapokban (a kis hamis, mintha nem ő tette volna közzé a hírt!), e fölötti örömét fejezte ki és kérdezett, mikor fogadom? Délután öt órára adtam néki tea-időre nálam találkát. Pontosan beállított és pergő nyelvvvel, úgy, hogy meg sem lehetett őt előadásában akasztani, előadta, mennyire hálás nekem az irányában tanúsított bizalomért; és kifejtette programját, mely szerint át fogjuk alakítani a király személye körüli minisztériumot. Mindenekelőtt egy nagy sajtóirodát létesítünk, amellyel helyesen fogjuk informálni a bel – és külföldet, és ennek kapcsán nagy szóbőséggel fejtegette terveit, melyeknek lényege az volt, hogy valami fiók magyar miniszterelnökséget akar a bécsi magyar minisztérium keretében szervezni, amely – talán legjobban úgy fejezhetem ki magamat – állandóan korrigálta volna a magyar miniszterelnökség és a közös külügyminisztérium működését. Isteni türelemmel végighallgattam a herceg ideáit, s midőn végre szóhoz jutottam, röviden, de félreérthetetlen módon megmondottam néki, hogy a király személye körüli minisztériumban az államtitkári állás egy régi, kitűnő, tapasztalt tisztviselővel, Vértessy Gézával van betöltve, aki teendőit kifogástalanul végzi, abszolúte nincsen szándékomban őt állásából elmozdítani. De ha még ezt helyesnek is tartanám, aminthogy nem tartom, akkor sem tenném, mert én csak ideiglenesen vagyok itt, s az ilyen nagy horderejű személyi változást utódomnak kell fenntartanom, vagyis Zichy Aladár grófnak, aki ez állásra végleges minőségben már a kormány megalakulásakor ki volt jelölve. Ami pedig a többi terveket illeti, óva intettem a herceget, hogy ilyen a kor-

mányzatban lehetetlen, intrika-ízű tervekkel foglalkozzék. A hercegnél kegyvesztett lettem, orrolva távozott tőlem és úgy látszik ellenséges érzelmeit velem szemben később sem sikerült letompítanom. Másnap a déli krajcáros lapokban pedig már az volt olvasható, hogy Windischgrätz Lajos herceg politikai államtitkár lesz Szurmay Sándor báró mellett a honvédelmi minisztériumban. Persze ott sem ért el semmit különös felkínálkozásával. Windischgrätz hírhedtté vált könyvében erről az ízléstelen stréberkedéséről úgy emlékezik meg, hogy Esterházy Móric gróf kérésére kezdetben támogatta az ő kormányalakítását, később azonban – elfordult tőle, mert helytelenítette eljárását. Különösen támadja a tárcák és hivatalok körüli tülekedést (sic!), engem pedig a sárgaföldig leránt, mert merészkedtem a koalíciós kabinetben tárcát vállalni, sőt nem restell azzal is vádolni, mintha német szövetség-ellenes politikámat egy tárca kedvéért elejtettem volna, ami pedig köztudomás szerint egyszerűen nem igaz. Vajjon megírta volna-e fürmedvényeit a herceg német könyvének 158. és folytatólagos lapjain, ha akár én, akár Szurmay Sándor báró magunk mellé vetjük volna államtitkárnak?'

A király személye körüli miniszter egész különleges helyzetet foglalt el a kabinetben. Tárcája körében tulajdonképpen a kitüntetések, címek és rangok adományozása volt legfőbb feladata. Oly tevékenységi kör, amely egy politikai munkára hivatott minisztert vajmi kevésbé elégíthet ki. A szűkreszabott, aktaszerű tevékenységen kívül minden egyes eddigi miniszter a saját külön meggyőződése és érzelmei szerint cselekedett. Voltak, akik abban vélték működésüket kimeríthetni, hogy az udvari és bécsi arisztokrata körökkel tartottak fenn jó viszonyt és ennek előmozdítására lunchöket, ebédeket és estélyeket adtak. Mások ismét kizárólag az udvari körökkel való jó viszonyt szolgálták, ismét mások igyekeztek minél csendesebben viselkedve ambíciójukat a kitüntetések közvetítésével kielégíteni. E téren ambíciójukat még növelhette az a tény is, hogy a király személye körüli miniszteri kinevezéssel egyidejűleg az illető mindig külön, de miniszteri ellenjegyzés nélkül a magyar Szent-István-rend kancellárává neveztetett ki a király által. Ennek

a hivatalnak két különlegessége volt. Az egyik, hogy minden osztrák és közös előkelőség dekrétumát is, aki a Szent-István-rendet kapta, a király személye körüli magyar miniszter ellenjegyezte. Erre nekem is alkalmam nyílt, midőn Clamm-Martinitz gróf osztrák miniszterelnök ez állásából felmentetett és a Szent-István-rend nagykeresztjét az osztrák miniszterelnök előterjesztésére megkapta és én mint magyar miniszter ellenjegyeztem a díszes kinevezési okmányt. A másik különlegessége pedig az volt, hogy a kancellárt a király mindig külön dekrétummal nevezte ki, de felmentve soha sem lett, amit úgy magyaráztak, hogy a miniszteri felmentéssel jár a kancellári állás megszűnése is.

Én a bécsi magyar miniszteri állást a legfontosabbak egyikének tartottam, abban az esetben, ha az illető magyar államférfiú magát a magyar király és a magyar állam bécsi nagykövetének tartja és ekként viselkedik. Képviselni az egész vonalon a magyar politikai és gazdasági érdekeket Ausztriában, mindenről tájékozódni és a magyar minisztereket otthon Budapesten politikai és gazdasági osztrák eseményekről informálni, másrészt pedig összeköttetéseket tartani fenn a külföldi diplomatákkal és az osztrák politikai világ minden árnyalatával s e révén a magyar érdekeket népszerűsíteni és megértetni a külfölddel és az osztrák politikai körökkel. Én így fogtam fel a király személye körüli miniszteri állást és megkíséreltem néhány hónapon belül, melyet Bécsben a bank-utcai magyar minisztérium élén töltöttem, az ily értelmű működést. Meggyőződtem róla, hogy aki így fogja fel hivatását, nagy szolgálatokat tehetett az országnak, de egyúttal a monarchia két állama között annyira kívánatos megértésnek is. Bécsben alig múlt el nap, hogy ne tettem volna valamely politikai vagy közgazdasági előkelőségnél hosszabb látogatást, avagy ne fogadtam volna magamnál ilyen látogatásokat. Majdnem minden ilyen ismeretségem révén, merem állítani, sikerült nem egy balvéleményt, nem egy téves felfogást hazánkról eloszlatni. De úgy vélem, magyar érdek volt az is, hogy az ember ilyen barátságos érintkezés révén sokat megtudott, amit a hivatalos érintkezésben vagy a sajtóból soha meg nem tudhatott. Így

például a király úgy tudta, hogy a Clamm-Martinitz-kormány súlyos krízisét akként lehet megoldania, hogy a miniszterelnök megmarad és legfőleg két-három miniszteri tárca viselőjét kell új személyiségekkel kicserélni. Én véletlenül osztrák politikai barátaim részéről értesültem arról, hogy másnap éjjel a döntő minisztertanácsban a miniszterelnököt meglepetésszerűen kibuktatják. Erről előzetesen telefonon értesítettem Esterházy miniszterelnököt és tényleg hajnalra Clamm-Martinitz gróf már meg volt buktatva.

Egy ízben bejelentettem magam Körber dr.-nál, az osztrák számszék elnökénél, aki Ausztriában ismételtén volt szakminiszter, miniszterelnök és közös pénzügyminiszter. Ausztria egyik legkiválóbb elméje. Midőn lakásába értem, meglepett gyönyörű régi bútorokból álló lakberendezése és híres dohány – és szivargyűjteménye. A háború előtti készleteiből még annyi szivarja és cigarettája volt 1917-ben, hogy abból hónapokon át el lehetett volna látni egy kaszinót. Egész lakberendezése nékem annyira tetszett, hogy vagy másfél órán át csak erről beszélgettünk, ami kedvenc témája is volt. Azután áttértünk a háborús helyzet barátságos – kimondottan nem-hivatalos – megtárgyalására és késő este lett, midőn a volt osztrák miniszterelnök végre elbocsátott azzal, hogy két nap múlva felkeres lakásomon, de gondoskodjam róla, hogy jó hosszú ideig ne zavarjanak, mert még igen sok a megbeszélni való közöttünk. Konstatáltuk, hogy mindketten a legpesszimizmusabbban fogjuk fel a helyzetet; konstatáltuk, hogy ha komoly és radikális változtatások nem jönnek a béke ügyében és a belpolitika terén, úgy «finis Austriae». Végtelenül sajnálom, hogy ennek a kiváló osztrák államférfiúnak 1917/18-ban nem > adtak módot arra, hogy Ausztria kormányának élére kerüljön, mert vele igen sokat meg lehetett volna még menteni.

Körber elmondotta nekem, hogy ő köztudomás szerint igen jó viszonyban állott Széll Kálmánnal, de ő életében egyszer volt Rátóton Széll Kálmán vendége és ez utóbbi is egyetlen-szer volt nála bécsi magánlakásán. Higgyem el, én vagyok Széll után az egyetlen magyar miniszter, aki magánlakásának küszöbét átlépte. Mi osztrák és magyar államférfiak, mon-

dotta, mindig csak hivatalos íróasztalunk vagy a zöld asztal mellett találkozunk. Pedig egy-két óra a barátságos magán-érintkezés tereli mennyivel több jót teremhet, mint sok nagyképű hivatalos tárgyalás! Ez a rendszer sokban hozzájárult az Osztrák-magyar Monarchia bukásához.

Bécsi ministerkedésem rendkívül érdekes emlékei közé tartoznak a hivatalos német világ előkelőségeivel való találkozásaim. Wedel gróf bécsi német nagykövet a legnagyobb figyelemmel volt arra, hogy ha valamely német előkelőség Bécsen átutazott, erről engem értesítsen és mindig tüntetően erőltette, hogy én az illető vezető német személyiséggel találkozzam. Így alkalmam volt Michaelis német birodalmi kancellárral, valamint Hindenburg és Ludendorff tábornagyokkal, a német hadsereg vezetőivel találkozni. Michaelis német birodalmi kancellár alludált az én német szövetség-ellenes felfogásomra, de amikor figyelmeztettem, hogy én a kabinetbe elveim teljes fenntartása mellett bár, de azért léptem be, hogy az általános választói jog és a széleskörű szociálpolitika megvalósításában működjem közre, nyilatkozatomat igen lojálisnak nyilvánítván, közölte velem, hogy a kíséretében lévő egyik követi rangban álló urat már Bécsbe jövétele előtt arra utasította, keresse velem az érintkezést és beszélje meg velem alaposan az általános választójogban elfoglalt álláspontomat, mert hisz akkoriban Poroszország is a választójog kiszélesítésével foglalkozott. Tényleg, Wedel gróf nagykövet egy villásreggelinél egymás mellé ültetett minket és ekkor oly alaposan belemélyedtünk a választójogi problémába, hogy a nagykövet végre figyelmeztetett bennünket, hogy az ember nemcsak választójoggal táplálkozik.

Hindenburg tábornagy reám örökké emlékezetes benyomást tett. Miután délben Ludendorffal együtt személyesen leadta nálam névjegyét, a német nagykövet teáján néki bemutatott. A nagykövet közölte velem, hogy Hindenburg tábornagy velem kissé ismerkedni kíván és ezért, mihelyt Frigyes főherceggel folytatott beszélgetését befejezi, velem egy külön

szalonba akar visszavonulni. Ez meg is történt. A hatalmas teuton óriás vállamra tette kezét, bevezetett egy külön szalonba és ott előrebozsátotta, hogy nem mint politikus érdeklődik az én politikai különvéleményem iránt. Elmondottam néki álláspontomat, nyílt őszinteséggel kifejezve aggályaimat, amelyek szerint nemzeti önállóságunkat, magyarságunkat féltjük a szomszéd német világhatalom polip-karjaitól. Nem érzem magam felhatalmazva, hogy a marsall válaszát nyilvánosságra hozzam, annyit azonban mondhatok, hogy egy nagy és nem elfogult emberrel volt szerencsém beszélhetni.

Budapesten Szerényi József báró adott nékem meghívásaival alkalmat arra, hogy egy ízben Günther schleswig-holsteini herceggel, máskor pedig Kühlmann német birodalmi külügyi államtitkárral találkozhattam. Serényi Béla gróf is meghívott a német császár sógora tiszteletére adott szűkebb-körű ebédre. Tisztában voltam azzal, hogy engem mindeme uraknak mint valami exotikumot mutattak be, és épp ezért, mint egy németbarát koalíciós kabinet békebarát-tagja, minden alkalommal óvakodtam attól, hogy a magam külön álláspontját fejtegessem, az egy Hindenburg kivételével, aki erre külön felszólított és a beszélgetés bizalmas voltát nékem előre biztosította. Merem állítani azonban, hogy helyzetem a körülöttem émélyégig vitt németbarát ömlengések közepette nem volt éppen kellemes.

Bécsi miniszterkedésem közben a német nagykövetségtől és külügyminisztériumunktól értesítést kaptam, hogy a német császár Ausztriába jó, Laxenburgban száll meg és természetesen II. Vilmos fogadtatásánál s az ő tiszteletére adandó udvari díszlaRomán a magyar kormány képviselője is hivatalos lesz. Miniszterelnököm azt kívánta, hogy én képviseljem a német császár fogadtatásánál a magyar kormányt. A német császár elég érdekes személyiség volt mindig, de leginkább abban az időben – 1917 nyarán, – amidőn már sokan úgy vélték, hogy nagy bajok fenyegetnek. Engem tehát, őszintén megvallom, kiválóan érdekelt volna a német császárral való találkozás, annál is inkább, mert már a háború előtt is volt alkalmam figyelmét akaratlanul magamra fordítani, midőn a dele-

gációkban a német szövetség ellen erős filippikákat tartottam. Ismerte a német császár expanzív természetét, meg voltam győződve, hogy ő el nem mulasztja az alkalmat, hogy előttem németellenes orientációmát szóba ne hozza., Ez a kis kérdőre-
vonás vagy polémia a hatalmas úrral nagyon kecsesgatóvé tette számomra miniszterelnökömnek azt a kívánságát, hogy a kormányt Laxenburgban képviseljem. Ámde eszembe jutott, hogy ha résztveszek a német császár fogadtatásán Laxenburgban, udvari szokás szerint a német császár nékem valamelyik német nagykeresztjét fogja adományozni. Azt pedig, őszintén megvallva, komikusnak tartottam volna, hogy épp én, aki vagy 15 év óta csöndesebb vagy nagyobb hangon, de mindig a német-osztrák-magyar szövetség fenntartása ellen szónokoltam és agitáltam, hogy én, aki királyomnak ismételtén azt ajánlom, – hogy kössön békét, s ha másként nem lehet, kössön a németek nélkül, esetleg azok ellenére külön békét is, hogy épp én kapjak a német császártól hivatalos rangomhoz illő magas kitüntetést. Ezt oly fonákságnak éreztem, hogy ebbe már belemenni képtelen voltam. Nyíltan meg is mondtam miniszterelnökömnek, gondoljon helyzetem fonákságára és mentsen meg e dilemmából. Esterházy gróf ezt meg is tette, amivel örök hálára kötelezett.

Károlyi Mihály gróf, mint a függetlenségi és 48-as párt elnöke, mely pártot én képviseltem az Esterházy-kabinetben, nem egyszer okozott nekem kellemetlenséget azzal, hogy túlzott pacifista felszólalásaival – nézetem szerint is – túlhaladta azt a határt, amelyet mint a kormányt támogató egyik párt elnöke megengedhetett magának. Igaz, nyíltan megmondottuk, midőn kormányra léptünk, hogy mi elveinket és programunkat az egész vonalon fenntartjuk. Ilyen értelemben nyilatkoztam az Esterházy-kormány bemutatkozásakor a főrendiházban, amidőn Hadik János gróf engem és miattam a kormányt megtámadta. Szekszárdi választóim előtt kifejtett programbeszédemben is ugyanezt vallottam, mégis azonban, úgy véltem, tartoznak a pártok egymással szemben annyi figyelemmel, hogy ellentétes felfogásaik fejtegetése során nyilatkozataikra kissé szordinót erőszakoljanak. Károlyi nem igen tartotta ezt

a nemírott törvényt tiszteletben. És én éreztem, hogy minisztertársaimnak igazuk volt, midőn Károlyi beszédei miatt nekem szemrehányásokat tettek. Egy ízben a miniszterelnök a minisztertanács előtt azzal fogadott, hogy Czernin Ottokár gróf közös külügyminiszter nála külön panaszkodott Károlyi Mihály külpolitikai beszédei miatt, amelyek különösen azért esnek súlyosan a latba, mivel Károlyi beszédeit mint egy a kabinetben képviselt párt vezére mondja el. Kijelentettem a miniszterelnöknek, hogy még aznap beszélek Károlyival és közlöm vele, hogy ha nem hagyja abba külpolitikai szónoklatait, a legelső alkalommal beadom lemondásomat és kilépek a kabinetből. Ezt így meg is mondtam Károlyinak, aki ígéretet tett, hogy legalább is hat hétig egy szót sem fog külpolitikáról és békéről mondani, azután pedig csak az esetben beszél, ha én ehhez expressis verbis hozzájárulok. Ez egy szerdai napon volt; csütörtökön Bécsbe utaztam, abban a tudatban, hogy most már Károlyi beszédei miatt egyelőre legalább nem zavarhatnak. Következő vasárnap este hivatalomban ülök, amikor felhívnak Komáromból, s egy barátom jelenti, hogy Károlyi Mihály résztvett Ballá Aladár programbeszédjén és ott igen erős békebeszédet mondott. Magamon kívül voltam. Nyomban Budapestre utaztam, magammal vive a még Bécsben megírt lemondásomat, s felkerestem Károlyi Mihályt, közölve vele, hogy nekem elég volt ezekből a komédiákból, neki mint pártelnökömnek bejelentem, hogy innen megyek fel a miniszterelnökhöz és átadom neki már el is készített lemondásomat. Károlyi kért, ne tegyem e lépést, ne mondjak le, mert erre semmi okom sincsen, majd tisztázódni fog minden. Ámde én – mondtam – a múlt szerdán a miniszterelnöknek és ministertársaimnak szavamat adtam, hogy külpolitikai kérdésekben a párt nyilatkozatokat egyelőre nem tesz és szavamnak állok. Erre Károlyi az íróasztalon fekvő írásaiból elővett egy nagyobb cédulát, melyre négy pontban fel voltak írva azok a külpolitikai nyilatkozatok, melyeket Komáromban tett, és elmondotta, hogy Kissingenbe való utazása alkalmával Bécsben megállott és felkereste Czernin gróf külügyminisztert aki egyenesen arra kérte, tartson minél előbb egy külpolitikai beszédet és azon

mondja el azt a négy pontot, amelyet maga Czernin mondott neki tollba. Tudomásul vettem Károlyi közlését, jelentettem az egésztest Esterházy gróf miniszterelnöknek, átnyújtottam neki lemondóleveletem. A miniszterelnök lemondóleveletem visszaadta, kért, maradjak meg állásomban, kritikát Czerninről nem mondott, – én igen. Elég konstatálni, hogy Czernin gróf képes volt hivatalos úton panaszt emelni Károlyi pacifista kiruccanásai miatt, és midőn elhallgattattuk, ő maga, Czernin gróf hátunk mögött ismét felkérte a kifogásolt irányú beszéd megtartására.

így csinálták a világháború második felében Magyarország és Ausztria hivatalos külpolitikáját. Ez ugyebár a lojalitás és megbízhatóság netovábbja? No de megnyugtathatom szíves olvasóimat, a lojalitásból velünk szemben magyarokkal jutott még cifrább is.

Amint már említettem, az Esterházy-kormány megalakulásakor az volt a megállapodás, hogy Vázsonyi Vilmos átveszi az igazságügyi tárcát, én pedig a király személye körüli minisztériumot, de e tárcákat csak addig tartjuk meg, amíg az új tárcanélküli miniszteri állásokat a törvényhozás megszervezi. Ennek megtörténte után megállapodás szerint Vázsonyi Vilmosnak át kellett adnia az igazságügyi tárcát Grecsák Károlynak, nekem pedig Zichy Aladár grófnak. Vázsonyi volt kiszemelve a választójogi törvényjavaslat elkészítésére, én pedig a népjóléti minisztérium megszervezésére. Kövidesen az Esterházy-kormány hivatalbalépése után kitűnt, hogy a miniszterelnök és a pártok Vázsonyi Vilmost illetőleg óriási hibát követtek el. Magyarországnak ez a határozottan egyik legzseniálisabb államférfia ugyanis érthetetlen módon ambicionálta, hogy az igazságügyi tárcát állandóan megtarthassa. Nap-nap mellett éreztük, láttuk, tapasztaltuk és hallottuk, hogy Vázsonyi beteges izgalomban törekszik az igazságügyi tárca megtartására, amivel, merem állítani, úgyszólván megállította a kormány működését. Bárhová nyúltunk, bármit tettünk, mindenütt ott állott előttünk valamely formában Vázsonyi követelése. Hogy a nemes lelkületű Esterházy Móric

grófra ez a – mondjuk – «nehézség» minő hatással lehetett, felesleges leírnom.

Sajnos, Vázsonyit az igazságügyi minisztérium/vezetése és a tárca megtartása körüli izgalmai annyira elfoglalták, hogy a választójogi törvény előkészítésére nem igen maradt ideje. Pedig annak, hogy a választójogot törvényerőre emelhessük, első feltétele volt, hogy az erre legalkalmasabb pszichológiai pillanatot el ne mulasszuk. Hogyha két-három héttel az Esterházy-kormány hivatalbalépése után az országgyűlés elé lépünk választójogi javaslatunkkal és követeljük annak letárgyalását azzal, hogy ha pedig az aratási munkálatok befejeztéig a törvény szentesítve nincsen, megyünk a választók elé: úgy, merem állítani, a kompromisszumunknak megfelelő törvényt sikerült volna tető alá juttatnunk. Ámde Vázsonyi Vilmos előbb ki akarta vívni magának az igazságügyi tárca megtartását, utána pedig tudásához és képességeihez mért hatalmas, terjedelmes választójogi munkával akart az ország elé lépni.

Jót akart, a legszebbet akarta, de sajnos, elmulasztotta a megoldásra alkalmas időpontot.

Augusztus 20-ára leérkezett Bécsből a király, hogy résztvegyen a Szent István-napi ünnepélyes körmenetben. E napon még Esterházy Móric gróf kísérte a királyt, mint miniszterelnök. Az ország és a béke ügyének különösen nagy kárára, idegrendszerre nem bírta el a miniszterelnökséggel járó munka, izgalom és felelősség terheit, egészsége összeroppant és kénytelen volt állásáról lemondani. A magyar politikai kitűnőségek ifjabb generációja körében Esterházy Móric a jók legjobbika volt. Igen előkelő gondolkozása, a veleszületett és beléje nevelt előkelő modorral együtt nem akadályozták meg abban, hogy a magyar államférfiak között talán a legtöbb szociális érzéket tanúsítsa. Örökké kár, hogy mielőtt elfoglalta a miniszterelnöki széket, nem szolgált valamelyik minisztériumban, mint miniszter, államtitkár, avagy bármely kisebb állásban is. Ha előzetesen beletanult volna az állami közigazgatás részleteibe, ha előzetesen alkalma lett volna az emberi jellem ezer hibáit, kicsinyességeit és csúnyaságait megismerni, megedződött volna idegrendszere, annyira hogy könnyebben bírja azt a sok csúnya intrikát,

amelyet minden miniszterelnök — álljon a világ bármelyik államának élén — kénytelen elviselni. És ekkor ebben a fiatal, előkelő magyar államférfiúban megkapja az ország a háború közepén azt a vezetőt, kire szüksége volt, hogy az uralkodó-családot és az országot a világháború útvesztőjéből nagyobb veszedelmek nélkül kivezesse. Hazánk végzete, hogy Esterházy Móric kidőlt, mielőtt megmenthette volna az országot és dinasztiát.

Esterházy Móric gróf távozásával a legszívesebben én is kiléptem volna a kormányból, mert látva mindazt, ami körülöttem történt, volt okom hinni, hogy király- és nemzetmentés szempontjából rosszabb helyzetbe kerülünk. Sajnos, a legközelebbi jövő eseményei ismét igazolták aggodalmaimat. A király a nélkül, hogy bennünket előzetesen megkérdezett volna, értem a pártok vezetőit, kinevezte Wekerle Sándort miniszterelnökké, kimondottan elejétől végig Esterházy Móric gróf kormányzati programja alapján. A király, amint az az akkori sajtóközleményekből ismeretes, a lelépett kormány tagjait koronatanácsra hívta össze, melyen felszólított bennünket, maradjunk meg valamennyien állásainkban és támogassuk Wekerle Sándort, mert ő, a király, biztosított, hogy Wekerle az általunk kidolgozott és elfogadott teljes Esterházy-programm alapján veszi át a miniszterelnökséget. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy «si duo faciunt idem, non est idem». Tudtam, hogy ez áll minden esetben, de különösen akkor, amikor egy oly hatalmas egyéniségről van szó, mint Wekerle Sándor.

Kétségbeestem a jövő tekintetében. Wekerle Sándor, aki Tisza Istvánnal semmi szín alatt sem akar szembe kerülni, csinálná meg az általános választójogot? Képtelenség. Hisz bizonyára máris tisztában vannak ők ketten, hogy a mi megállapodásainkból a végén mennyit fognak lefaragni. Wekerle Sándor, a német—osztrák-magyar szövetség és Mitteleuropa leglelkesebb magyar szóvivője lenne az az államférfiú, aki az elkerülhetetlen békét, esetleg a különbékét is, Hohenzollern

Vilmoossal és katonáival szemben kieroszakolni akarná? Hogyan leszünk képesek tehát a rohamlépésekben közeledő nagy összeomlást az elaggott, németbarát ideológiában élő Wekerle vezetése alatt megelőzni? Fából vaskarika. Nos és remélhetem-e, hogy az a Wekerle, aki liberalizmusát és energiáját a polgári házasság törvényének kieroszakolásával kimerítette, aki — az egy Wekerle-telep építésétől eltekintve — soha mélyrehatóbb szociális érzékről tanúságot nem tett, megcsinálja azokat a szociális reformokat, amelyek nélkül a háború végén az összeomlás megelőzésére gondolnunk sem lehet? Kétségbeejtő helyzet, amelyből legjobb lett volna az ellenzéki padokba menekülni. Ámde a király kívánta, pártom követelte, és így megmaradtam miniszteri állásomban. A Wekerle-kormány tagja maradtam öt hónapig és szenvedtem aránylag rövid idő alatt annyit, hogy mire a minisztériumból kiléphettem, teljes elkeseredés szállotta meg lelkemet.

A WEKERLE-KORMÁNYBAN.

Amint erre már több ízben utaltam, úgy az Esterházy-, mint a Wekerle-kabinetben mint a választójogi blokk egyik képviselője és küldöttje szerepeltem. Pártom, a függetlenségi és 48-as párt, már évekkel a háború előtt még Justh Gyula elnöklése alatt szorgalmazta az általános, egyenlő, titkos, községenkénti választójogot. Természetesen a háború alatt parlamenti harcaink során fokozottabb mértékben helyeztük előtérbe ezt a követelésünket, amikor a magyar nép összesége oly bámulatos hősiességgel és elszántsággal küzdött, szenvedett és pusztult a legveszedelmesebb harctereken a legelső sorokban. Károly királyt is az a belátás bírta arra, hogy a választójogot erőltesse, hogy akik úgy viselkednek a pergőtűzek közepette, mint a magyar nép fiai azokat jogtalanságban hagynia nem szabad, így történt, hogy amikor Esterházy és Károlyi Mihály közösen kapacitáltak arra, hogy az előbbi kabinetjének tagjává legyek, a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel jártam el a választójog minden fontosabb rendelkezésének előzetes megállapítása körül. Miként már más helyen elmondottam, pártom és a szociáldemokrata párt vezetőinek jelenlétében megegyeztem Vázsonyi Vilmosmal a megalkotandó választójogi törvény rendelkezései iránt. Felkértem Vázsonyit és a többi urakat, hogy megállapodásainkat jegyzőkönyv formájában írásba foglaljuk és aláírjuk, nehogy utóbb téves emlékezés folytán kellemetlen összeütközésekre kerüljön a sor. Vázsonyi a jegyzőkönyv megszerkesztését meg is ígérte. Magától értetődik, hogy megállapodásainkat előzetesen nyilvánosságra hoznunk nem lehetett. Én mégis kikötöttem magamnak, hogy azokról pártomnak zárt ülésben részletesen referáljak és csakis pártom

hozzájárulásával vállaljam a megegyezést és ennek alapján a miniszteri tárcát. Károlyi lakásából egyenesen pártkörünkbe mentem, hova már telefonon egybehívtuk a pártkonferenciát. Ott jegyzeteim alapján előadtam pártomnak a választójogi törvény összes fontosabb rendelkezéseit és gondoskodtam arról, hogy előadásomat gyorsírók szószerint megrögzítsék. Pártom vállalta a megállapodást és kimondottuk, hogy ennél többet követelnünk addig, amíg a koalíciós kormánynak tagja vagyok, nem szabad, de kevesebbel sem érjük be. A megállapodás maximuma és minimuma az alkotandó törvény tartalmának. Vázsonyi, miután távozott az igazságügyminisztériumból, nagy apparátussal indult neki a munkának, összegyűjtötte és kiadta a világ összes választójogi törvényeit. Magyarországra nézve oly remek adatgyűjtést produkált, amely irodalmunkban örökbecsű emlék marad. Nagy munkálatainak eredményeként azután megszerkesztette törvényjavaslatát. Amikor annak egyik legelső példányát velem közölte, megdöbbenéssel láttam, hogy annak szövege nem egy pontban alatta maradt a mi megállapodásainknak. Nem szeretném, ha bárki is azt hinné, hogy én elhunyt barátom és minisztertársam munkáját le akarnám kicsinyíteni. Ez távol áll tőlem. Tisztában voltam és vagyok azzal, hogy Vázsonyi azért lejjebbítette és redukálta választójogi tervezetét, mert a miniszterelnöktől kezdve minden párt, kivéve a Károlyi elnöklete alatt álló függetlenségi és 48-as pártot, megismételte ugyanazt az eljárást, amelyet tíz évvel azelőtt az első koalíciós kormány idején oly végzetes és gyászos tapasztalatokkal volt alkalmunk megismerni. Midőn felülről, vagyis a király, – akkor Ferenc József, most Károly – követelték az általános választójog törvénybeiktatását, beígérték, de azután minden taktikájuk arra összpontosult, hogy egy szűk választójogi kiterjesztésre ráfognak, hogy íme, ez az általános választójog. Tíz évvel ezelőtt Andrássy Gyula gróf próbálta meg a plurális választójoggal az általános választójog paródiáját a nemzetre tukmálni. Ebben megakadályoztuk, amiben – nyíltan megmondom – erős részem volt. Most jött Vázsonyi az amúgy is minimumra szorított megállapodásaink újabb megcsonkításával, meg vagyok győződve, nem azért, mert ő ezt

elegendőnek tartotta, hanem látva a tornyosuló reakcionárius befolyásokat, menteni akart a kevésből valamit. Ez volt Vázsonyi nagy tévedése, melyben őt támogatnom nem volt szabad. Miért is, mielőtt formális minisztertanácson megkezdettük volna a választási javaslat tárgyalását, én egy dolgozatot terjesztettem elő, amelyben kifejtettem álláspontomat a választójogi javaslat intézkedéseire nézve, szorosán tartva magamat a Vázsonyival történt megállapodásainkhoz. Emlékiratszerű előterjesztésem szószerinti szövegét ideiktatom, mert tartozom vele magamnak és pártomnak:

«Midőn Esterházy Móric gróf mint dezinált miniszterelnök engem felszólított, hogy kabinetjében vállaljak miniszteri állást és megismertette velem kormányzati programját, két konkrét kérdésre nézve kellett biztosítékokat kérnem. Az egyik, hogy egy kellő munkakörrel bíró népjóléti minisztérium fog felállíttatni, mire nézve teljes megnyugtatót nyertem. A másik pedig vonatkozott arra, hogy a választójog terén annak elvi jelentőségű rendelkezéseit illetően velem előzetesen megállapodás jöjjön létre, annak kimondásával, hogy e megállapodások képezik a kormány választójogi programjának minimumát, melyben az egész kabinet szolidáris és amelyből további lealkuvásnak avagy engedményeknek nem fog hely adatni. A volt miniszterelnök úr felhívott, tárgyaljak ez ügyben Vázsonyi Vilmos ő Excellenciájával, akit felhatalmazott, hogy nevében és helyette ő kötelezőleg velem megállapodhasson.

A tárgyalások még aznap befejeztetvén, a választójogi törvény elvi jelentőségű rendelkezéseire nézve a következő megállapodások jöttek létre, és pedig:

1. A korhatár 24 évre szállíttatik le, kivétel a Károlykeresztesek választójoga, amelynél nem lesz korhatár, mert személyhez kötött, kitüntetésszerű választójogról lévén szó, a korhatár logikailag el nem képzelhető;

2. a korhatáron kívül a választójog gyakorlásának általános kellékei az olvasni és írni tudás;

3. az írni-olvasni tudás igazolása nem kívántatik meg azoknál, akik négy elemi osztály elvégzését igazolták. Az írni-olvasni tudás igazolása nem kívántatik meg az iparigazolványos önálló iparosok, kereskedők stb.-nél, valamint az ipari munkásoknál, amennyiben betegsegélyző pénztárnak, bányatársládának stb. tagjai, vagy egyébként igazolják, hogy állandóan ipari munkások;

4. az írás-olvasás igazolása nélküli választók mindazok, akik a hadseregben altiszti rendfokozatot értek el;

5. az analfabéták választók 20 korona adócenzussal;

6. választó mindenki, aki írni-olvasni tud és tíz korona állami egyenes adót fizet;

7. a mezőgazdasági munkásokra nézve az a megállapodás, hogy minden mezőgazdasági munkás (ideértve a cselédek is) választó, aki írni-olvasni tud és állandóan űzi foglalkozását, vagyis bizonyos éveken keresztül mezőgazdasági munkás (cseléd);

8. a nők választójoga elvileg elfogadtatott, annak mérve és feltételei későbbi tárgyalásokra hagyott.

A választási eljárásra nézve megállapodás történt:

A) hogy a választások tisztaságát törvényesen kell biztosítani, a zászló és jelvény tilalmazásának fenntartása mellett, a fuvarpénzek és a választók ellátásának költségei törlendők;

B) a szavazás titkosságára nézve az a megállapodás, hogy a szavazás nemcsak mint eddig a törvényhatósági városokban, hanem titkos lesz minden községben, amely önálló választókerületet alkot. És titkos az ipari centrumokban, ha a választókerület több községből is áll. Titkos továbbá azokban a kerületekben, melyekben az írni-olvasni tudók nagy száma és a fokozott értelmiség a titkos szavazás komolyságának garanciáját képezi. A titkos szavazás a kerületeknek legalább egyharmadában léptetendő életbe;

C) a választók összeírására nézve alapelv, hogy a listákat hivatalból kell összeállítani.

Végül megállapították, hogy a kerületi beosztás revízió alá veendő.

Meg kell jegyeznem, hogy a Károly-keresztesekre nézve hozott megállapodás interpretációjára nézve utóbb Vázsonyi ő Excellenciája és én a megállapodást illetőleg eltérően emlékezünk.

Engem az előadott megállapodások, amelyekhez a választójogi blokk nevében a választójog érdekében szövetkezett pártokkal éppúgy mint a volt miniszterelnök úrral történt megállapodásaink alapján mindnyájan ragaszkodni kötelesek vagyunk, köteleznek úgy arra nézve, hogy a jogkiterjesztést nagyobb mértékben nem követelhetem, mint köteleznek abban a tekintetben is, hogy a választójogra vonatkozó rendelkezések meg nem szoríthatók.

Midőn Wekerle Sándor ő nagyméltósága kegyes volt engem felhívni, hogy az ő kabinetjében is megtartsam miniszteri állásomat, kötelességszerűig utaltam az Esterházy gróffal történt megállapodásokra, felemlítettem a Károly-keresztesekre vonatkozó sajnálatos differenciát s kijelentettem, hogy a kabinetben csakis úgy lehetek szerencsés miniszteri állásomat megtarthatni, ha az Esterházy gróffal történt megállapodásokat a Károly-keresztesekre vonatkozólag általam adott interpretációval együtt az új miniszterelnök úr is a maguk egészében elvállalja.

E megállapodások folytán kijelentem, hogy minden néven nevezendő további jogkiterjesztést ugyan egyénileg a legmelegebben üdvözölnék, azokhoz azonban csakis az esetben járulnék hozzá, ha a nagyméltóságú minisztertanács azokat teljes egyhangúsággal magáévá tenné.

A hivatkozott megállapodások sajnálatomra a bemutatott törvényjavaslat több pontjában nincsenek a maguk egészében keresztülvive, így:

I. A Károly-keresztesek közül az analfabétákat, kb. 200.000 embert, kihagyattak. Kérnem kell annál is inkább, hogy az összes Károly-keresztesek a választójogot kivétel nélkül megkapják, mert ez egy személyhez kötött kitévészerű választójog, amelyből egyeseket kihagyni lehetetlenség. De kérem nemcsak ezért, hanem azért is az összesek felvételét a választói jogosultak közé, mert az egész közvélemény – igen helyesen – e választói jogosultság eredetét ő Felségétől származtatja.

II. Ama megállapodás, amely a 20 koronás adócenzus alapján a 24 évesnél idősebb analfabétáknak a választójogot biztosítja, teljesen hiányzik a javaslatból. Kérem e rendelkezést a törvényjavaslat tervezetébe pótlólag felvenni.

III. A mezőgazdasági munkások és cselédek a tervezet szerint csakis akkor bírnának szavazati joggal, ha négy elemi osztály elvégzését igazolni tudják. Ez nem felel meg a megállapodásnak, azonkívül a falusi munkásságot jogosulatlanul háttérbe szorítja. Kérem kell tehát, hogy vétessék be a törvényjavaslat 2. szakaszába az amellé beiktatott 3. számú jegyzet, amely a megállapodás rendelkezéseit teljesen fedné.

IV. A korhatár leszállítása a 24 évre megtörtént. Ennek megfelelőleg kérem a passzív választójogra nézve is a 24 éves korhatár visszaállítását.

V. A tervezet 125. szakasza a titkos szavazásra nézve a megállapodás leglényegesebb rendelkezését teljesen felborítja. Kérem kell tehát, hogy a megállapodás szerint oly rendelkezés vétessék fel a törvényjavaslatba, hogy a szavazás titkos a törvényhatósági városokban, minden rendezett tanácsú városban és községben, amely önálló választókerületet képez, titkos az ipari centrumokban és végül titkos azokban a kerületekben, melyekben a nagyobb értelmiség által a titkos szavazás komolysága garantálva van. Hogy legalább a kerületek egyharmadában kell hogy a szavazás titkos legyen; magától értetődik, a megállapodás ide vonatkozó kitétele legalább is ezt nem zárja ki; kell azonban, hogy a kultúra terjedésével a titkosság automaticæ több és több kerületben lépjen életbe.

Nem teszek konkrét indítványt e megállapodás keresztülvételére nézve, csupán felemlítem, hogy a szövetkezett ellenzéki pártok által annak idején kidolgozott és Kossuth Ferenc által a képviselőházban az akkori kormánynak felajánlott választójogi pontozatok szerint a titkos szavazás oly kerületekben rendeltetett volna el, ahol az írni-olvasni tudók arányszáma a 24 éven felüli férfilakosság 60%-át eléri.

Tisztelettel kérem tehát, méltóztassék a nagyméltóságú minisztertanácsnak a többször idézett megállapodások értelmében a törvényjavaslatot módosítani, illetve kiegészíteni és

kimondani, hogy az ilyképpen megállapítandó javaslat szövegének minden érdemleges rendelkezéséhez ragaszkodik, a választójog további megszorítását pedig nemcsak hogy el nem fogadná, de annak még csak tárgyalásába sem szándékozik belemenni.

Leghőbb vágyam, hogy az új választójogi törvény mielőbb megalkottassék; kénytelen vagyok azonban kijelenteni, hogy meggyőződésemmek, valamint minden irányban tett kötelező ígéreteimnek megfelelőleg a megnevezett módosítások megvalósításához kénytelen vagyok feltétlenül ragaszkodni.»

Íme ez volt a Vázsonyi-féle törvényjavaslat szövegével szemben elfoglalt álláspontom, melyet minisztertársaimnak bemutattam, szóbelileg is kijelentve, hogy annak minden érdemleges pontjához ragaszkodom, elfogadásukhoz tárcámat kötöm és kérem, hogy emlékiratomat a minisztertanács jegyzőkönyvéhez csatolják.

Vázsonyi Vilmos előterjesztésem miatt dúlt-fúlt. Azt hiszem sohasem tudta nekem megbocsátani, hogy választójogi javaslatával szemben megállapodásainkhoz ragaszkodtam. Pedig akkor is, ma is az a nézetem, hogy ha Vázsonyi, mint a blokk-miniszterségben társam, velem együtt ragaszkodik az eredeti megállapodásokhoz és velem együtt 1918. január végén kilép a kabinetből, magát sok bosszankodástól és megaláztatástól kímélte volna meg, sőt ha mindketten együtt lépünk ki a kabinetből a választójogi blokk tüntető helyeslésével, talán Wekerle Sándor megbukott volna és egy más kormány talán képes lett volna megelőzni a nagy összeomlást, a kettős monarchia bukását, amit az 1918. január végén megalakult új Wekerle-kormány megakadályozni sajnos abszolúte képtelennek mutatkozott.

NÉPJÓLÉTI MINISZTERIUM.

Amint már több ízben felemlítettem, amíg Vázsonyi Vilmos a választójogi törvény elkészítésével volt megbízva, addig az én megbízatásom a népjóléti minisztérium megszervezése volt. Már június hónapban, mint a király személye körüli miniszter, hozzáláttam feladatom teljesítéséhez. Fejadatom nem volt könnyű, tudtam, hogy a képviselőház munkapárti többsége, Tiszával az élén, a népjóléti minisztérium felállítását nem helyezte, hisz Tisza István még gúnyolódott is a terv felett. Tudtam azt is, hogy a konzervatív agrárius körök legalább is aggodalommal néztek munkám elé, s el voltak határozva a cselédek és a gazdasági munkások ügyeit a népjóléti minisztériumtól továbbra is elzárva, a földművelésügyi minisztérium hatáskörében meghagyni. Esterházy gróf miniszterelnök megértéséről és hathatós támogatásáról biztosítva éreztem magam. Ellenben, amikor Wekerle Sándor lett a miniszterelnök, tisztában voltam azzal is, hogy mindent el fog követni, hogy ez a minisztérium vagy egyáltalában létre ne jöjjön, vagy pedig ha létre is jön, oly szűk hatáskörrel, amely mellett mélyreható szociálpolitikai reformokat keresztülvinni képtelenség.

Sok évi tapasztalataimból tudtam, hogy az ankétek a legtöbb új eszmének temetőivé szoktak válni. Ezért elhatároztam, hogy ankétet nem hívok össze, hanem egyszerűen személyesen keresem fel közéletünk ama kitűnőseit, kiknek véleményét és tanácsát ki akartam kérni. Előbb azonban magam mellé vettem munkatársamul a magyar szociálpolitika legkiválóbb és leglelkesebb harcosát Papp Dezső dr. államtitkárt. Ketten kidolgoztuk a jövőendő népjóléti minisztérium szervezetét.

Alapul vettem a népjóléti minisztérium hatásköréül a következő nyolc ügycsoportot:

1. a munkaügy;
2. a közegészségügy;
3. a munkásbiztosításügy;
4. a gyermekvédelem;
5. a lakásügy;

6. a közsegélyezés és a közjótékonyság ügye, ideértve a népélelmezéshez, a népruházkodáshoz, a nép fogyasztási hitelének kielégítéséhez: a zálogház ügyéhez, és a jogvédelemhez fűződő problémákat;

7. a hadigondozás, a hadirokkantak és -árvák és -özvegyek gondozásának ügye; és végül

8. a munkaügyi és népjóléti politika irányelveinek megállapításához nélkülözhetetlen munkaügyi és népjóléti statisztika ügye.

Egy minisztertanácsi előterjesztés formájában készítettem el munkámat oly formában, hogy abba felvettem az új minisztérium hatáskörét, ügybeosztását és szervezetét. Alapgondolatom az volt, hogy ennek a minisztériumnak lehetőleg mentesítve kell lennie a napi politika változásaitól, s így már szervezetében meg kell adnom neki az állandó vezetés jellegét. Ügy terveztem tehát, hogy a különböző csoportok élére külön állandó jellegű vezetőt állítok, (a politikai államtitkári állást töröltem,) s úgy terveztem, hogy az egész közegészségügy vezetésével megbízandó szakember, aki mindenkor a magyar orvostudomány korifeusai közül lett volna választandó, legyen a miniszter állandó helyettese. Tervezetemmel elkészülve, azzal valóságos házalást végeztem. Első utam Tauffer Vilmos dr. egyetemi tanár, világhírű ginekológusunkhoz vezetett, mint aki a közegészségügy nagy szociális problémáival, az irodalom és a gyakorlati élet terén már oly sokat foglalkozott. A tanár úr regi, kedves ismerősöm, először csodálkozva fogadott, de amikor meghallotta terveimet, ifjúi lelkesedéssel üdvözölt és szíves volt nekem azt javasolni, hogy magához hívja estebédre orvostudományi karunk legkiválóbbjait, hogy együtt hallgassák meg terveimet. Köszönettel fogadtam Tauffer tanár meg-

hívását, másnap megjelentem a vacsorán, melyen Müller Kálmán báró, Liebermann Leó, Bókay Árpád, Bókay János, Grósz Emil, Dollinger Gyula, Nékám Lajos, Tóth Lajos és a háziúr Tauffer Vilmos vettek részt. A vacsora végén a háziúr felszólított, hogy adjam elő az ország közegészségügyi megszervezésére vonatkozó terveimet. Őszintén megvallom, kissé elfogódva voltam, mert némileg merész vállalkozásnak látszott, hogy én, a laikus, tartsak előadást ebből a témából a magyar orvosi kar kitűnőségeinek. De az a meggyőződése, hogy a helyes úton járok, csakhamar felülkerekedett bennem és így megkockáztattam terveim előadását. Ezeknek alaptételei a következők voltak:

Alapelv: önállósítjuk a magyar közegészségügyet és azt a községi orvodtól felfelé államosítjuk úgy, hogy a községi, járási, megyei, kerületi és országos orvosi állások kivétel nélkül állami kinevezés alapján töltenek be, s az orvosok valamennyien állami tisztviselőkké válnak, habár illetményeik egy részét nem is kapnák az államtól.

A népjóléti miniszter legfőbb intézője az ország közegészségügyének, és ezt egy külön főosztály útján intézi. A főosztály élén államtitkári ranggal egy orvosszakértő áll, akit a miniszter előterjesztésére, de a közegészségügyi tanács előzetes meghallgatásával a király nevez ki.

Az egész országban külön népjóléti szervezetet létesítünk, melynek vezetésére – minden fórumon és fokozatban – első sorban az állami orvosszervezet tagjait szándékozzuk alkalmazni.

Ez volt tervem alapgondolata, amelyet azután természetesen részletekben is megismerttettem az urakkal. Miután a keresztkérdések egész sokaságára is megfeleltem, arra a konklúzióra jutottunk, hogy az urak helyesléssel fogadták tervemet s annak támogatását megígérték. Egy kérdésben nem tudtunk egyhangú megállapodásra jutni, hogy t. i. nem lenne-e célszerűbb egy külön közegészségügyi minisztériumra bízni a magyar közegészségügy intézését? Én ez ellen az argumentumok egész sorozatát vonultattam fel és kimutattam, hogy a népjóléti minisztérium bármelyik szakköre a közegészségügygel oly szoros kapcsolatban áll, hogy a kettőnek legfőbb

fórumban való elkülönítését elképzelhetetlennek tartom. Orvosra van szükség a munkásügyek terén, a munkásvédelem, a munkaegészségügy, a gyermekvédelem, lakásügy, közjótékonyosság, hadigondozás stb. stb. terén. Egyik sem képzelhető el orvosi közreműködés nélkül; hisz épp ezért akartam a legalsótól a legfelsőbb fórumig az orvosi kart a szociális intézmények adminisztratív szervezetébe is bekapcsolni. Végül az urak nagy örömmre hozzájárultak fejtegetéseimhez, csupán egyetlen-egy jelenlévő maradt meg a külön közegészségügyi minisztérium követelése mellett.

Előkelő ipari körökben, tudományos szociológusoknál, a szociáldemokrata pártnál tervezetem ugyancsak kedvező fogadtatásra talált. Csupán a nagybirtokosok szervezete, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület körében talákoztam erős ellenállással, amennyiben az urak megbotránkoztak azon, hogy a munkaközvetítést és a munkásbiztosítást ipari, kereskedelmi, közlekedési és földművelési munkásokra nézve egyesíteni akartam a népjóléti minisztérium állami kezelésében. Féltették az urak aratóikat és gazdasági cselédeiket az ipari munkások szociáldemokrata irányú befolyásolásától, pedig ha tervem megvalósul, enyhült volna az ipari téren a szociáldemokrata párt befolyása és a munkásügyek intézése fokozatosan egészen állami feladattá alakult volna át, ami éppen annak az intenciónak felelt meg, hogy a munkasközvetítést, munkásbiztosítást, ideértve az agkori biztosítást is, kivegyem egyes pártok kezéből és a pártok felett álló állami kezelésnek adjam át.

Túlhaladná e munka kereteit, ha részletesebben akarnám megismertetni küzdelmeimet a népjóléti minisztérium szervezése körül. Elég, ha még kiemelem, hogy akkori miniszterársaim közül Apponyi Albert gróf, Földes Béla, Serényi Béla és Ugrón Gábornál, valamint az akkori közös hadügyminiszternél, Stöger-Steinernél, ugyancsak Hazai Samu bárónál a legmelegebb megértést és támogatást találtam. Ellenben Wekerle Sándor miniszterelnök és Tisza István gróf, a képviselőház többségének vezére, oly magatartást mutattak, amely mellett tisztában kellett lennem azzal, hogy ebben a parlamentben és ezzel a miniszterelnökkel célt nem érek. Azok, akik ma keresik a nagy

felfordulás okozóit és okait, ha igazságosak akarnak lenni, nem tagadhatják, hogy kellő szociálpolitikai előkészítés mellett és megfelelő békepolitikával a katasztrófa nagy részétől menthetük volna meg a királyt és nemzetet.

Vádolok mindenkit, aki a IV. Károly magyar király által komolyan kívánt és követelt általános választójogot és nagy szociális alkotások életrekeltését megghiúsították! Nagyrészen őket terheli a felelősség azért a szerencsétlenségért, amely a magyar nemzetet és a magyar királyi családot érte.

Midőn Wekerle Sándor miniszterelnökkel a népjóléti minisztérium ügyét tárgyaltam, azt ajánlotta, léptessem azt részletekben, fokozatosan életbe. Ezt a tervet a leghatározottabban elleneztem, mert ismertem célját, egy nevelésesen szűk hatáskörű minisztériumot létesíteni, amelyre ráfoghathják, hogy íme itt a népjóléti minisztérium. Ezzel vélte Wekerle a királyt megnyugtathatni s a nagy szociálpolitikai reformoknak útját állani. Hogy kötélnek nem állottam, magától értetődik.

Tisztában voltam azonban azzal, hogy különösen két feladatot kell sürgősen, de alaposan megoldani, ha azt akarjuk, hogy a háború befejezte után hazaözönlő tömegek felfordulást ne okozzanak. Ez volt a lakáskérdés és az emberek élelmezésének a kérdése.

Tudtam, hogy amikor a nagy tömegek hazakerülnek, óriási lakáshiány fog előállni. Ezt megelőzni pedig csak úgy lehet, ha sürgősen minél több kisebb, habár csak ideiglenes kislakás építéséről gondoskodunk. Az pedig vita tárgya sem lehetett, hogy amikor katonáink milliói lerongyolódva és kiéhezve hazaérkeznek, rendes meleg étellel kell ellátnunk őket mindaddig, amíg a kereseti viszonyok szabályozásával erről önmaguk nem gondoskodhatnak. És hogy teljesen lerongyolódott, félig meztelen állapotban hazakerülő katonáinkat a legszükségesebb fehér – és ruhaneművel is el kell látnunk, azt minden épelméjű embernek be kellett látnia. Kijelentettem tehát Wekerlének, hogy a népjóléti minisztériumot részletekben felállítani hajlandó nem vagyok, ellenben arra rendelkezésre állok, hogy mint tárcanélküli miniszter átmenetileg és addig, amíg a népjóléti minisztérium működését meg nem kezdjük, a lakás és élelmezés

kérdését kezembe vegyem és megoldjam, a ruházati kérdésre pedig alkalmas pillanatban fogok vállalkozni. Wekerle látszólag örömmel fogadta e nyilatkozatomat, azonnal meg is bízott e két ügy intézésével, kijelentvén, hogy a pénzügyminisztérium kislakás-építési osztályát, amely a kispesti Wekerle-telep ügyeit intézte, rendelkezésemre bocsátja. Minisztertanácsi határozat alapján átvettem ezután Hadik János gróf közéletvezetésintézményétől a fővárosban és vidéken megszervezendő nagyszabású népelelmezési akciót is, melynek hivatása volt már a báború alatt itthon nélkülözőket meleg ebéddel és a lehetőség szerint vacsorával ellátni, főfeladata azonban az volt, hogy megszervezze a hadikonyha intézményét, vagyis hogy fel legyen készítve arra, hogy a háború befejezésekor hazaözönlőket úgy Budapesten, mint a vidéken mindenütt meleg ételekkel fogadhassák és elláthassák.

Mindkét munkát azzal a tudattal vettem a kezembe, hogy ezek helyes megszervezésével előmozdítom a háborúról a békére való átmenet sima lebonyolítását. A lakáskérdés ügyében több oldalról valóban kitűnő eszméket és terveket kaptam. A probléma ugyanis nem volt könnyű. Nem volt még csak elegendő szénporunk sem a téglágetésre. Épületfa itthon vajmi kevés volt, de ugyancsak hiányzott a vas – és fémanyag is. Alapelvül állítottam tehát fel, hogy építünk minden rendelkezésre álló anyagból, kezdve a sártól, agyagtól, fel a préselt homoktéglákon át, az égetett téglákig. Minden lakásnak csak egy kulccsal zárható ajtaja lesz, mert kevés a fém, kevés tehát a lakat. A vastűzhelyek helyébe építünk téglából, kőből tűzhelyeket. Fedőanyagul pedig, kezdve az eternit-palától, egész le a zsúpszalmáig felhasználunk mindent, ami e célra alkalmas. A falalkatrészekre lovag Ullmann műépítész, tartalékos huszárkapitánynak volt egy kitűnő ötlete, aki azt ajánlotta, hogy az elleneséges erdőkben veszteglő katonáink által vágassunk fát és szállíttassuk azt haza a frontokról üresen hazatérő vagonokban. Kilátásba helyeztek két-háromezer métermázsza kőszénport, amelyből sok millió téglát tudtunk volna kiegészíteni. Rendelkezésünkre állottak a homoktéglát préselő gépek, valamint az a több millió darab préselt homoktéglá, amely a Wekerle-telepen

felhalmozva volt. Eréllyel, erős akarattal megvolt tehát a lehetősége, hogy a lakáshiány veszedelmétől ideiglenes építkezésekkel idejekorán megóvjuk az országot. Tervem volt kiépíteni a Wekerle-telep még be nem épített területeit és Kőbányán az állam tulajdonában lévő remek területeket. Szándékom volt a Vérmezőn félmasszív építkezéssel egy hivatal-telepet létesíteni, miáltal számos hivatalos helyiségnek használt magánlakás szabadult volna fel. Terveztem úgy Budapesten, mint a vidéken a város külső periferiáin vert agyagból, vályogból stb. egy-kétszobás lakásokat építeni, csakhogy minél több családot legalább is úgy elhelyezhessünk, amint faluhelyen a kisházások, zsellérek laktak.

Tervezgetéseim, sajnos, Wekerle Sándor miniszterelnök túlbuzgóságán elbuktak. Wekerle Sándor ugyanis, mint annyi más zseniális ember, meg volt arról győződve, hogy csak ő tudna mindent a legjobban elintézni. És ebben néki igaza is volt. Kevés laikus emberrel találkoztam ez életben, aki a házépítés minden csinját-bínját, a méreteket, az árakat stb. nála jobban tudta volna. Wekerle, mikor jelentéseim alapján látta, hogy minő hatalmas munka előtt állunk, bizonyára azt hitte, – és ebben néki igaza volt – hogy ő a lakás-problémát nálam jobban meg tudná oldani. Így azután velem szemben, különösen mint pénzügyminiszter, egy bizonyos passzív rezisztenciát gyakorolt, amivel működésemet teljesen megállította. Ismételt, hiábavaló szorgalmazások után bejelentettem a miniszterelnöknek, hogy így dolgozni képtelen vagyok, a felelőséget a bekövetkezendőkért e téren vállalni nem vagyok hajlandó, és hivatalos aktával átküldöttem neki a pénzügyminisztériumba a rendelkezésre álló aktaszerű anyagot. Wekerle Sándor tudomásul vette átiratomat, magára vállalta az ügy további intézését, ámde ezer gondja között bizonyára nem ért reá, hogy az ügygel behatóbban foglalkozzék, és így elérkezett az összeomlás órája a nélkül, hogy a szükséges lakások megépítéséről bárki is gondoskodott volna. Ezt még ma is sínyli az ország, különösen a főváros.

Könnyebb volt a helyzetem a népélelmezés, vagyis az úgynevezett hadikönyha-akció terén. Elsőbben is még Bárczy

István békebeli gondoskodása alapján Budapest székesfőváros hatósága igen szépen kiépítette a népkonyha-intézményt, úgyhogy a háború alatt ennek fejlesztésével a főváros nagy szolgálatot tett az ügynek. Egyes társadalmi szervezetek is dicséretes munkát teljesítettek. Amikor kezembe vettem – 1917. őszén – ez ügy intézését, azt egy félig hivatalos, félig társadalmi akció keretében szerveztem meg, melynek élén mint védnöknő Ezabella főhercegnő állott. Aránylag könnyű volt a munkám, mert maga a király igen behatóan foglalkozott azzal, úgyhogy külön rendeletére időnként jelentéseket kellett neki tennem az ügy fejlődéséről, a védnöknő Izabella főhercegnő pedig közismert erélyével ugyancsak hathatós támogatásban részesített munkámban. Az ügy iránti lelkesedésében odáig ment, hogy minduntalan telefonon hívott fel Bécsből, vagy onnan, ahol éppen tartózkodott; ha fontosabb megbeszélni való volt, nem egyszer magához kéretett. A főhercegnő nagy érdeklődését az akció érdekében alaposan ki is használtam.

Hadik János gróf közlelmezésügyi miniszter valamelyes külön alapból bocsátott rendelkezésemre nagyobb összeget. A jó ügy érdekében időnként nagyvállalkozóink és pénzintézeteink áldozat képességeit is alaposan igénybe vettem azonkívül Hadik János gróf, belátva az akció fontosságát, kiutalt nékem annyi élelmiszert, hogy a különböző szervezeteket főzőanyaggal mindig el tudtam látni.

Voltak ez akciónak némileg pikáns részletei is. Így például kissé különös helyzetbe jutottam, amikor én, aki bizonyos politikai és mosonmegyei ellenzéki tevékenységemből kifolyólag nem állottam valami különös kegyben a Fenséges asszony előtt, abba a helyzetbe kerültem, hogy a közügy terén együtt kellett vele működnöm. Hálásan emelhetem ki, – dacára a multaknak, – a Fenséges asszony legmesszebbmenő támogatásában és jóindulatában részesítette a hadikonyha intézményét.

Mikor megindítottuk a mozgalmat, nagy alakuló ülést rendeztem a régi országház üléstermében. A főhercegnő megígérte részvételét, én azonban továbbmentem, arra kértem, fáradjon majd fel a volt képviselőház elnöki székébe, vegye át az ülés elnökségét és mondjon el egy szép magyar megnyitóbeszédet.

A Fenséges asszony eleget tett kérelmemnek és egy-két előzetes próba után pompás, zamatos magyarsággal adta elő megnyitó szónoklatát.

Amikor miniszteri állásomról 1918. január 25-én lemondotam, a hadikonyhák intézménye már élénk lendületnek indult. Ha jól emlékezem, akkor már naponként 15-20.000 meleg ebédet szolgáltatunk felnőtteknek, néhány ezer meleg vacsorát gyermekeknek és a mellett szervezetünket úgy építettük ki, – elsősorban társadalmi szervezetek fejlesztésével – hogy 1918 közepére már képes lettem volna százezerre menő ebédek kiszolgáltatásáról gondoskodni. Talán nem annyira az én munkámnak, mint inkább munkatársaim buzgalma mellett a király és főhercegnő támogatásának köszönhettem az intézmény fényes fejlődését. Izabella főhercegnő a királynál azt a kérelmet terjesztette elő, rendelje el, hogy miniszteri tárcámról való lemondásom után is én maradjak annak élén. Wekerle Sándor a király kívánságára és minisztertanácsi határozat alapján ez ügyben velem tárgyalt és meg is egyeztünk. Magamra nézve azt kötöttem ki, hogy bármi legyen is megbízatásom címe - miniszteri biztos, kormánybiztos, vagy akármicsoda, de egy fillérnyi tiszteletdíjban vagy egyéb jövedelemben ne részesüljek. Még utazásaimért sem fogadok el térítést, csupán azt kértem, hogy a kellő hatásköröm megmaradjon, mert e nélkül ilyen intézményt továbbfejleszteni nem lehet. A minisztertanács, amint Wekerle Sándor velem utóbb közölte, megállapodásainkat hajlandó volt magáévá tenni, ámde közbelépett az új közlélemezési miniszter Windischgrätz Lajos herceg és megakadályozta az én további működésemet, kijelentvén, hogy ő maga fogja az intézést kezébe venni. Nem kétlem, hogy a herceg képes lett volna ezt az akciót nálam sokkal jobban intézni, de sajnos, úgy látszik, a sok politikai intrika és lótás-futás annyira igénybevette idejét, hogy e mellett a hadikonyha-intézmény dekadenciája elkerülhető nem volt. Tény ugyanis, hogy amikor 1918. október 31-én este átvettem a belügyminisztérium vezetését, a székesfővárosi államrendőrség jótékony úrihölgyekkel karöltve volt kénytelen megszervezni a budapesti pályaudvarokra kiéhezetten beérkező katonáink

első élelmezését, mert a Wekerle-Windischgrätz-kormányzat alatt erről sem a katonák, sem pedig «mindentudó» közéleti miniszterünk, Windischgrätz Lajos herceg nem gondoskodott. Találkoztam azonban olyan rosszmájú emberekkel is, akik az én további működésemmel szemben a herceg erélyes tiltakozásának indokát abbéli aggodalmában vélték fölfedezhetni, hogy a herceg, ismerve a király érdeklődését ez ügy iránt, gyanította, hogy nékem esetleg egyszer-másszor jelentéstételre kellene megjelenem a király előtt, mikor azután a hadikonyhákon kívül esetleg Windischgrätz herceg intrika-konyháinak főzetei is szóbakerülhetnének. Minthogy pedig a herceg úr akkor már «vörösből» «feketére» vedlett, méltán félhetett attól, hogy az ő sötét aknamunkáját a király előtt szellőztethetném.

AZ ELSŐ WEKERLE-KORMÁNY.

Az eddig előadottakból láttuk, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök kormányzata alatt a legkisebb kilátás sem nyílt arra, hogy a király és a koaleált pártok által ígért általános választójogi törvényből, avagy a népjóléti minisztériumból valami lehessen, mert maga a miniszterelnök azokat éppoly kevésbé akarta, mint Tisza István gróf, a képviselőház többségének vezére.

Lássuk már most a kabinet működését más téren. Wekerlét úgyszólván kizárólag egy kérdés foglalkoztatta, és ez az ország pénzügyi rendbehozatala a háború utáni időkben. Állandóan a pénzügyi problémákkal foglalkozott. Élénk emlékemben maradt egy reggeltől estig tartó minisztertanács, amelyen programmszerűleg kizárólag jövő pénzügyi politikánk és pénzügyi törvényalkotásaink voltak a napirend tárgyai. A kabinet tagjai emlékezni fognak Wekerle órákon át tartó előterjesztéseire, amelyek során élénk színekkel ecsetelte az ország igen szomorú pénzügyi helyzetét, s azután a minisztertanács délutáni óráiban kifejtette előttünk mindazokat a pénzügyi reformterveket, melyeket szükségeseknek tartott, hogy a háború okozta válságos pénzügyi helyzetből az országot kivezesse. Mindnyájunk bámulatát idézte elő, amikor minden jegyzet nélkül fejből adta elő az összes számszerű tételeket és azután pontról-pontra megismertette velünk adóterveit. Részint egészen új adókat kívánt behozni, részint pedig meglevő adótörvényeink tételeit szándékozott emelni, végül pedig különös súlyt helyezett arra, miként lehetne a nagyobb adóalanyokból tetemesen nagyobb összegeket «kimunkálni». Előadása során pl. elmondotta, hogy akkoriban egy törvényjavaslat szövegező-

sen dolgozik, melynek háttere az, hogyan kell majd Weisz Manfréd báró vagyonából kellő összegeket adóügyileg «ki-munkálni». Estére, amikor elhagytuk a miniszterelnöki palotát mindnyájunknak forrott a feje a hallottaktól. Megvallom, reám Wekerle előadása kétféle hatással volt. Bámultam Magyarország legnagyobb pénzügyi zsenijének fenomenális tudását, de egyúttal végtelenül el is szomorodtam, mert íme az az államférfiú, kinek hivatása lenne állásának, egyéniségének és tudásának egész hatalmával az ország teljes összeomlását és végpusztulását a legerélyesebb fellépéssel és elhatározó cselekedetekkel – különösen a békekötés kierőszakolásával – megelőzni, vagy nem látja a tornyosuló veszélyt, vagy pedig tehetlensége tudatában behunyja szemeit a közelgő forgatag előtt. Én azt hiszem, hogy Wekerle látta ugyan e veszélyeket, ámde a német szövetségesek iránti fanatikus bizalmából, valamint közmondásos optimizmusából kifolyólag nem tulajdonított olyan súlyt a folyton rosszabbodó helyzetnek és így egész nyugodt lelkiismerettel hagyta a dolgokat menni a maguk útján s teljesen visszavonult kedvenc témája, a pénzügyi reformok mögé.

Valahányszor alkalmam volt ebben az időben vele négy-szemközt beszélhetni, minden alkalommal felhívtam figyelmét a monarchia bukásának lehetőségeire. Szóbahoztam az élelmi-szerek, a ruházati cikkek, fémek, tüzelőanyagok napról-napra fokozódó hiányát és ennek következményeit. Szokása szerint igazat adott, de egyúttal megnyugtatón igyekezett, hogy majd csak jobbra fordul sorsunk. Én pedig ilyenkor kétségbeesve győződtem meg arról, hogy a király jóakarátának és belátásának tanácsosai teljes impotenciáján meg kell buknia.

A király 1917 nyarán ismételten kilátásba helyezte nekem, hogy rövidesen igen komoly és hatékony békelépés következik. Tényleg október 2-án megjelent Budapesten Czernin Ottokár gróf közös külügyminiszter és a miniszterelnöknek tiszteletére adott díszlakomáján elmondotta az akkoriban szenzációszámba menő békebeszédét. Ha Czernin gróf ezzel a beszédjével a nyilvánosság előtt megindított béke-akcióját a kulisszák mögött kellőleg előkészíti, utána pedig azzal a meggyőződéssel folytatja, melyet az akkori harctéri és frontmögötti igen komoly

helyzet megkövetelt, és különösen, ha tud felemelkedni a helyzet ama magaslatára, amely végső esetben a különbéke állásfoglalásához vezet, úgy ebben az időben – 1917 őszén – egy aránylag nem túlságosan terhes békét köthettünk volna. Ez állításom igazolására elég utalnom arra, hogy Wilson híres 14 pontját csak négy hónap múlva adta ki, melyekben még csak nemzetiségi autonómiákat, nem pedig területi engedményeket követelt.

Aki Czernin gróf emlékiratait olvasta, azokból megismerheti a volt osztrák-magyar külügyminiszter igazi jellemvonásait. Ő – sokszor sértő módon is – adta az erélyes embert, kinek akarata előtt mindenkinek meg kell hajolni. Kitűnően tudta előadni az osztrák-magyar kettős monarchia siralmas és a háború folytatására képtelen helyzetét is, de egyet nem tudott... szavainak érvényt szerezni, cselekedni. Maga bevallja könyvének egyik helyén, hogy próbálgatott békét kötni, igyekezett is a Németbirodalom vezetőit engedékenységre bírni, ámde el volt határozva, hogy a végső konzekvenciát, a különbéke megvalósítását, semmi esetre sem vonja le. Magyarul ez annyit jelent, hogy kér, könyörög, kiabál és fenyegetőzik, de ha szövetségesünk az ő nagy hangjától meg nem ijed, akkor eleve el van határozva, hogy inkább enged, békét nem köt, a kettős monarchiát pusztulni engedi, de a német szövetségeshez hű marad.

Aki keresi az összeomlásért való felelősség problémájának tisztázását, az kénytelen elismerni, hogy ebben az időben, amikor Károly király a legkomolyabban kereste a békekötés lehetőségét, két legkiválóbb, felelős állásban levő tanácsosa – az egyik főmunkájával, a másik teljes passzivitásával – a királyt nemcsak hogy nem támogatta, hanem egyedül helyes mentőtervének megvalósításában egyenesen megakadályozta. Magától értetődik, hogy én, mint egyszerű tárcanélküli miniszter, a béke elérése érdekében mást nem tehettem, minthogy királyt és miniszterelnököt a békekötés sürgősségére folyton figyelmeztettem, és amikor meggyőződtem róla, hogy kéréseim eredmény nélkül hangzanak el, ebből levonjam a konzekvenciát és lemondjak miniszteri állásomról.

A Wekerle-kormányban a király felhívására megmaradtunk volt régi miniszterek valamennyien, csupán Gratz Gusztáv pénzügyminiszter ment vissza osztályfőnöknek a közös külügyminisztériumba, ahol folytatta a Naumann-féle Mitteleuropa előkészítésének áldatlan munkáját. De kapott Gratz Gusztáv ott egy új munkakört is a bolsevistakormánnyal megkezdett béketárgyalások körül. Az ember most utólag el sem akarja hinni, hogy vezető államférfiaink mennyi naivitással mentek bele az orosz és ukrainai bolsevistákkal való béketárgyalásokba. Lenin, Trockij, Joffe és a többi bolsevista nagyságok a markukba nevetettek, midőn a Németbirodalom és az Osztrák-magyar Monarchia hivatalosan felszólították őket békedelegátusok kiküldésére. De még inkább nevetettek, mikor Berlin és Bécs azt a feltételüket is elfogadta, mely szerint a béketárgyalások nyilvánosak lesznek, és így a Hohenzollernek és Habsburgok hivatalos képviselőinek asszisztenciája mellett olyan szószéket nyertek, melyről világbolondító eszméiket az egész világ hallatára propagálhatták. Jaj nekünk, ha majdan az utókor egyik humoristája megírja a breszt-litovszki béketárgyalások történetét, mert ennél alkalmasabb tárgyat a szatírára el sem képzelhetek. Udvarképessé tesszük a szovjetet a nélkül, hogy a remélt célt, seregeink és népeink jobb élelmezését – Ukrajnából behozandó nagymennyiségű gabonaneműekkel – elérnők. Ez volt felfogásom az első perctől fogva. Ámde Czernin gróf és környezete annyira nagyra voltak az ő orosz béketárgyalási eszméikkel, hogy a dicsőséget, melyet Breszt-Litovszkából hazahozni reméltek, féltékenyen maguknak kívánták rezerválni. Tudomásom van róla, hogy Wekerle miniszterelnök, aki némi aggályokkal nézte a bolsevistákkal való tárgyalásokat, elhatározta, hogy kimegy a tárgyalásokra és azokon legalább néhány napon át résztvesz. Őtöle magától tudom, hogy már útipoggyászát is szalónkocsijába küldötte és aznap este akart útnak indulni. Hirtelen azonban Czernintől valamely értesítést kapott s nagy haraggal lefújta utazását.

A bolsevisták célt értek, mert telekürtölhették a világot propaganda-beszédeikkel, mi pedig gabonát nem kaptunk, e helyett azonban sikerült Czernin grófnak a Cholmi-terület

átengedésével a lengyeleket a hivatalos monarchia ellen hangolni. Ezek után, úgy vélem, Wekerle örülhetett, hogy utazását meghiúsították. Ez a breszt-litovszki béke-kirándulás, különben csak siettette lemondási szándékom végrehajtását, mert elhatároztam, hogy ezt a békekötést a miniszteri székben nem várom be.

Amikor a Wekerle-kormány működéséről beszámolok, még két rendkívül fontos ügyről kell említést tennem. Az egyik vonatkozik a közélelmezési ügyekre, a másik pedig azokra a valláspolitikai problémákra, amelyek megoldásával a legkomolyabban foglalkoztunk.

Tudvalevőleg a Wekerle-kormány kinevezésekor, 1917. augusztus végén, Hadik János gróf abba mint közélelmezési miniszter lépett be. Különös volt, mikor Hadik grófot mint miniszter társamat a kabinetben üdvözölhettem, miután alig két és fél hónapja mikor bemutatkozásunk alkalmával a főrendiházban megtámadott német szövetség-ellenes békepárti álláspontom miatt. Nem én léptem be öhozzá a kabinetbe, hanem ő lépett be abba a kabinetbe, melynek én már tagja voltam, és így nem volt okom együttműködésünk miatt lelkifurdalásokkal gyötörni magamat. Hadik gróf igen okos ember s különösen becsülöm tudása mellett gyakorlati érzékét. Azzal az erélylyel, amely őt dicséri, az első perctől fogva nekifeküdt a munkának, úgyhogy igen rövid időn belül teljesen tájékozva volt a közélelmezési viszonyokról. Ha valaha elérhetném azt, hogy a háború alatti összes kormányok és miniszterek hivatalos eljárása alapos és pártatlan vizsgálat tárgyává tétessék, a legnagyobb súlyt helyezném arra, hogy Hadik János a maga aktái nyomán ismertesse a monarchia, de különösen a harcterek közélelmezési állapotait 1917. augusztustól 1918. január végéig. Meg vagyok győződve, hogy ha Hadik János gróf előterjesztené mindazokat az adatokat, amelyeket együttes miniszterkedésünk során tőle a minisztertanácsokban hallottam és hivatalos összeállításokban láttam, úgy a legsúlyosabb anatómával sújtaná a magyar közvélemény mindazokat, akik közélelmezési helyzetünk dacára a béketárgyalásokat komolyan és sürgősen megindítani elmulasztották. Annyit talán szabad

felemlítenem, hogy együttes miniszterkedésünk során Hadik gróftól a háború folytatását illetőleg nem egy aggodalmas nyilatkozatot hallottam. Amikor 1918. január végén a Wekerle-kormány lemondott, Hadik gróftól azt kívánták, hogy szolgáljon több élelmiszert Ausztriának, amit Hadik gróf a készletek csekély mennyiségére való hivatkozással mint lelkiismeretes ember megtagadott és állását otthagya. Ismétlem, ha egy vizsgálat során Hadik gróf adatai, melyek erre az elhatározásra bírták, nyilvánosságra kerülnének, akkor derülne ki, hogy a január végén megalakult új kabinet, melynek Wekerle mellett vezető szellemei, bölcsei, főleg pedig gazdasági szakértői Sztéryni József báró és Windischgrätz Lajos herceg voltak, minő végzetes felelősséget vállaltak magukra. Amit Hadik gróf többhavi alapos tanulmányok és az adatok teljes ismerete mellett megtagadni volt kénytelen, azt Windischgrätz herceg és Sztéryni báró megígérték a királynak és Ausztriának, vagyis hogy rendesen ellátják a hadsereget, és e mellett Ausztriának több élelmiszert nyújtanak. A király kapva-kapott az urak kijelentésein, Bécsben és Berlinben pedig tapsoltak a két új magyar miniszternek, s Hadik János gróftól a sárgaföldig lepocskondiázták. Az eredmény pedig, hogy csapataink – amint azt katonai előkelőségek jelentései igazolják – éheztek, nyomorogtak, olyannyira, hogy sem hús, sem kenyér nem volt annyi, hogy jólakhattak volna, akkor, mikor hóban, jégben, hidegben és sárban rongyokba burkolva harcoltak királyért és hazáért.

Az 1918. év eseményeit még részletesebben fogom ismertetni, de már itt is kénytelen vagyok kiemelni, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök mellett elsősorban a többször említett két új miniszter vállalkozása volt igen nagy részben oka annak, hogy a dinasztia és a kettős monarchia megmentése érdekében a legutolsó alkalmas békelehetőségeket elmulasztották. De hát, a magyar államférfiak között mindig akadtak – olcsóbb Jánosok! Ne felejtjük el, hogy Wilson épp akkor, 1918. január közepén adta ki 14 pontját és ekkor hivatkozással az élelemhiányra, elfogadva Wilson feltételeit, a békét kisebb területi engedményekkel és nemzetiségi autonómiákkal – úgy, amint

azt én és pártom ajánlottuk – megköthettük volna. Trianonnal szemben egy ilyen béke jelentőségét talán nem kell magyaráznom. És ezek után nem különös-e, hogy épp az a két magyar miniszter, aki állásfoglalásával a háború folytatását egész a forradalomig lehetővé tette, feljogosítottnak tartotta magát, hogy támadjanak és bíráljanak engem, aki az ő végzetes eljárásuk következményeinek lettem ártatlan bűnbakja? E munkámban is, máskor is kértem és újból kérem, helyezzenek engem az arra illetékes tényezők vád alá, hadd tisztázzuk a pártatlan bírói szék előtt az én eljárásomat. De ekkor állítsák az ítélőbíró elé az 1918. évi Wekerle-kormány tagjait is, igazolják magukat, miért éheztek katonáink a frontokon, ha tényleg volt annyi élelem, amennyit ők beígértek, amikor Hadik János gróffal szemben többre vállalkozni merészkedtek.

Végül még meg kell emlékezni a Wekerle-kormány valláspolitikai működéséről. Úgy az Esterházy-, mint a Wekerle-kormány vallás – és közoktatásügyi minisztere Apponyi Albert gróf volt. Ideális hithű, vallásos ember, aki egyházáért mindent, egyháza érdekei ellen soha semmit tenni nem képes. Mély meggyőződéssel vallotta a katolikus autonómia felállításának szükségességét és jogszerűségét, és így misem természetesebb, hogy mihelyt elfoglalta miniszteri székét, hozzálátott a katolikus autonómia felállítását szabályozó törvény elkészítéséhez. Apponyi jól tudta, hogy én, mint szintén erős meggyőződésű katolikus, egyházam érdekében ugyancsak szorgalmazom az autonómiát, s ezért ez ügyben együttműködésre szólított fel. A kabinetnek más tagjai is különös érdeklődést tanúsítottak az autonómia ügye iránt, így Ugrón Gábor, kinek az erdélyi státusban vezető-szerepe volt, azután Grecsák Károly és Szurmay Sándor báró.

Apponyi két törvényjavaslatot készített. Az egyik nagy körültekintéssel hidalta át a felmerülhető aggályokat és kifogásokat. A királynak biztosította a legfőbb kegyúri jogok változatlan fenntartását, igazságérzettel és bölcseséggel szabályozta az autonómiának átadandó alapok és alapítványok jogi ter-

mészetét is úgyhogy ezt a törvényt minden jóhiszemű ember magáévá tehetette.

A másik törvényjavaslattal Apponyi az 1848: XX. t.-c. végrehajtásaként a protestáns egyházak anyagi ügyeinek rendezését is a protestáns egyházak hozzájárulásával kézbe vette, akként kívánván a kérdést megoldani, hogy a protestáns egyházaknak alapítványszerű dotációkat biztosított. A két törvényjavaslat a minisztertanácson simán átment, sőt Apponyit lelkesedéssel üdvözöltük a nehéz problémák ily fényes megoldásáért. A javaslatokat Apponyi az országgyűlés elé is terjesztette, ámde Wekerle és Tisza 1918 végéig nem engedték azokat letárgyalni, ami felfogásom szerint a katolikus egyház, a katolikus ügy mérhetetlen kárára vált. Mert legyünk azzal tisztában, hogy egy csak némileg is radikális kormányzat nálunk, ahol az egy háznagy oknak valóban óriási vagyonok állanak rendelkezésükre és viszont az alsópapság, valamint a katolikus intézmények állandóan anyagi nehézségekkel küzdenek, a szekularizációt előbb-utóbb napirendre hozza és végre is hajtja. Én mindenkor a leghatározottabban elleneztem az egyházi javak bárminő formában való elkobzását és így mindenkor arra törekedtem és törekszem ma is, hogy ennek elejét vegyük, aminek ismét az a módja, hogy a katolikus autonómiát országos alapon megszervezzük és annak úgy a katolikus alapokat és alapítványokat, mint az egyéb egyházi javadalmakat kezelésre és kizárólag katolikus célokra való felhasználásra átadjuk.

Mindazok, akik a katolikus autonómia létrehozatalát – bármilyen jó célzattal – akadályozzák, az egyházi javak elkobzásának útját egyengetik. Hiba volt tehát ezt a két törvényjavaslatot 1918-ban törvényre nem emelni. Meg kell még jegyezni, hogy amikor a kérdéses javaslatokat a minisztertanácsban tárgyaltuk, Wekerle Sándor akkori miniszterelnök szöbáhozta azt a tervét, hogy épp a szekularizáció megelőzése végett intézkednünk kellene, hogy az egyháznagyok, primás, érsekek és püspökök, valamint a többi egyházi javadalmások részére magas állásukhoz és reprezentációs kötelezettségeikhez mért bizonyos fixum állapíttassák meg javadalmukból azzal,

hogy az illető javadalom további jövedelmei az illető egyházmegye területén az alsópapság illetményeinek megjavítására és különböző katolikus intézmények céljaira lennének fordítandók. Az indítvány felett hivatalos és formális tárgyalást nem tartottunk, azonban emlékezetem szerint Apponyi Albert gróf az eszmét a kitűzött cél szempontjából helyeselte. Én azt az álláspontot foglaltam el, hogy tárgyalassuk le azonnal az autonómiai javaslatot, természetesen az 1848: XX. t.-c. végrehajtásáról szóló javaslattal együtt, és gondoskodjunk arról, hogy az autonómia életbeléptetésével egyidejűleg a püspökök javadalmazása is szabályoztassék. Szó volt akkor, hogy a hercegprímás háztartásának teljes ellátása mellett 250.000 koronát, sőt esetleg többet is kapjon, a püspökök pedig, szintén háztartásuk ellátása mellett, évi 150.000 koronát. Természetesen a vagyonnak kellene a püspöki rezidenciák karbantartásáról is gondoskodni. Wekerle ezzel szemben azt a véleményt fejtette ki, hogy ne várjuk be az autonómia életbeléptetését, hanem intézkedjünk azonnal. Amint említettem, határozatot ez ügyben nem hoztunk, amit elég rosszul tettünk.

Wekerle Sándor első háborús kormánya tehát a vallásügyi kérdésekben sem végzett semmit, éppúgy, aminthogy nem történtek eredményes intézkedések a béke, a választójog, a népjóléti reformok érdekében. Húztak, halasztottak mindent abban az időben, amidőn az én tapasztalatom és meggyőződésem szerint legfőbb ideje volt, hogy cselekedjünk, ha a dinastiát és kettős monarchiát a bukástól meg akarjuk menteni. Az első Wekerle-kormány csődbe került. Wekerle Sándor a megoldást egy új pártalakulásban vélte feltalálhatni, amelyben a baloldali pártok nagy részét akarta egyesítem Tisza Istvánnal és híveivel, a béke, a különbéke, a demokratikus és szociális haladás komoly híveinek kizárásával.

A MÁSODIK WEKERLE-KORMÁNY.

Wekerle, hogy új terveit keresztül vihesse, beadta lemondását és a királytól újból megbízást kapott kabinet-alakításra, helyesebben, kabinetjének átalakítására. Wekerlének ez az újabb megbízatása Károly király legvégzetesebb tévedéseinek egyike. Láttam és tudtam, hogy azon az úton, amelyen haladunk, a teljes bomlásnak és összeomlásnak kell bekövetkeznie. Tudtam, – tőle magától tudom, – hogy ha a teljes irányváltás úgy a külpolitika, mint a háború és a belpolitikai problémák terén be nem következik, rövidesen vége az Osztrák-magyar Monarchiának. Ismétlem, magától a királytól tudom, akivel január 26. és 27-én hosszasan tanácskoztam, hogy ő egészen tisztán látta a helyzetet, ámde tanácsosainak nagy többsége ajánlatára, jobb meggyőződése ellenére az ország ügyeinek vezetését tovább is arra a férfiúra bízta, aki nem bírt már azzal a ruganyossággal, eréllyel és elhatározóképesseggel, hogy sutba dobja egész nagy politikai múltját, megtagadja eddig vallott politikai ideáljait és teljesen új irányba terelje a monarchia kül – és Magyarország belpolitikáját. Én láttam, hogyan vergődik ifjú királyunk saját jobb belátása és tanácsadóinak ellentétes javaslati között. Hogy ő, a fiatal király, ily nehéz időkben alkotmányosan akart uralkodni és így nagy lelki küzdelmek után a parlamenti többség vezéreinek tanácsait fogadta el és valósította meg, ezt én a megboldogult fiatal királynak nemcsak hogy terhére nem róhatom, hanem, bár érdemileg nem helyeslem, de mint a király korrekt alkotmányos eljárását kell elismernem. Vádolom azonban mindazokat, akik a királynál Wekerle újbóli megbízatását és egy teljesen németbarát háborúspárti minisztérium kinevezését kiereszkolták. Ők az okai, hogy 1918. január végétől októberig

terjedő idő – tehát a legsorsdöntőbb korszak – elveszett számunkra, amikor ha a sarkukra állnak, és a helyes kivezető útra terelik a béke és a belpolitikai ügyek intézését, rendkívül sokat megmenthettek volna. No de ezekről Beszámolómban további folyamán még részletesebben fogok megemlékezni.

Wekerle új kormányának összeállítása során felkeresett lakásomon, bemutatta nekem programját, mellyel új kormányt és új pártot akart alakítani. A programot a Házban bemutatkozásakor előadta, a képviselőház naplói és a napi sajtó közleményeiből ismeretes, miért is egyszerűen konstatalom, hogy az a leglényegesebb pontokban nem felelt meg az én és pártom gondolatainak. Tisztában voltam azzal, hogy Wekerle ugyanazt csinálja, amit eddig, vagyis kitér minden kényes és nehéz kérdés megoldása elől, aminek természetes következménye, hogy a rohamlépésben közeledő katasztrófa királyt, államot és nemzetet teljes készületlenségben talál, ami egyenlő a végpusztulással. Ehhez én nevemet nem adhattam, a következményekért a felelősséget nem vállalhatom és így Wekerle kérelmét, hogy miniszteri állásomat az új kabinetben megtartsam, nem teljesíthettem. Wekerle nem kis meglepetésemre még kétszer keresett fel lakásomon, magyarázni igyekezett programját és teljes őszinteséggel megvallotta, hogy azért helyez oly nagy súlyt az én részvételemre, mert a király kívánja, hogy én miniszteri állásomat megtartsam. Megmagyaráztam Wekerlének, hogy áruháza követné el választójogi és szociális elveimmel szemben, ha az ő ebbeli programját magamévá tenném. Ekkor történt az, amit annak idején még Wekerle életében közzé is tettem, hogy Wekerle felkiáltott: «rúgd fel a pártodat és maradj meg miniszternek!» Hogy ebből a programúiból sem kértem – magától értetődik.

Midőn Wekerle először keresett fel kabinet-alakítási útján, erős hangsúlyozással jelentette ki előttem, hogy ő koalíciós kormányzatot nem akar, ezért mindazok, akik az ő kabinetjét támogatni fogják, kötelesek eddigi pártállásukkal felhagyva az ő pártjába lépni. Arra a kérdésemre, hogy egy pártnak sem koncedálná-e azt, hogy külön pártállás és elvi programját fenntartva lépjen valamely kompromisszum alapján a kormányt

támogatók sorába, a miniszterelnök válasza egy igen határozott és erélyes «nem» volt. Kétkedtem ebben a dologban, miért is levélben az akkor lakásán betegen fekvő Molnár János prelátushoz, a néppárt vezéréhez fordultam, – megkérdezve – velük szemben ezt a kikötést tette-e Wekerle? Molnár prelátus válasza szószerint a következő volt:

«Drága Kegyelmes Uram!

Én nem influenzában, de tüdőgyulladásban fekszem már tizenkét nap óta. Mi az ügyet illeti, nagyon bizalmasan (mert Wekerle így kívánta tőlem az ügy kezelését) tudatom Veled, hogy Wekerle tegnapelőtt nálam volt, elhozta a programját (de nem közlés vagy nyilvánosságra hozatal végett) és kijelentette, hogy ő meg lenne elégedve, ha a néppárt kijelentené azt, hogy támogatja az ő pártját, illetve programját; de mivel neki (a néppártnak) még egyéb szociális programmpontjai is vannak, pártkeretét fenntartja, vagyis elfogadta azt, amit rögtön, mihelyt eljött, megmondtam neki, hogy csakis azt várhatja tőlünk, ha programját elfogadják.

Az ő programját még nem tárgyalhatta a pártunk. Valószínűleg ma vagy a napokban fogjuk illetve fogják – mert én még feküdni fogok – a pártban bizalmasan tárgyalni.

Budapest, 1918. január 25.

Meleg üdvözlettel stb.»

Molnár János prelátus levelét tudomásul vettem, annak tartalmát mind a mai napig annyira bizalmasan kezeltem, hogy még a királynak sem szóltam róla, de ebből a kétféle mértékből, amellyel Wekerle a néppártot és az én pártomat kezelte, és ebből a velem szemben éppenséggel nem bizalomkeltő eljárásból levontam azt a következtetést, hogy a Wekerle-Szterényi-Windischgrätz-kabinet oly útra indul, amely katasztrófába vezet és homlokegyenest ellenkezik azzal az irányzattal, amellyel én véltem az összeomlást, a válságot megelőzhetni. Tisztában

voltam azzal, hogy ezek az urak romlásba viszik a hazát, számkivetésbe juttatják a királyt, és én ez úton őket követni sohasem fogom. Ezt harmadik látogatása alkalmával Wekerlének szokott, de kötelességszerű nyers őszinteséggel meg is mondtam, bejelentvén neki, hogy külön kihallgatást fogok kérni a királytól, amelyben meg akarom neki köszönni belém helyezett bizalmát, hogy így erőltette a kabinetben való megmaradásomat, de egyúttal kötelességszerűleg meg is fogom indokolni, miért nem követhettem felhívását. Wekerle felajánlotta, hogy majd ő eszközli ki számomra az audienciát. Minthogy a király elutazásának ideje közeledett, és én a miniszterelnök útján kértem kihallgatásomra elintézetést nem kaptam, Nagy Géza báró a kabinetiroda főnökéhez fordultam, akitől azt az értesítést kaptam, hogy a miniszterelnök úr bizonyára megfeledezett a dolgról, mert sem a király, sem ő – Nagy báró – kéresemről mitsem tud. Nem múlt el egy n egyedóra és én már megkaptam a kabinetiroda hivatalos értesítését, hogy a király csak most értesült kérelmemről, és miután másképp már nem diszponálhatott, tehát az nap, január 25-én késő este a kabinet tagjainak adandó búcsúebéd után fog fogadni.

KÉT FONTOS KIRÁLYI KIHALLGATÁS.

Mielőtt az Esterházy – és Wekerle-kabinetben való vergődések leírását lezárnám, fel kell még említenem két kihallgatásomat, illetve tanácskozásomat, amelyeket a királlyal folytatnom alkalmam volt. A király tudta, hogy tengerész voltam, szoktam is neki tengerészpályámból egyet-mást felemlíteni, különösen akkor, midőn kötelességemnek ismertem a királynak kényes és kellemetlen dolgokat előadni. Innen eredt az a kedves ötlete, hogy koromhoz mért magasabb rangban kinevez újból tengerésztisztté. Ezt a kitüntetést természetesen meg kellett köszönnöm és így audienciára jelentkeztem. A király akkor Bádenben a főhadiszálláson tartózkodott, és így odamentem kihallgatásra. Megköszöntem a kitüntetést és felhasználtam az alkalmat, hogy a királynak referáljak a választójogi törvény körül felmerült differenciákról. A királyt különösen az bántotta nagyon, hogy a Károly-keresztések választójogát a Vázsonyi-féle javaslat szűkíteni akarja. Vázsonyi pedig otthon dült-fült ellenem, amidőn hallotta, hogy audienciára megyek, mert igen helyesen gyanította, hogy a királynak kötelességszerűig a választójog körül felmerült nehézségekről jelentést teszek. Előadtam azután a királynak a népjóléti minisztérium szervezésére való tárgyalásaimat, átadtam neki a minisztertanácsnak előterjesztett javaslatom egy példányát, amelynek nyomán a legbehatóbban beszélte meg velem tervezetem részleteit. Jól esett látnom, hogyha már odahaza «nagyjaink» oly csekély érzéket tanúsítanak a háború-okozta állapotok közepette a szociális reformok iránt, maga a király mily tiszteletreméltó módon értékeli munkámat és az azt tárgyzó reformokat.

De azután rátértem a legaktuálisabb dologra, a mindinkább rosszabbodó háborús helyzetre, a béke mielőbbi megkötésének fontosságára. A király ismét megállapította, hogy éppúgy, mint előző találkozásaink alkalmával, ma is azonos a felfogásunk; hangsúlyozta, hogy ő mindent elkövet a béke létrejövetele érdekében, de hát nekem fogalmam sincsen arról, mennyi nehézséget okoznak neki ebbeli törekvéseiben.

Január 25-i kihallgatásomon a király még egyszer felszólított, – habár felmentésemet már aláírta – nem maradhatnék-e meg mégis miniszteri állásomban. Ekkor alaposan megvilágítottam a helyzetet és kifejtettem azokat a politikai és erkölcsi okokat, amelyek miatt a Wekerle-kabinetben nem maradhatok meg. Ha Windischgrätz Lajos herceg végighallgatta volna a király és köztem lefolyt beszélgetést, talán mégsem merészkedett volna megírni rólam azt, amit valótlanságoktól hemzsegő könyvében állít, hogy én egy miniszteri állásért elveimet megtagadtam. Kihallgatásomnak arról a részéről, amely a jövőre vonatkozott, amikor a király egyenesen arra utasított, hogy ha a vég közeledtét látom, jelentkezzem nála és lépjek akcióba: később, kormányalakítási munkálkodásaim ismertetése során számolok be. A január 25-i kihallgatásomról még csak ennyit: én akkor pontosan rámutattam újból és utoljára, hogy a régi 67-es németbarát konzervatív politika bukáshoz vezet. Távoztam azzal a fájdalmas érzéssel, hogy ifjú királyunkat végzetszerű befolyások feltartóztatathatatlannal viszik a végső romlásba. Pontosan 9 hónappal ezután, mikor Gödöllőn késő éjjel hívásra ismét megjelentem IV. Károly magyar királynál és ő megkérdezett, mitévő legyen a rettentő helyzetben, kénytelen voltam neki azt jelenteni, hogy már késő minden, benne vagyunk már a katasztrófában, Látva a kétségbeesés egy nemével előttem ülni, a megöszült fiatal királyt, komor arccal, könnyekkel a szemében igyekeztem a Felséget valamely elhatározásra bírni, mert ilyenkor a tétlenség, a tétovázás a legrosszabb, – magamban azonban nem bírtam elfojtani azt a fájdalmas sóhajt, hogy: mindennek vége!

A LENGYEL KÉKDÉS.

A világháború kitörésének pillanatában szinte automatikus módon napirendre került a lengyel kérdés. Kézenfekvő volt, hogy bármelyik fél győz, a három nagyhatalom között felosztott lengyel állam sorsában döntő fordulatnak kell beállani. Ha a középeurópai államok győznek, Orosz-Lengyelország megszűnik az Oroszbirodalom része lenni, míg ha Oroszország győz, egész bizonyosan Posent és Galíciát magának követeli. Bizonyos volt az is, hogy a lengyel kérdés napirendrehozatala nagy vitákra és nagy harcokra vezethet, hacsak az érdekelt államok vezetői reá nem lépnek a legjobb és legigazságosabb megoldás útjára. Erre pedig, ismerve az oroszok és a poroszok kapzsiságát, sajnos, számítani nem lehetett. Kossuth Lajos az 1833. november 23-án elmondott beszédében kijelentette, hogy: «Magyarország szabadsága folyvást kétséges leend, míg Lengyelország fel nem szabadíttatik.» E bölcs nyilatkozat nyomán 1833-34-ben több mint 30 törvényhatóság írt fel a királyhoz, sürgetve, hogy a lengyeleket mentse meg az elnyomatástól, és hogy állítsa vissza a lengyel államot. Ezt a mozgalmat Kölcsey Ferenc is lelkesen támogatta, de mindhiába, akkor a lengyel testvérek érdekében kifejtett magyar agitáció célhoz nem vezetett.

A magyar nemzet és ennek kebelében elsősorban a magyarság legtöbbszörösebb részét képviselő függetlenségi párt nem lett volna méltó őseihez, ha a világháború kitörése után elsőnek fel nem karolja a lengyel nemzet felszabadításának szent ügyét. Már az 1915. év során megint több mint 30 magyar törvényhatóság hozott határozatot a lengyel állam talpraállítása érdekében. Az akkor alkalmazott sajtócenzúra – elég oktanul, és mindenestre német befolyás alatt – mindent elkövetett, hogy

ez a mozgalom szélesebb mederbe ne juthasson. Még a törvényhatóságoknak a lengyelek érdekében a képviselőház elé terjesztett kérvényeiről sem volt szabad megemlékezni, ami ellen azután mi a függetlenségi pártban alaposan kikeltünk, mert a háború szempontjából az, hogy mi a lengyelek ügyét felkaroljuk, határozottan kedvező és célszerű eljárás lett volna. Mert hiszen minél jobban meggyőzzük a lengyeleket arról, hogy ügyüket melegen és őszintén felkaroljuk, annál nagyobb segítségre számíthattak a hadban álló német és osztrák-magyar seregek a lengyelek részéről. Hogy mit jelentett volna 1916-17-ben egy milliós lengyel hadsereg a mi oldalunkon, azt magyaráznom felesleges, – pedig megkaphattuk volna!

1916 július 7-én az akkor még egy pártban tömörült függetlenségi párt értekezlete elé vittem a lengyel kérdést, miután beterjesztendő határozati javaslatomnak a Károlyi elnöklete alatt megtartott elnöki tanácson Apponyi Albert gróf és a többi vezérek hozzájárulását biztosítottam. Beszédemben utaltam arra, hogy elérkezett az ideje annak, hogy mi, a függetlenségi párt, ország-világ színe előtt követeljük az immár másfél század óta elnyomott, szétdarabolt, szabadságától megfosztott egységes nagy lengyel királyság új életre keltését. A lengyel nemzet érdekében tehát az alábbi határozati javaslatot terjesztettem elő:

«Nincs a világon nemzet, melynek egész egyénisége és ebből folyólag egész történelmi fejlődése rokonabb volna a magyarral, mint a lengyel. Közös emlékeink közül elegendő felemlíteni, hogy középkori királyaink között a legnagyobb, Nagy Lajos, egyúttal Lengyelország királya is volt, viázzont Báthory István, a lengyeleknek az új korban legnagyobb királya, minden ízében magyar volt. Intézményeink évszázadokon át párhuzamosan fejlődtek. Közjoguk és alkotmányuk addig, amíg a lengyeleknek megvolt az önrendelkezési joguk – jóformán azonosnak mondható a mienkkel.

A lengyel nemzet politikai megsemmisítése, három részre darabolása, melyből az orosz vette ki az oroszlánrészét, oly erőszakos tény volt, melynek tarthatatlan voltát és expialá-

sának szükségességét maga az autokrata orosz cár is elismerte, midőn 1815-ben önszántából, minden ízében visszaállította, a lengyel királyságot, a perszonal-unió alapján. A lengyel királyi címet viselő orosz cáron kívül az orosz hatalom összes kapcsolata a lengyelekkel mindössze még legfeljebb két személyre korlátozódott, az egyik az alkirály, aki csak orosz nagyherceg vagy született lengyel lehetett, a másik a közénk küldött teljhatalmú biztos. Az engedélyezett alkotmány 165-ik artikulusa megállapította a «lengyel királyság» teljes önkormányzatát. Ennek értelmében lengyel államtanács, országgyűlés, lengyel nemzeti hadsereg nemzeti zászlókkal és lengyel tiszttal, lengyel nemzeti bank külön valutával, szabadsajtó stb. állott fenn. Miklós, az új cár, az alkotmánylevél megszegésével 1830-ban forradalomba kergette a nemzetet és túlnyomó erejével azt levervén – 1831-ben – a nálunk is később ismertté vált módon az egész alkotmányt eljátszottnak jelentette ki és Lengyelországot ismét orosz tartománnyá tette. Még a Lengyelországon osztozkodott három nagyhatalom is a lengyelségen ejtett sérelmek némi enyhítésül száz évvel ezelőtt 1816. június 9-én a bécsi kongresszus megállapodásai első artikulusában kikötötte, hogy «a lengyelek, Oroszország, Ausztria és Poroszország alattvalói, képviselőket és nemzeti intézményeket kapjanak.» (Les Polonais sujets de la Russie, de l'Autriche et de la Prusse, obtiendront une représentation et des institutions nationales.)

Mindezekre és a két testvérnemzet ezernyi együttes szenvedéseire emlékezve, a világháború egyik eddig legszebb és legérdekesebb eseményeként üdvözli a párt a lengyellel mindenkoron rokonszenvező magyar nemzet részéről azt a történelmileg nagy horderejű tény, hogy midőn seregeink lengyel területre léptek, vezéreink szavával Lengyelország felszabadítása megígértetvén, az ismét napirendre kerül és kimondja, hogy:

a lengyelek nemzeti ügyét az emberiség közügyének tekintii és egész lélekkel ragadja meg az örvendetes és kedvező alkalmat annak követelésére, hogy a testvér lengyel nemzet ellen a múltban elkövetett igazságtalanságokat a jelen okvetlenül jóvátegye;

e célból mindenekelőtt tiltakozik a lengyel területek bármi néven nevezendő újabb feldarabolása ellen és kimondja, hogy az emberiség, a béke, az igazság, a haladás és a szabadság nevében követeli Lengyelországnak nemzeti kormányzattal, alkotmánnyal és nemzeti véderővel való helyreállítását.

A párt utasítja elnökségét, hogy a lengyel testvérnemzet ügyének minél eredményesebb felkarolása érdekében lépjen érintkezésbe mindama lengyel és magyar tényezőkkel, akikkel való együttműködés a cél elérésére szükségesnek és célszerűnek mutatkozik.»

Ezt a határozatot a függetlenségi és 48-as párt nagy lelkesedéssel tette magáévá és egyúttal arra is utasított, hogy e határozat tartalmát a képviselőház tárgyalásai során a Ház tudomására is hozzam, mely megbízatásomnak a képviselőház ugyanazon évi szeptember 14-i ülésén meg is feleltem.

A helyzet megvilágítására fel kell említenem, hogy amidőn 1915-ben az osztrák-magyar és német seregek átlépték a lengyel határt, proklamációval tudatták a lengyel nemzettel, hogy az országuk felszabadítására jönnek. Sajnos, miután a porosz állam és törvényhozás Posenben vagyis Porosz-Lengyelországban évtizedek óta rendszeres irtóháborút viselt az ottani őslengyel lakossággal ellen, az orosz-lengyel nép nem bízott a német vezérek által tett felszabadító ígéretekben, amit, – őszintén megvallva – teljesen meg is értek.

1914. augusztus 16-án II. Miklós cár Mihajlovics Miklós nagyherceg-fővezér útján közölte a lengyelekkel, hogy visszaállítja a lengyel királyságot, hozzácsatolván az elfoglalandó Posent és Galíciát az Orosz-Lengyelország területéhez. 1916. július 12-én pedig közzétették Szent-Pétervárott, hogy az imígyen egyesítendő lengyel királyságnak lengyel minisztériummal és lengyel országgyűléssel tág autonómiát engedélyez a cár. 1916. november 5-én viszont I. Ferenc József császárkirály és II. Vilmos német császár proklamációjában ígérik a lengyeleknek Orosz-Lengyelország autonómiáját egy örökös monarchiával. Ugyanakkor Burián István báró közös külügy-

miniszterünk oda nyilatkozott, hogy az újonnan felállítandó lengyel királyságot a két központi hatalommal politikai és katonai tekintetben szoros kapcsolatban fogják megszervezni, ígéreteken tehát válogathattak a lengyelek. Ferenc József ígéreteit mindenütt komolyan vették, mert Galícia tág tartományi autonómiája tényekkel igazolta az agg király ígését. Hogy a múltak tanúságai után sem az orosz cár, sem a porosz király ígéreteit készpénzként el nem fogadták, az érthető.

Bizonyos volt, hogy a lengyeleket meg kellett arról győzni, hogy az ígéreteket a háború és a háborús veszélyek elmúltával is az utolsó betűig be fogják tartam. E célból kerülni kellett az ígéreték terén minden néven nevezendő kétértelműséget. De – és ez a fő – tényekkel kellett a lengyeleket meggyőzni arról, hogy az újonnan felállítandó állam tényleg önálló és minden ízében lengyel nemzeti alapon fog felépülni. Én, mint a függetlenségi párt akkor ügyvezető alelnöke, arra az álláspontra helyezkedtem, hogy egyesítem kell mindazokat a területeket, amelyek lakosságának zöme lengyelajkú, egy önálló nemzeti államban. Vagyis minden orosz, porosz és osztrák terület, amelyeken a lengyelek tömören együtt laknak, tehát Posen és Galícia is, az önálló lengyel királysághoz csatolandók és a lengyel királyság élére, perszonál-únióban velünk és Ausztriával, az osztrák császárt és magyar királyt öhajtottam.

Ha sikerül nekünk a lengyelséget arról meggyőzni, hogy tényleg bona fide és német részről is minden hátsó gondolat nélkül restituáljuk a lengyel államot, akkor a mi anyagi támogatásunk mellett a lengyel légiókat rövidesen egy hatalmas lengyel hadsereggé fejleszthetjük, amelynek segítségével ugyancsak megkönnyítettük volna további harcainkat. Ámde a németek, amilyen kiváló katonák, olyan antitalentumok voltak a politikai művészet terén. A kezeim között levő adatok-alapján mondhatom, hogy német szövetségünk a lengyelekkel szemben napról-napra, lépésről-lépésre minden ciyat elkövetett, amivel a bizalmatlanságukat fokozta, s így azután a lengyel hadsereg felállítása meg is hiúsult. Vallási, politikai, nemzeti, nyelvi, gazdasági és minden egyéb téren intézkedéseinek legnagyobb része mintha egyenesen a lengyelek megtévesztésére, elkeserí-

tésére, bizalmatlanságuk fokozására lett volna kieszelve. Könyvet kellene írnom, ha a németek által elkövetett hibákat mind fel akarnám sorolni. Csak egynéhány példát: a németek lengyel területen a rekvirálások terén hallatlan kíméletlenséggel és brutalitással jártak el. Gabonát, élő állatot annyit vittek el, hogy a lakosság legszükségesebb ételmezésére és a földek bevetésére úgyszólván semmi sem maradt. Tudvalevőleg a nagy Oroszbirodalom leghatalmasabb nagyipara lengyel területen, különösen Lodz városa körül fejlődött ki. A németek demolálták a lengyel gyárakat s azok gépeit és egyéb felszereléseit elszállították a Németbirodalom belsejébe, amivel tönkretették a lengyel nagyipart. Lengyelországnak nem voltak túlnagy erdőségei, és ami volt, azoknak tekintélyes része az elpusztított városok és falvak felépítésére kellett. Nos, a németek kímélet nélkül pusztították a «felszabadítandó» lengyelek erdeit, legtöbbször még csak írást sem adva az elszállított fa mennyiségéről. Tudjuk, hogy amikor elfoglalták Varsót, azonnal megkezdték a germanizálást annyira, hogy még a lengyel iskolákat is el akarták németesíteni. A lengyel protestánsokra ráfogták, hogy németek, és e címen akarták germanizálni a lengyel protestáns egyházat. Német lelkészeket küldtek a nyakukra, és mikor a lengyelek ez ellen tiltakoztak, egyszerűen lezárták a protestáns egyház elnökét, egy lengyel ügyvédet. A háború elején saját poseni lengyel katonáiknak nyelvi téren némi engedményeket tettek ugyan, amennyiben lengyel imakönyveket osztottak ki közöttük és egyes helyeken lengyel istentiszteleteket is tartottak, de rövidesen ezt a koncessziót is visszazívták.

A lengyelek természetesen elsősorban katonai és gazdasági önrendelkezési jogra számítottak. Alighogy a már említett uralkodói proklamációk megjelentek, ezeket rögtön követte a toborzási felhívás is. Katonákat toboroztak, mielőtt a «felszabadítást», illetőleg a legcsekélyebb konkrét javaslatokat közölték volna a lengyelekkel. Annak demonstrálására azonban, hogy milyen lett volna a német ideológia szerint a lengyel hadsereg, azzal kezdték, hogy porosz egyenruhába akarták bújtatni őket és hogy csapataikat túltömték német tisztekkel, akik egy szót sem tudtak lengyelül. Végül, mindennek tetejébe

lecsukták Pilsudszki tábornokot, a lengyel légiók megalakítóját a németek egyik erődjébe, amivel a lengyel hadsereg hatalmas terve dugába is dőlt.

A német birodalmi gyűlés pénzügyi bizottságának 1916. november 9-én tartott bizalmas ülésében, úgy látszik, megtámadták a német birodalmi kormányt, amiért Orosz-Lengyelország felszabadítását ígérte. Erre a pénzügyi bizottság jelzett bizalmas ülésében Bethman-Hollweg birodalmi kancellár válaszolt és a többek közt – az ülésről felvett gyorsírói jegyzetek szerint – elmondotta, hogy «a keleti háború javára egy politikai játékhoz kellett nyúlnunk». «Lengyelország proklamálása biztosítja nekünk a lengyelek hűségét (Ergebenheit), ki fogja tölteni ezredeink hiányait, alkalmat nyújt nekünk új adók behozatalára és végül megadja a jogosultságot, hogy ezt az országot mi kormányozzuk.»

Azután így folytatja: «A hatalmunkat Lengyelországban egyik vagy másik formában biztosítanunk kell.» «Diplomáciánk munkája folytán egymillió lengyel katona fog az ententera rohanni. Egymaga az a körülmény, hogy mi egymillió német katona életét megmentjük erős argumentum.» És végül a német birodalmi kancellár kijelenti, hogy «nemsokára elérkezik az idő, amikor a lengyel meg fogja érteni, hogy részére csak egy lehetőség marad fenn: szellemében és nyelvében német polgárrá válni».

Röviddel azután, hogy a német birodalmi kancellár ezt a beszédét elmondotta, lengyel részről elhozták nekem Budapestre a beszéd szószerinti szövegét. Hogy ez után a beszéd után már senkinek sem sikerülhetett a lengyeleket a német «felszabadítás» iránt fellelkesíteni, az magától értetődik, de magyarázatát adja annak is, hogy miért kellett a milliós lengyel hadsereget a háború további folyamán nélkülöznünk.

A lengyelek éppúgy féltek a poroszok ölelő karjától, mint akár az orosz cár baráti öleléseitől. Misem természetesebb tehát, hogy tiltakoztak minden politikai, de éppúgy minden gazdasági közeledéstök vagyis abszolúte nem kértek a német Mitteleuropas terv boldogításaiból. Ha ezután főlemlitem, hogy Peyer német birodalmi alkancellár 1918. évi június elején

elmondott beszédében körvonalazta a német hivatalos tervet Mitteleurópáról, amelyben a többek közt Litvániát és Lengyelországot is a nagy-német világhatalomba akarta bekapcsolni, és pedig úgy katonai, mint gazdasági téren, világos, hogy a németek végleg eljátszották a lengyel hadsereg felállításának minden lehetőségét.

Mi mindent megtettünk, hogy a németek eme örületes eljárása ellen tiltakozzunk és annak veszélyeire felhívjuk a figyelmet. Ismételten szóba hoztam ezeket a panaszokat képviselőházi beszédeimben, pártkonferenciákon és hírlapi cikkekben. Bécsben Bilinsky Leó, Goluchovsky Agenor gróf, Lubomirsky herceg és mások ismételten felhívták az illetékes körök figyelmét a német eljárás katasztrofális következményeire. Különösen Lubomirsky herceg 1917. július 6-i képviselőházi beszéde ölelte fel a panaszok egész özönét, de mindhiába.

Volt azonban a német eljárásnak a lengyel kérdésben egy speciális perfídiája velünk magyarokkal szemben. Tervszerűleg gondoskodtak ugyanis arról, hogy a mi lengyelbarát megnyilatkozásaink el ne jussanak a 20 milliónyi lengyel nép füleihez, mert nem akarták megengedni, hogy különösen mi magyarok és lengyelek egymást megértve, egymáshoz közelebb jussunk. Ellenben megtettek mindent, hogy az ellentétet az egymással szimpatizáló két nemzet között kiélessítsék. Ennek egyik flagrans példája, hogy amikor Tisza István gróf «Magyar Figyelő» című hetilapjának egyik számában Réz Mihálynak a lengyel kérdésről egészen a nagy-német ideológiának megfelelő irányú cikke jelent meg, ezt mesterségesen terjesztették a lengyelek között, de mikor Divéki dr. tanár – a nagy lengyelbarát tudós – tárgyilagos, a lengyelekkel szemben igazságos cikket írt, ennek terjesztését éppúgy megakadályozták, mint a mi függetlenségi párti megnyilatkozásainkat.

Ott, ahol a nagy ügynek – bizonyára akaratlanul – ártani lehetett, nem maradhatott el a mi kitűnő osztrák diplomáciánk sem. Elég, ha utalok Czernin Ottokár gróf breszt-litovszki szereplésére, mikor egy nem létező ukrán államnak egyszerűen odaígérte a lengyel királyság legféltettebb kincsét, a mártírok

vérével áztatott Cholmi földet, amivel pártkülönbség nélkül minden lengyelt maga ellen zúdított.

Az elmondottakból levonom a konzekvenciát. Ha a világháború kitörésének első percétől kezdve a németek s a bécsi és budapesti hivatalos körök lojálisán ráállanak arra az álláspontra, melyet a függetlenségi és 48-as párt élén én és szűkebb politikai barátaim elfoglaltunk, vagyis az egységes, teljesen független nagy lengyel királyság visszaállításának álláspontjára, akkor tetemesen megkönnyebbült volna a mi hadi helyzetünk, mert a lengyel királyság velünk szövetségbe lépve hadseregével a mi oldalunkon küzd. Ezenkívül a lengyel nemzet örök időkre nekünk köszönte volna másfél évszázadon át való elnyomatása után teljes felszabadulását. Nem így tettek, és ezzel a világháború során elkövetett politikai, diplomáciai és katonai hibák hosszú sorozatát, az olasz megegyezés elmulasztása után talán a legnagyobb hibával tetézték.

Az elsorolt tényekkel szemben örömmel és-önérzettel állapítom meg, hogy mi, a Kossuth – és Justh Gyula-féle tradíciót képviselő függetlenségi párt, elsőnek és mindvégig tántoríthatatlan hűséggel, lelkesedéssel és testvéri szeretettel küzdöttünk a nagy lengyel állam új életre keltéséért. Az a sok lengyel előkelőség, akik a háború során engem látogatásukkal megtiszteltek, tanúim, hogy mit, mennyit és minő önzetlenséggel szolgáltuk a lengyel feltámadás magasztos eszméjét. Tettük ezt akkor, midőn a lengyelek a legnagyobb szenvedések közepette sínylődtek. Hálát adok a magyarok Istenének, hogy testvéreink javáért dolgozhattunk. Ma, az elnyomás és területünk megcsonkításának korszakában fanatikus hittel ragaszkodom továbbra is a magyar-lengyel testvériség ideáljához, és bízom abban, hogy a nem távoli jövőben elérkezik annak lehetősége, hogy az immár felszabadult lengyel nemzet felénk nyújtsa testvéri hatalmas jobbát, hogy annak segítségével vissza emeljen bennünket magyarokat a minket megillető helyre.

MITTELEUROPA.

Néhány héttel a világháború kitörése után, pontosabban 1914. szeptember hó első hetében, a «Salzburger Stimmen» című újságban megjelent dr. Silvesternek, az osztrák képviselőház elnökének egy cikke, melyben állásának tekintélyével a háborús hangulat felhasználásával annak a kívánságának adott kifejezést, hogy «a Monarchia a háború befejezése után vámunióba álljon fegyvertársával, a Németbirodalommal». Ugyanez a lap azt is közölte, hogy «már Bajorországban is történtek lépések a német-osztrák-magyar vámunió felállítása mellett». Amikor az osztrák képviselőház elnökének eme kezdeményező lépéséről értesültem, első dolgom az volt, hogy «A Nap» című lap szerkesztőségéhez, amely a fenti közlést hozta, levelet írjak, amelyben a többek közt ezeket mondtam:

«Figyelemmel a «qui tacet consentire videtur» elvére, kötelességemnek tartom abbeli véleményemnek kifejezést adni, hogy mostanában az ilyen kérdések felvetését a legnagyobb szerencsétlenségnek tartom. Ha azonban olyan kiválósága Ausztriának, mint képviselőházának nagytekintélyű elnöke, ezt a kérdést felvetette, kötelességemnek tartom arra annyiban reflektálni, hogy kijelentsem, miszerint semmi kifogásom nincsen és nem is lehet arra nézve, hogy Ausztria – ha neki úgy tetszik - belép-e valamely külállammal alkotandó vámunióba. Az ellen azonban, hogy a magyar szent korona birodalmát Ausztriával egyetemben bármely vámunióba egyesítsék, a lehető legnagyobb eréllyel kell tiltakoznunk, bejelentve, hogy minden ilyen törekvéssel szemben, minden törvényes eszközzel az ország politikai és gazdasági érdekei szempontjából harcba fogunk szállani. Kár a háború folyamán ilyen – különben is soha meg

nem valósítható – kérdések felvetésével a népek összhangját rontani.» E tiltakozásom másnap megjelent a nevezett lapban, ugyanakkor pedig Lovászy Márton barátommal, a «Magyarország» akkori főszerkesztőjével történt megállapodásunk alapján ebben a lapban is egymás után három közleményben tiltakoztunk gazdasági és a mögött elbujtatva politikai integritásunk tervezett megsértése ellen. Lovászy harmadik közleményének napvilágra jutása után szigorú utasítást kaptunk a miniszterelnökségtől, amely lapunk betiltásával fenyegetett meg arra az esetre, ha még egyszer csak egy szót is merészkednénk a Mitteleuropa-szerű német merénylet ellen írni.

Ezzel a tilalommal egyidejűleg megindult Németország részéről Németország és az Osztrák-magyar Monarchia közötti viszony «mélyítése és bensőbbé tétele» címén egy, a németeket jellemző szívósággal folytatott akció. Néhány hónap alatt tömegesen jelentek meg Németországban hírlapi cikkek, politikai és tudományos alapon felépített közlemények és könyvek, sőt egész folyóirat-sorozatok, mind azzal a céllal, hogy az osztrákokat, de még inkább bennünket magyarokat alaposan megpuhítsanak a német világhatalmi terv érdekében. Így minálunk a cenzúra, tudomásom szerint a német legfőbb hadvezetőségétől eredő kezdeményezésre, minden ellenmondást és ellenargumentumot elnémitott, *ellenben* a félhivatalos háborús párti sajtó nap-nap mellett ismételte a «mélyítés és bensőbbé tételről» szóló frázisokat a nélkül, hogy bárki is meg merte vagy meg tudta volna a magyar közvéleménnyel ismertetni ennek a német hatalmi törekvésnek reánk vonatkozó megsemmisítő voltát.

Miután a magyar közvéleményt alaposan megdolgozták, megjelent Naumann Frigyes német képviselő és közgazdasági író munkája, németül, később magyar nyelven is. A hatás megdöbbentő volt. A sajtó – felsőbb parancsra – dicsőítő himnusokat zengett, akik azonban elolvasták Naumann könyvét, azoknak kiütött a verejték a homlokukon, mikor látták, hogy minő merényletet terveznek a kettős monarchia és különösen Magyarország politikai, katonai – és gazdasági lenyűgözé-

sére. Naumann Mitteleuropa-terve röviden összefoglalva így adható vissza:

Alapelv: hogy ezt a tervet csakis a háború alatt, vagyis a német szuronyerdő árnyékában lehet végrehajtani, mert békekötés után erről többé szó sem lehet. Előbb megcsinálják a német-osztrák-magyar vámuniót és államszövetséget, s majd ha ez meglesz, akkor jöjjenek egymás után Románia, Bulgária, Törökország és végül a semlegesek, úgyhogy a nagy-német világhódító terv szerint röviddel a háború befejezése után a Hohenzollernek hatalma és akarata uralkodott volna porosz erőszakossággal és kíméletlenséggel Belgiumtól és Hollandiától kezdve Konstantinápolyon át Bagdadig. Alakult volna egy német Oberstaat, – értsd a Német-birodalmat – amely katonai, pénzügyi, külpolitikai és közgazdasági téren a többiek felett lett volna hivatott uralkodni. Az egésznek egy «Gesamt-reich»-a kellett volna kifejlődnie, amelynek lényegben németté kellett válnia. Naumann könyvében meg is jelölte, csak úgy példaként, hogy mi minden vált volna német közös ügyé:

1. Egyenlő újoncozási törvény.
2. Kölcsonös katonai inspekciók.
3. Közös bizottság külügyek intézésére.
4. Közös vasúti tanács és közös folyamadminisztráció.
5. Érmék és mértékek egyenlősége.
6. Egyenlő bank és kereskedelmi törvényhozás.
7. A hadügyi kiadások egyenlővé tétele.
8. Kölcsonös jótállás (kezesség) állami kölcsönökért.
9. Egyenlő vámtarifa.
10. A vámbehajtások közössége.
11. Egyenlő munkásbiztosítás (munkásvédeleni).
12. Egyenlő egyesülési, szindikátusi stb. törvények,

Íme, a félhivatalos Naumann-féle tervezet 12 kemény programmpontja, amelyekhez magyarázatul és kiegészítésül hozzáfűzte, hogy «közösség minden téren, bankok, szindikátusok, bányász – és kézműves-szervezetek terén». Mezőgazdák, közigazdák, történészek, jogászok, orvosok stb. összejövetelei mind kell hogy közösek legyenek. Hogy azután 70-80 millió német mellett a mi magyar anyanyelvünk miként érvényesült

volna, felesleges magyarázni. Megmondta különben, hogy ennek a nagy alakulatnak világ – és közvetítő nyelve a német lenne.

Megjegyzem még, hogy ezek mellett a németek még egy katonai konvenciót is reánk akartak erőszakolni, mellyel megszerezték volna maguknak katonáink felett a vezetést, és végül, hogy semmi se maradjon meg önállóságunkból, még egy közjogi kapcsolat létesítését is tervezték. E szerint az osztrák császár és magyar király holmi külön közjogi floszkulusokkal belekerült volna a megnagyobbított Németbirodalom «Bundesfürst»-jei közé. Tehát királyunk megaláztatása, állami és gazdasági önállóságunk elkönfiskálása mellett tervszerűleg elvettek volna tőlünk mindent, elsősorban imádott magyar anyanyelvünket is.

Hogy az elmondottakban nem túlzok, elég utalnom Naumann könyvére és későbbi nyilatkozataira, de talán utalhatok azokra a német kiadmányokra is, amelyek a félhivatalosoknál is nyíltabban tárták fel a németek szándékait. Így például pont a háború kitörése után újból kinyomatták Lezius tanárnak emlékiratát «Deutschland und der Osten» címen, melyben Ausztriára nézve kimondja, hogy azonnal be kell hozni ott a kizárólagos német hivatalos nyelvet, vagyis Ausztria népeinek nagy többségét alkotó nemzetiségektől – ahol már a többnyelvű hivataloskodás meg volt honosítva – anyanyelvük jogait el kell venni, Magyarországon pedig, ahol mindössze kétfélmillió németajkú lakos volt, a magyar államnyelv mellett a német nyelvet az állami életben a magyarral egyenjogúvá kívánja tenni.

Érdekes a «Budapesti Hírlap»-nak egy 1916-ban megjelent közleménye, mely szerint a «Die Tat» című tekintélyes német folyóirat szükségesnek tartotta Paul de Legarde egy régebbi dolgozatát 1916-ban újból kinyomtatni, melyben a többek között a következőket fejtegeti: «*A dunai birodalom valamennyi néptörzse, beleértve különösen a magyarokat, Európának elvégre csak terhére van; minél hamarabb pusztulnak el, annál jobb reánk és rájuk nézve.*» Ilyen tartalmú cikkeket a német hivatalos körök készséggel engedtek terjeszteni, nekünk pedig

megtiltották, hogy ilyen eljárással szemben a sajtóban védekezzünk. Ha még felemlítem, hogy Rubint Dezső tábornok «Összeomlás» című könyvében elmondja, hogy II. Vilmos császár József főherceggel szemben megmagyarázta, miként fogják Magyarországot a háború után az ő akarata szerint egészen a legutolsó szintizsita magyar falusi iskoláig germanizálni, akkor, úgy gondolom, joggal állíthatom, hogy életemnek egyik leg-hazafiasabb akciója volt az a harc, melyet a magyar képviselőházban, a királyi trón zsámolyánál és a magyar nyilvánosság színe előtt a «Mitteleuropa» nevű, hazánk ellen intézett tervszerű német orvtámadással szemben folytattam.

Amíg nálunk ész nélkül csépezték a német «mélyítés és bensőbbé tétel» frázisát, addig én és pártom hazánk függetlensége érdekében a magunk elkeseredett, de mindig alkotmányos harcát vívtuk.

Mitteleuropával kapcsolatban közéletünk három személyéről kell külön megemlékezni. Az első Sztérényi József báró, aki annyira lelkes híve volt a német szövetség mind szorosabbra fűzésének, hogy a végén már csupa németbarát lelkesedésből poroszos kiejtéssel beszélt németül. Sztérényi azonban igen okos ember, s így belátta, hogy a Naumann-féle félhivatalosan hirdetett terv mind nagyobb ellenszenvet vált ki Magyarországon, miért is brosúrákban, valamint Berlinben, Bécsben és itthon a vámunióról tartott előadásaiban rohamlépésekben visszakozott a közbelső vámok eszméjén át a preferenciális vámokig. Akciója egyes visszavonulás volt, amellyel a közhangulat nyomásával szemben igyekezett a német moloch részére bölcs mérséklet révén legalább a morzsákat menteni. Matlekovics Sándor, közgazdasági életünknek nesztora és egyik legkiválóbb tudású vezetője, az Országos Iparegyesületben egy előadás keretében alaposan reáterítette a vizes lepedőt Naumann tervére, amikor megmagyarázta, hogy a mitteleuropás terv mellett hogyan alakulnának a viszonyok a gyakorlati életben. Valósággal «ad absurdum» vitte az egész terv örületeit, amivel nagy szolgálatot tett a magyar függetlenség ügyének. Rendkívül érdekes Tisza István gróf állásfoglalása Mitteleuropával szemben. Tisza, határozottan tudom, minden németbarátsága dacára, nemcsak

hogy nem helyeselte, hanem egyenesen ellenezte Mitteleuropa tervét. Az ő kivételes pozíciójában nem akart azonban ellene felszólalni, mert féltette a hadviselés szempontjából annyira szükséges összhang megzavarását. Amikor azonban arról értesült, hogy Payer, a német alkancellár, most már maga fog a német terv mellett nyilvánosan és hivatalosan állást foglalni, akkor már nem türtőztette magát és a képviselőház 1918. június 5-i ülésén napirend előtt olyan beszédet mondott, amely Tisza István gróf ajkairól elhangozva, megértette a berlini hivatalos körökkel, hogy Tisza komolyan ellenzi a mitteleuropás örületet.

Emlékszem különben, hogy amikor egy ízben a képviselőházban nagyobb beszéd keretében szakszerű indokok alapján, de elég keményen támadtam a Naumann-féle tervezetet, Tisza István nyugodtan, komolyan, egy szónyi közbeszólás nélkül hallgatta végig fejtegetéseimet. Beszédem befejezte után néhány lelkes munkapárti képviselő tüzelt ellenem Tiszánál, hogy így meg úgy, mégsem kellene túrni, hogy ilyeneket mondjanak a német szövetséges ellen. Tisza nyugodtan leintette híveit, mondván, hogy egészen jó, ha ilyen hangok is elhangzanak a magyar parlamentben. Tisza eme nyilatkozatát egyik munkapárti barátom még az ülés folyamán közölte velem. Tisztában voltam különben azzal, hogy Tisza sokkal okosabb ember, semhogy bánná, ha az ellenzék soraiból egypár alapos igazságról értesülnek a német nagyzási hóbortban szenvedő világhódítók.

Peyer német alkancellár a bécsi «Neue Freie Presse» 1918. június 5-i számában egy hosszabb nyilatkozatban előadta a német birodalmi kormány hivatalos álláspontját Mitteleuropa tervével szemben. Ez a közlemény Bécsben is, de különösen Magyarországon végtelen megdöbbenést keltett, hisz lényegében Naumann tervezete súlyosbított kiadását tartalmazta. Kötelességemnek tartottam a képviselőház június 18-i ülésén Peyer alkancellár programjával szemben állást foglalni. Részletesen ismertettem a német programot, melyet azután egy határozati javaslatban le is szegeztem. Alább közlöm javaslatom szó szerinti szövegét, melyből olvasóim minden

hangulatkeltő kommentár nélkül megismerhetik azt a tervet, mellyel Németország a maga részére Európában a világhatalmi elsőbbséget megalapozni akarta. Láthatják, hogy ez a terv reánk, a németek világháborúbeli szövetségeseire nézve a szó szoros értelmében megsemmisítő. Németországot a világ urává akarja tenni és ezáltal egy, még a világháború borzalmainál is borzalmasabb újabb világégés magvát hintette volna el. Retentő katasztrófánk egyik negatív eredménye, hogy Németország nem tudta az ő germanizáló hatalmi törekvéseivel szerencsétlen magyar nemzetünket letörölni Európa térképéről. Határozati javaslatom szövege a következő:

«A Németbirodalom és az Osztrák és Magyar kettős Monarchia közötti viszony mélyítésére és bensőbbé való tételére vonatkozólag a német birodalmi helyettes kancellár legutóbb közzétett nyilatkozatából a következő hivatalos német állásfoglalás állapítható meg, nevezetesen:

«A német kormány szándékai szerint a szövetség az eddigi-vel szemben tetemesen kibővítendő.

«Az életközösségnek oly bensőnek kell lenni, hogy kössük azt bár örök időkre, avagy az eddigi szerződések szokásai szerint az évek hosszú sorára, tárgyilag annak felbontása lehetlenné válják. Kívánatosnak jelzi a két szövetséges nagyhatalomnak gazdasági összeolvadását, lévén szerinte azok határai amúgy is inkább csak történelmiek, mintsem gazdaságiak.

Számít a lengyel királyságnak és az északi határszéli államoknak gazdasági csatlakozására, mérhetetleneknek vélelmezvén a szövetség előnyeit, ha ahhoz Bulgária, Románia, sőt még esetleg a Törökbirodalom hozzácsatlakozik.

Hogy minő utat választunk a gazdasági egyesülés keresztülvételéhez, másodrendű kérdésnek vélelmezi a helyettes birodalmi kancellár úr; szükségtelennek tartja, hogy az eddigi sablonok bármelyikéhez is alkalmazkodjunk; a cél szerinte adva van, amennyiben a korlátoknak az egyes országok között szerinte minél előbb – habár itt-ott csak lépésenként – le kell omolniok, úgy, hogy végül mindennek egy nagy

egységes forgalmi területté egységes érdekekkel kell átalakulnia.

Párhuzamosan a vámkorlátok fokozatos eltűnésével, a helyettes kancellár úr álláspontja szerint egységesítendő, avagy tetemesen közelebb hozandó egymáshoz a szövetséges államokban a gazdasági törvényhozás, és pedig elsősorban a kereskedelem, az ipar, továbbá a munkásvédelem és a munkásjóléti ügyek. A közvetett adóknak bizonyos formáit egyenlően kívánja rendezni, a vasutak, víziutak és mindennemű forgalmi eszközök pedig álláspontja szerint minden irányban a közös érdekek szolgálatába állítandók.

Az összes külügyi kérdésekben egységes állásfoglalás szükségét hangoztatja.

Az északi határszéli államok katonailag Németországot követik, Lengyelország pedig – e hivatalos állásfoglalás szerint – a szövetséges központi hatalmakkal fog szövetségben állni.

A lengyel kérdés megoldására a német-osztrák-magyar gazdasági, politikai és katonai szövetséggel való jukntímot állít fel.

Katonai téren pedig arra kíván kötelezni, hogy mi a Németbirodalommal egyenlő arányban járuljunk a fegyverkezési költségekhez.

A német birodalmi alkancellár úr még kijelenti, hogy az összes lényeges kérdésekben mielőbb és végleges – nem ideiglenes – megállapodásokat kell létrehozni. Az érdekeltek meghallgatandók, de megkérdezésüknek oly gyorsan kell megtörténnie, hogy a dolgok menetét meg ne lassíthassák.»

A német birodalmi kormányzatnak, a leghivatottabb személyiség részéről történt közlése folyományaként a képviselőháznak immár sürgős kötelessége, hogy a tervezett politikai, gazdasági és katonai szövetségi tárgyalások tekintetében állást foglaljon és erről a kormányt a legsürgősebben tájékoztassa.

E célból indítványozom, mondja ki határozatilag a képviselőház:

hogy egy harminctagú bizottságot küld ki azon utasítással, hogy a Németbirodalom, az Osztrák és Magyar kettős

Monarchia, valamint az északi új államalakulatok, a lengyel királyság, Bulgária és Törökország, valamint a Románia között rendezendő politikai, gazdasági és katonai kérdések tárgyában a különböző szakmabeli és irányzatú szakemberek meghallgatása mellett sürgősen terjesszen javaslatokat a képviselőház elé. Egyúttal utasítsa a Ház a minisztériumot, hogy mindaddig, amíg a képviselőház bizottsági jelentése alapján a Magyarbirodalom egész jövőjére nézve sorsdöntő kérdésekben határozatokat nem hozott, semmiféle tárgyalásokban részt ne vegyen és az országot kötelező megállapodásokhoz hozzá ne járuljon.»

Ha a németek e tervüket megvalósíthatták volna, úgy ma már vége lenne Magyarország függetlenségének Í

Mitteleuropa tervével kapcsolatosan nemcsak Berlinben, hanem Bécsben is orvtámadásra készültek magyar hazánk ellen. A területi integritás kérdésének taglalása során bővebben ismertetem az ez irányú merénylet tervét; itt elég, ha utalok arra, *hogy győzelem esetén azt tervezték, hogy odaadják Erdélyt a románoknak olyan feltétel melleit, hogy csatlakoznak Bécsen át Mitteleuropához. Ennek a tervnek az élén nem kisebb ember állott, mint az Osztrák-Magyar kettős Monarchia közös külügyminisztere és a császári ház minisztere, Czernin Ottokár gróf, aki még arra is gondolt, hogy a háború után Magyarországot fegyverrel kényszerítsék Erdély átengedésére,* amint ezt Czernin «Der Weltkrieg» című könyvében nyíltan be is vallja.

Akinek Berlin és Bécs szándékainak ismerete mellett még ma is Mitteleuropa képezné ideálját, az vagy nem magyar ember, vagy pedig megérett arra, hogy a Lipótmezőre szállítsák állami gondozásra.

KORMÁNYPROGRAMMOM 1918-BAN.

Jelen írásomban több ízben kénytelen vagyok utalni arra, hogy mennyire igaztalanul vádolnak azok, akik azt állítják rólam, hogy én a háború alatt valami forradalmi mozgalmak-mákban résztvettem, avagy ilyeneket előmozdítottam volna. Eddig mindig csak általánosan tartott rágalmakkal találkoztam, de egyetlen-egy konkrét váddal sem, mely csak némileg is az igazság látszatával bírna. Konkrét vádak, tényállítások hiányában én csupán azt tehetem, hogy a legkritikusabb időkben kifejtett működésemről beszámolok, és pedig minél részletesebben, mert cselekedeteimből lehet következtetni intencióimra is. E tekintetben talán a legsúlyosabban esik a latba az 1918. év, amely konkrét kormányalakítási tervvel és annak előkészítésével telt el. Erről kötelességem egyet-mást a nyilvánosság elé terjesztem.

1918. január 25-én végleg kiléptem a Wekerle Sándor elnökelete alatti minisztériumból; hogy miért, azt más helyen már megvilágítottam. Eznapi a búcsúzó kabinet tagjai hivatalosak voltunk az udvari ebédre, ennek végeztével IV. Károly király engem több mint egy órás kihallgatáson fogadott. Ek alkalommal is mint eddig minden audienciámon, ismételte» kérve-kértem a királyt, tegyen meg mindent – bármit is mondjanak a háborúspolitikai uszítói – annak érdekében, hogy mielőbb békét kössünk. Figyelmeztettem a Felsőtestet, hogy a háborút már rég elveszítettük, a német császár saját népének hangulata miatt még ha akarna sem tudna oly békét kötni, melyet a győzők elfogadnának. Figyelmeztettem, hogy már «proximus ardet», ha rövidesen békét nem köt, bekövetkezik az, amire már 1917. június 8-i legelső kihallgatásomkor fel-

kívtam figyelmét, hogy t. i. a kettős monarchiát feldarabolják, a Habsburg-Lotharingiai ház pedig elveszíti trónjait és Svájcban fogja a trónjukat veszített dinaszták szomorú életét élni. Kérve-kértem a királyt, lépjen egy ultimátumszerű javaslattal német szövetségese elé, mely szerint a mi vezetésünk mellett az entente-tal azonnal békét kötünk, mentve, amit még menteni lehet. Ha azonban a német császár ebbe bele nem menne, úgy feloldva érezheti magát a király a szövetségeseivel szemben fennálló kötelezettségei alól, mert egy uralkodó előtt saját népeinek, államainak és dinasztiájának sorsa mégis csak előbbre való, mint egy hatalmi gógjében elvakult idegen szövetséges uralkodóhoz való ragaszkodás. Ha a német császár és a Németbirodalom végzetébe akar rohanni, ám tegye maga, de nem követelheti, hogy szövetségesei az ő hatalmi örülete miatt vele együtt tegyék meg a végzetes curtiusi ugrást. Közöltem a királlyal abbeli véleményemet is, hogy ha esetleg a német császár azzal fenyegetődnék, hogy különbéke-akciónk esetén csapataival bemasíroz Tirolba és Észak-Csehországba, vagy ha azzal fenyegetődnék, hogy egyes frontokon az osztrák-magyar és a német csapatok között harcokra kerülhetne a sor, ám vegyük magunkra ezeket az eshetőségeket is, mert bizonyos, hogy akkor – 1918. január havában – a bolgár és török nép velünk tart és így együtt indulva osztrákok, magyarok, törökök és bolgárok a béke-akciónak, sokkalta jobb, vagy mondjuk helyesebben sokkalta kevésbé végzetes békéhez juthatunk, mint később. A megboldogult király könnyekkel szemében helyeselte előadásomat, de egyúttal panaszkodott, hogy az «államférfiak» legnagyobb része, szemben az én álláspontommal, melyet ő, a király, helyesel, a német szövetséges melletti végső kitartást erőltetik.

A király, késő éjjel elbúcsúzván tőlem, diszpenzált a másnap reggeli formális, hivatalos búcsú-audiencián való megjelenés alól. Ennek dacára másnap reggel hét órakor a kabinetiroda telefonon felhívott és közölte velem a király izenetét, hogy mégis jöjjek fel búcsúkihallgatásra. Felsiettem a várba. Az audiencia rövid volt, de nékem örökemlékű. Újból melegen megszorítva kezemet a király, megköszönte szolgálataimat,

tanácsaimat, melyekkel egyetért, újból sajnálatát fejezte ki, hogy nem maradhatok a kabinet tagja, de búcsúzóul felszólított, ígérjem meg neki, hogy ha úgy látnám, hogy a helyzet még rosszabbra fordult ha úgy látnám, hogy a teljes katasztrófa megelőzésére elérkezett a legeslegutolsó pillanat, akkor, bárhol is fog ő tartózkodni, keressem őt fel és hozzak kész propozíciókat arra, hogy amit még lehet, megmenthessük. «*Damit wir noch retten, was noch zu retten sein wird*». Megígértem, hangsúlyozva, hogy mindennap rosszabbodik a helyzet, javulásra, sajnos, gondolni sem lehet, ajánlom tehát, ne tűrje soká a háború folytatására uszítókat vagy az olyan akciókat, amelyek alapján soha békét nem kaphatunk.

A király e rövid audienciáját soha el nem felejttem, íme, egy tapasztalatlan, fiatal uralkodó, kinek a józan esze a helyeset sugallja, aki, ha a saját érzése szerint intézkedhetik, egészen bizonyosan a trianoninál tetemesen kedvezőbb békét lett volna képes megkötni.

A királytól kapott utasítást, a királynak tett ígéretet ettől az órától kezdve sohasem tudtam elfelejteni. Nap-nap mellett töprengtem, mitévő legyek, mikor jelentkezzem úgyhogy még egészen le ne késsünk, de én azért tolakodónak, fontoskodónak ne látsszam! Törtem a fejemet, készítettem programmat és egész csendben, legalább a magam pártjában igyekeztem a külön béke eszméje alapján való mentést előkészíteni. A helyzet mindig rosszabb és rosszabb lett. A harctereken a katonák rongyokban jártak és éheztek; munícióban, élelemben, ruhában folyton nagyobb hiány lett. Itthon az élelmiszerek még a magyar Kánaánban is majdnem teljesen elfogytak, Ausztriában és a frontokon az éhség-okozta betegségek és velük a mérhetetlen nélkülözések folytán a bolsevista-izgatás a legtermékenyebb talajra talált. A katonai hatóságok intézkedései a bolsevista-izgatásokkal szemben már, sajnos, mitsem használtak. Budapest éppúgy, mint az összes városok, tömve a szökött katonák tízezreivel, a vidék telve szökött katonákkal, olyanokkal, akik többé nem mennek ki a frontra, bármi történjék is velük. Nemcsak Horvát-Szlavónországokban, de nálunk is, különösen az Alföld kukoricásai telve szöke-

vényekkel – zöld káderesekkel –, akik puskával, géppuskával és munícióval ellátva bujdosnak, mert a harctérre többé visszamenni nem akarnak. A menetszázadok legénységének mind nagyobb és nagyobb hányada szökik meg a vonatról, úgyhogy mind kevesebben és kevesebben érnek ki a frontokra a folyton nagyobb számú halottak, betegek és szökevények pótlására. Wekerle miniszterelnök ez időben a képviselőházban a kezembe nyom egy németnyelvű levelet. Az újvidéki katonai csendőrpáncsnok – egy közös hadseregbeli ezredes – jelenti privátim, hogy rettentő nagyok a bajok, egyedül az ő kerületében (Dél-Bácskában) 40-50.000-re teszi a szökevény bujdosó katonák számát. Megborzadok a levél olvasásánál és kérdem a miniszterelnöktől, mit fog tenni? Vállát vonogatja; semmit, mondja, mert ez ellen már semmit sem lehet tenni.

Reá gondoltam arra az adatgyűjteményre, melyet Windischgrätz Lajos herceg a frontokon gyűjtött össze és a képviselőház egy zárt ülésén felolvasott, mindnyájunk borzalmára. Úgy emlékszem, hogy a beszéd nagy része közzététetett a Pesti Hírlap kiadásában megjelent «Diadalmas Forradalom» című munkában, de megjelent a hercegnek külföldön, idegen nyelveken közzétett emlékiratainak azon részeiben, melyekben súlyos kritikát mond Tisza István gróf kormányzati működéséről, és megjelent Rubint tábornok «Összeomlás» című művében is. Nos, ebben a beszédében a herceg oly borzalmas képét adta a frontok állapotainak, hogy konklúziója szerint, ha alaposan és mielőbb nem orvosolják a bajokat, lázadás fog kitörni a fronton, «mely mindnyájunkat elsöpör» s ő, a herceg, ezt igazoltnak is látta.

Mindezeket egybevetve, a nyár derekán, júliusban, elérkezettnek láttam az időt, hogy a királynak adott ígéretemet beváltsam. Felutaztam Bécsbe és felkerestem Nagy Géza báró valóságos belső titkos tanácsost, a király kabinetirodájának magyar főnökét, elmondván néki a fentieket, és hivatkozva a király egyenes parancsára, kértem, jelentsen be magánkihallgatásra. A báró mély sajnálkozásának kifejezésével közölte velem, hogy a Felsőség ígéretet tett Wekerlének, hogy csakis azokat a politikusokat fogadja, kiket Wekerle ajánl. Ezért a báró engem még

csak be sem jelenthet, dacára a király parancsának, dacára a királynak tett ígéretemnek. Kétségbe voltam esve! Szószege legyenek? Hallgassak, amikor a király várja jelentésemet? Mit tegyek? Ekkor kissé erőszakosan íróasztalhoz ültem Nagy Géza bárót, tollba mondtam neki a helyzetet minden kímélet nélkül úgy, ahogy azt én láttam és ahogy, sajnos, az események azután ki is alakultak, – és felkértem, mutassa be az írást a királynak – hivatkozással a király január 26-i parancsára – úgy, ahogy én azt lediktáltam, mint az én jelentésemet, üzenetemet, tanácsomat a végső veszedelem óráiban.

Nagy Géza báró Bécsben él, bővebben referálhat a történetekről.

Én akkoriban kész kormányzati programot dolgoztam ki olyannyira, hogy a kormányelnöki beszéd első fogalmazványát is elkészítettem. Ez utóbbit másolatban ideiktatom, mert ebből olvasóim meggyőződést szerezhetnek arról, minő irányban dolgoztam, mire törekedtem, és minő eszközökkel igyekeztem célomat, «minél többet menteni», elérni? Lehetett programom jó vagy rossz, az nézet dolga, de abból egy egész bizonyosan megállapítható, hogy az én egész politikai működésem 1918-ban minden, csak forradalmi, csak dinasztia-ellenes nem volt.

Programtervezetem a következő:

I. A kormány Magyarország teljes állami függetlenségének programján áll, perszónál-únióban ő Felsége más államaival.

II. A magyar nemzet, eszerint teljes állami függetlenségét visszakapva, örömmel látja, ha ő Felsége dicső uralma alatt más népek is hasonló önálló állami életre kelnek. Ebben a kormány és bizonytalán az egész magyar nemzet őket örömmel és teljes készséggel támogatja, amennyiben Magyarország vitális érdekei ez állami alakulásoknál kellőleg respektáltak. Hangsúlyozom, hogy az ország vitális érdekeit kívánjuk megóvni, mert történelmi időkben, aminőket most élünk, kicsinyeskedéssel és szörszálhasogatásokkal a nemzetnek nem-hogy hasznára nem, de határozottan ártalmára lennénk.

A kettős monarchia osztrák részeinek miként való átalakulását illetőleg a kormány nem érzi magát hivatottnak részlete-

sen nyilatkozni, annyit azonban megállapíthat, hogy az osztrák népeknek ő Felsége uralma alatt szabadság és önállóság utáni törekvéseivel melegen szimpatizál és hatáskörén belül *minden történelmi alapon jogos törekvést* készséggel támogat.

A lengyel királyság újbóli felállítását és ő Felségének lengyel királlyá koronázását a tradicionális magyar-lengyel barátság és testvériség szellemében perszónál-únióban a legmelegebben támogatja, sőt azt követeli.

A kormány a délszlávok abbéli törekvéseit, hogy saját kívánságaiknak és akaratuknak megfelelő állami alakulattá egyesülhessenek, testvéri szeretettől áthatott készséggel hajlandó elősegíteni, ennek előfeltételei azonban:

a) Fiume és területe és a régi «magyar tengerpart» területe (Buccari, Buccarizza, Portoré, Növi stb.) együtt közvetlenül a magyar állam területéhez tartozzon örök időkre, ívümnének olasz, a littorálnak illírnyelvű széleskörű autonómiát biztosítva;

b) a három szlávón vármegyének, melyben igen sok magyar és németajkú honpolgár él, visszacsatolása Magyarországhoz;

c) a nemzetiségi probléma oly megoldása, hogy annyi jogot adunk a mi nem-magyarajkú honpolgárainknak, amennyit és aminőket szomszédaink, tehát a délszlávok, lengyelek, csehek stb. a magyar – és más anyanyelvű ottani kisebbségeknek kenehdálnak;

d) a Budapest-fiumei vonal horvát része továbbra is a magyar állam tulajdona marad, Magyarország azt tetszése szerint fejlesztheti, építhet új sínparókat, állomásokat stb. stb., és e tulajdona felett államhatalmi jogokat is gyakorolhat (magyar korridor!);

e) Magyarországból Bosznián át a tengerhez-vezető út oly módon biztosítatik, hogy a magyar-bosnyák-dalmát forgalomban a magyar közgazdasági érdekek mindenkor teljes biztosítékokat élvezzenek úgy a kedvező tarifák, mint a vasúti szállítás minden egyéb vonatkozásaiban;

f) magától értetődik, hogy a Magyarország és Dél-Szlávia között is egyenlő érme – és értékrendszer és a kereskedelem-

forgalmi kérdésekben örök időkre a legtöbb kedvezmény alapján kölcsönösen biztosítandó;

g) Magyarország és Dél-Szlávia között minden vitás kérdés nemzetközi döntőbíróság döntése alá tartozik.

III. Az uralkodás egységéből kifolyólag a szövetséges államok külpolitikájának legfőbb közös érdekű vezetését egy a szövetséges államok hozzájárulásával kinevezendő közös külügyminiszter intézi, a magyar kormány alkotmányos befolyása és felelőssége mellett.

A magyar minisztérium kebelében egy külügyminiszteri állás szerveztetik, aki egyúttal a Felső személye körüli miniszter eddigi funkcióit is ellátja. A közös külpolitika terén a közös külügyminiszternél Magyarország külpolitikáját képviseli teljes alkotmányos felelősséggel, intézi az ország önálló külpolitikai ügyeit az idegen és a szövetséges államoknál, és a gazdasági szaktudósítói szervezet, amely magyar konzulátusokká szervezendő át, legfőbb hatósága. Magától értetődik, hogy a szakminiszterek is közvetlenül rendelkezhetnek a magyar kereskedelmi képviselőkkel (magyar konzulátusokkal) saját szakmájukba tartozó ügyekben.

IV. Felállítjuk az önálló magyar hadsereget, amely ő Felsője a király mint legfőbb hadúr legfőbb vezérlete és vezénylete alatt áll. A király katonai irodájaként közös legfőbb vezérkar megfelelő hatáskörrel szerveztetik.

A honvédelmi minisztérium hadügyminisztériummá lesz átalakítva.

A magyar hadseregnek a többi szövetséges államhoz való viszonyában sok tekintetben a bajor hadsereg szervezete lesz alkalmazható.

A haditengerészet jövő sorsa felett a békekötés után lehet csak végleges határozatokat hozni.

V. Közgazdasági téren a kormány már az 1867. évi XII. t.-c.-kel biztosított gazdasági önállóság álláspontján áll. A háború után önálló magyar jegybank állítandó fel.

A külkereskedelmi politika terén a kormány az önrendelkezés és az önálló vámterület álláspontján áll. Külkereskedelmi politikánk kialakulása és irányai tekintetében azonban csak

az általános békekötés után, a békeinstrumentum gazdasági tartalmának alapján foglalhat a kormány véglegesen állást. Ez okokból a kormány nincsen abban a helyzetben, hogy még a velünk szövetséges Németbirodalommal is végleges gazdasági megállapodásokat létesítsen.

VI. Külpolitikánk tekintetében igen erőteljes és határozott békeprogramot kívánatos felállítani, amelyből kitűnjék, hogy mi hűséggel ki akarunk tartani a német szövetséges oldalán, de a vezetést most már magunkhoz kívánjuk ragadni, és hisszük és reméljük, hogy német szövetségesünk a kettős monarchiát béketörekvéseiben a helyzet komolyságához mért belátással és előzékenységgel fogja támogatni.

Békeprogrammunk legyen most már a Wilson-féle 14 pont, mert a Czernin gróf által a múlt (1917.) évi október hó 2-án Budapesten kifejtett békeprogram ma már, sajnos, a helyzet tetemes rosszabbodása folytán nem elégséges.

VII. A belpolitika terén általános alapelve a kormánynak, hogy az országot minden irányban nemzeti alapon átvezeci a demokratikus kormányzat áldásaiba.

Megcsináljuk az általános, egyenlő, titkos, községenkénti választójogot, a kerületek igazságos beosztásával, a választási bíráskodás és a képviselők összeférhetetlenségéről szóló törvény módosításával.

Államosítani fogjuk a közigazgatást, egyidejűleg egy igen tág, komolyan demokratikus alapokra fektetett önkormányzat meghonosításával. Idején előterjesztjük az új fővárosi törvényt.

A virilizmust, mint a demokráciával és modern közigazgatás alapelveivel ellenkezőt, eltöröljük.

Az államháztartás egyensúlya érdekében javaslatba hozzuk a kellő pénzügyi reformjavaslatokat, erősen ügyelve arra, hogy az aránylagosan nagyobb terheket a nagyobb vagyonúak és nagyobb jövedelműek viseljék.

VIII. Különös gondot fordít a kormány minden irányban a szociálpolitikára. Radikális birtokpolitika, a közegészségügy államosítása, az összes alkalmazottak, állami, törvényhatósági, községi, magántisztviselők és alkalmazottak, a mezőgazdasági és ipari stb. munkások és egyéb alkalmazottak

jogviszonyainak és anyagi ügyeinek kérdései, a munkaközvetítés, az aggkori-, nép – és baleset-biztosítás országos szervezése, az anya – és gyermekvédelem összes problémái, a szegény ügy, az ipari és bányamunkafelügyelet, a lakásproblémák, a közélet-mezés ügyei, a kiskorúak, nők munkaügyei, a rokkantak, katonai özvegyek és árvák szociális ügyei, egyszóval a szociálpolitika összes problémáival a kormány a legalaposabban és állandóan foglalkozni kíván. És, hogy a szociálpolitika egységes vezetést, a tömegek pedig külön alkotmányos képviselőt kapjanak, külön népjóléti minisztérium fog felállítani teljes hatáskörrel, amint azt minden szociális kérdésért oly teljes megértést és igaz szeretetet tanúsító királyunk ő Felseége már régebben kívánta és kezdeményezte.

IX. A kormány a katolikus autonómiát és az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtását kontempláló, az előző kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere Apponyi Albert gróf által beterjesztett javaslatokat magáévá teszi és azok mielőbbi elfogadását kérni fogja.

A kormány minden tőle telhetőt el fog követni. hogy az izraeliták országos autonómiáját megvalósíthassa, mihez az izraelita vallású magyar honpolgárok összességének támogatását kéri.

X. A vallás – és közoktatás-, a közigazgatás, az igazságügy, valamint a közgazdaság összes ágait intéző miniszterek a reformok egész sorozatát fogják előkészíteni. Alapelv mezőgazdaságunk erőteljes fejlesztése a nagyobb jövedelmezőség elérése érdekében, Magyarország industrializálása, a kultúra fejlesztése, a vallás-szabadság biztosítása.

Sajtószabadság, gyülekezési és egyesülési jog liberális szabályozása.

XI. Az indennitási javaslatban vagy külön törvénnyel a kormány oly intézkedést fog kérni, amely a kivételes hatalom gyakorlását – a béketárgyalások és a leszerelés idejére – a szükséghez mérten kiterjeszti.

Komoly, igen komoly időket élünk, a kormány a legnagyobb aggodalommal tekint az ország jövője elé, kéri mindenki támogatását, e célból azok a kiváló férfiak, akiknek politikáját a

legújabb idők tényei megcáfolják, álljanak félre, ezzel az áldozattal tartoznak az országnak, azután tömörüljön az egész Ház, az egész ország a kormány köré pártkülönbség nélkül. Ezt bizton elvárja a kormány; ha csalódna, fel van hatalmazva arra, hogy a nemzethez való apellálást bármely pillanatban foganatosítsa.

Ha nehéz idők elé nézünk is, nincsen ok a kétségbeesésre, a király ő Felsége teljes megértést tanúsított a nemzet és a nép széles rétegeinek kívánságai, vágyai iránt, és pedig nemcsak most, hanem uralkodásának első pillanatától kezdve. A király nemcsak útját nem állja a nemzet önállóvátételének és demokratizálásának, hanem ellenkezőleg, a kormányt törekvésében állandóan támogatja.

Igazságos a mi programmunk mindenkivel szemben; ebben az igazságban bízva, az önálló magyar nemzetnek még nagy és boldog jövőt jósolhatunk.»

Íme ez volt az én kormányzati programom, mellyel 1918 nyarán a király elé készültem járulni és amely programom kedvező fogadtatását a királynál egész biztosra vehettem, mert hisz úgy a nyilvánosságra szánt fenti pontozatok, mint azok a bizalmas megállapítások, melyeket kormányalakításom pillanataiban természetsszerűleg nem lehetett még a nyilvánosság elé vinni, bírták a király helyeslését. Erről számtalanszor meggyőződtem.

Pro foro interno kormányzati programtervezetemhez akkor még a következőket kellett előkészítenem és a király elé terjesztenem:

A) Olyan államférfiú, aki az eddigi bel – és külpolitikai irányzatban exponált állást töltött be, az új kormányban helyet nem foglalhat, mert a kormány terveinek komolysága és hitele szenvedne és mert erkölcstelenség lenne, hogy olyanok csinálják az új irány politikáját, akik azt eddig többé-kevésbé élesen elítélték.

B) Külpolitikai programmunkra nézve határozottan megállapodunk, hogy amennyiben a német kormány vagy a német császár nem lennének hajlandók a mi vezetésünk alatt és a mi feltételeink elfogadásával közös béketárgyalások megindításához

hozzájárulni, úgy lojálisán bejelentjük, hogy tovább nem bírunk harcolni (1. Czernin emlékiratát 1917-ből; 1. Ferenc József nyilatkozatát 1916. ősszel Margutti altábornagy könyvében; 1. Hazai Samu báró vezérezredes többrendbeli felterjesztéseit, Hadik János gróf jelentéseit közlélemezési helyzetünkről) és külön békét kötünk, mely akciónkhoz előreláthatólag akkor már Bulgária és Törökország is csatlakoztak volna. Ekkor különbeké-akciónkat azonnal formálisan is – előzetes megfelelő előkészítés után – megindítjuk.

C) Az én békekormányomban szándékom volt saját pártom tagjai közül Lovászy Mártonnak a belügyi tárcát és Szász Zsombornak a népjóléti tárcát felajánlani, magam a miniszterelnökség mellett a király személye körüli minisztériumot és a horvát miniszteri tárcát tartottam volna meg. A hadügyminisztérium élére egy ma is élő kiváló magasrangú tábormokra gondoltam; a földművelésügyi, esetleg a vallás – és közoktatásügyi tárcát Esterházy Móric gróf volt miniszterelnökömnek szándékoztam felajánlani. Igazságügyminiszternek legfőbb bíróságunk egy oly kiválóságát óhajtottam megnyerni, aki a magyar bírói testületnek mindenkor egyik díszje s származása és vallása révén a magyar minisztertanácsban a nemzetiségek első képviselőjeként kiváló hivatottsággal bírt volna. Ez a kiváló személyiség – talán nem követek el megbocsáthatatlan indiszkréció vagy tiszteletlenséget személyével szemben, ha nevén nevezem - Lalossevits János kúriai tanácselnök volt s amint alkalmam volt meggyőződni, ez a kombináció a legmesszebbmenő bizalommal fogadtatott a nemzetiségek részéről. Hivatása lett volna az igazságügyi tárca vezetése mellett a nemzetiségekkel felveendő tanácskozásokban a nemzetiségi problémákat a kormányban képviselni és a nemzetiségekkel a tárgyalásokat közvetíteni. Később mint nemzetiségi miniszter egy tót és egy román nemzetiségű politikus jött volna, akiknek útjait épp Lalossevits volt hivatva egyengetni.

A közgazdasági szakminisztériumok, ú. m. pénzügy-, kereskedelem-, földművelés – és közlélemezési minisztériumok élére kimondottan nem politikus, kiváló szakembereket szándékoztam állítani, hogy a békekötést követő súlyos gazdasági problémák

megoldása teljesen a napi – és pártpolitikától mentesen szakszerűen oldassanak meg. Az államtitkári állások közül a földművelésügyi miniszter mellettire nagyatádi Szabó Istvánt kívántam kinevezetni, miután már régebben kijelentette előttem, hogy kormányomban akár a földművelésügyi, akár a népjóléti minisztériumi államtitkári állást készséggel elfogadná. A népjóléti minisztériumba Giesswein Sándort jelöltem, a többi minisztériumokba, ide számítva a király személye körüli minisztériumot is, a függetlenségi és 48-as pártnak németszövetségellenes békebarát előkelőségei közül szándékoztam az államtitkárokat kiválasztani. Így P. Ábrahám Dezső, Baloghy Ernő, Beck Lajos, Esterházy Mihály gróf, Kobek Kornél, dr. Vas János szerepeltek jelöltjeim között.

Külön ki kell még emelnem, hogy kormányalakítási tervem keretében elhatározott szándékom volt a szociáldemokrata pártot is képviseltetni egy tárcanélküli miniszterrel, és számítottam arra, hogy a párt Garami Ernőt fogja kiküldeni.

Méltóztatnak látni, hogy Károlyi Mihály gróf nem volt miniszterjelöltjeim között. Vele más tervem volt; kiküldeni őt egy magyar és osztrák honosságú diplomatákból álló delegáció élén Svájcba a béke előkészítésére. Természetesen Károlyi gróf e kiküldetése alkalmából megkapta volna a valóságos belső titkos tanácsosi címet, és egy percig sem kétlem, hogy ha ügyesen jár el, a háború után egy nagyköveti állás állott volna rendelkezésére. Midőn abba a helyzetbe jutottam, hogy Károlyi Mihály gróffal egész tervemet megtárgyaljam, ő a svájci kiküldetésének tervét örömmel köszönettel és lelkesedéssel fogadta.

Meg voltam győződve, hogy Károlyira a béke előkészítése körül komoly és igen nagyjelentőségű feladatok várnak és hogy ezeket kellő szakavatott diplomáciai segédlet mellett jól el is láthatta volna. És e mellett, ismerve Károlyinak a szélsőségek felé hajló természetét, elhárítottam volna azt, hogy a legsorsdöntőbb órákban ő álljon az ország kormányának élén. Annyira ügyeltem arra, hogy a szükségesen túl balra ne kanyarodjék kormányom, hogy habár a polgári radikálpárt támogatására nagy súlyt helyeztem, mégis inkább megkockáztattam ennek

a pártnak duzzogását, semhogy kormányomat egy polgári radikálispartí miniszter balfelé való nyomásának kitegyem.

íme, ezek a tervek, ezek a gondolatok foglalkoztattak engem az 1918. év folyamán akkor, amikor én rágalalmazóim szerint: «forradalmat», «lázadást» csináltam.

A kép teljessége érdekében fel kell még említenem, hogy amidőn 1918. szeptember végén és október elején akuttá vált az én kormányalakításom eszméje, némi változtatásokkal még mindig a fenti tárgyi és teljesen a fenti személyi kombinációk alapján készültem és tárgyaltam. Wekerle hozzám küldötte Bolgár Ferencet, a 48-as alkotmánypárt elnökét, hogy kibontakozási tervemet vele megismertessem. Apponyi Albert gróf is elküldötte egyik bizalmi emberét, úgyszintén Windischgrätz Lajos herceg is. Apponyi Albert jóindulatú támogatását helyezte kilátásba. Tanácskozásaim egyideig kedvezően is folytak. Kormányalakításom sikere azon múltott, hogy annak egyik feltételeként Budapesten azt kívánták tőlem, hogy a német orientáció és Mitteleuropa legnagyobb magyar szószólóját, a háborús politikának egyik legnagyobb kormányférfiát, Wekerle Sándor dr. miniszterelnököt vegyem be kabinetembe pénzügyminiszternek. Súlyos dilemma elé állítottak. Ha beveszem Wekerlét, kabinetembe kapom Magyarország legnagyobb pénzügyi zsenijét., ami óriási előny, de ezzel szemben remélhettem-e, hogy idehaza avagy odakünn az ellenségek körében elhiszi nekem valaki, hogy kabinetem komolyan az entente felé hajlik és még komolyabban hátat fordított mindenféle német szövetségi velleitásnak? Wekerle Sándor sokkal nagyobb kaliberű és pregnánsabb személyiség volt, semhogy róla akárki is elhinné, hogy máról holnapra eddigi politikájának ellenkezőjét fogja cselekedni. Vállalkozásom komolysága és szavahihetősége szempontjából nem mehettem bele Wekerle pénzügyminiszteri kinevezésébe. De ennél még nehezebb követeléssel is szembe kerültem. Abban az időben, 1918 őszén, Windischgrätz Lajos herceg döntő befolyással bírt az udvarnál; «il faisait la pluie et le beau temps», mint a francia közmondás mondja. Nos, a herceg érdeklődött kabinetalakítási tervemről, – erről könyvében futólag említést is tesz – és annak megismerése után azt

üzente, ha beveszem kabinetembe mint király személye körüli minisztert, úgy befolyásával megcsinálja kinevezésemet, de ha nem veszem be, ellenem dolgozik, 1918. szeptember végén, október elején már ugyancsak kockázatos vállalkozás volt a kormányrúd mellé állani, de ha már hajlandó voltam erre a király kívánságára és hogy nemzetemet szolgáljam, csak úgy tehettem, ha vállalkozásom esélyeit, amennyiben az hatalmamban állott, a legkedvezőbbben tudom beállítani. Felelősségem tudatában feladatom komolysága nem engedte, hogy egy oly férfiút vegyek munkatársamul, aki mindig, kalandos terveken járatta eszét, aki mindig csak intrikált, komolytalan magaviseletű volt és aki, amint láttam, 1918. februártól októberig végzetes szerepet játszott a kettős monarchia sorsdöntő hónapjaiban. Hisz hogy odáig jutottunk, ahol voltunk, nem kis mértékben az ő negatív, romboló talentumának tudandó be, mert rosszhiszeműséget működésében nem mernék feltételezni. De ilyen két férfiúval az oldalam mellett megelőzni az összeomlást, a küszöbön álló forradalmat, békét kötni és békésen likvidálni az ötéves háborút, reménytelennek látszott, s így abbahagytam kormányalakítási munkámat.

Pozitív tudomásom van arról, hogy amikor Tisza István gróf tudomást szerzett az itt előadott eseményekről, határozottan rosszalotta, hogy oly könnyedén megbuktatták az én vállalkozásomat. Miért? hisz egész politikai pályánkon állandóan szemben állottunk egymással. Ámde Tisza István éles elméjével áttekintve a helyzetet, úgy látta, – így hiszem legalább – hogy én mégis csak sokkalta mérsékeltebb és sokkalta nemzetiebb politikát fogok a kormány élén folytatni, mint Károlyi Mihály, aki nem egyszer tett olyan nyilatkozatokat és mondott olyan beszédeket, amelyekért tőlem szemrehányásokban részesült. Tisza valószínűleg tudta, hogy mi – Károlyi és én – nemcsak egyénileg nem vagyunk valami benső barátságban, hanem, hogy különösen nagy a különbség kettőnk politikája között. Úgy vélem, a «minus malum» elve alapján fogadta szimpatikusan tervezgetéseimet, sőt hajlandó volt azokat Károlyi Mihály előrelátható előtörésével szemben ismét csak a «minus malum» elve alapján támogatni.

**A KETTŐS MONARCHIA
VÉGNAPJAI.**

UTOLSÓ AUDIENCIÁM A KIRÁLYNÁL.

A király október 23-án este érkezett vissza Debrecenből, vagyis ugyanaznap, amelyen a debreceni Gotterhalte és a fiumei horvát katonai puccs a képviselőházban nagy felfordulást okozott. Károly király bizonyára már útközben értesült Wekerle miniszterelnöknek arról az elhatározásáról, hogy állásáról lemond. Természetes, hogy mire a király visszaérkezett Gödöllőre, azonnal megkezdődtek a tanácskozások és kihallgatások az új kormány kinevezése iránt. Október 24., 25. és 26-án Gödöllőn oly audiencia-felvonulást rendeztek, amely egyenesen szatírája lett a komoly tanácskozásoknak. A régi rendszer pártjainak tagjait tömegesen hívták Gödöllőre, ezek az urak egész napon át sorban felvonultak a király elé és bőségesen ellátták őt «tanácsaikkal». A vezető államférfiak mellett felvonultattak egész sereg olyan képviselőt, akikről soha senki fel nem tételezte volna, hogy az ő szavuknak a király részére adandó tanácsokban súlya lehetne. Ennek az idők komolyságához nem illő nagy felvonulásnak célja volt egyrészt időt nyerni, amíg az illető urak – a régi rend híveivel tudják készíteni a nekik tetsző kormány kinevezését, másrészt pedig az, hogy a királyt ezzel a tömegszuggerációval meggyőzzék, hogy egyetlen megoldás a függetlenségi Károlyi-párt programjának névleges végrehajtását e pártsoporthoz nem tartozó régi vágású államférfiakra bízni, azokra, akik egészen a legutolsó napokig ezt a programot legalább is hazaárulásnak vagy örülségnek minősítették. Arra, hogy különösen ilyen kritikus időkben a tömegek bizalmát bíró kormányra volna szükség, az urak, úgy látszik, még csak nem is gondoltak.

Október 25-én este kaptam az értesítést, hogy a király még aznap este kihallgatásra hív, és hogy egy katonai autó fog

Gödöllőre kivinni. Esti 10 óra után érkeztem meg Gödöllőre, mire a király azonnal magához kéretett. Fájt a szívem, amikor szegény fiatal királyunkat teljes kimerültségben és lelki depresszióban találtam. A legnagyobb aggodalmak között volt, mert, mint nekem elmondotta, már két nap óta kora reggeltől késő estig egy percnyi pihenője sincsen, az a sok úr pedig, akik legtöbbször soha még csak a nevét sem hallotta, annyit beszéltek neki össze-vissza, hogy most már igazán nem tudja, mihez fogjon, hogy megmenthesse, amit még menteni lehet. Saját szavai szerint: «um zu retten was noch zu retten ist». Ezután felemlítette, hogy egyben az összes megjelentek megegyeztek, abban, hogy Bárczy István budapesti főpolgármestert nevezze ki miniszterelnökké. «Ugyebár, ez az az úr, aki ^engem érkezésem – és elutazásomkor a pályaudvarokon üdvözölni szokott?» – kérdezte a király. Megvallom, kissé megdöbbenem és felháborodtam azon, hogy ilyen nehéz, igazán sorsdöntő helyzetben olyan proпозиciókkal foglalják le a királyt, melyekkel időt fecsérelnek, de a célt, a lehető nyugodt kibontakozást el nem érhetik. Kérdésére, mit szólok a Bárczy-kombinációhoz, válaszom az volt, hogy jól ismerem Bárczy Istvánt, igen okos és ügyes embernek tartom, épp ezért meg vagyok arról győződve, hogy másnap reggel, ha a király Bárczynak fel fogja ajánlani a kabinet-alakítást, ő ezt köszönettel el fogja magától háritani, mert sokkal okosabb ember, semhogy ne tudná, hogy az ő nevét kizárólag taktikai okokból, időnyerés végett tolták előtérbe, és mert Bárczy tisztában van azzal, hogy ő akkor – október végén – azoknál a tömegeknél, melyeknek megnyugtatására kellett volna elsősorban törekedni, nem bír kellő népszerűséggel. Másnap reggel így is történt. Azután jött a Hadik-kombináció és ezzel párhuzamosan Károlyi Mihály gróf kinevezésének terve.

A mindent tudó Windischgrätz Lajos herceg azt állítja, hogy ez audienciám alkalmával, amely szerinte nem Gödöllőn, hanem a budai várban folyt volna le, ami persze nem igaz, én direkté azt tanácsoltam a királynak, hogy Károlyi Mihályt nevezze ki miniszterelnöknek. Tartozom az igazságnak annak a kijelentésével, hogy Windischgrätznek ez az állítása

sem felel meg a tényeknek. Én ugyanis, látva az intrikákat a király körül, különösen pedig, mert mélységesen meg voltam győződve, hogy akkor már mindennel megkéstek és valamely formában az összeomlás többé el nem kerülhető, *arra leértem a királyt hangsúlyozottan, hogy most már bennünket, akik évek hossza sora óta és az egész háború diait az összes többi pártokétól eltérő politikát sürgettünk, lehetőleg mellőzzön az új kormányalakításnál. Vállalják a bekövetkezendő katasztrófáért a politikai és erkölcsi felelősséget azok, akiknek politikája ide, az összeomlás küszöbére juttatta az országot és a dinasztiát.* Megmagyaráztam a királynak azt is, hogy miért nem akarunk most már a régi pártokkal koalíciós kormányba menni. Megindokoltam röviden azzal, hogy két ízben vállaltunk részt a felelősségből, koalíciós kormányokban és mind a két esetben a velünk szövetkezett pártok megakadályozták, hogy a közösen megállapított programot valóra váltsuk. 1907-10-ben nem csinálhattuk meg a választójogot, nem kaptunk semmit az ígért katonai nemzeti követelésekből és a legkisebb eredményt sem érthettük el a király és a társ-pártok ellenállása miatt. A múlt télen pedig ismét a velünk szövetkezett pártok akadályozták meg az általános választójog, népjóléti reformok és az idejekorán való békekötés létrehozatalát. Ezek után a tapasztalatok után ne kívánja a király, hogy kormányunkat oly súlyteherrel kössük le, amely a kül – és a belpolitikában minden lépésünket megakasztaná. Amikor a király felemlítette, hogy a mi pártunkra pedig az adott helyzetben feltétlenül szüksége lesz, ismételten kértem, ne kívánja, hogy mások tévedéseért én és barátaim legyünk a bűnbakok. De ha tényleg erőltetné pártom kormányrajutását, úgy ajánlottam, ne tétovázzon tovább egy percig sem, mert majdnem bizonyos, hogy egy-két napi késedelem a teljes felfordulást idézi elő. A király azt válaszolta, érzi, hogy nekem van igazam, amint azt másfél év óta velem szemben ismételten kijelentette, de mit tegyen, mikor neki reggeltől estig más megoldást ajánlanak.

Végtelenül sajnáltam szegény fiatal királyunkat, láttam, hogy vergődik a helyzet súlya alatt, mennyire szeretné még ma is megmenteni a helyzetet, de felvonultatott tanácsadóinak

tömege minden alkalmas megoldásnak útját állja. Búcsúzásomkor kezembe vettem egy, a király íróasztalán álló lombfűrész-képkertet, melyben Zita királyné és a királyi gyermekek fényképeit őrizte. Reámutattam a képre és kérve kértem, – gyönyörű családja, hitvese és gyermekei és nagy családja, a magyar nemzet érdekében – ne tétovázzon tovább egy percig sem. Bízson meg egy tekintélyes embert, tegye meg a mentésre az emberileg lehető. Bármely megoldás jobb az immár hónapok óta tartó huza-vonánál, mert ez okvetlen meghozza az összeomlást, a forradalmat vagy miként nevezzem az eljövendő katasztrófát. Kérve-kértem, nevezzen ki másnap reggelre valakit, akit arra a legalkalmasabbnak tart, de aztán maradjon meg e mellett, mert az akkori állapotokban a kormányzatot irányító fő és akarat nélkül hagyni a legveszedelmesebb.

Ez volt utolsó tanácskozásom a királlyal. Mindketten könnyekkel a szemeinkben búcsúztunk el egymástól, mindketten legalább is éreztük, hogy a legnagyobb események korszaka következik. Egy bizonyos, és ezt mindenkivel szemben a leghatározottabban állítom és fenntartom: utolsó kihallgatásomon Károlyi Mihályt egy szóval sem ajánlottam miniszterelnöki kinevezésre, mert habár erről barátaim előtt nem sokat beszéltem, de mondhatom, kértem az Úristent, óvjon meg engem és pártomat attól, hogy abban *a felfordulásban*, melynek bekövetkezte ellen hiába bár, de annyit küzdöttem, *ne jusson nekünk a történelem előtt az a szerep, hogy mások bűneiért nekünk kelljen vezekelnünk a kormányzések kínpadján.*

JÓZSEF FŐHERCEGNÉL.

Október 26-án a király újból magához hívta Gödöllőre Károlyi Mihályt s őt a nap folyamán folytatott hosszú tanácskozások után felszólította, hogy kísérje el Bécsbe. Károlyi a 26-ról 27-re következő éjjel tényleg elkísérte a királyt különvonatán Bécsbe. Az udvari vonatról egy államrendőrségi detektív útján levelet küldött hozzám, amelyet a detektív nekem 26-án későn este kézbesített. A levelet, melyet Károlyi az udvari vonaton ceruzával írt, szószerint a következőképp hangzik:

«*Udvari vonaton.*

Kedves Tivadar! Igen fontos, hogy lehetőleg holnap Budapesten csend legyen. Tudom, hogy a népgyűlést nem lehet már visszacsinálni. Azonban arra kérlek *a Felséges Úr nevében*, hogy megnyugtatólag hassál. Azt kell mondani, hogy azért nem lehetett dönteni, és én azért mentem fel Bécsbe, mert a döntés előtt fontos tárgyalásokat kellett egyrészt a külügyminiszterrel folytatni, de főleg az osztrákokkal (Lamasch-sal). Hacsak lehet, d. e. még telefonálni fogok. Belpolitikai nehézségek nincsenek, csak külügyiek a külügyminiszteri állás megszervezése körül. Ezt természetesen bizalmasan mondom. A csend fenntartásától függ minden, beszélj a szocikkal, Jászi-val. Nehéz, nagyon nehéz órákat élünk. Őszinte h. Mihály.»

Károlyi Bécsbe érkezve a Bristol-szállóba szállt és várta a király további rendelkezéseit. Mást nem is tehetett, hisz a királytól csupán azt az utasítást kapta, hogy utazzon vele

Bécsbe, engem pedig a király nevében szólítson fel, gondoskodjam a népgyűlés nyugodt és sima lefolyásáról. Én teljesítettem a király kívánságát, amennyiben az elnökletem alatt megtartott népgyűlés, mely azt hiszem az ország fennállása óta a legnagyobb méretű ilyen gyűlés volt, a legsimábban folyt le. Én megnyitóban nyugodt, tárgyilagos előadásban ismertettem a Nemzeti Tanács programját, utánam a szociáldemokraták szónoka Garami Ernő arról tartott előadást, hogy mindenkinek kötelessége dolgozni. Jászi és mások is aránylag igen letompított hangnemben fejtették ki álláspontjukat, és így a népgyűlés minden incidens nélkül zajlott le.

Amíg mi, elsősorban én, sikerrel gondoskodtam a nyugalom fenntartásáról, addig Károlyi Mihály Bécsben a Bristol-szállóban ült és várta a király további rendelkezéseit. Egyebet nem tehetett, mert hisz a király hívta Bécsbe és így várnia kellett, mint rendelkezik vele. Délben azután értesítették, hogy a király nem fogadja, menjen a délutáni gyorsvonattal vissza Budapestre, József főherceg, aki ugyanazon vonaton ugyancsak Budapestre utazik, majd útközben kihallgatáson fogadja. Hogy a főherceg és Károlyi között mi történt, arról bővebben nem adhatok felvilágosítást, mert erről egyik féltől sem kaptam értesítést. Károlyi nekem csupán annyit mondott, hogy-a főherceg Hadik János gróf elnökleme alatt koalíciós kormány alakítását tervezi.

A népgyűlés végén már kezdett beesteledni és a nép kezdett nyugodtan oszladozni. Ekkor híre ment, hogy Károlyi Mihályt Bécsben a király nem fogadta és más sem állott vele szóba. A közhit rögtön azt vallotta, hogy Károlyit csak azért vitték Bécsbe, hogy a népgyűlésről távoltartsák és hogy nevetségessé tegyék. Ez a felfogás azután jobban felizgatta a tömeget, mint bárminő izgató vagy lázító beszéd tehette volna. Közben annak is híre terjedt, hogy József főherceg és Károlyi egyazon vonaton érkeznek Bécsből. A tömeg erre a nyugati pályaudvar elé vonult és várta a bécsi gyorsvonat beérkezését. A magam részéről nem akartam résztvenni ennél a fogadtatásnál és hazamentem. Tudjuk, hogy Károlyit bécsi mellőztetése miatt a sok ezerre menő tömeg mártírnak tekintette, és így fogadtatása az

elkeseredés, harag és düh hangnemében történt. Az államrendőrség elővigyázatosságának és okos intézkedéseinek köszönhető, hogy József főherceg a pályaudvar indulási oldaláról úgy tudott hazajutni, hogy a tömeg őt fel nem ismerte. Mindenki, aki az októbervégi közhangulatot ismerte s akinek csak némi fogalma van a tömeg pszichológiájáról, igazat fogi adni azoknak, akik velem együtt azt állítják, hogy Károlynak ez a Bécsbe való utaztatása és ottani tüntető mellőzése nagymértékben hozzájárult az elmérgesedett közhangulat kirobbanásához. Andrassy Gyula gróf ezt bizonyára belátta és ezért igyekezett a háborúról írott könyvében az ódiumot Károlyira hárítani. Ámde Andrassynak nincsen igaza. Károlyt a király Bécsbe vitte a nélkül, hogy utasítást adott volna neki, hogy ott akár a közös külügyminiszterrel, akár mással érintkezést keressen. Ha Károlyi 27-én felszólítás nélkül keresett volna fel bárkit is, feltétlenül a hivatlan vendég toladó stréberségével vádolhatnák. Ez ügyben Károlyi korrektül járt el és inkább Andrassy hibázott, mert neki avagy a király személye körüli miniszternek Zichy Aladár grófnak kötelessége lett volna a királyt arra figyelmeztetni, hogy ha már felhozta Bécsbe, úgy álljon is szóba vele. Hogy itt ki intrikált ismét oly szerencsétlenül a királyi nimbusz rovására, nem sikerült megtudnom.

Október 28-án délelőtt Károlyi telefonon értesített, hogy ő a déli órákban a homo regius József főherceghez megy hivatalos audienciára, ámde a helyzetet oly súlyosnak tartja, hogy a főherceg előtt való állásfoglalásért egymagában a felelősséget semmi szín alatt se hajlandó vállalni, ezért kívánja, hogy vele együtt Lovászy és én is felmenjünk a főherceghez. Kijelentettem Károlynak, hogy én hivatlanul a főherceghez nem mehetek és nem is megyek, ugyanez áll Lovászyra nézve is; tehát ha súlyt helyez arra, hogy a főherceg vele együtt bennünket is fogadjon, ám gondoskodjék idejében, hogy mi is meghívást kapjunk. Még a délelőtt folyamán Károlyi tudatta velem, hogy az audiencia ügye rendben van, a főherceg mindhármunkat kíván fogadni. Mindezt pedig azért mondtam el, mert több ízben találkoztam azzal a gyanúsítással és rá-

galommal, mintha Lovászy és én úgy tolakodtunk volna József főherceg elé.

A főherceg szokott szívélyességgel fogadott bennünket; közölte velünk, hogy a király reábizta a kibontakozás nehéz munkáját és ő ezt készséggel vállalta is. Elhatározta magát, hogy amennyiben a nemzet őt bizalmával megtiszteli, elvállalja megválasztatása esetén a nádori méltóságot és e minőségében fogja hazánkban a királyt állandóan helyettesíteni. Közölte továbbá, hogy szándéka, egy, az összes pártokból alakítandó koalíciós-kormány kinevezése, köztudomás szerint Hadik János gróf miniszterelnöksége mellett.

Őszintén kijelentem, hogy a főherceg közlései nyomán igen komoly, néha izgatott hangú vita fejlődött ki közöttünk. Figyelmeztettem a főherceget, hogy akkor, midőn már fülön túl benne vagyunk a bonyodalmakban, a katasztrófában, a legnagyobb politikai hibának tartanám a dinasztia és a közrend fenntartása szempontjából a nádori állás betöltésével mintegy törvényhozási úton megerősíteni, azt a látszatot mintha a királyt félre kellene tolni, mert a nemzet előtt lejárt a magát. Tagadhatatlanul nagy népszerűségnek örvendett akkor is József főherceg, de a király személye sem volt gyűlölt, sőt mindenki elismerte jószándékait és azt a vágyát, hogy népeit boldoggá tegye. Tehát hosszan és be hatóan argumentáltam tiszteletből József főherceg, szeretetből és politikai előrelátásból pedig a király iránt, a nádori méltóság betöltése ellen. Ne értsen engem senki sem félre. Nagy tisztelője voltam mindig József főhercegnek s az ő népszerűsége szempontjából is állást kellett foglalnom a nádorság tervével szemben. Ha a király oly testi fogyatkozásba jutott volna, amely őt a Magyarország feletti uralkodásra képtelenné teszi, nem tudnék a nádori állásra alkalmasabb személyt találni, mint épp a mi nagy nádorunk József főherceg népszerű magyar unokáját. Akkor azonban, mikor már Európa-szerte recsegték, ropogtak a trónok amikor mindent el kellett követni, hogy a nemzeti és polgári rendből minél többet átviessünk a veszített háború utáni új korszakba, mindent el kellett kerülni, ami a közbizalmat és hitet a királyság intézményének állandóságában

megrendíthetné. Már pedig, ha 1918. okt. 28-án, miután a legautoritatívabb helyről kimondották, hogy elveszítettük a háborút, miután közös külügyminiszterünk, Andrássy Gyula gróf Wilsonhoz intézett hivatalos államokiratban elismerte, hogy a csehek, tótok és délszlávok maguk fogják állami berendezkedésük feltételeit megállapítani, amidőn Prágában az önálló cseh-szlovák, Zágrábban pedig az önálló jugoszláv államot már proklamálták, amidőn az összes harctereken egyes csapatok máiegymásután megtagadták az engedelmességet, ebben az állapotban kimondani azt, hogy a magyar király megtartja koronáját, de félre áll s az alkotmány értelmében uralkodói jogainak gyakorlását a megválasztandó nádorra kívánja átruházni, oly politikai hiba, amellyel szemben határozottan tiltakoznom kellett, dacára annak, hogy a nádorra deignálás a főhercegszemélyében a magyar közélet oly kitűnőségét érte, akit én gyermekkor óta szerettem és tiszteltem. Komoly kérdésekben az igazi lojalitás abból áll, hogy az ember bármennyire nehezére esik is, megmondja minden kímélet nélkül legbensőbb meggyőződését.

A nádori állás betöltése elmaradt, de már az is megingatta a hitet, hogy a terv felmerült és nyilvánosságra került.

Ami pedig a főhercegnek azt a tervét illette, hogy Hadik János gróf elnöklete alatt egy koalíciós-kormányt kívánt kinevezni, amelyben mi is kaptunk volna néhány tárcát, álláspontom ugyanaz volt, mint amelyet harmadnapja Gödöllőn a király előtt kifejtettem, hogy máris lekéstük az időt, óriási rázkódtatások előtt állunk, kíméljen meg bennünket ő Fensége és a király attól, hogy a felelősségben osztozkodjunk azokért a mulasztásokért, melyekkel szemben a háború előtt és a hosszú háború egész tartama alatt küzdöttünk. Csak vezessék ki a német szövetség rajongói az országot abból a katasztrófából, amelybe a Hohenzollern-szövetség révén az országot belevitték. Kifejtettem álláspontomat arra nézve is, hogy miért nem akarok most már harmadszor hatvanhetes és németbarát pártokkal együtt a kormányban résztvenni. Azért nem, mert a multak tapasztalatából tudtam, hogy programmunkat annak meggyőződéses ellenségeivel megvalósítani nem lehet, meddő kísér-

létezésekre pedig az összeomlás napjaiban nem volt szabad az időt fecsérelni. Hangsúlyoztam, hogy minden percnyi késedelem súlyosbítja a szituációt és hogy hálára köteleznek, ha nem hívnak kormányra, mert csodát tenni akkoriban mi sem lettünk volna képesek.

Kihallgatásunk során ezeket mondtam el kötelességszerűleg a főhercegnek.

Célzatosan nem ismertetem az audiencián résztvevő két társam előadott álláspontját, mert azt ma már emlékezetből rekapitulálni aligha tudnám, de meg azért is, mert nem tartom magam jogosítottnak, hogy az ő nyilatkozataikat emlékezetből előadjam.

József főherceg javaslatára a király okt. 30-án reggel a kabinet-alakítással Magyarországnak legerélyesebb hatvanhetes államférfiát, Hadik János grófot bízta meg, aki még aznap össze is állította minisztériumának névsorát. Sajnos, azonban már másnap hajnalban a megbízást a király kezébe visszatette.

ÖSSZEOMLÁS.

Október 30-án a király József főherceg javaslatára Hadik János grófot nevezte ki miniszterelnökké azzal a megbízással, hogy koalíciós-kormányt alakítson. Hadik gróf az Apponyi vezetése alatt álló függetlenségiek, Andrássy követői, továbbá a demokrata, a néppárt és a kisczardapárt tagjaiból állította össze minisztériumát. Ha valaki, úgy mindenesetre Hadik János gróf bírt azzal az eréllyel, bátorsággal és erős elhatározási képességgel, hogy a Nemzeti Tanács programjával, a Nemzeti Tanács nélkül kormányt alakítva, megakadályozza a szerintem már régen kikerülhetetlen összeomlást. Állítom, nem volt ember Magyarországon, aki melegebben kívánhatta volna, mint én, hogy Hadik vállalkozása sikerüljön, mert nyilvánvaló" volt előttem, hogyha Hadik kormánya nem bír megbirkózni a feltornyosuló nehézségekkel és nem képes megfékezni az immár szétzüllött csapatok rendetlenül hazaözönlő tömegeit, akkor jön az összeomlás s azzal az a lehetetlen és logikátlan helyzet, hogy mi vállaljunk kormányt és felelősséget oly eseményekért, amelyek a mi tanácsaink mellőzése folytán jöttek létre.

E napon estefelé, minthogy már néhány napja rosszul éreztem magamat, hazamentem, lefeküdtem és orvosságot szedtem. Heggel bejön hozzám régi hűséges inasom Schmelcz János és felkér, keljek fel, mert künn a városban, úgy látja, nagy bajok vannak. Autóbilok száguldnak az utcákon, tele katonákkal, akik eszeveszetten lövöldöznek, a régi képviselőház környéke katonai megszállás alatt és így tovább. Sietve felöltözködtem és útközben meggyőződtem arról, hogy hűséges inasomnak igaza volt. Alig értem ki a mi csendes utcánkából, már szembe kerültem mindazokkal a tünetekkel, amelyek a

felfordulást mutatták. Azonnal szemembe ötlött, hogy az egész zür-zavart katonák csinálják, nyilvánvalóan titkos kezek lazítása^ és irányítása nyomán. A Múzeum-körúton szembejön velem négyes sorokban néhány száz bosnyák katona. Elöl egy őszszakállú bosnyák hatalmas magyar nemzeti zászlót lobogtat. Midőn talákoztam velük, megállították a menetet és az öreg zászlóvivő a legnagyobb nyugalommal vigyázzba vágja magát és jelenti, mint a világ legtermészetesebb dolgát, hogy mennek haza Boszniába.

Az Astoria-szálloda előtt, ahol a Nemzeti Tanács ütötte fel tanyáját, óriási néptömeg, százan és százan egyszerre kiáltják felém, hogy az éjjel Hadik János gróf lemondott a miniszterelnökségről és a király még az éj folyamán Károlyi Mihály grófot kinevezte miniszterelnökké. A tömeg ujjongott, éljenzett és így kísért el az Astoriáig. Bennem pedig forrott a harag. Mert íme, mi legyünk a bűnbakok azokért a hibákért és mulasztásokért, amelyek az előző kormányokat terhelik. A Nemzeti Tanácsban megerősítették az utcán hallottakat. Az éjjel egyes laktanyákban a katonák megtagadták az engedelmességet, ugyanakkor megszállták a postát, távírdát, pályaudvarokat, egyszóval a katonák kirobbantották immár itthon is azt, ami a frontokon napról-napra nagyobb mérvben megismétlődött, megtagadták az engedelmességet és ezzel a kirobbanással felfordult a közrend. Hadik János gróf jól tudta, hogy mit tesz, bölcsen és hazafiasán cselekedett a maga szempontjából is, amikor meg sem kísérelte, hogy fegyveres erővel állítsa helyre a rendet. Ha néhány hónappal előbb nevezik ki a mi programunkkal miniszterelnökké, hiszem, hogy még biztosítani tudta volna a rendet, így azonban az «okosabb (és hozzátehetem – gyengébb) enged» axiómának megfelelően visszaadta a királynak a 24 órával előbb nyert megbízatást.

Midőn Károlyi a délelőtt folyamán feljött a Nemzeti Tanácsba, félrehívtam és szemrehányást tettem neki, minek vállalta a hatalmat most, amikor már késő. Úgy vélte, kötelessége volt, mert reméli, hogy ő könnyebben fogja a felfordulást saját politikájával megúsztatni, mint bárki más. Azonnal felkért, vállaljam a belügyi tárcát. Első szavam az volt, hogy

köszönöm, Wekerle és társai elpocsékolták a pótolhatatlan időt, most már lekéstek mindennel, mi sem tudjuk a felfordulást, amelyben már benne vagyunk, megakadályozni. Már pedig, – mondotta Károlyi – el kell fogadnod a belügyi tárcát, mert függetlenségipárti barátaink követelik, de különben is a Felség azt üzeni neked, határozottan kívánja, hogy ezt a tárcát vállald és bizton számít rá és erre külön felkér, hogy ezekben a nehéz percekben ne hagyjad őt, a királyt cserben. A király számít iránta való érzelmeidre. Erre azután elvállaltam a belügyi tárcát, abban a biztos tudatban, hogyha csak csuda nem történik,, lehetetlen lesz a dolgokat olyan irányba terelni, melyek az én politikai irányzatomnak, politikai ideáljaimnak megfeleljenek. Mint tengerészkapitány azt tanultam, hogy amikor veszélyben a hajó, a kapitánynak és a tisztikarnak helyükön kell maradniok és küzdeniök az elemekkel, amíg csak emberileg lehetséges. Elhatároztam, hogy én is így járok el.

Így nevezett ki engem IV. Károly király 1918. október 31-én a délutáni órákban József főherceg közvetítésével a legmodernebb eszköz, a telefon útján magyar királyi belügy-miniszterré.

Mielőtt leírnám életem legsúlyosabb kálváriájának főbb eseményeit, kénytelen vagyok e helyütt felvetni egy kérdést: miért kellett az október 30-31-i összeomlásnak megtörténnie,, miért nem előzték, miért nem akadályozták meg azt? Hazánk legsorsdöntőbb névében, 1918-ban januártól október 30-ig & magyar állam ügyeit Wekerle Sándor miniszterelnök vezette. Mellette felelős állásokban mint miniszterek Tóth János, Szurmay Sándor báró, Szerényi József báró, Windischgrätz Lajos herceg stb. Hadseregünk, katonai szervezeteink legfőbb vezetősége csupa olyan katonai kapacitás kezében, akik az ötéves világháború alatt mint a kitűnő vezérek között is a legkitűnőbbek váltak ki. Külügyeinket egy magyar diplomata, Burián István gróf intézte. Budapesten pedig a katonaság élén a nagytudású és kiváló erélyéről híres Lukacsich Géza báró altábornagy, a magyar államrendőrség élén pedig Sándor László főkapitány állott. Csupa oly közéleti kitűnőség vezette hazánk ügyeit az 1918-ik évben, akiket a háború utáni magyar nomenklatura

szerint a konstruktív-elemek legkiválóbbjainak ismer el mindenki. Kérdem hogyan, történhetett, hogy politikai és katonai kitűnőségeink vezetése mellett és ennek dacára a fokozatos lezülles és végre a teljes összeomlás október végére bekövetkezhetett? Tegyük fel, hogy amint annyiszor hallottuk, Károlyi Mihály pacifista beszédei hozzájárultak a frontok és a frontmögötti országrészek hangulatának megrontásához, ámde ez egyedül semmi szín alatt sem okozhatta az osztrák-magyar monarchia soha el nem képzelt katasztrófáját. Itt történt, történnie kellett számos olyan eseménynek, amelyeket mi csak gyanítunk, amelyek azonban az oknyomozó történelem szövénekének megvilágításában eddig még nyilvánosságra nem kerültek. Mint az a többi háborúvesztett országokban jórészt már meg is történt, napról-napra, óráról-órára megvizsgálandó a háború egész tartama alatt, különösen pedig az utolsó két évben, mit cselekedtek és mit mulasztottak vezetőiérfiaink. Csak ha majd ezeknek az uraknak ténykedései a levéltárak titkos fiókjaiból nyilvánosságra kerülnek, akkor fogjuk látni, hogy történhetett az, hogy az osztrák-magyar kettős monarchia és a dinasztia bukását nem előzték meg. A katasztrófa nem kezdődött október 31-én, az annak csak egyik étape-ját alkotja. így hát először megállapítandó a Tisza-, Esterházy – és Wekerle-kormányoknak, a közös külügyminisztereknek Berchtholdtól Andrassy Gyuláig és hadvezetőségünknek összes ténykedései. Ezekből pártatlan bíró bölcseségével és igazságosságával derítendő ki a múltak cselekedetei, tévedései és mulasztásai s majd ha ezek pártatlan világításban meg lesznek állapítva, akkor módjában áll a hivatott állambírósnak és a nagyközönségnek elbírálnia és ítélnie az én és társaim működése felett is.

BOLSEVIZMUS.

A világháború befejezése óta világszerte a legtöbb panaszra, a legtöbb vádra, teljes joggal, a bolsevizmus fellépte szolgáltatásokat. Ez a terrorista mozgalom a maga összes következményeivel tényleg a népek százmillióinak anyagi jólétét, nyugalomát, szabadságát, jogrendjét fenyegeti vagy teszi tönkre. Mindenütt, ahol fellépett, olcsóvá lett az emberi élet, esztelenül és lelkiismeret nélkül kerültek napirendre a gyilkosságok, az emberi mártíriumok végnélküli sora. És a bolsevizmus réme, a lelketlen bolsevista agitáció ma is még nyugtalanítja a népek millióit, akadályozza a társadalmi, gazdasági és állami konszolidációt. Érthető tehát, hogy Magyarországon, amely ország négy és fél hónapig szenvedte meg a bolsevista rémuralmat, keresik, kutatják, hogy kik hozták a nyakunkra ezt a borzalmas uralmat. 1919. augusztus óta divattá vált, hogy mindenért egyszerűen az októberistákat, a Károlyi-kormányzatot állítsák be bűnbakul, így még ma is ismételten találkozunk azzal a váddal, mely szerint az a párt, amelyhez én is tartoztam, – sőt annak egyik vezetője is voltam – és az a kormány, melynek belügyminisztere voltam, hozták volna a bolsevista uralmat az ország nyakára. Ilyen súlyos vádat szó nélkül el nem tűrhetek. Vádnak, de bíró elé nem állítanak. Ennek folytán kénytelen vagyok a többi mellett ennek a legsúlyosabb vádnak is szemébe nézni és az alábbiakban a nagy nyilvánosság előtt kimutatni, hogy kik és mi módon hozták a nyakunkra a XX. század legborzalmasabb szülöttjét: a bolsevista diktatúra uralmát?

1924-ben a «*A nagy dráma*» címen dr. Supka Géza kiváló író tollából egy oly mű jelent meg, amely a világháború előzményeit és lefolyását, illetőleg a legfontosabb eseményeket a tudós és

pártatlan történetíró igazságszeretetével ismerteti, állításait pontról-pontra bizonyítóerejű adatokkal támasztva alá. Supka Géza eme munkájának a 229-ik oldaltól a 253-ik oldalig terjedő részében pontról-pontra, hivatalos adatok alapján kimutatja, kik és hogyan tenyésztették ki a bolsevista örületet. A bolsevista-uralom életbeléptetése Oroszországban a német császár, a német kormányzat és legfőképpen a német legfőbb hadvezetőség és ennek élén Ludendorff Erik német hadvezér eszméje és bűne. Legjobban szeretném Supka Géza művének idevágó részét szösz szerint ideiktatni, megtoldva azt a saját értesüléseimmel. Tér hiányában ettől el kell állanom. Az alábbiakban csupán a legfontosabb eseményeket sorolom fel, de kérek mindenkit, aki még ezekután is engem vagy volt minisztertársaimat a bolsevizmussal kapcsolatosan vádolni akarnának, érdeklődjenek Supka Géza és az én állításaim helyessége iránt, de egyúttal kérem és követelem, hogy aki még ezután is bennünket vádol, az ne általános frázisokkal, hanem úgy, mint Supka Géza, konkrét bizonyított tényekkel álljanak előm.

Tudjuk, hogy 1917. tavaszán Oroszországban a polgári, nemzeti alapon álló liberális társadalom, szövetkezve a Kerenszky vezérlete alatt állott szociáldemokratákkal megbuktatták a cári abszolútizmust és útban voltak egy oly modern alkotmányos kormányzat berendezésére, mellyel mi, az osztrák-magyar kettős monarchia, a különb ékét könnyen megköthetjük volna. Lwow herceg és Kerenszky-kormányát azonban a német hadvezetőség által nagyranövesztett bolsevizmus ebben a békés, alkotmányos átalakulásban megakadályozta, amennyiben Lenin és társai német pénzen és a német legfőbb hadvezetőség (G. G. S.) utasítására, a legszélsőbb kommunista demagógia segítségével és a német hadikincstár nagymérvű anyagi támogatásával létrehozták a világ legvadabb, legvérengzőbb forradalmát. De nemcsak az orosz seregeket és az orosz népet, hanem a mi hadifoglyainkat, azután közvetve az ország belsejében álló katonáinkat és végül saját frontharcosainkat is annyira megmételtyezték a bolsevizmus-eszmékkel, hogy inkább azt kell csodálni, hogy már az októbertvégi nagy összeomlásnál nem tört ki nálunk is

azonnal és nyíltan a bolsevista-forradalom. Néhány konkrét ténnyel igazolom fenti súlyos állításomat.

Krausz Alfréd osztrák-magyar tábornok emlékirataiban őszintén bevallja, hogy ő azt ajánlotta, hogy propagandánkat főképpen két célra irányítsuk: a parasztok között való földosztásra és az orosz különbékére, mint a földosztásnak egyetlen előzményére, örömmel állapítom meg, hogy IV. Károly királyunk már 1917-ben, amikor a német hadvezetőség az orosz hadsereg forradalmosítását ajánlotta, ezt bölcs előrelátással határozottan ellenezte. Ez esetben is, mint annyi másban, a fiatal király bölcsebbnek és előbbrelátónak bizonyult, mint a nagyfejű tanácsadók, de sajnos, mint annyi más alkalommal, ebben a legsúlyosabb kérdésben sem volt képes akarátát érvényesíteni.

Nekem, amint azt már a Wekerle-kormányból való kiválásom ismertetésénél is felemlítettem, sehogy sem tetszett a mi breszt-litovszki béketárgyalásunk és barátkozásunk a bolsevistákkal, mert láttam, hogy ezzel nagyra növesztik a bolsevisták seregét. Erzberger emlékirataiban utal is arra, hogy a németcsapatok között a bolsevistákkal való barátkozás folytán már 1917. tavaszán és nyarán veszedelmes módon terjedtek a bolsevista-eszmék. Minden kritikán aluli a németeknek az az eljárása, hogy az osztrák-magyar, bolgár és török békedelegátusok hátamögött Breszt-Litovszkban a kommunista kormánnyal egy pótszerződést kötöttek. Erről lesújtó kritikát mond a német Erzberger «Erlebnisse im Weltkrieg» című munkájában, melyben kiemeli, minő hiba volt, hogy Németország a breszt-litovszki pótszerződésben, – amelyet előttünk eltitkoltak – elismerte a magántulajdon megszüntetésének tényét. *^Valamennyi nagyhatalom tiltakozott a magántulajdon megszüntetése ellen, Németország viszont elfogadja azt a hatmilliárd aranymárka végkielégítés Júdás béréért.*» Megjegyzem, hogy erről a hatmilliárd aranymárkáról, amelyet «hűséges német szövetségesünk» titokban, a hátunk mögött kötött ki és kapott az oroszoktól, sem Ausztria-Magyarország, sem pedig Bulgária egy szót sem tudtak. Jól mondja Erzberger, hogy ez a két kormány nem nagyon Volt elragadtatva, amikor erről a hat-

milliárd márkáról tudomást szerzett. A törökbirodalommal szemben a breszt-litovszki pótbékeszerződésben a német diplomácia és hadvezetőség még sokkal illojálisabb volt, amennyiben nemcsak hogy a hatmilliárdot előtűk is eltitkolta, hanem még hegyibe ígéretet tettek a bolsevistáknak, hogy nem engedik a török szövetségesüket a bakui petróleumfőrrásokig előre nyomulni.

Mellesleg említem fel, hogy a német császár és a Német-birodalom többi vezetőköreinek imént vázolt eljárása egymagában teljes erkölcsi alapot nyújtott nekünk, valamint a törököknek és bolgároknek, hogy tőlük külön váljunk és a magunk módja szerint, függetlenül az önző német vezetéstől keressük és találjuk meg népeink javai a különbéke megkötésével.

Helfferich emlékirataiban részletesebben ismerteti a német kormány belső viszonyát az orosz bolsevista-kormányzattal. Meg is állapítja, «hogy a bolsevista-kormánynak legerősebb támasza abban a kritikus időpontban, még ha öntudatlanul és szándékán kívül is, a német kormány volt». A német hadvezetőség annyira bízott a bolsevisták barátságában és ígéreteiben, hogy azt se hitték el a német bolsevista-ellenes köröknek, hogy a bolsevista-kormány a berlini bolsevista-követsége útján tervszerűleg inficiálja a német népet. Egyszer Joffe bolsevistakövet részére érkezett nagyobb diplomáciai küldeményből egy láda a berlini pályaudvaron a teherliftről leesett, széttörött és abból ezrével és ezrével hullottak széjjel a bolsevista-röpiratok, amelyeket Moszkvából egyenesen arra a célra küldöttek Berlinbe, hogy a németeket megnyerjék a bolsevista-ideáknak. A célt elérték... fokozatosan bolsevizálódtak a frontok katonái és ennek mindmégannyi ékesen szóló bizonyítékai a hírhedt «Spartakus» mozgalmak, valamint a hatalmas német kommunistapárt.

De már az 1917-ben a német flották legénysége körében felmerült bolsevista-lázadások is ugyancsak a német kormányzat által elvetett bolseviki-magoknak gyümölcsei voltak. Minderre, persze, Ludendorff és társai, amikor a bolsevizmussal ölelkeztek, rövidlátásukban nem gondoltak.

Köztudomású, hogy Lenint, a bolsevizmus megalapítóját és legfőbb propagátorát társaival együtt a német legfőbb had-

vezetőség saját költségén, pénzzel bőségesen ellátva szállította a svájci határtól zárt kocsiban egész Németországon át Oroszországba, hogy ott a katonáinkkal szembenálló orosz hadsereget és annak hinterlandját bolsevizálják. Ennél vakmerőbb, lelkiismeretlenebb, gonoszabb és következményeiben végzetesebb kormányzati intézkedést a világ fennállása óta nem követtek el. Ludendorff erről ezt mondja: «Leninek Oroszországba való kiküldetésével a mi kormányunk külön felelősséget is vállalt magára. Katonailag ez az utazás indokolt volt, Oroszországnak el kellett buknia. A mi kormányunknak azonban arra kellett volna figyelnie, nehogy mi is vele együtt bukjunk.» Istenem! minő rövidlátás! Az az ember, aki a Németbirodalom, az osztrák-magyar kettős monarchia, Bulgária és Törökország, százmilliónyi népeinek sorsát kezében tartotta, annyira tudatlan, annyira nélkülözi a józan belátás legelemibb mértékét is, hogy nem képes azt előrelátni, hogy egy ilyen forradalmi agitációt semmilyen közigazgatás sem képes olyan könnyen és egyszerűen megállítani.

Utalnom kell két amerikai újságírónak, Edgar Sissonajr és az amerikai Committee of Public Information kiküldöttje Guy Crotwel Smithnek előbb angolul, azután Svájcban francia – és németnyelven megjelent könyvére, amelyet a két nevezett hírlapíró az 1917-ről 1918-ra Oroszországban töltött télen át a helyszínen szerzett adatok alapján írtak meg. E könyv íróif azt állítják, hogy Lunacsarszkijnak, a későbbi népbiztosnak már 1914. november elején pénzt utaltak ki, hogy az orosz fronton működő csapatokat bolsevizálja. 1917. március 2-án Lenin, Trockij, Zinovjev, Kamenev és más orosz bolsevisták javára a Németbirodalomban számlákat nyitnak. A nevezett hírlapírók konkrét nagyobb összegekről adnak számat, amelyekkel a bolsevista-propagandát hivatalos német részről támogatják, ötvenmilliórubeles utalványról is tesznek említést. Közölnék több hivatalos utasítást 1918-ból, melyeket a legfőbb német hatóságok az orosz külügyi népbiztoshoz intéznek, amelyekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a moszkvai bolsevista kormányzat felett a német legfőbb hadvezetőség parancsszerű átiratokkal rendelkezhetett. Hogy azután Leninek mennyire voltak a német

hatalmas erkölcsi és anyagi támogatással szemben lojálisak, úgy látszik, arról is vannak akták, de nem is lehet kétséges a bolsevista erkölcsök mellett, hogy megbízhatóságuk vajmi alacsony nívón állott.

Annak illusztrálására, hogy minő szoros viszonyban állott egymással a bolsevista orosz kormány és a nagy német vezérkar, utóbbinak az orosz külügyi népbiztoshoz intézett alábbi átiratát, helyesebben parancsát ide iktatom szószerinti szövegében:

« – 1918. januárus 12.

A külügyi népbiztosnak.

A német vezérkar helyi kirendeltségének parancsára az információs iroda közölte velünk a központi végrehajtó-bizott-újra választandó főj elöltek neveit és kvalitásait. Ennek alapján megparancsolta a vezérkar, hogy a következők megválasztását sürgessük ki: Trockij, Lenin, Zinovjev, Kamenev, Joffe, Sverdlov, Lunacsarszkij, Kollontain, Fabricius, Martov, Stechov, Golmann, Frunze, Lander, Milk, Sollers, Schuber, Goldberg, Avanesov, Volodarjszkij, Preobrazsenszkij, Raszkolnikov, Stucha, Peters es Neubut. – Kérem közölje a vezérkar kívánságát a tanács elnökével.

Agasfer, osztályfőnök

Henrich adjutáns.»

Nem minősíthetetlen eljárás-e, hogy míg a német vezérkar az orosz szélsőséges forradalmárokkal ilyen intim viszonyban forradalmosítja a hadban álló országokat, ezzel közvetve hazánkat is, ugyanakkor nagyképűsködve Budapesten állandó német kémiszolgálatot tart annak kikutatására, hogy ki csinál Magyarországon forradalmi mozgalmakat?

Az elmondottakból kitűnik, hogy a Németbirodalom legfőbb katonai és részben politikai hatóságai II. Vilmos császár tudomásával nagymérvű anyagi eszközök mozgósítása mellett

felforgatták az Oroszbirodalom társadalmi rendjét, tudomásul vették a magántulajdon megszüntetését, bolsevizálták az egész Oroszbirodalmat, és így közvetve megmétélyezték hadifoglyaik ezreit és ezreit a bolsevista tanokkal, akik azután élükön Kun Bélával és zsebükben talán épp a németektől eredő pénzüsszegekkel annyira megmétélyezték saját népünk egy részét, hogy már 1918. június havában katonai és polgári hatóságainknak komoly gondokat okoztak a bolsevista agitációk. Így hát tény, hogy hazánk bolsevizálása Oroszországból már 1917-1918-ban annyira elő volt készítve, hogy a túlhosszúra nyúlt háború és a nélkülözések okozta elkeseredett hangulat mellett az Oroszországból hazakerült és odakinn bolsevista agitátorokká kiképezett megbízottaknak ugyancsak meg volt könnyítve a munkájuk és így, nem csuda, hogy az 1919. év kezdetén beállott zűrzavaros helyzetben a bolsevista diktatúrát Magyarországon, habár rövid időre, életbeléptethették.

Mindezt pedig köszönhetjük a Németbirodalom háborús vezetőinek, az ő könnyelműségüknek, oktalanságuknak és ijeszítően rövidlátásuknak. Az egyedüli enyhítő körülmény, amit ennyi bűnnel szemben a német vezetőkörök javára írhatunk, az, hogy nem tudták, mit művelnek.

Mellesleg még fel kell említenem, hogy amíg így folyt a német vezérkar bolsevik propagandája, mi magyarok sem maradtunk egészen tétlenek. Ugyanis Tisza István gróf havi folyóirata, amely hazánk kitűnő írójának, Herczeg Ferencnek szerkesztésében «Magyar Figyelő» néven jelent meg, a kritikus 1918-ik évben két cikket közöl Trockij bolsevista agitátor tollából. Az egyik a július 1-i számban «Az orosz kapitalizmus» címen, a másik pedig egy hónappal az összeomlás előtt az október 1-i számban jelent meg. Ebben Trockij kritizálja az eddigi orosz földreformot és fejtegetései során arra a konklúzióra jut, hogy *mines tehát más megoldás, mint a föld nacionalizálása a szocialista program alapján*. Tudvalevőleg a «Magyar Figyelő»-t nagyszámban terjesztették a katonáink között a fronton s így a lövészárkokban bő alkalmuk volt a föld szocializálásának szocialista promramm szerinti elintézéséről eszméket cserélni és egymást a cikk nyomán alaposan kioktatni. No de a német

propagandához képest ez a kis kiruccanás a bolseviki berkekben valóban keveset számított.

Akit Ludendorff és társainak bolsevizáló működésének részletei érdeklik, annak ajánlom, olvassa el az amerikai «Committee on Public Information» angol-, német – és francia-nyelven megjelent jelentését. E jelentés francia kiadásának teljes címe a következő: «*Le Complot Germano-Bolcheriste. 70 documents sur les relations de chefs bolchévistes avec l'armée, la grosse industrie et la finance allemandes. Editions Bossard 43, rue madame, 43. Paris 1920.*» Ebből a munkából hivatalos adatok nyomán értesülünk arról, miként propagálta és protezsálta a német hadvezetőség a bolsevizmust Európa-szerte, ebből tudjuk meg kinek köszöni Európa elsősorban a kommunista-bolsevista rendszert.

TERÜLETI INTEGEITÁS GYŐZELEM ESETÉN.

Minden más nemzetnél a területi integritás kérdése csakis abban az esetben kerülhet szóba, ha az illető nemzet a háborút elveszíti. Egyedül a mi magyar hazánk az a szerencsétlen ország, melynek területi integritása a legkomolyabban veszélyeztetve volt úgy győzelem, mint háború-vesztés esetén. Hogy a német-osztrák-magyar-olasz hármasszövetség keretében minő fonák helyzetben volt hazánk, annak legékesebb bizonyítéka az a tény, hogy a magyar szent korona biradalmának integritását éppúgy veszélyeztette a győzelem, mint a háború elvesztésének lehetősége. Amikor a területi integritás problémáját történelmi adatok nyomán ismertetem, a kép teljességéhez tartozik, hogy mi történt volna hazánkkal, ha Ferenc Ferdinánd trónörökös főherceg került volna békeidőben uralomra és hogy mik voltak a világháború kitörésétől kezdve a hazánk felett uralkodó legfőbb tényezők szándékai?

Köztudomású, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös – enyhén szólva – nem szerette a magyarokat. Határozottan elítélte minden néven nevezendő nemzeti törekvéseinket és el volt határozva, hogy abban a pillanatban, amikor elfoglalja a Habsburgok trónjait, letöri a magyar nemzetnek állami önállóságát és annak nyelvi és nemzeti kiépítésére vonatkozólag fennálló ezeréves jogainkat és törekvéseinket. Terve – amelyet halála után különböző variánsokban közöltek közvetlen környezetének tagjai – az volt, hogy a kettős monarchia népeit nyelvi és nemzetiségi alapon osztja fel, minden nemzetiségnek szűkebb autonómiát ad, ez autonómiák felett a német nyelvet teszi egyeduralgódóvá és Bécsbe centralizálja az összes államhatalmat. Ha Ferenc Ferdinánd

tényleg megvalósíthatta volna terveit, – amit egyébként van némi okom kétségbevonni – úgy darabokra szedte volna Szent István birodalmát, megszüntette volna hazánk területi egységét, elkobozta volna ősi alkotmányunkat és eltörölt volna bennünket Európa térképéről, aminthogy ezt már egy ízben mutatis mutandis II József császár is megkísérelte.

Ennél a magyar-ellenes tervnél sokkalta veszélyesebb és komolyabb volt az a terv, mellyel területi integritásunk ellen fellépni szándékoztak az esetben, ha a világháborúból győzedelmesen kerülünk ki. A Mitteleuropa tervének fejtegetése során reámutattam azokra a törekvésekre és szándékokra, amelyeket a Németbirodalom forralt ellenünk. Tudjuk, hogy *«mélyítés és bensőbbé tétel»* címén gazdaságilag és katonailag úgyszólván egyesíteni akartak bennünket – mégpedig örök időkre – a hatalmas német birodalommal. Katonai, külkereskedelmi és külpolitikai téren éppúgy, mint belső gazdasági és pénzügyi téren megszűnt volna még az a csekély állami önállóságunk is, mellyel az osztrák-magyar dualizmus keretében bírtunk. Egyszerűen vazallusaivá váltunk volna a Hohenzollerneknek s a Németbirodalomnak.

Ezenkívül volt egy más terv is Bécsben és Berlinben, amellyel ugyancsak kivégezték volna hazánk területi egységét. A terv az volt, hogy a román királyságot – mint Bundesstaatet – Mitteleuropához csatolják. Hogy pedig erre megnyerjék Romániát, oda akarták neki adni Erdélyt, – persze azzal a feltétellel – hogy együttesen csatlakoznak Mitteleuropához. Ennél aljasabb és hálátlanabb tervet elképzelni sem lehet. A magyar nemzet, amellyel szemben Bécs és Berlin mindenkor a legbizalmatlanabb volt, a világháborúban a leghősiesebb és legmegbízhatóbb támasza lett a Habsburgok és Hohenzollernek hatalmi céljainak. És amíg fiaink és testvéreink hősiessen harcoltak és meghaltak a Habsburgokért és Hohenzollernekért, addig azok, akik sorsunkat intézték, összedugták fejüket olyan tervek előkészítésére, hogy a győzedelmes háború után a hűség és hősies magyar nemzetet földig megalázva, elveszik egyik legdrágább kincsét: Erdélyt...

Nehogy bárki is azt mondhassa, miszerint bizonyítékok nélkül emelek vádat a bécsi és berlini vezető államférfiakkal szemben, kénytelen vagyok állításaim igazolására egynehány konkrétumot felemlítem. Czernin Ottokár gróf, a háború kezdetén a kettős monarchia hivatalos követe Bukarestben és a háború alatt közös külügyminiszter, «Der Weltkrieg» című munkájában a 106-ik és következő oldalakon nyíltan elismeri, hogy szándéka volt – s ezt javasolta is Bécsnek – a magyar-román problémát megoldani. Jól értsük meg: az osztrák-magyar közös külügyminiszternek az volt a szándéka, hogy Romániát Erdélylyel egyesítse, s azután olyan viszonyba hozza Béccsel, mint amilyenben Bajorország volt a Németbirodalommal. Czernin tudomása szerint e terv érdekében Berlinből nyomást is gyakoroltak Bécsre, de, amint mondja, «a magyar parlament ellenzése folytán csak fegyveres erővel lehetett volna Budapestet kényszeríteni a terület (Erdély) átengedésére». Ezt azonban, t. i. egy fegyveres akciót Bécsből Budapest ellen a háború alatt méff sem lehetett iniciálni. Busse német követ Bukarestben hivatalosan helyeselte és melegen támogatta a magyar területi integritás ellen szövetségeseink és kormányzóink részéről tervezett orvtámadást. Az magától értetődik, hogy ez aljas terv mellett egyetlen magyar ember sem foglalt állást. Utalnom kell itt még Steere román államférfiú egy dolgozatára, melyben oda nyilatkozik, hogy Románia Erdélyt csak a Németbirodalomtól kaphatja meg.

Emlékeztetek arra is, hogy Schay tábornok egyik cikkében (Pester Lloyd 1923. június 6.) azt állítja, hogy e tervet – Erdély átadását a románoknak – Ferdinánd főherceg, Czernin és Berchtold grófok támogatták. Tehát még a «magyar» Berchtold is!

Ugyané kérdésről Czernin idézett könyvének «Békekísérletek» című fejezetében még világosabban beszél, amikor szószerint ezeket mondja: «Ha el nem veszítettük volna a háborút, úgy azután a magyar néppel elkerülhetetlen lett volna az élethalálharc, mert semmiféle európai konstelláció sem volt elképzelhető, amely a magyar aspirációkkal és uralkodási tervekkel egy kalap alá lett volna hozható. Ámde a háború

alatt nyílt harc Budapest ellen természetesen lehetetlen volt.» Íme az Osztrák-magyar kettős Monarchia hivatalos programja Magyarországgal szemben arra az esetre, ha győztünk volna. Megjegyzem, hogy Czernin gróf könyve 330-ik oldalán egy oly állítást tartalmaz, amelyről hinni és remélni akarom, hogy tévedésen alapszik. Azt mondja itt ugyanis a volt külügyminiszter, hogy 1918. január havában Gratz Gusztáv, volt magyar pénzügyminiszter és külügyminiszteri osztályfőnök Czernin gróf külügyminiszter oldalán, azt ajánlotta volna, hogy adják oda a lengyeleket a németeknek, «und dafür den Anschluss Rumeniens an die Monarchie durchsetzen wollte». Vagyis egy magyar államférfi, volt magyar miniszter ajánlotta volna a Czernin-féle terv alapján, Erdély átengedésével Románia csatlakozását a monarchiához. Ezt képtelenségnek tartom és bizvást remélem, hogy e munkámnak meglesz az az eredménye, hogy Czernin gróf eme vádjá egyértelmű és határozott cáfolatban fog részesülni.

Amikor ezekről a rettentő és borzalmas történeti tényekről írok és bemutatom azokat az adatokat, melyek a függetlenségi és 48-as párt Bécs – és Berlin-ellenes politikáját oly megkapó módon igazolják, lehetetlen egy férfiú működéséről hallgatnom, aki a háború két utolsó évében oly sorsdöntő szerepet játszott. Értem Arz Arthur báró vezérzredest, akit Károly király Hötzendorfi Conrad gróf utódjaként a hadsereg élére állított.

Arz volt az Erdély védelmére kirendelt hadseregparancsnok, aki vállalta ez állást a nélkül, hogy magának kellő sereget, tüzérséget stb. biztosított volna, amivel súlyosan nyomja vállait az erdélyi betörés körüli katasztrófáért való felelősség, mely betörés nagy mérvben könnyítette meg a románoknak a helyzetét. Arz vezérzredest, aki 1917. február 17-én vette át az összes véderőink vezérletét, kineveztetése után Kreuzenachba, a német főhadiszállásra a német császárhoz sietett magát bemutatni, – ami egészen természetes – ami azonban ezután történt, az a botrányok botránya. Miként Arz báró emlékiratában maga megírja, első látogatása alkalmával azonnal az osztrák-magyar-német katonai konvencióról tárgyalt. Hogy ez az erdélyi szász származású és teljesen német gondolkozású és nagynémet érzésű férfiú testestől-lelkestől német ideológiája

mellett, lelkesedett a mitteleuropás gondolatért, értem, azonban kérdem ki adott néki felhatalmazást arra, hogy nemcsak katonai konvencióról folytasson Hindenburggal és Ludendorffal eszmecsérét, hanem hogy Spaaban 1918. május 18-án egy oly szerződést is kössön, melyben hazánk önállóságát úgyszólván megszüntette. E szerződésnek címe: «*Grundlage für den Waffenbund*», amely hét pontból állott és a következő lekötéseket tartalmazta: Kötelezi a Monarchiát, hogy a néperő teljesen ki lesz használható és hogy minden fegyverforgatásra alkalmas férfiú feltétlenül *a hadsereg iskoláit köteles végezni*. Az egyezmény 3-ik pontja megállapítja, hogy a hadsereg szervezete és a csapatok felhasználása körüli szabályzatok *egységesen* állapítandók meg. A 4-ik pont ismét *teljesen egységes felszerelést* ír elő. Az 5-ik pedig előírja, hogy a *tisztek a másik fél csapataihoz lesznek kirendelve*. Tehát porosz gárdatisztek a magyar királyi honvédséghez és magyar honvédtisztek porosz ezredekhez. A 6-ik pont pláne kötelezettséget vállal, hogy *minden háborúra való előkészület közösen eszközözendő*, a 7-ik pont rendelkezései szerint pedig a vasúti hálózatok katonai szempontok alapján kiépítendőek a vasúti anyag pedig egységesen lesz beszerzendő. Arz báró e szerződéséhez nem írok kommentárt, aki magyarul ért és olvasni tud, ebből a hét pontból levonhatja a következtetést, mely szerint ha Arz és Ludendorff urak győzelem esetén hatalmon maradnak, aminthogy természetsszerűleg maradtak volna, már csak e hét kemény pont folytán, magyar hazánk állami önállósága, tehát területi integritása véglegesen elveszett volna.

Arz báró emlékirataiban külön eldicsekszik azzal, hogy ő akadályozta meg Károly királynak az Esterházy-kormány hivatalbalépésekor felvetett azt a tervét, hogy a magyar nemzet iránt tanúsítandó hálája és a háborúban véresen kiérdemelt bizalma jeléül megadja a nemzetnek az önálló magyar hadsereget, mire nézve Szurmay báró, az Esterházy-kormány honvédelmi minisztere konkrét terveket is kidolgozott. Nos, ha meggondoljuk, hogy Czernin gróf és társai hazánk ellen minő tervekkel foglalkoztak a győzelmes háború befejezése utáni időkre, « ha tudomásul vesszük Arz bárónak ugyancsak

emlékirataiban bejelentett ama tervét, hogy Magyarországon katonai diktatúrát vezessenek be, úgy nem kell külön magyarázatát adnom annak, hogy aki a győzelmes háború utáni időkre a király által nekünk szánt önálló hadsereget meghiúsította, e tényével a legsúlyosabb csapást mérte a magyar területek integritására és annak megvédhetésére.

Megvolt annak lehetősége, hogy a háború folyamán Magyarország és Nagyhorvátország – miként Arz báró magát kifejezi – egy szubdualisztikus alapon megegyezzenek. Ugyebár ez esetben megmentettük volna délfelé a tengerig a magyar szent korona birodalmának területi integritását, nos az aktív osztrák-magyar (!) vezérkari főnök ezzel szemben és hogy ezt megakadályozza, még államcsíny árán is, úgy látszik meg akarta volna csinálni a délszláv államot. Ez elmékedései során egy Károly királyhoz intézett emlékiratában elsírja, hogy nem lett a fenti cél érdekében kellő erő hiányában államcsínyt csinálni. Kérdem, aki elolvassa a volt vezérkari főnökünk emlékiratainak elmékedéseit, nem-e borsódzik a háta, hogy mi lett volna szegény hazánkból «győzelem esetén» a Czeminnek, Ludendorffok, Arzok és többi nagyjaink elgondolásai alapján?

Nem folytatom, úgy vélem, borzalmasabb módon lehetetlen megvilágítani azt az igazságot, melyet a magyar függetlenségi párt mindig vallott, hogy Bécs, hogy Ausztria, hogy a Németbirodalom Magyarországnak és a magyar nemzetnek, a magyarságnak határozott ellensége. Mert hogy a világháború alatt tanúsított önfeláldozó hősiességünkkel szemben az államunk ügyeit intéző közös miniszterek és egyéb tényezők tervszerűleg foglalkoztak azzal az eszmével, hogy Magyarország területi integritásának megcsonkítását a magyar nemzettel szemben akár fegyveres erővel is végrehajtják, oly eljárás, melynek stigmatizálására nem találok szalonképes kifejezést. Szolgáljon azonban a hazánk ellen tervezett eme orvtámadás tanúságul arra, hogy minden magyar ember, aki hazáját, nemzetét, nyelvét szereti, legyen elhatározva, hogy soha többé hozzá nem járul ahhoz, hogy Magyarország valaha is még csak a leglazább közjogi vagy más állami jellegű kapcsolatba jut-hasson Ausztriával, különösen pedig Németországgal.

TERÜLETI INTEGRITÁS LEGYŐZETÉSÜNK ESETÉN.

A proletárdiktatúra bukásától kezdve mind a mai napig a legnagyobb rendszerességgel szuggerálják a magyar nemzetnek, hogy területi integritásunk elvesztése egyedül és kizárólag az 1918. október 31-én hivatalba lépett első Károlyi-kormány bűneinek és mulasztásainak tudandó be. Súlyosabb vádat egy kormány ellen, mint azt, hogy a kormányzatára bízott ország területének kisebb vagy nagyobb részeit cselekedetei és mulasztásai miatt veszítette el, emelni nem lehet. Ezért, amikor megírom «Beszámolómat», lehetetlen, hogy ezzel a rettentő', de igazságtalan váddal szemben állást ne foglaljak. Nem szándékom az ellenünk felhozott abszurd vádakkal polemizálni, mert ennél sokkal egyszerűbb mód áll rendelkezésemre: az, hogy a vádakkal szemben egyszerűen le nem tagadható történelmi tényeket sorakoztatok fel.

Wilson 1918. január hó 8-án üzenetet bocsátott ki, melyben 14 pontban megállapította azokat a feltételeket, amelyek alapján az Egyesült-Államok hajlandók velünk békét kötni és köztünk és az entente-hatalmak között a békét közvetíteni. E 14 pont közül a 10-ik az Osztrák-magyar kettős Monarchia különböző nemzetiségeinek autonómiát követel. Területi integritásunkat csupán annyiban érinti, amennyiben Olaszországnak nyelvi határok szerinti határkiigazítást ígért. Szerbiának s a többi Balkán-államnak addigi területi integritásukat akarta biztosítani, a szerbeknek ezenkívül hozzájutást Albánián át a tengerhez. Wilson többi békefeltételei is olyanok, hogy azokat a magunk részéről készséggel elfogadhattuk volna. Ezért, amikor 1918. január hó vége felé távoztam a minisztériumból, újból figyelmébe ajánlottam a királynak, kösse meg

Wilson 14 pontja alapján a békét, mert meg voltam győződve, hogy ennél kedvezőbb békefeltételeket soha többé nem kapunk. Böviddel a kabinetből való kiválásom után, a képviselőházban elsőnek szólaltam fel a Wilsoni béke érdekében, természetesen kellő óvatossággal. A király szívesen belement volna a békének ez alapon való megkötésébe, ámde kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a mi kormányférfiaink, élükön Czernin gróf közös külügyminiszterrel, Arz báró vezérkari főnökkel, Wekerle Sándor magyar miniszterelnökkel, nemkülönben Szurmay Sándor báró, Sztérényi József báró, Tóth János, Vázsonyi Vilmos és Windischgrätz Lajos herceg magyar felelős miniszterekkel, nemcsak hogy nem támogatták a királyt a lehető béke megkötésében, hanem ellenkezőleg, a német jár-szalagon vezetettve, a király dinasztia – és honmentő szándékainak végrehajtását megakadályozták. *Ezzel elmulasztották a legutolsó alkalmat arra, hogy a magyar szent korona birodalmának területi épségét a békekötés alkalmával biztosítsak.* Wilson üzenetének közzététele után azonnal el kellett volna fogadni a 14 pontot a tárgyalásod alapjául. Kapva-kapnunk kellett volna azon, hogy az Egyesült-Államok elnöke arra az állápontra helyezkedett, hogy *«hódítások és, a területszerzés ideje elmúlt».* A történelem ítélőszéke előtt a fentnevezett közös és magyar miniszterek soha felmentvényt nem kaphatnak az alól, hogy 1918. legelején elmulasztották a legeslegutolsó alkalmat arra, hogy hazánk területi épségének teljes biztosításával kös-senek békét.

Itt említem fel, hogy Wekerle miniszterelnök a 48-as alkotmánypártban 1918. október közepén elmondott beszédében már elismerte, hogy úgy Ausztria, mint a külföld felé területi integritásunk nincs többé biztosítva.

Nézzük már most, milyen volt a helyzet október 31-én, vagyis azon a napon, amelyen az első Károlyi-kormány az esti órákban megalakult és átvette az ország kormányzatát? Meg kell állapítanom, hogy e napon a Magyarbirodalom területi integritása terén mi volt a helyzet, mert, amit már ekkor végleg elveszítettünk, alkotmányos felelősséggel nem a Károlyi-kormány, hanem a Wekerle-kormány és mellette elsősorban a

közös külügyminiszter, Burián gróf, utóbb Andrássy Gyula gróf és szerencsétlen kezű sugalmazója, Windischgrätz Lajos herceg, első külügyminiszteri osztályfőnök a felelősek.

I. Románia.

1916. augusztus 17-én Bukarestben titkos szerződést kötöttek az angol királyság, a francia köztársaság, az olasz királyság és az orosz cári birodalom, vagyis a velünk szemben állott négy entente-nagyhatalom oly célból, hogy Romániát reábirják az ellenünk való hadbavonulásra. E szerződés első pontja szerint a négy nagyhatalom biztosította Romániának addigi területi integritásait. A második pontban Románia kötelezte magát, hogy nekünk hadat üzen. A harmadik pontban a négy nagyhatalom elismeri Románia ama jogát, hogy az Osztrák-magyar Monarchia területeiből a negyedik szakaszban körülírt részeket anektálja. A negyedik pont pedig ezeket mondja:

«Az előző szakaszban említett területek határai a következők: A határvonal a Pruth-nál, ama ponton indul ki, ahol Novossiella mellett Oroszország és Románia jelenlegi határai találkoznak és halad ezen folyó mentén egészen a galíciai határig, ahol a Pruth és a Ceremos találkoznak. Ezután követi Galícia és Magyarország határát egészen a Stog pontig (c. 1655). Ezután követi a Tisza és a Visó vízváltóját úgy, hogy azután a Tiszához Terebes községnél eljusson. Innen levonul a Tisza völgyében, egész 4 km-ig a Szamossal való összefolyásáig, úgy-hogy Vásáros-Namény Romániának marad. Ezután délkelet irányában haladj amíg hat kilométernyire Debrecentől keletre érkezik. E ponttól három km-nyire eléri a Köröst a Fehéres Sebes-Körös egyesülése felett. Ezután Algyő község magasságában eléri a Tiszát, Orosházát és Békéssámsont három km-nyire keletre hagyván, ahol egy kis elhajlást csinál. Algyőtől kezdve a határvonal a Tisza medrében megy odáig, ahol az befolyik a Dunába és innen a Duna medrét követi Románia jelenlegi határáig.»

A szerződés e pontja szerint Románia kötelezte magát, hogy Belgráddal szemben nem emel erődöket, és hogy kár-

pótolni fogja azokat a bánáti szerbeket, akik onnan emigrálni kívánnának.

A fennebb körülírt terület lényegében nemcsak egész Erdélyt, hanem a Tiszáig Magyarország keleti részeit is Romániának biztosítja. (Lásd a mellékelt térképet.)

íme, már 1916. augusztusában Magyarország egész keleti része biztosítva volt Romániának arra az esetre, ha az entente-hatalmak győznek. Aligha találkozik épelméjű ember, aki azt merné állítani, hogy 1918. október 31-én nem veszítettük el a háborút. Abban az órában tehát, sőt már ennél korábban is, hazánknak a Tiszától keletre eső rendkívül értékes részeit már elvesztettük, mert elmulasztottuk a kellő alkalmat, hogy Wilson javaslata alapján idejekorán békét kössünk.

Arra, hogy kormányférfiaink mennyire nem voltak tájékoztatva a tényleges viszonyokról, mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy a legjobban informált magyar államférfiú, Tisza István gróf, Jancsó Benedeknek, egy mindenképpen megbízható úriembernek közleménye szerint (Virradat, 1920. január 19.) csakis 1918. október 18-án este értesült Jancsó által a bukaresti szerződés 4. pontjáról, amely a határokat állapítja meg. Jancsó aznap mutatta meg Tiszának a szerződés illető pontját. Tisza azt elolvassa, azt mondta: «ez lehetetlen, ez abszurdum». És amikor Jancsó felrajzolta Tiszának a határokat, Tisza felkiáltott: Hiszen akkor Geszt is beleesik!» Mire Jancsó így válaszolt: «Igen, Kegyelmes Urarnak Geszt is beleesik. És Ön majd a leendő Nagyrománia parlamentjében fog tiltakozhatni a békeszerződés ellen.» Tehát Tisza még csak október 18-án értesült a bukaresti szerződés tartalmáról. Ezzel szemben kezeim között volt annak idején, vagyis 1917. évi szeptember hó legelső napjaiban a magyar királyi honvédelmi miniszternek 16.667. ein. 1./1917. számú tisztiparancsa, amelyet Tabajdy altábornagy államtitkár írt alá, s amelyben a hadi kimerültséget tárgyalva, a következőket mondja: «Az ellenséges szerződések az áruló Olaszországnak Dél-Tirolt és az Adria tengerpartjait, Romániának pedig, majdnem az egész magyar földet a Tiszáig biztosítják. Így tehát Monarchiánk vesztét volnának hivatva megpecsételni (a békével!), mert a londoni, párizsi

és római kabinetirodákban elfekvő szerződések éppolyan érvénynyel bírnak ma, mint egy évvel ezelőtt.»

Ebből a bizalmas körrendeletből megtudjuk, hogy a honvédelmi minisztérium államtitkára igen jól ismerte a londoni és bukaresti szerződések területiális rendelkezéseit, ellenben ugyanezeket az életbevágó fontosságú szerződéseket ugyanakkor a magyar vezető államférfiak, köztük Tisza István gróf előtt, titokban tartották.

A bukaresti szerződésről itt elmondottak bizonyítják tehát, hogy az entente-hatalmak győzelme esetére Magyarországnak a Tiszától keletre eső részei fölött már 1916-ban határoztak oly értelemben, hogy azokat hazánktól elcsatolják. Ezt elhárítani csak egy mód lett volna: ha az entente végleges győzelme és a románok második hadüzenete *előtt* kötünk békét. Igaz, hogy Románia később nem kapta meg mindezeket a területeket, de ez már az entente-hatalmak belső viszálykodásainak következménye volt. Szerbia, amely a háború alatt oly sokat szenvedett, méltán kifogásolhatta, hogy Nagyromániát Belgrád falai alá terjesszék ki. Így az entente-hatalmak kénytelenek voltak a határokat újból megállapítani és ekkor kompromisszumok jöttek létre a négy entente-nagyhatalom, Amerika, Angolország, Francia – és Olaszország, valamint Szerbia, Románia és a Csehszlovák köztársaság között. Ezek a tárgyalások azonban már nem esnek fejtegetéseim keretébe, mert amit a románoktól elvontak, azt a szerbeknek engedték át.

II. Szerbek, horvátok és szlovének királysága.

Oktober 4-én Burián István gróf közös külügyminiszterünk békeajánlatot tett az Egyesült-Államoknak. Erre Wilson elnök Lansing Róbert államtitkár útján október 18-án kelt jegyzékével adott választ. E válaszjegyzék szószerinti szövege a következő:

«Az elnök kötelességének tartja közölni az osztrák-magyar kormánnyal, hogy nem foglalkozhatik e kormánynak ezzel a javaslatával, mert *január 8-i üzenete óta bizonyos nagyjelentőségű események állottak be*, amelyek szükségszerűen megváltoz-

tatták az Egyesült-Államok kormányának illetékességét és felelősségét.» Ama 14 feltétel között, amelyeket az elnök akkor formulázott meg, szerepelt a következő: «Ausztria-Magyarország népeinek, amelyeknek helyzetét a nemzetek között megvédettnek és biztosítottnak kívánjuk látni, meg kell adni az autonóm fejlődés legszabadabb lehetőségét.» Mióta ez a mondat leíratott és az Egyesült-Államok kongresszusa előtt elhangzott, elismerte az Egyesült-Államok kormánya, hogy a cseh-szlovákok és a német, valamint az osztrák-magyar birodalom között háborús állapot áll fenn, és a cseh-szlovák nemzeti tanács de facto hadviselő kormány, amely fel van ruházva a megfelelő autoritással arra, hogy a cseh-szlovákok katonai és politikai ügyeit vezesse. Elismerte továbbá a legmesszebbmenő módon a jugoszlávok nemzeti szabadságra való törekvéseinek jogosságát is. Az elnök ennél fogva nincs már abban a helyzetben, hogy e népek pusztá autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy ők és nem a bíraskodjanak a felett, vajjon az osztrák-magyar kormány részéről minő akció fogja kielégíteni e népek aspirációit és felfogását jogaikról és mint a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről.»

Időközben Andrássy Gyula gróf – lett az Osztrák-magyar kettős Monarchia külügyminisztere és így már ő válaszolt Wilson fent ismertetett jegyzékébe. Andrássy válasza, amelyet október 28-án intézett Wilsonhoz, szószerint így szól: «Válaszul Wilson elnök úrnak az osztrák-magyar kormányhoz e hó 18-án kelt jegyzékére és az elnök úr azon elhatározásának megfelelően, hogy Ausztria-Magyarországgal külön tárgyaljon a fegyverszünet és a béke kérdéséről, az osztrák-magyar kormány tisztelettel kijelenti hogy éppúgy, mint az elnök úr korábbi nyilatkozataihoz, azon felfogáshoz is hozzájárul, amely legutóbbi jegyzékében Ausztria-Magyarország népeinek, különösen a cseh-szlovákoknak és a jugoszlávoknak jogaival foglalkozik. Mivel e szerint Ausztria-Magyarország mindazon feltételeket elfogadta, amelyekről az elnök úr a fegyverszünetről és a békéről szóló tárgyalásokba a beavatkozást függővé tette, az osztrák-magyar kormány nézete szerint ezen tárgyalások megkezdésének

semmi sem áll útjában. Az osztrák-magyar kormány tehát késznek nyilatkozik arra, hogy más tárgyalások eredményének bevárása nélkül tárgyalásokba bocsátkozzék Ausztria-Magyarország és az ellenséges államok közti békéről és Ausztria-Magyarország összes frontjainak nyombani fegyverszünetéről. És kéri Wilson elnök urat, hogy az erre vonatkozó előkészületeket rendelje el.»

Andrássy ezután még külön táviratozott Lansing államtitkárhoz, konstatálva, hogy az elnök összes feltételeit elfogadta és kérte, hasson Wilsonra az azonnali fegyverszünet megkötése érdekében.

Aki magyarul ért és olvasni tud, az kétségbevonhatatlanul megállapítja, hogy Wilson elnök a cseh-szlovákok és délszlávok elhatározásától tette immár függővé azt, hogy e népek önálló államokká alakuljanak-e át, megmaradjanak-e a Habsburgok uralma alatt avagy, attól elszakadva, tetszésük szerint más államhoz csatlakozzanak vagy önállóságukat proklamálják-e. Ez volt a Wilson és Andrássy Gyula gróf közötti jegyzékváltás célja és értelme. Andrássy eme jegyzékéhez döntő fontosságánál fogva feltétlenül hozzájárult Wekerle Sándor miniszterelnök és kabinetjének tagjai. Abban a percben, amidőn Andrássy válasz jegyzéke Wilson kezeihez jutott, a kettős monarchia hivatalosan már lemondott a délszláv és a felvidék területiális integritásáról.

Kénytelen vagyok különben még megállapítani, hogy a magyar szent korona területéhez tartozó délszláv országok és Fiume nemcsak Andrássy jegyzéke alapján vesztek el, mert hisz a londoni egyezmény Fiumét már Horvátországnak biztosította. Azonkívül a Zágrábban alakult délszláv nemzeti tanács Korosec elnöklete és Pribicsevics alelnöklete mellett közvetlenül az osztrák császár október 16-i manifestuma után megalakult és kikiáltotta Délszlávia elszakadását Magyarországtól és csatlakozását Szerbiához. Ne feledjük el, hogy Snjarics zágrábi vezénylő tábornok, miután október 25-én Gödöllőn a király előtt megjelent, annak engedélyével, azonnal visszautazott Zágrádba és ott az egész osztrák-magyar véderővel és a horvát honvédséggel egyetemben ünnepélyesen csatla-

kozott a zágrábi nemzeti tanácshoz és annak rendelkezésére bocsátotta magát. Nyilvánvaló tehát, hogy a király tudomásával csatlakoztak a délszláv államhoz az azok területén állomásozó összes katonai intézmények és csapatok.

Ne feledjük el továbbá, hogy – amint ezt Rubint Dezső altábornagy egyik dolgozatában részletesen kifejti, – Károly király lovag Keil Ferenc tengernagy egy jelentése alapján a király katonai irodája főnökének, a vezérkari főnöknek és Andrassy Gyula gróf közös külügyminiszternek közösen előterjesztett tanácsára, utasította nagybányai Horthy Miklós ellentengernagy ot, hadiflottánk hősie, kitűnő fővezérét, hogy adja át a flottát és az egész haditengerészeti anyagot a délszlávok zágrábi nemzeti tanácsának. Ez átadásról 1918. október 31-én külön jegyzőkönyvet vettek fel. Az eredeti német szöveg szószerinti fordításából a következő lényeges részt ideiktatom: «A cs. és kir. flotta anyagával és készleteivel együtt – *a nedelszláv államok, illetőleg az eddig fennállott osztrák-magyar Monarchia nemzetei* tulajdonjoga érvényesítésének kimondott fenntartása-mellett a szlovének, horvátok és szerbek zágrábi nemzeti tanácsának ezennel átadatik».

Tehát abban az órában, amikor mi, az első Károlyi-kormány tagjai átvettük alkotmányos felelősséggel az ország kormányzását, a magyar szent korona birodalmának drávántúli tartományai már kimondották önállóságukat, megkapták királyi jóváhagyással a szárazföldi katonaságot és miniszteri felelőség mellett az egész hadiflottát anyagával együtt, de megkapták ezenkívül még azt is, hogy hivatalos okmányon október 30-án legfelsőbb rendeletre való hivatkozással kimondatott, hogy az Osztrák-magyar Monarchia a *múlté*. Azt hiszem, felesleges további adatokat felsorakoztatnom, mert íme papnál világosabban igazolva van az a szomorú tény, hogy október 31-én területi integritásunk a Drávánál megszakadt. Az alkotmányos felelőség ezért a tényért azokat terheli, akik eddig az időpontig a kormány székekben ültek, tehát Andrassyt, Wekerlét és társait, nem pedig azokat, akik csak a délszláv végek elvesztése és ezeknek szárazföldi és tengeri haderővel való felgyverzése után léptek kormányra.

III. Csehszlovák köztársaság.

A csehek hónapokkal a nagy összeomlás előtt a bécsi képviselőházban nyíltan hirdették állami önállóságukat. Könnyen tehetők, mert jól tudták, hogy az ő Párizsban székelő nemzeti tanácsuk, melyet a győzedelmes entente-nagyhatalmak szövetségüknek s a leendő cseh-szlovák állam kormányának elismertek, biztosítást nyert az iránt, hogy osztrák és magyar területeket fognak kapni, melyekből meg fogják alakíthatni a jövőendő önálló Cseh-szlovák államot. Kezeim között nyomtatványok vannak 1917-ből, melyekben már be vannak rajzolva némi eltéréssel a mai Cseh-szlovák köztársaságnak Magyarország felé való határai. 1918 június 3-ikán Párizsban Anglia, Franciaország és Olaszország elhatározták, mint hadicélt, hogy megteremtik az önálló Cseh-szlovák államot és az önálló Jugoszláviát. A Cseh-szlovák önálló államot Franciaország ugyanaznap, Anglia 1918. évi augusztus hó 18-ikán, az Egyesült-Államok szeptember 2-ikán, Japán szeptember 15-ikén, Olaszország pedig október 3-ikán ismerte el, önálló szövetséges és hadviselő félként. A szövetséges hatalmak által utóbb kötött fegyverszüneti szerződések tehát már e «szövetséges állam» nevében is kötettek, amit a magyar kormánynak nem lehetett egyszerűen negligálnia. Hogy a győzedelmes nagyhatalmak az önálló Cseh-szlovák államnak a Felvidéket is odaígérték tény. Tudtommal Párizs és Prága között három határvonal fölött folyt az elismerés iránt a diskusszió. Az egyik a nyelvi határ volt, a másik az a vonal, amelyet a mellékelt térkép ábrázol és amely a határ Uzsoktól kiindulva Rimaszombat, Ipolyságon át a Duna medrében egész Pozsonyig húzódik, a harmadig pedig még Vácot is Cseh-szlovákiába tervezte. November legelején a második vonal lett az új állam ideiglenes határául megállapítva.

Október utolsó napjaiban, amikor mindenütt beállott a nagy felfordulás és az általános összeomlás, Prágában és Turócszentmártonban kimondották a Felvidéknek Magyarországtól való elszakadását, a Cseh-szlovák állam megalakulását, annak a Habsburg-Lotharingiai uralkodóháztól

való elszakadását és teljes állami önállóságát. A hatalmat október végén Prágában már a Narodny Vybor, a cseh nemzeti tanács gyakorolta, amelynek rendelkezésére állott nemcsak az egész polgári közigazgatás, hanem a katonaság is. A cseheknek és a csehbarát felvidéki töbtságnak még csak arra volt szüksége, hogy elszakadásuk és állami önállósításuk a régi rend részéről szankcionáltassék. Ezt elérték azzal a jegyzékkel, amelyet Andrássy Gyula gróf október 28-án Wilson elnök-höz intézett és amelyben tehát Andrássy, a közös külügy-miniszter mindenesetre fedezve magát az osztrák és magyar kabinetekkel, hivatalosan kimondotta és elismerte a Cseh-szlovák államiságot és elismerte, hogy a csehek és szlovákok egyedül jogosultak arra, hogy államberendezkedésük tekintetében önállóan rendelkezhessenek. Ezzel Andrássy és miniszter-társai reányomták a hivatalos pecsétet a Cseh-szlovák önálló állam létesítéséhez és a Felvidéknek a magyar állam területéből való kihatásához. Amikor október 31-én este átvettük mi, a Károlyi-kormány tagjai a kormányzatot, a császári ház és közös külügy miniszter hivatalos megállapítása szerint a Cseh-szlovák köztársaság népei de facto már megkapták teljes állami önállóságukat. Magyarország pedig elveszítette a Felvidéket.

Azoknak, akik szeretik a Felvidék elszakadását holmi cseh-szlovák magánakciónak feltüntetni, kénytelen vagyok azt a magyar nagyközönség előtt kevésbé ismert tényt elmondani, hogy október hó legvégén az entente-nagyhatalmak megbízásából és Diaz olasz marsall utasítására megjelent Prágában egy nagyobb olasz vezérkari tiszt kiönlönmény kellö olasz katonai kísérettel, ott berendezkedett, a cseh nemzeti tanács hivatalos helyiségében kifüggesztettek a megalakítandó Cseh-Szlovák köztársaság Párizsban megállapított térképét és kézbe vették e terület katonai megszállásának intézését. 1918. november letelejétöl 1919. június elejéig olasz tábornokok, olasz vezérkar, olasz tisztek és olasz legénység – közöttük egy Piccioni olasz tábornok vezénylete alatt álló olasz-cseh légionárius hadosztály – vezették a Cseh-Szlovák állam katonai megszállását és szervezését. Amikor tehát kísérletet tettünk a cseh megszálló seregekkel szemben katonai ellenállást kifejteni, számolnunk kellett azzal

a ténynyel, hogy de jure és, de facto a győzedelmes entente-nagyhatalmak fegyveres erejével állunk szemben.

A németek a nyugati fronton teljes felbomlásban vonultak vissza. Az olasz fronton éhség, munícióhiány, teljes ruhátlanság akadályozták meg katonáinkat a sikeres ellenállásban. A bolgárok és törökök kilépése a szövetségből, délen és keleten délszlávjaink és erdélyi románjaink elszakadása, az entente-hadak győzedelmes előrehaladása Belgrád felé, mind olyan tényezők, amelyek nekünk lehetetlenné tették, hogy szembe-helyezkedve Andrássy hivatalos nyilatkozataival, fegyverrel a kezünkben vegyük fel a harcot egy egész világgal szemben.

A mellékelt térképen feltüntettem az október 31-i állapotot, vagyis kimutatom, mennyit veszítettünk el a haza földjéből már a Wekerle – Andrássy-kormányzat idején. Kiténik ezekből, hogy a területi integritásunk rettentő sérelmeiért nem lehet egyszerűen az első Károlyi-kormányt bünbakul a történelem ítélőszéke elé állítani, mert e téren a felelősség azokat terheli, akiknek kormányzata alatt és mulasztásai folytán történt hazánk szétदारabolása.

IV. Nyugatmagyarország.

Kimutattam, mit vettek el tőlünk az első Károlyi-kormány hivatalbalépése előtt. Meg kell még pár szóval világítanom, mit vettek el a Károlyi-kormány alatt és után. Saját lelkiismeretem megnyugtatóására felemlítem, hogy miniszterségem alatt – a már előre elígért területeken felül – újabb területet vagy országrészt sem el nem ígértek, sem el nem vettek. Később történtek területi eltolódások, melyek azonban inkább kisebb-nagyobb, reánk magyarokra nézve hátrányos határkiigazítások jellegével bírtak. Nagyjelentőségű újabb területvesztésünk október 31-ike után tulajdonképpen csak Nyugatmagyarország egy részének Ausztria részére való átadása volt. Miniszterségem idején volt ugyan már szó a nyugatmagyarországi részek követeléséről, amennyiben az osztrákok eléggé illojálisan kérték ezt Párizstól. De amikor ez ügyben Bécsben erélyesen felszólaltunk, *az osztrák szociáldemokrata többségű kormány azzal a határozott*

kijelentésével nyugtatott meg bennünket, hogy népszavazás nélkül soha, semmi körülmények között sem fogadnának el magyar területeket A Károlyi-kormány idején állották szavukat, hogy később azonban a trianoni békeszerződéssel mégis át kellett adnunk magyar területeket Ausztriának, azért a felelősség már azokat a kormányokat terheli, melyek a béketárgyalásokat folytatták és a trianoni békeszerződés törvénybeiktatását vállalták. Engem a nyugatmagyarországi kérdés melegen érdekelt, ezért, habár a béketárgyalások idején már ki voltam közösítve a magyar politikai élet első sorából, foglalkoztam ezzel a kérdéssel és meg is találtam a módját annak, hogy a nyugatmagyarországi, most burgenlandi problémát miként lehetett volna kedvezően elintézni. Az én tervem és javaslatom az volt, jelentse ki a magyar kormány az entente nagyhatalmaknak, hogy meghajlik akaratum és rendelkezésük előtt és egyetlen feltétel ellenében átadja a nyugati országrészeket. Párizs azért adta oda népszavazás nélkül Ausztriának a Burgenlandot, mert ezzel kívánták kárpótolni azon tilalomért, hogy a Németbirodalomhoz ne csatlakozzék. Vonják le ebből a tényből a konzekvenciát, *vagy Űs mondja ki az entente tanácsa, hogy Burgenlandot népszavazás nélkül kárpótlásul azért, hogy Ausztria nem olvadhat be a Németbirodalomba, odacsatolja, azzal azonban, hogyha Ausztria valaha mégis csatlakoznék Németországhoz, ez esetben Burgenland, vagyis Nyugatmagyarország ugyancsak népszavazás nélkül automatic ismét visszaszáll az ősi magyar anyahazára.* E javaslatomat Teleki Pál grófnak, a békebizottság egyik kitűnőségének szándékoztam előterjeszteni. Sajnos, nem volt ideje arra, hogy engem húsz percig nyugodtan meghallgasson. Megírtam javaslatomat Csáky Imre grófnak, ugyancsak a békebizottság egyik kiváló tagjának. Kegyes volt értesíteni, hogy Párizsban a sajtóban szellőztették ideámat, melyet a párizsi sajtó előzőkenyen fogadott. Sajnos, az entente hatalmakhoz azonban javaslatomat nem jutatták el Ezekután megírtam a «Pester Loyd» 1921. augusztus 6-i számában javaslatomat, amelynek megjelenése után volt alkalmam autentikus helyeken ismételten meggyőződni, hogyha a kormány hivatalos formában ezt a tervet a párizsi legfőbb tanács elé viszi, úgy a legnagyobb remény-

nyel nézhettünk volna az elé, hogy a javaslatot elfogadják. De tudomásom volt arról is, hogy Bécsben teljesen lelohadt volna a kedv Burgenlandot megszerezni, abba nagy összegeket beruházni, hogy azután, amikor eljön – mert bizonyára eljön – az ideje annak, hogy Ausztria Németországhoz csatlakozik, vissza kelljen adni azt Magyarországnak. Meggyőződésem, hogyha a magyar kormány magáévá teszi javaslatomat és azt kellő formában az entente hatalmak főtanácsa, elé terjeszti, ott a Millerand-féle kísérőlevél némi végrehajtásaként elfogadják Ausztria pedig szépen megköszönve a jóindulatot, nem kért volna e Danaidák munkájából.

Bárkinek, aki vádat emel a területi integritással kapcsolatban mások ellen, különösen figyelmébe ajánlom azt a levelet, amelyet a Párizsban tartózkodó magyar béke delegáció nevében Apponyi Albert gróf intézett 1920. március közepén Simonyi-Semadam Sándor akkori magyar miniszterelnökhöz. Apponyi ez örökbecsű levelében nyomatékosan figyelmeztette a magyar miniszterelnököt, általa a nemzetgyűlést és a magyar nemzet összeségét, hogy azok a közállapotok, amelyek hazánkban akkoriban uralkodtak s amelyeket Apponyi «belállapotaink züllésének» nevezett, a legsúlyosabb következményekkel járnak a béketárgyalások során hazánk területi integritásának megóvása szempontjából.

Kimutattam, hogy területi integritásunk legnagyobb veszteségei hazánkat már az első Károlyi-kormány hivatalbalépése előtt érték és így e téren ezt a kormányt semmiféle bűn vagy mulasztás nem terhelheti. Minden ezirányban ellenünk emelt vád igaztalan. Ezzel szemben nagyon féltő, hogy a pártatlan utókor Apponyinak hivatkozott levelének adatai nyomán meg fogja állapítani, hogy az országot az 1919. és 1920-ik években vezető tényezők nem kis mértékben bűnösök abban, hogy a béketárgyalások során sokkalta kedvezőtlenebb határokat állapítottak meg, mint aminőket a béketárgyalások előző munkálataiban Párizsban tervbe vettek.

AZ ELSŐ KÁROLYI-KORMÁNY.

Október 31-én megkaptuk kinevezésünkről az értesítést és József főhercegnek azt a felszólítását, hogy aznap este fél 7 órakor palotájában eskütételre jelenjünk meg, mert a király Őt bízta meg azzal, hogy tőlünk a rendes miniszteri esküt kivegye. Esti hat óra után jelentünk meg a főhercegi palotában s ott a főherceg kezébe letettük az esküt. Miután letettük az esküt, a főherceg a nála megszokott ékesszólással üdvözölte az új kormányt. Beszédét beszámolóm más helyén szó szerinti szövegében közzéteszem.

Ez órákban teljes volt az országban a zűrzavar. A kaszárnyákban levő, valamint a frontokról hazaözönlő katonák tízezrei okozták elsősorban a felfordulást. Raboltak, pusztítottak, garázdálkodtak országszerte azok, akik arra lettek volna hivatva, hogy a rendfenntartó erőt képviseljék. Megbízható államrendőrség, határrendőrség és csendőrség megcsappant létszámmal állott csak rendelkezésre. Mivel fogom én, mint a közrend legfőbb őre, ezt a rettentően veszedelmes helyzetet a rend útjaira visszavezetni? Oly gond, amely ugyancsak erős akaratot követel attól, aki nem akar, akinek nem szabad a felelősség súlya alatt összeroppania. És amikor tele aggodalommal, tele gonddal megjelenek a főhercegi palotában, hogy miniszteri eskümet letegyem, újabb borzalmas csapás híre érkezik: lelketlen gonosztevők meggyilkolták Tisza István grófot. Akinek józan esze van és aki nem akar mindenáron rólunk rosszat feltételezni, az igazat ad nekem, amikor kijelentem, hogy Tisza István aljas és gonosz meggyilkolása, nekünk, elsősorban pedig nekem a legnagyobb fájdalmat okozta.

Istenem, nem lehetett volna ezt a borzalmas cselekedetet megakadályozni? A főkapitány – dr. Sándor László – meg-

tette a magáét, hisz kiküldött több csendőrt Tisza István gróf állandó őrzésére, hogyan történhetett az, hogy mindig kitűnőnek ismert csendőrségünknek egy ily kiválóan fontos szerepre kirendelt tagjai kötelességüket és esküjüket megszegve gyáván, minden fegyveres ellenállás nélkül megfutamodtak?

Valahányszor Tisza István gróf tragédiájára gondolok, mindig eszembe jut az a kép, amelyet a képviselőház izgalmas ülésein annyiszor láttam; amikor Tisza István grófort személyes hívei hősiezen körülállják, hogy a vezért az ellenzék komolyan soha nem szándékolt támadásaitól testükkel megvédjék. Elgondolkoztam, de kár, hogy Tisza István gróf személyes hívei ezt az erélyt és elhatározottságot nem érvényesítették akkor, mikor a lapok híradása szerint a Tiszával szomszédos házban lakó Balázs Béla nyűg. főispán megfigyelte, hogy gyanús alakok ólálkodnak Tisza lakása körül. Nem akar ez szemrehányás lenni, hisz abban a zűrzavaros időben nehezebb volt a helyes cselekedeteket eltalálni, mint ma utólag, amikor már évek haladtak el fejünk felett és így ma már nyugodtabban, higgadtabban lehet az események felett elmélkedni. Azért említettem fel ezt a gondolatot, ezt a visszaemlékezést a parlamenti Tisza-gárdára, hogy reá mutassak, hogy sokkalta könnyebb utólag kritizálni, mint cselekedni akkor, mikor benn ül az ember a felfordulás kohójában.

Alighogy letettük miniszteri eskünket, siettem a belügy-minisztériumba hivatalomat átvenni, hogy az emberileg lehető rendelkezéseket a rend helyreállítására, illetve annak biztosítására megtegyem. Még aznap este az államrendőrség akkori vezetőivel Szilárd Ferencsel, dr. Dietz Károlylyal és Szentkirályi Bélával megbeszéltem a legsürgősebb teendőket. Jelentést kaptam a Tisza-gyilkosság akkor ismert adatairól, utasításokat adtam a gyilkosok kézrekerítésére, megbeszéltem az urakkal a rend fenntartására, különösen pedig a fosztogató katonák tömege által veszélyeztetett vasúti raktárak és az utcai közbiztonság védelmére szükséges intézkedéseket. Nem felejtkeztünk meg arról sem, hogy azokat az exponált államférfiakat, akikről feltehetjük, hogy esetleg ellenük merényleteket intézhetnének, feltétlenül megvédjük. A rendőrség

vezetőivel egyetértésben tett intézkedéseimre őrizték Wekerle Sándort, Apponyi Albert grófot, Sztéryi József bárót, Szurmay Sándor bárót, Vázsonyi Vilmost és másokat. Nem tudok eléggé hálát adni az Istennek és utána derék, kötelességtudó államrendőrségünknek, hogy az én belügyminiszterségem alatt, dacára az akkori félőrült, szenvedélyes közhangulatnak, nagyjaink közül senkinek a legkisebb baja sem történt. Gyakran hallottam és olvastam olyan panaszokat, mintha Andrassy Gyula gróf az októbristák uralma alatt veszélyben, pláne életveszélyben forgott volna. Megengedem, hogy Bécsben helyzete kritikus volt, ámde ott is két derék magyar államrendőrségi detektív állandóan őrizete s amikor Andrassy Gyula gróf Bécsset elhagyta és lakóhelyét a sopronmegyei Dénesfára helyezte át, a két detektívfelügyelő utasításunkra őt oda is elkísérte. Dénesfáról a két detektívfelügyelő, lovag Bialoszkurszky Géza és Zdeborszky Oszkár több ízben tettek jelentést – a főkapitányságnak, hogy Dénesfán oly abszolút biztonságban van Andrassy gróf, hogy az ott tartózkodásuk teljesen fölösleges. A főkapitány szívesen visszahívta volna a két felügyelőt, mert hisz a fővárosban akkoriban két ilyen kiváló államrendőrségi tisztviselőre nagyon is szükség volt. Én azonban határozottan követeltem, hogy az urak maradjanak Andrassy gróf mellett mindaddig, amíg ő az ország területén tartózkodik. Ha emlékezetem nem csal, Andrassy Gyula gróf november 26-án lépte át a határt, amikor Dénesfáról Svájcba utazott s aznap tértek vissza Budapestre a detektívfelügyelők is. Az az állítás tehát, hogy Andrassy Gyula gróf a mi kormányzatunk alatt magyar területen veszélyben forgott volna, homlok-egyenest ellenkezik az igazsággal.

Október 31-én késő este megtartottuk az első minisztertanácsunkat, melyen Károlyi Mihály bemutatta a király által jóváhagyott programját és azután a nemzethez intézendő manifesztumot szerkesztettük meg, amelyben a rend biztosítását követeltük, mint legfőbb feladatát a kormánynak és nemzetnek.

A Károlyi-kormány megalakulásáról még fel kell említenem, hogy Károlyinak és többi minisztertársainak azt a

propozíciót tettem, hogy miután a kormány több pártból, koalícióban alakítottatván meg, dolgozzunk ki egy részletes kormányzati programot, amelyben taxatívén fel kell sorolnunk azokat a politikai programpontokat, amelyeknek megvalósítására szövetkezünk. Tisztában voltam azzal, hogyha a Nemzeti Tanács programján túl részleteiben is nem állapítjuk meg kormányzatunk irányelveit, bennünket a szélső elemek nyomása mindinkább balfelé fog szorítani, ami annál kézenfekvőbbnek látszott, mert Károlyi, és ezt némileg mentségül akarom felemlíteni, szentül meg volt arról győződve, hogy csakis úgy tudjuk a bolsevizmus kirobbanását megakadályozni, ha magunk messze balfelé kanyarodunk. Én nem osztottam ezt a véleményt, ismételten szorgalmaztam a koalíciós programra, létrehozatalát és minthogy ezt elérnem nem sikerült, ez a negatívum is egyik oka volt annak, hogy néhány hét múlva kiváltam a kabinetből.. Mielőtt a Károlyi-kormányban történeteket és az én ottani működésemet megismertetném, kénytelen vagyok még egy kérdésre felhívni a figyelmet. Sokszor hallottam és olvastam, hogy a Nemzeti Tanács csinálta a forradalmat és tudom is én mi mindent nem tulajdonítanak ennek a testületnek. Magam csak öt napig voltam tagja a Nemzeti Tanácsnak, ez öt nap alatt mindössze talán kétszer vettem részt röviden annak tanácskozásaiban; egyszer, amikor a haditengerészet kérte a Nemzeti Tanács segítségét a lázadó haditengerészet lecsillapítására és másodszor akkor, midőn a kormány alakítását beszéltük meg Károlyi miniszterelnöki kinevezése után. Én tehát merem állítani, teljes elfogulatlansággal szólhatok róla, annál is inkább, mert később, miniszter koromban a baloldali szocialisták, különösen pedig Kunfi miniszternek és Bokányi Dezsőnek folytonos követelődései miatt a Nemzeti Tanácscsal állandóan hadilábon állottam. Az én tapasztalatom szerint a Nemzeti Tanács azáltal vált naggyá, mert a Wekerle-kormány nem csinált semmit, s abban az általános zűrzavarban, amely október végén uralkodott, a fejvesztett emberek minden más vezetés hiányában a Nemzeti Tanácshoz rohantak abban a feltevésben, hogyha valaki, úgy az lesz képes őket oltalmukba venni. A Nemzeti Tanácsban reggeltől estig mást sem tettek, mint az ott nap-nap

mellett óriási tömegekben jelentkező szervezetek és előkelőségek csatlakozó bejelentését fogadták és Hock János abban tetszelt magának, hogy mindenkit, aki eléje került, mérföldnyi hosszú, határozottan fényes szónoklataival szórakoztatott. Első naptól kezdve az volt az érzésem, amely mind erősebb meggyőződésemmé vált, hogy már régtől fogva létezett Magyarországon egy titkos szervezet, amely Moszkvából irányítva és támogatva a katonaság és munkásság rendszeres és tervszerű bolsevizálásán dolgozott. Ennek a szervezetnek vezetőségét Pogány Józsefben és környezetében kell keresni. Az államrendőrség vezetőivel ily irányban kutattunk is, de sajnos, konkrét bizonyítékokra, amelyek alapján eljárhattam volna, nem bukkantunk. Azt az összeomlást, amelyet forradalomnak is neveznek, azt nem a magyar Nemzeti Tanács rendezte, hanem egy titkos szervezet robbantotta ki, amely ugyancsak kihasználta az éhséget, a ruhahiányt és mindazokat a szenvedéseket, amelyeket a túl hosszú háború eredményezett. Az én kutatásaim annál kevésbé vezethettek eredményre, mert ennek az aknamunkának nagy része a frontokon folyt, itthon pedig a kaszárnyákban alaposan aláaknázták a terepet már akkor, mikor nekem hivatalos hatalom rendelkezésemre még nem állott, vagyis az előző Wekerle-minisztérium kormányzása idején.

NOVEMBER 1.

Október 31-én késő este, miután átvettem a belügyminisztérium vezetését és megtettem legsürgősebb rendelkezéseimet, átmentem a miniszterelnökségbe, ahol megtartottuk az első minisztertanácsot. Ennek első tárgyaként Károlyi miniszterelnök, miután utalt azokra a rendkívüli nehézségekre, amelyekkel a kormány magát szemben találja és annak szükségére, hogy minden irányban gyorsan és erélyesen intézkedjünk, – különösen kiemelve a rend helyreállításának és fenntartásának szükségét – előadta azt a programot, melynek alapján a kormányt vállalta és amelyet a királlyal egyetértőleg állapított meg. A program a következő volt:

Függetlenségi törvények alkotása.

Általános választójog törvénybe iktatása (törvényhatóságokban és községekben is).

Azonnali katonai és polgári amnesztia.

Idegen internáltak azonnali elbocsátása.

Sajtószabadság helyreállítása.

Esküdtszéki eljárás életbeléptetése.

Gyülekezési és egyesülési jog.

A háború és béke fölötti döntés az országgyűlés joga.

Munkaügyi és népjóléti minisztérium felállítása, a Batthyány-féle javaslat értelmében.

A néptömeget földhöz juttató radikális birtokpolitika.

Magyar külügyminiszter azonnali kinevezése, illetve a miniszterelnöknek a magyar külügyminisztérium vezetésével való megbízatása.

Törvényjavaslat elkészítése az önálló magyar külügyminisztérium felállításáról.

Feltétlen, bármikor használható házfelosztási kézirat kiadása.

A miniszterelnök ehhez még hozzátette, hogy megállapodott a királlyal abban, hogy tekintettel az általában túlságosan feszült helyzetre, és az egész Közép-Európban óráról-óra fokozódó köztársasági hangulatra, a perszónál-uniót nyíltan programjába venni nem lenne célszerű, hanem kijelentette a királynak, hogy ő Felsége nekünk királyunk és nincs kifogásunk az ellen, hogy kívülünk más országnak is uralkodója legyen, ámde csakis Magyarország teljes állami függetlenségének sérelme nélkül. Készségét jelentette ki, hogy e kereteken belül ő Felsége többi országaival barátságos megegyezésre jussunk.

Mikor késő éjjel hazamentem, alaposan átgondoltam a legközelebbi jövő valószínű fejleményeit. A fővárosban a katonai karhatalomtól és az államrendőrségtől kapott jelentések szerint a kormány kinevezésének hírére a nyugalom nagymértékben helyreállott, a pályaudvarokon és egyes üzemekben azonban a fosztogatások és zavargások még tartottak. Annál kellemetlenebbek voltak a vidék hírei. Egész éjjelen át szólt lakásomon a telefon, az ország legkülönbözőbb helyeiről kaptam ijedt jelentéseket, hazatért katonák rendzavarásairól és fosztogatásairól.

Korán reggel bementem a minisztériumba, hogy a délelőttre egybehívott minisztertanács előtt tájékozódást szerezzek magamnak a bel – és külföldi helyzetről. Németországban milliónyi nép követelte a császár lemondását és óráról-óra erősebben sürgették a köztársaság kikiáltását. Bécsben a helyzet teljesen felborult. A hatalom már teljesen kisiklott a császár kezeiből, átment a császári manifesztum felhívása révén az osztrák-német parlamenti pártokból kialakult német-osztrák nemzeti tanács kezeibe. Órák, vagy egy-két nap kérdése, hogy Bécsben nyíltan proklamálják a köztársaságot. Minő lelki állapotban lehetett annak a Bécsnek lakossága, mely nagyságát, hatalmát, gazdagságát kizárólag a Habsburg-dinasztia Bécsset dédelgető centralisztikus politikájának köszönhette, hogy mindenről megfeleled-

kezve, rohamlépésekben siet a Habsburgok elűzésével a köztársaság felé.

Prágában november 1-én már nem az uralkodó és nem a bécsi kormány az úr, hanem a cseh-szlovák állam, amelyet már napokkal ezelőtt proklamáltak és amely Andrássy Gyula gróf Lansinghoz intézett jegyzékével hivatalos elismerést is nyert.

Horvát-szlavon-dalmát országok, Krajna, Bosznia és Hercegovina, valamint Fiume november 1-én már nem tartoztak de facto Ausztriához vagy Magyarországhoz, mert napokkal előbb a zágrábi nemzeti tanács proklamálta ezeknek a tartományok kiválását a monarchiából, megalakítva a szerbek, horvátok és szlovének államát, megszállották Fiumét és kimondották csatlakozásukat a szerb királysághoz. Az e-területeken állomásozó összes katonaság csatlakozott a zágrábi nemzeti tanácshoz éppúgy, mint a Horvát-szlavon-dalmát-országok országgyűlése. Bosznia-Hercegovina kormányzója és katonai parancsnoka, Sarkotich István báró vezérezeredes eznap már távozik székvárosából, Sarajevóból, hisz tábornokai felkérték, adja át a katonai és politikai hatalmat a nemzeti tanácsnak. Hozzá még a hadseregfőparancsnokság arra utasította, hogy a bosnyák nemzeti tanácsnak katonaság bocsátandó rendelkezésre. (L. «Új Magyar Szemle» 1921. febr. havi számában Sarkotich közleményét.)

Erdélybe pedig ugyanez időben a román hadsereg újból betört. Ezt a helyzetet találtam november 1-én reggel, amihez még hozzájárult az a jelentés, hogy országszerte, különösen azonban Budapesten egy úgy látszik kéz alatt már jóideje megszervezett propaganda sürgeti és terjeszti a köztársaság kikiáltását.

Ilyen helyzetben volt az osztrák-magyar kettős monarchia november 1-én. Ne felejtjük el azt sem, hogy két nappal azelőtt a hadsereg fővezérlete Andrássy gróf közös külügyminiszter hozzájárulásával utasította dicsőséges haditengerészetünk főparancsnokát, adja át az egész haditengerészetet a zágrábi nemzeti tanácsnak, ami október 30-án jegyzőkönyvileg meg is történt. De ne feledjük el azt sem, hogy a legfőbb hadveze-

tóság – a császár- király fővezér jóváhagyásával – elrendelte a frontokon harcoló csapatok leszavaztatását arra, hogy királyságot vagy köztársaságot kívánnak-e? Amikor felülről belevetették a frontokon levő katonák soraiba a köztársaság követelését és ugyanazt idehaza a legszélsőségesebb baloldali elemek széles propagandával terjesztették, akkor egyszerűen képtelenség volt, hogy a mi kormányunk az ilyenképp felülről és alulról egyszerre propagált köztársasági probléma fölött minden kockázat nélkül napirendre térhessen. Ha azonban kénytelenek vagyunk ezzel számolni, valamint azzal is, hogy a kettős monarchia szét- hullása kormányralépésünkönkor tényleg már megtörtént, miáltal eddig érvényben levő törvényeink egész sorozata végrehajthatatlanná vált, és ha foglalkoznunk kell hivatalból a nem általunk felvetett köztársasági kérdéssel, akkor tisztában állott előttem, hogy az előző este letett miniszteri eskünkkel oly lelkiismereti kolízióba jutunk, amely kormányon való maradásunkat ez eskü kötöttségével lehetetlenné teszi. De tisztában voltam azzal is, hogy november 1-én a király a Károlyi-kormányt el nem bocsátja, nem pedig azért, mert helyébe más kormányt állítani képtelen. Ily körülmények között a minisztertanács előtt az elmondottakra felhívtam Károlyi miniszterelnök figyelmét és felkértem, hogy a minisztertanács legelső tárgyként ezt a kérdést tűzze napirendre. A felsorolt és sok egyéb tudomásunkra jutott események következtében, a minisztertanácsban első tárgyként ezeket a kényes kérdéseket beszéltek meg. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy mint lelkiismeretes emberek miniszteri eskünk kötöttségének súlya alatt egy napig sem maradhatunk tovább a kormányon, miért is a minisztertanácsban elhatároztuk, hogy a király elé olyan alternatív előterjesztést teszünk, hogy vagy fogadja el a király a kormánynak ezennel elhatározott és neki József főherceg közvetítésével bejelentendő lemondását, mely esetre kérjük, hogy a kormány hivatalától azonnal felmentse; ha pedig a király a kormány lemondását bármely okból el nem fogadná és követelné, hogy az tovább is hivatalban maradjon, úgy kéri a kormány, hogy az előző nap letett hivatalos esküje és az abból folyó minden néven nevezendő következmények alól felmentse, és így lehetővé

tegye azt, hogy a kormány az államforma kérdésével foglalkozzék és abban konkrét határozatokat hozhasson. A minisztertanács egyhangúlag ily értelemben határozott és felszólította Károlyi miniszterelnököt, hogy a minisztertanács megszakításával azonnal keresse fel József főherceget és kérje fel, közvetítse a minisztertanács alternatív előterjesztését, kérve a király mielőbbi döntését. Károlyi azzal tért vissza a főhercegtől, hogy utóbbi jelentést tesz a királynak, akinek elhatározását azonnal a kormány tudomására hozza. Miután délután két óráig értesítést nem kaptunk, a minisztertanács felkérésére egyedül átmentem József főherceghez és kértem a királyi elhatározás kieszközlését. Felemlítettem a Fenséges úrnak azt a lelkiállapotot, amelybe az eskü kötelezettsége engem és minisztertársaimat juttatott. Hangsúlyoztam, hogy akkor lennék boldog, ha azonnal megkaphánám a kormány felmentését. Hogy jutok én ahhoz, hogy mások hibáiért én szenvedjem el ezt a borzalmas helyzetet? De kértem, hogy ha a Felség bármely okból a kormányt elbocsátani nem lenne hajlandó, úgy oldjon fel azonnal eskünk kötelezettségei alól, mert e nélkül képtelen vagyok minisztériumomban tovább dolgozni. A főherceg dolgozószobájából levezetett vezérkari főnökének földszinti irodai helyiségébe, leültetett az első kisebb várokszobába és kijelentette, hogy teljesen méltányolja álláspontunkat, azonnal felhívja Schönbrunnban a királyt, előadja neki a tényállást és kéri elhatározását. Én pedig várjam ezt meg a szomszéd szobában. Természetesen, minden szót hallottam, amit a főherceg a királynak mondott. Miután előadta a tényállást és rövid eszmecserét folytatott a királlyal, letette a kagylót és engem behívott a szobába, közölvén velem, hogy a király semmi szín alatt sem fogadja el a kormány lemondását, már csak azért sem, mert hisz nincsen senki, sem katona, sem polgári állású, aki az akkori helyzetben állásainkat elfoglalhatná. A király felkér tehát, maradjunk meg miniszteri állásainkban, ellenben, hogy ezt nekünk lehetővé tegye, ezennel felold miniszteri eskünk és annak kötelezettségei alól. Köszönettel tudomásul vettem a király elhatározását s a főhercegnek körülbelül ezeket mondtam: «Fenséges Uram! hálásan köszönöm ő Felsége elhatározását és hogy ezt velem

közölni méltóztatott. Eljöhet az idő, amikor becsületem függ attól, hogy igazolhassam, hogy a király bennünket miniszteri eskünk alól tényleg feloldott, már pedig, sajnos, olyan időket élünk, amikor nem tudhatjuk sem Fenséged, sem én, mikor végeznek esetleg velünk. Én tehát arra kérem, hogy minden eshetőségre való tekintettel méltóztassék nekem a Felség elhatározását írásban kiadni. A főherceg erre a legnagyobb készséggel ott, vezérkari főnökének íróasztalán levélpapírt vett elő és arra ráírta:

Ő felsége a király a Károlyi-kormányt a tegnapi esküje alól felmentette.

Budapest, 1918. XI. 1.

József főherceg, tábornagy s. k.

Ezt az írást a főherceg borítékba tette, melyre «József főherceg vezérezredes Úr ő cs. és kir. Fensége szárnységédje» felírás van nyomtatva és azt így átnyújtotta nekem.

Hogy mennyire helyesen jártam el, mikor erről a Károlyi-kormány tagjaira oly nagy horderejű királyi döntésről írást kértem, igazolták a későbbi események, hiszen a bíróság előtt ezzel az okmánnyal törtem le az ellenem emelt vádak leg-súlyosbbikát, mintha én eskümet megszegtem volna! Vissza-térve a főhercegtől a minisztertanácsba, bejelentettem a történeteket, bemutattam a főhercegtől kapott írást, melyet azután magamhoz vettem és magamnál őrzöm mindaddig, amíg alkal-mam nem lesz törvényes fórum előtt ezt a csúnya rágalmat végleg nem tisztáznom. Arról pedig gondoskodtam, hogy halálom után ez az okmány az Országos Levéltárban letétbe helyeztessék, úgy azonban, hogy családom annak egy hiteles másolatát meg-
kapja. A rágalom messze, gyakran még a sírokon túlra is elnyúl, vigyáznom kell tehát, hogy családomat halálom után is meg-
védhessen az esküszegés undok vádjával szemben.

A rágalom az esküszegések címén ellenem emelt vádakkal valóságos rikordot ért el, amennyiben a Nemzeti Kaszinóban több oly eskü megszegésével is vádoltak, amelyeket én soha

le nem tettem. Igaz, hogy a közpályán eltöltött hosszú évtizedek során egész sorozatát a hivatalos esküknek tettem le. Így esküt tettem, amikor másodosztályú és elsőosztályú haditengerészkadetté neveztek ki. Esküt tettem, amikor a haditengerészetnél sorhajózáslóssá neveztettem ki. Valahányszor egy újonnan felszerelt vagy újonnan szolgálatba helyezett hadihajóra kerültem, a fennálló törvényes rend szerint minden alkalommal újra feleskettek az előírt esküvel. Esküt tettem, amikor a fiumei magy. kir. tengerészeti hatóság engem hosszújárátú kereskedelmi tengerészkapitánnyá nevezett ki. Esküt tettem, amikor a fiumei magy. kir. tárházak felügyelőjévé neveztettem ki, valamint akkor, amikor a fiumei magy. kir. tengerészeti hatóság összes kincstári hajóinak és egyéb úszóműveinek kapitányává lettem kinevezve. Esküt tettem később a kereskedelmi minisztériumba történt miniszteri titkári és tengerhajózási főfelügyelői kineveztetéseim alkalmával, valamint lettem a kamarási és két ízben a miniszteri esküt. Aki engem esküszegéssel vádolt, mint pl. a Nemzeti Kaszinó választmánya is, kötelessége lett volna először megtudakolni minő esküket tettem életemben, azután pedig egyenként meg kellett volna vizsgálni az összes eskümintákat és pontról-pontra megállapítani, minő cselekedetemmél melyik eskümet szegtem meg. Az említett választmány sokkal egyszerűbben járt el; nem vizsgált meg semmit, hanem egy könnyelmű vádaskodónak egyszerűen hitelt adott abban, hogy én esküszegő lettem. Én november 1-én sokkal, de sokkal lelkiismeretesebben jártam el. Végig visszaidéztem emlékezetembe letett esküimet és meggyőződtem róla, hogy a miniszteri eskü szövege magában foglalja mindazt a kötelezettséget, amely alól való feloldásra lelkiismeretem szerint szükségem volt.

Hogy az elmondottakban mennyire igazam van, annak bizonyítására elég, ha szószerinti szövegében ide iktatom a miniszteri eskümintát:

«Én esküszöm az egy élő Istenre, boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szentjeire és örökös földi fejedelmeknek, legkegyelmesebb Uramnak Felséges és Hatalmas I. Károly ausztriai császár, Csehország királyának stb. és Magyar-

ország e néven negyedik apostoli királyának hitemre fogadom, ígérem, hogy Ő császári és apostoli királyi Felségéhez örökké hű, engedelmes és hódoló leszek, ő Felségének, örökösének és utódainak dicsőségét, méltóságát, hasznát mindenkor fenntartani és előmozdítani igyekszem, kárát pedig eröm szerint elhárítom; az ország törvényeit megtartom, magyar felelős miniszteri tisztemben Ő császári és apostoli királyi Felségének utasításai, parancsai és a törvény rendeletei szerint híven eljárandók, legnagyobb gonddal azon leszek, hogy a királyi jogok, menteségek és kiváltságok csorbulást vagy rövidséget ne szenvedjenek, sőt szilárdul megőriztessenek és fenntartassanak. Bármely ügyben tanácsadásra felhivatván, gyűlölséget, szeretet, kedvezést és bármi kedveskedést, vonzalmat vagy megvesztegetést. félretéve belátásom szerint legjobb tanácsot adandók; Ő császári és apostoli királyi Felsége szándokait, titkait senkinek fel nem fedezem, nem nyilvánítom, senki iránt részrehajlással nem viseltetem és egyedül a méltányosságot követendem, végre mindazt teendem, ami hű és hites miniszternek illik, mi tőlem megkívántatik, mi a becsületességgel és igazsággal megegyezik; valamint pedig jelenleg Ő császári és királyi Felsége birtoka határain belül vagy kívül semmi titkos társaságnak, titkos szövetkezésnek tagja nem vagyok, úgy jövőre is magamat ilyenmő szövetségbe semmi szín alatt nem avatom. Isten engem úgy segítjen!»

A magyar miniszterek által 1867-től 1918. október 31-ig letett miniszteri eskü szövege mindenkor hivatalos titok volt és habár az ellenzék soraiból időnként a miniszteri eskü szövegének nyilvánosságrahozatalát követeltek, azt soha nyilvánosságra nem hozták. Szterényi József báró a nemzetgyűlés 1920. évi május hó 11-én tartott ülésén szószerint felolvasta az eskümintát, és ez így nyilvánosságra jutott, aminek én több okból őszintén örülök. A leleplezésszámba menő közzétételt a hithű legitimista Sztterényi József báró eszközölte, övé tehát érette a felelősség. Mindenki, aki ezt az esküszöveget elolvassa, be fogja látni, hogy november 1-én mi lelkiismeretünkön ez eskü kötelezettségével semmi szín alatt sem maradhattunk meg miniszteri állásainkban, tehát egyenesen az eskü szentsége tette

kötelességünké, hogy vagy lemondjunk, vagy az alól való feloldásunkat megkapjuk. De van az eskümintá közzétételének még egy igen fontos és jellegzetes következménye, az ugyanis, hogy a nagy nyilvánosság előtt világossá válik, minő kételyek és lelkiismereti rázkódások elé kerültek az utolsó 9 év eseményei során nem egyszer azok, akik valaha miniszteri esküt, vagy ehhez hasonló fogadalmat tettek és az alól utólag *feloldást* nem kaptak.

A KIRÁLY LEMONDÁSÁT AJÁNLOM.

Maga a király is felismerte a kétségbeejtő helyzetet. Láttam a köztársasági eszmének Közép-Európán végig rohamléptekben való térfogalását. Miniszterségem első óráiban, amikor feloldatva esküm kötelezettségei alól végiggondoltam az eseményeket, aggódva láttam, hogy épp Károly királynak, akit őszintén és igazán szerettem és akinek békeszeretetről és a magyar nemzet iránti legjobb szándékairól ismételtelen magam meggyőződtem, vált a helyzete tarthatatlanná. Őt is utólérte a történelemben gyakran megismétlődött tragikum, hogy a tömegek őt, az ártatlant teszik felelőssé elődjeik, környezetük, tanácsadóik hibáiért. Kétségbe voltam esve. Törtem a fejemet, lelkiállapotom teljes feldúlásáig hogyan segíthetnék a fiatal királyon. Lemondani? ... Lemondani? ... Félreállani, akkor amikor a legnagyobb bajban van és amikor kívánta, hogy a miniszteri állást elfogadjam és megtartsam, gyávaság lenne. Bármint erőltettem is agyamat, keresve-kutatva a mentőgondolatot, mindinkább arra a meggyőződésre jutottam, hogy IV. Károly király ebben az óriási felfordulásban elveszítette koronáit. Vergődhetik még napokig vagy hetekig, de a katasztrófát feje felől elhárítani többé már nem lehet. Ha húzzuk-halasztjuk a megoldás bármelyik módját, csak azt érjük el, hogy nemcsak maga a király, hanem utódjai is elveszítik uralkodói lehetőségeiket. Ausztria oly állapotba jutott, hogy szerintem ott a Habsburgok már november 1-én végkép elvesztették a játszmát. Ausztria napok alatt köztársasággá lesz, előbb-utóbb csatlakozik az ugyancsak köztársasággá átalakuló Németbirodalomhoz és evvel végkép eltűnik az osztrák császári trón jövő feltámadásának lehetősége.

Én azonban segíteni akartam Károly király családján. Megakartam nyugtatni lelkiismeretemet, hogy megteszek még egy kísérletet. *Talán megtudom menteni Károly király utódjainak Szent István koronáját.* Elhatározásomról, nem szóltam senkinek egy szót sem, sem Károlynak, sem másnak. Tisztán spontán elhatározásból, saját felelősségemre, megvallom, borzalmasan izgatott hangulatban átmentem, az esti órákban József főherceghez, kinek elmondottam, hogy nézetem szerint a király helyzete tarthatatlan. Talán még egy mentség van, és ez az, ha a király azonnal lemond a trónról kiskorú fia javára. Kértem a főherceget, hozza a király tudomására, hogy itt vagyok és ajánlom, – más megoldás hiányában – hogy mondjon le fia javára. A főherceg maga is nagyon komoly hangulatban volt, osztotta a pesszimiztikus nézeteimet, leültetett vezérkari főnökének íróasztala mellé, felvette a telefont és kapcsoltatta magát Schönbrunnal, közvetlenül a király dolgozószobájával. A főherceg jelenlétemben hosszabban és igen komolyan beszélt a királlyal. Utóbb a király átadta a telefonkagylót a mellette álló közös külügyminiszternek Andrássy Gyula grófnak és egyideig a nyugalmáról és hidegvéréről közismert főherceg mind izgatottabb hangnemben beszélt Andrássyval. Végre a legnagyobb fokú izgatottságban átadta nekem a kagylót, beszéljek én Andrássyval. Andrássy nyers hangon rámkiáltott, hova gondolok, hogy a királyt lemondásra akarom bírni. Erre soha semmi szín alatt sem kerülhet a sor. Andrássy oly hangnemben beszélt velem, hogy a kérdés fontosságához mért higgadt értekezésről szó sem lehetett. Idegeim az izgatottságban teljesen felmondták a szolgálatot. Annyira bíztam abban, hogy akkor, aznap még meg lehetett volna a trónt menteni a gyermek-trónörökös részére, hogy Andrássy nyers, rideg ellenállása engem egészen a kétségbeesésig felizgatott. S végül, mikor láttam, hogy Andrássy rideg állásfoglalásával még a kérdés tárgyalásának is útját állja, magamon kívül belekiáltottam a kagylóba, hogy az «Isten szerelméért, makacsságtokkal oda akarjátok juttatni a királyt, hogy majd a néptömeg mint egy rossz cseléddel bánjak el vele.» Láttam, hogy mindennek vége, de vége lett az én fizikumom ellenállásának is. Letettem a kagylót, ráestem

a közelben álló pamlagra és életemben először kaptam egy oly idegrázkódtatást, amely zokogásban és végül sírógörcsökben nyert kifejezést.

Nem szégyenlem ezt itt leírni, mert akiben van lelkiismeret és akinek van érző szíve az megérti, hogy mi ment végbe bennem, amikor mélyen átgondolt királymentő-akcióm utolsó lehetőségének meghíúsulását kellett megélnem.

Az én elgondolásom az volt, hogy a császári trón végleg elveszett a Habsburgok számára, Magyarország megcsonkított, megszűkített határai között visszakapja teljes állami önállóságát, Károly király részére a magyar nemzeti állam önálló királyi trónja azonban már többé meg nem menthető. Kövessük hát a bulgárok zseniális királyának, Koburg Ferdinándnak példáját, aki Bulgária összeomlásának első óráiban átadta trónját elsőszülött fiának és így megmentette országának a királyságot, nemzetségének a trónt. Ezért ajánlottam Károly királynak a lemondást, mert hittem és e hitemet Koburg Ferdinánd határozott lépése történelmileg igazolta is és ma is hiszem, hogy ha 1918. november legelején proklamáljuk a kis Ottót a független magyar állam királyává, melléje állítunk egy régenséget, amelyben Károlyi Mihály a tömegek akkori bálványa is megleti ambíciójának teljes kielégítését, az ilyen gyors elhatározással meglehetősen volna menteni Ottó trónörökös részére a magyar trónt.

Ha a király és schönbrunni tanácsadói hajlandók lettek volna a kérdést legalább elvileg diszkusszió tárgyává tenni, visszajövet a főhercegi palotából beavattam volna Károlyit és Lovászyt tervembe, éjjel autón Bécsbe utaztam volna, hogy a továbbiakat ott megtárgyalhassuk. Így ez mind füstbe ment és bekövetkezett a magyar királyi trón teljes katasztrófája. Tervemet illetőleg nem bocsátkozom vitába a megboldogult fiatal király tanácsadóival. Lehet, hogy a legideálisabb legitimizmus úgy kívánja, hogy a király egyik trónjáról se mondjon le, hanem a legitim álláspont elvi fenntartása kedvéért inkább veszítse el mindkét trónját. Lehet, hogy tervem már egyáltalában nem volt kivihető, mert a közhangulat, különösen a német és osztrák köztársasági mozgalom kialakulása ennek végre-

hajtását megakadályozta volna. Mindezeket én, mint lehetőségeket készséggel honorálom. De az is egész bizonyos, hogy mielőtt ebben a szegény magyar hazában mindent összeomlani láttam, kötelességem volt ezt a kísérletet megtenni. Tartoztam ezzel a történelem és saját lelkiismeretem előtt önmagamnak, a nemzetnek, IV. Károly királynak és családjának.

Aki ez eljárásomat és ennek kapcsán idegeim összeroppanását gúnytárgyává teszi, – mint Szerényi József báró már említett május 11-i beszédében – az iránt én csak mély részvétet érezhetek.

Utólag úgy értesültem, hogy az a vészbíróági eljárás, amelyet a Nemzeti Kaszinó ellenem megindított, egyik legfőbb argumentumát a király lemondatására vonatkozó javaslatomban találta. Ámde az események csakhamar engem igazoltak, mert néhány nap múlva a leírt események után a király már kiadta Bécsben azt a császári nyilatkozatot, amellyel előre alávetette magát az osztrák köztársaság néhány napra reá történt proklamálásának. De igazol engem az eckartsauai magyar királyi nyilatkozat, valamint a mai nagyhangú legitimisták legtöbbjének 1918. november folyamán ama egyértelmű nyilatkozatai, amelyek szerint a Habsburgok trónvesztésekké váltak és Magyarországon a köztársasági államforma lépett jog szerint életbe.

Az a társadalmi osztály, amely magát feljogosítottnak tartotta engem oly súlyosan vádolni, mert utolsó kísérletképpen IV. Károly királynak trónmentésből azt ajánlottam, hogy mondjon le fia javára a magyar trónról, vádjaival és támadásaival arra kényszerít, hogy sokkalta súlyosabb tényeket és terveket soroljak fel.

1918. évi június hó folyamán általánosan foglalkoztatta és izgatta úgy a magyar, mint a külföldi közvéleményt az a konfliktus, amely Károly király és Czernin gróf akkori közös külügyminiszter között a Szixtus Bourbon herceg békeközvetítése kapcsán kitört. Szerintem, – és ezt Károly király békekísérleteinek alapos ismerete alapján állítom – Károly király nemcsak jóhiszeműleg járt el, hanem egyenesen a legnagyobb előrelátásról tett tanúságot, mikor sógora, Szixtus herceg útján a francia és angol kormányokkal bizalmas úton békeakciót

indított. Lojálisán járt el, mert bizalmasan előre értesítette a német trónörökös útján a német császárt, és mert Czernin tudott az akcióról, hisz Szixtus herceg könyvében fényképmásolatban közli Czernin gróf pontozatait. Ha akkor Czernin gróf, aki be volt avatva a tárgyalásokba, komolyan és erélyesen támogatja a király békeakcióját, bizonyára sikerült volna a békét Olaszországnak és Romániának nyújtandó, aránylag nem nagy területi engedményekkel létrehozni, vagyis a kettős-monarchiát és dinasztiát csekély áldozatok árán megmenteni. Czernin gróf azonban ebben az ügyben állandóan kétszínűen viselkedett. Nagyhangú fellépésével egyenesen provokálta a skandalumot, amikor pedig ez kitörőfélben volt, ahelyett, hogy alkotmányos miniszterhez illően fedezte volna az uralkodót, őt cserbenhagyta, egyedül magát igyekeztetve kirántani a hínárból. Én a «lázadó», a «forradalmár» ez eseménnyel kapcsolatosan 1918. június hó 18-án a képviselőház nyílt ülésén, az ellenzéki padokból, a következőket mondtam:

«Én mélységes hódolatomat és hálámat fejezem itt ki, mint képviselő, Felséges Urunk és királyunk iránt, aki megmutatta e csúnya francia leleplezés révén az ő népeinek, akik rajongással veszik őt körül, hogy azon a békén, amelyet ő hivatalosan hirdet, ő igazán, teljes lelkiületével, nemcsak szóval, hanem cselekedetekkel is fáradozik. (Helyeslés a szélső baloldalon.) Én a királynak mélységes hálámat fejezem ki, ellenben a leghatározottabban elítélem gróf Czernint, aki kommunikéivel és sajtóakciójával, míg miniszter volt, nem tartotta kötelességének, pedig az lett volna, hogy az egész vonalon fedezze a királynak érinthetetlen személyét (Igaz! Ügy van! a szélső-baloldalon).

Amíg én és «lázadó» barátaim nyíltan így állást foglaltunk az alkotmányos király védelmére, addig egyszerre híre terjedt, hogy bécsi és budapesti igen előkelő körökben suttogva tárgyalnak egy tervről, amely végeredményében, azt célozta, hogy

Károly királyt a világháború legválságosabb óráiban lemondásra bírják. Ez intrika egyik vezetője, – úgy mondták nekem – igen közel áll az uralkodócsaládhoz, a Nemzeti Kaszinó tagjai pedig, ha őket errenézve eskü alatt kihallgatnák, ugyancsak érdekes vallomásokot tehetnének arról, kik és mi mindent beszéltek erről a tervről, az előbb és utóbb lojalitástól visszhangzó kaszinói falak csendjében. Azt hiszem a bécsi és budapesti ú. n. illetékes előkelő körök erről a tervezetéről sokkalta többet tudnak, mint én, de nekem elég annyi, hogy az ilyen titkos és hazafiatlan összebeszélésekkel szemben nyíltan a király védelmére mertem kelni.

Emlékeztetek ezenkívül még egy másik sokkalta súlyosabb eseményre, melynek hivatalos megerősítését a magyar királyi minisztériumnak «IV. Károly visszatérési kísérleteiről két kötetben kiadott hivatalos beszámolójából merítem. Amikor Károly király 1921. október havában másodízben tért vissza Magyarországra, s a kormánycsapatok a király csapataival Budaörs mellett csatát vívtak, Bethlen István gróf miniszterelnök kormánya a volt királynak 1921. október 24-én Kánya Kálmán rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter és Sárkány altábornagy útján megküldötte fegyverszüneti feltételeit és ezek 3-ik pontja röviden és velösen úgy szölt:

«Ő Felsége a magyar trónról írásban, önként lemond.»

1921. október 26-án a volt király már Tihanyban tartózkodott, amikor aznap este a magyar kormány kiküldöttei, Csáky Imre gróf volt magy. kir. külügyminiszter és Kánya Kálmán rendkívüli követ odaérkeztek és – miután a király őket fogadni vonakodott – felkeresték a király környezetében tartózkodó Andrássy Gyula grófot, Gratz Gusztávot és Rakovszky Istvánt és azt ajánlották, bírják rá a királyt, mondjon le a magyar trónról, mert *«egyfelől azáltal sikerülne a trónfosztást elkerülni, másfelől Ottó trónörökös jogait elismertetni»*. Ezeket ajánlotta küldöttei révén Bethlen István gróf Magyarország miniszterelnöke Károly királynak. Így olvasom ezt Gratz Gusztávnak, a volt magyar külügyminiszternek és ezidő-

szerint, amidőn e sorokat írom, Bethlen István gróf pártja előkelő tagjának, az «Az Est» 1922. január 26-i számában közreadott nyilatkozatában.

Tehát akkor is, amikor én ajánlottam a lemondást, akkor is, amikor Bethlen István gróf ajánlotta azt, mind a két esetben a magyar trónnak Ottó részére való biztosítása volt a cél. Andrassy Gyula gróf és társai ezt mind a két esetben meghiúsították. Nem hiszem, hogy a volt dinasztia előnyére.

Mint pikáns részletet említem, fel, hogy az én. kezdeményezésem kapcsán úgy Andrassyék, mint Bethlenek engem sűrűn tiszteltek meg a «forradalmár» és «lázadó» címekkel. És íme, a hivatalos kiadmányban már Bethlen gróf kormánya hivatalos írásban «lázadónak» címezi azokat, akik a volt király mellé állottak és «lázadásnak» nevezi a királypuccsokat. Az urak a Nemzeti Kaszinó társadalmában eleinte közös erővel engem tettek meg «lázadónak» és minősítették királymentő-akciómat «lázadásnak», és íme, egy évvel később kettészakad a tábor és már egymásnak osztogatják ugyanezeket a címeket.

Azt a hivatalos jegyzékváltást, amelyet 1921. november 5-én az entente-hatalmak budapesti képviselői és Bánffy Miklós gróf akkori magy. kir. külügyminiszter váltottak egymással. Az entente-hatalmak az ez nap kelt jegyzékükben annak határozott kimondását követelik, hogy a jövő király választásánál *a választásból valamennyi Habsburg kizárassék*. És az entente-hatalmak eme követelését a magyar kormány elfogadta, s a külügyminiszter válaszjegyzékében erre nézve határozott kötelezettséget is vállalt. A jegyzék idevonatkozó része következőképp szól:

«A magyar kormány kötelezettséget vállal, hogy alkalmazkodik a nagyköveti tanácsnak a Habsburgok restaurációját eltöltő 1920. évi február 4-i és 1921. április 2-i határozataihoz. A kormány egyben kijelenti, hogy a királyválasztás kérdésének felvetése előtt meghallgatja a nagyköveti konferencián képviselt nagyhatalmakat s azok *hozzájárulása nélkül nem intézkedik*.

A törvény intencióinak és a kormány kezdeményezési jogának biztosítása végett a magyar kormány egy törvényjavaslatot fog a nemzetgyűlés elé terjeszteni, melyben büntető rendszabályokkal kíván sújtani minden oly kísérletet vagy propagandát, mely ellentétben a fenti rendelkezésekkel a Habsburg-ház valamelyik tagja vagy bárki más jelölését célozza.»

Szélsőséges legitimisták tehát két ízben, egyszer, amikor én javasoltam, egyszer pedig, amikor Bethlen István gróf kezdeményezte, megakadályozták, hogy Ottó főherceg a trónöröklés régi rendjének sérelme nélkül elfoglalhassa a magyar trónt. Engem meghatottság vesz elő, valahányszor ezek az események felélednek lelki szemeim előtt. De megvallom, ennek dacára, kezemben a királynak tett esküim alól való felmentéssel, ugyancsak nehezemre esik ezeket a cifra eseményeket szatíra nélkül tárgyalni, amikor látom, hogy azok, akik 1921-ben valamennyien legitimistáknak vallották magukat, utóbb ádáz harcokat folytatnak azon királyi család körül, amelynek megmentését ők maguk akadályozták meg.

ECKARTS-AU.

1918. november elején, miután IV. Károly király, mint osztrák császár osztrák népeivel írásban közölte, hogy félre áll az ország kormányzásától és előre elfogadja, illetve aláveti magát az osztrák törvényhozás által az államformára nézve hozandó határozatoknak, Ausztria parlamentje kimondotta a Habsburg-Lotharingiai ház trónvesztését és a német-osztrák köztársaság megalakulását. Ez az esemény kötelességévé tette a Károlyi Mihály gróf elnöklete alatt állott magyar kormánynak, hogy – egészen eltekintve az akkor igen erős köztársasági áramlattól – a király-kérdéssel foglalkozzék. Ekkor szólított fel Károlyi Mihály gróf miniszterelnök engem, mint a király személye körüli minisztérium vezetésével ideiglenesen megbízott belügyminisztert a minisztertanács formális ülésén, menjek el Eckarts-Auba és szólítsam fel a királyt arra, hogy mondjon le. Én november 1-én azt ajánlottam a királynak, hogy mondjon le fia javára a trónról, mert akkor még reméltem, hogy így meg lehetne a dinasztia részére a magyar trónt – de csakis ezt – menteni. Ekkor Schönbrunnból mereven elutasítottak, most már én tagadtam meg kereken Károlynak az echartsau-i küldetés elfogadását. Amit én nem vállaltam, azt vállalta Wlassich Gyula báró, akit Károlyi nevében én, mint kinek a hivatala a legközelebb van Wlassichéhoz, kimondottan mint postás vagy üzenetátadó erre felkértem. Felkerestem ugyanis másnap Wlassich bárót hivatalában, a közigazgatási bíróság helyiségeiben és közöltem vele Károlyi Mihály miniszterelnök kérelmét. Őszintén megvallva, azt hittem, hogy Wlassich Gyula báró a kérelmet kereken meg fogja tagadni. Ámde más történt: ő azt készséggel elfogadta, két feltételhez fűzve az

elfogadását. Az egyik az volt, hogy a továbbiakat minden közvetítő nélkül Károlyival egyenesen beszélhesse meg. A másik pedig az, hogy néhány előkelő magyar főrendiházi tagot vehessen maga mellé. Mindkét feltételt készséggel tudomásul vettem, Wlassich báró készségéről és feltételeiről Károlynak jelentést tettem és értesültem azután arról, hogy az urak – Károlyi Mihály és Wlassich Gyula – még aznap teljes megállapodásra jutottak egymással. Wlassich báró elsősorban Csernoch bíboros-hercegprímást szólította fel a részvételre, aki azonban a megbízatást betegségére való hivatkozással, – influenzában szenvedett – kénytelen volt magától elhárítani. Ezután a világtörténelmi jelentőségű bizottság meg alakult és Wlassich Gyula báró a magyar főrendiház és a m. kir. közigazgatási bíróság elnöke, valóságos belső titkos tanácsos, v. vallás – és közoktatásügyi m. kir. miniszter vezetése mellett, Esterházy Miklós herceg az arany gypjas-rend lovagja, valóságos belső titkos tanácsos a magyar főrendiház örökös tagja, kamarás, Széchenyi Emil gróf valóságos belső titkos tanácsos, kamarás, a magyar főrendiház örökös tagja és Dessewffy Emil gróf kamarás, a magyar főrendiház örökös tagja, valamennyien ezidő szerint lelkes legitimisták lettek annak tagjai.

Az urak azonnal útnak indultak Eckarts-Auba, honnan visszatérve Bécsből Wlassich Gyula báró Károlyi Mihály grófnak azt jelentette, hogy a dolog nehezen ment, de végre a király írásbeli nyilatkozatát megkapták. De hadd szóljanak maguk a küldöttség résztvevői. Ők vannak legelső sorban hivatva arra, hogy óriási történelmi jelentőségű missziójuk lefolyását elmondják.

Lázár Miklós lapja a «Déli Hírlap» 1918. november 15-én megjelent 357. számának 8-ik oldalán ezeket írja:

«Hogyan folyt le a találkozás a magyar kiküldöttek és a volt király között. (A «Déli Hírlap» kiküldött tudósítójától.)»

«Tegnap tudvalevőleg zászlósurakból álló küldöttség kereste fel Habsburg Károlyt Eckarts-Aub an, hogy feltárja előtte a helyzetet és ennek alapján felszólítsa a trónról való lemondásra. A küldöttségben Esterházy Miklós herceg, Széchenyi Emil gróf, Dessewffy Emil gróf és Wlassich Gyula báró a főrendiház elnöke

vett részt. A Déli Hírlap munkatársa ma reggel felkereste Wlassich bárót és kérdést intézett hozzá a küldöttség fogadásáról és eljárásának eredményéről. Wlassich a következő nyilatkozattal válaszolt:»

«A kormány megbízásából jártunk el. Az volt feladatunk, hogy felvilágosítsuk a királyt az utóbbi idők óriási jelentőségű eseményéről. Tegnapelőtt mentünk ki Bécsből Eckarts-Auba, a király tartózkodási helyére. Megérkezésünk pillanatától egyolytában délután hat óráig voltunk a királynál. Értesülései a királynak természetesen már voltak az eseményekről, tiszta képet a helyzetről mégis csak tőlünk, a mi előterjesztéseinkből kapott. Azt, hogy minő történelmi változáson ment keresztül az utóbbi napokban Magyarország, mi mondtuk el. Nem kétséges, hogy előterjesztéseinknek meggyőző hatásuk volt s a király tudja, hogy Magyarországgal szemben is ugyanolyan eljárásra kénytelen, mint amilyent Ausztriával szemben követett. Azon impresszióval tértünk vissza Eckarts-Auból, hogy a király hajlandó ugyanolyan hangú és ugyanolyan tartalmú proklamációnak kibocsátására, mint amilyennel a volt Ausztria népeihez fordult és *hajlandó a trónról való lemondásra is*.

Többet ebben a pillanatban nem mondhatok, azért nem, mert Károlyi miniszterelnök úrnak még nem referáltam eckarts-aui látogatásunk eredményéről. Még a délelőtt alkalmat keresek arra, hogy a miniszterelnök urat ezekről tájékoztassam.»

A király által ez alkalommal kiadott nyilatkozatának szó szerinti szövege a következő:

«Trónraléptem óta mindig arra törekedtem, hogy népeimet minél előbb a háború borzalmaitól megszabadítsam, amely háború keletkezésében semmi részem nem volt. Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet fejlőd-

désének. Ennélfogva minden részvételről az állami ügyek vezetésében lemondok és már eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövőendő államformáját megállapítja.

Kelt Eckarts-Au, 1918. november hó 13-án.

Károly s. k.»

Íme az eckartsai kiküldetés lefolyásának leírása, ahogyan azt a küldöttség vezetője pár órával az Eckarts-Au-ból történt távozása után, tehát még teljesen friss emlékezetből elmondotta.

Kénytelen vagyok itt kitérni egy híradásra, amely hangulatkeltésre, megengedem, alkalmas, de kissé eltér az igazságtól. Tormay Cecilé «Bujdosó Könyv» II-ik kiadásában olvasom, hogy Dessewffy Emil gróf, a küldöttség egyik tagja, amidőn elmondotta az eckartsai kiküldetésük lefolyását, elbeszélte, hogy a legkomolyabb tanácskozások során egyszerre csak Károly király otthagya az urakat és vadászni ment. Kellett vadásznia, hogy megszerezze a királyi családnak az aznapi vacsorát, mert «nem volt a kastélyban egy falat étel sem». Nos, közel lakom Eckarts-Auhoz. Lajtfalusi családi birtokunk igen közel fekszik oda, nyaranta többször is átrándulok Eckarts-Auba és ismételten megkérdeztem a személyzet közül olyant, aki akkor is belső alkalmazott volt midőn a király, királyné és családjuk ott tartózkodott. És ez a komoly szem – és fültanú – lelkes legitimista, a volt királyi család hűséges embere – biztosított, hogy békebeli bőség ugyan nem volt, de azért sohasem nélkülöztek, mert mindig el voltak látva a szükségessel. De hogy ilyen kacsákat terjesztettek, annak híre eljutott Eckarts-Auba is. No de az októbristák ellen való hangulatkeltésre még az ilyen mesék is alkalmasak.

BELÜGYMINISZTER.

Külön könyvet kellene írnom, ha részletesen megakarnám örökíteni mindazt, amit tettem, amit tapasztaltam, amit láttam és amit szenvedtem másfélhónapos belügyminiszteri működésem során. Így arra szorítkozom, hogy dióhéjban jellemezzem, a legfőbb és legnehezebb eseményeket.

Tudjuk, a «lógós» és a frontokról rendetlenül, tömegesen hazaözönlő katonák és -a nyomukban az a csőcselék, amely mindig a rendzavarók táborához csatlakozik, októberben el-lepték egész hazánkat és fejetetejére állították a közrendet. Fegyveres erő a rend helyreállítására és fenntartására nem állott rendelkezésünkre. Mindössze néhány száz rendőr és határrendőr, néhány száz csendőr és minimális számban megbízható katonai közbiztonsági személyzet felett rendelkeztem, hogy Budapesten a rablást, pusztítást megakadályozzam. Bámulatos, hogy kormányralépésünk után e csekély karhatalmi erű mellett is sikerült Budapesten a rendet rövidesen annyira amennyire helyreállítani. Nehezebb volt a helyzet a vidéken. Mindenünnen a panaszok egész özöne érkezett, hogy felfegyverzett kisebb nagyobb csapatok, hazakerült katonák randalíroznak, fosztogatnak, rabolnak, erőszakoskodnak, sőt nein egy helyen gyilkolnak is. Mindenhova «megbízható» nagy fegyveres erőt kértek, ilyen pedig nem volt. Csendőreink nagyrésze a frontokon volt, a pótlásukra kirendelt népfelkelők pedig a legtöbb esetben otthagyták szolgálatukat és hazamentek. A legtöbb helyen a közigazgatási hatóságok is teljesen elveszítették a kezükbe adott hatalmat. Száz és száz községi jegyző kénytelen volt menekülni és sok helyütt olyan pánik uralkodott, amelyet nyugodt időkben el sem lehet képzelni.

Eleinte küldöttünk katonákat a rend helyreállítására, de nem volt köszönet bennük. Kiváló szolgálatokat teljesítettek akkor a határrendőrség tagjai. Ilosvay belügyminiszteri osztálytanácsos, a határrendőrségi ügyek vezetője a megmondhatója, hány helyen állítottuk helyre a rendet azáltal, hogy két-három határrendőrt tudtunk a veszélyeztetett pontokra kiküldeni. Határrendőrségi altisztjeink állandóan egyik helyről a másikra utaztak a rend helyreállítása végett. Sajnos, azonban csekély volt a létszámuk és így korántsem tudtuk az igényeket kielégíteni. Igazságtalan lennék azonban, ha annak a néhány ezer rendőrnek, csendőrnek és határrendőrnek, akik azokban a nehéz napokban valóban emberfölötti munkát végeztek, ez alkalommal is hálámát, köszönetemet és elismerésemet nem nyilvánítanám.

Láttam, hogy a meglevő erővel boldogulnom nem lehet; nyilvánvaló volt, hogy még soká nem áll rendelkezésünkre fegyelmezett katonaság, így azzal a javaslattal léptem a minisztertanács elé, járuljon hozzá egész Nagy-Magyarországon a rendőrség államosításához, a határrendőrség létszámának, úgyszintén a csendőrség állományának szaporításához. Tervem volt az összes városok részére 25 ezerre emelni az államrendőrség létszámát, 25 ezerre emelni a csendőrség létszámát, a határrendőrség létszámát pedig lehetőleg néhány ezer emberrel fokozni. 50-60 ezer rendőr, csendőr és határrendőrrel fenn tudtam volna tartani Nagy-Magyarországon a rendet és biztosítani a törvények tiszteletét anélkül, hogy csak egy katonára is szükségem lett volna. Természetesen közbiztonsági szervezeteinket géppuskákkal, apróbb gyorstüzelőágyúkkal, páncélautókkal stb. kívántam felszerelni, hogy hatékonyabban dolgozhassanak. A minisztertanácsban a baloldali szocialisták részéről Kunfi a rendőrség államosítását célzó indítványomat határozottan ellenezte. Ezzel nem sokat törődtem, ennél azonban sokkal nagyobb nehézségeket okozott az, hogy a megindított toborzás vajmi lassan haladt előre.

Sándor László volt főkapitány ismertetett előadásában helyesen mutatott rá arra a szomorú tényre, hogy amidőn fegyvert adtunk a polgárság kezébe, hogy azzal otthonát és a társadalmi rendet megvédje, kényelemszeretetből, nemtörődöm-

ségből nem akart fegyvert fogni, sőt, átadta fegyvereit a munkásoknak, akik azután később nem kis részben ugyanazokkal a fegyverekkel, melyekkel a polgárság magát megvédhette volna, legyűrték a polgárságot és diadalra juttatták Kun Béláék diktatúráját.

A rend biztosítása végett a hadügyminisztériumban különböző kísérletek történtek: egy kísérletet én a hadügyminiszterrel közösen indítottam, és ez szépen sikerült is. Alakítottunk ugyanis védőrségi századokat, kiválogatva ezekhez a legénységet a legszebben dekorált, legjobban minősített altisztekből. Ezek az alakulatok az én belügyminiszterségem idején igen jól beváltak.

Annak feltüntetésére, hogy a forradalmi összeomlás legnehezebb idejében, vagyis november hó legelső napjaiban hogyan kezeltem a rend fenntartására vonatkozó ügyeket, talán a legjellemzőbb az illavai foglyok esete. Nehogy bárki is engem azzal vádolhasson, hogy a magam javára színezetten adom elő a tényállást, az eset leírását szószerinti szövegében közlöm a «Pester Lloyd» november 8-i számából.

»Az illavai fegyencek kitörése.« «A magyar forradalom második napján sikerült az illavai fegyház négyszázötven lakójának eddig még fel nem derített módon kitörni. (Egy másik verzió szerint maga az igazgatóság bocsátotta volna őket szabadon a címen, hogy állítólag általános amnesztia adatott.) A fegyencek a vasúti állomáshoz meneteltek, ott kényszerítették egy vegyesvonat mozdonyvezetőjét, hogy a vonat, amely a többek között hét személykocsiból is állott, Budapest felé indítsa el. Ezzel a vonattal érkeztek el Vácig, hova időközben a fegyencek szökéséről a telefonértesítés már megérkezett. Ennek folytán katonaság vonult ki a pályaudvarra, és miután a budapesti főkapitányság távirati értesítést kapott, egy tiszt vezérlete alatt két század karhatalmierő géppuskákkal is várta az illavai fegyenceket. Annak a felszólításnak, hogy adják meg magukat és hagyják el a vonatot, nem engedelmeskedtek. Ehelyett több vágón ablakából lövések adtak le a karhatalmi erő embereire, mire az utóbbiak a vonatot puska – és gépfegyvertűz alá vették. A vasúti kocsi-

kat összelövöldözték, mindössze három maradt kisebb sérüléssel és ezeken szállítottak harminchat halottat és kb. hatvan sebesültet Budapestre. A halottakat az igazságügyi orvosi intézetbe szállították, a sebesülteket a toloncház kórházába és más kórházakban helyezték el. Ezeken kívül a váci pályaudvaron még ugyanannyi halottat és sebesültet hagytak hátra. A sebesültek között van a karhatalmi századok néhány embere is. Kb. háromszázhusz szökevény fegyencet tudtak még Vácot elfogni, akiket azután az ottani fegyházba helyezték el.»

Így szól a «Pester Lloyd», tehát egy higgadt, komoly, elfogulatlan lap egykori tudósítása, melyből azokkal szemben, akik engem lazítással vádolnak, kitűnik, hogy a rend fenntartása körül az én kormányzatom alatt, az én utasításaim nyomán ugyancsak eréllyel és kíméletlenül jártunk el, amihez okvetetlenül több bátorság kellett, mint nyugodt időkben a parlamenti immunitás védelme alatt engem megrágalmazni.

*

Az akkori viszonyok jellemzésére írom le az alábbi esetet. November hó közepetáján egyik felvidéki vármegye egy kisebb községéből felhívtak engem telefonon. A telefonnál egy csendőr-őrsvezető jelentkezett. Kijelentette, hogy velem – Batthyány gróf belügyminiszterrel – akar beszélni, és senki mással. Miután megnyugtattam, hogy velem beszél, katonásan jelentette, hogy öten vannak csendőrök a faluban, velük szemben vagy hetven-nyolcvan legény, javarészt a katonaságtól hazaérkezett községbeliek, akik zavarognak, fosztogatnak és renitenskednek. Jelenti, hogy szépszerivel nem bír velük, nem engedelmeskednek. Minthogy semmiféle hatósági személlyel beszélni nem tud, utasítást senkitől sem kap s nem tudja ebbe a forradalmi állapotban mitévő legyen, tőlem kér utasítást. Válaszom az volt, hogy tartsa fenn mindenáron a rendet, ennek során tartsa magát szigorúan a fennálló szabályokhoz, ezek keretében azonban, ha másképp nem megy, a lőfegyvereket szabályszerű, de erélye s módon vegye igénybe. A válasz «alázatosan köszönöm, meg-

lesz!» Néhány óra múlva újból szól a telefon, az én őrsvezetőm nekem kíván jelentést tenni, és nyugodt hangon jelenti, parancsaimat teljesítette, a rendet helyreállította, halott ennyi, sebesült ennyi. Megdicsértem, felszólítottam, hogy majdan jelentkezzen nálam személyesen vagy írásban, mert meg akarom őt jutalmazni. Boldogult Ferry altábornagy, csendőrségi felügyelővel megállapodtunk, hogy a helyzethez mért nagy elismerésben fogjuk részesíteni, de sajnos, hírért soha többé nem hallottam.

*

Csonka-Magyarország egyik legszomorúbb, leggyászosabb problémája a menekült magyar közalkalmazottak és családjaik ügye volt. Amikor november 1-én átvettük a kormányhatalmat, az első órától kezdve tapasztaltuk, hogy az országba betóduló románok, délszlávok és csehek minden erővel arra töreksenek, hogy a magyar közalkalmazottakat helyeik elhagyására szorítsák. E célból mindenütt azt követelték, hogy a magyar közalkalmazottak tegyék le a hűségesküt és kijelentették, hogy aki pedig az esküt nem teszi le, azt a megszállott országrészből ki fogják utasítani. Magyar részről viszont sokan azt a jóhiszemű nézetet vallották, hogy hazafias kötelesség az esküt megtagadni. Így azután tömegesen távolították el a magyar közalkalmazottakat a megszállott területekről. Aki higgadtan átgondolta ezt a helyzetet, annak csakhamar arra a meggyőződésre kellett jutnia, hogy nyomorúságba, sőt katasztrófába visznek sok ezernyi magyar tisztviselőt, mert világos volt, hogy mindezeket a megmaradó kis Magyarország elhelyezni és eltartani képtelen lesz. De kézenfeküdt az az igazság is, hogy ha a magyarok ily tömegesen elhagyják a megszállott területeket, ezzel gyengítik a magyarság jövő helyzetét a megszállott részekben. A kormánynak nem volt szabad ezt az állapotot tétlenül néznie, miért is minisztertanácsi határozat alapján november 8-10-e körül az összes alám rendelt hatóságokhoz és hivatalokhoz az alábbi körtávirati rendeletet adtam ki:

«A kormány felszólítja az összes közalkalmazottakat, hogy helyükön maradjanak, a csehszlávok és román nemzeti tanácsok-

hal igyekezzenek egyetértésben működni, de esküt és fogadalmat csak abban a végső esetben tegyenek le, ha erre őket kényszerítik. A kikényszerített esküt a kormány nem fogja az állampolgári hűség és a hivatali kötelesség megszegésének tekinteni, de nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az esküre csak végső esetben határozhatják el magukat.»

E rendeletem alapján egy ideig csökkent a visszaözönlők száma. Nem egy helyen a trianoni határokon túl találkoztam derék magyar köztisztviselőkkel, akik hálálkodva utaltak eme rendeletemre, mert ennek alapján odaát maradtak, megtalálták továbbra is megélhetési lehetőségüket és ott ma is a magyarság védőbástyáiként őrt állanak.

Sajnos, a kommün bukása után újra lábra kapott az a vélemény, hogy hazafias eljárás az esküt megtagadni és magát kitoloncoltatni. Ennek következtében derék magyar véreink tömegesen Csonka-Magyarország területére tódultak, akiket azután a Bethlen István gróf vezetése alatt állott menekültügyi hivatal képtelen volt elhelyezni. Ha jól emlékszem, csak 1923-ban következett be ez ügyben fordulat, mikor Teleki Pál gróf miniszterelnök egy Szegeden tartott beszédében felszólította magyar véreinket, hogy maradjanak helyeiken és tegyék le a tőlük kívánt fogadalmat, vagy esküt. Sajnos, a helyes útra való visszatéréssel megkéstek, amire csak azt a megjegyzést tehetem, hogy kár, sőt nagy hiba volt, hogy a Friedrich-féle és az utána következő kormányok nem maradtak meg az én körrendeletem egyedül helyes álláspontján. Ezzel nagy nemzeti érdekeket szolgáltak volna és sok tisztviselőcsaládot megkíméltek volna a nyomortól.

Említettem már, hogy a népjóléti minisztériumot azért tartottam sürgősen megszervezendőnek, hogy majdan hazatérő katonáinkat itthon illő módon, nagyszabású szociális reformokkal fogad hassuk. Mint belügyminiszter, bőven volt alkalmam tapasztalnom, mennyire hiányzottak a szociális intézmények. Katonáink a harctereokről tömegesen érkeztek Budapestre és a vidéki városokba. Teljesen lerongyolódva, kiéhezve, mondhatnám, a nélkülözésektől emberi mivoltukból teljesen kiforgatva kerültek szegények haza. Az államrendőrség vezetői buzgóság-

gának és úriasszonyok lelkesedésének köszönhető, hogy néhány napon belül az állomásokon étkezőhelyiségeket tudtunk berendezni, melyekben minden megérkező katona meleg ételt kapott és pedig akkora adagot, amekkora csak beléje fért. Magam is künnjártam a Keleti pályaudvaron és végignéztem, amint a hazaérkező katonák a nagy adag levest, húst, főzeléket és kenyeret, amit kaptak, egy-két perc alatt befalták és rohantak újabb és újabb adagokat kérni. Ezek a szegény emberek már rég nem láttak rendes ebédet s Isten a megmondhatója, mikor laktak jól utoljára. Meggyőződésem, hogy sok bünténynek vettük elejét, amikor ezeket a szegény embereket, mielőtt bekerültek a városba, alaposan jólakattuk, mert az éhség tudvalevőleg nagyon rossz tanácsadó ...

Nemcsak az államrendőrség, de a frontokról hazaérkezett tisztok is, akik közül többen külön felkerestek a minisztériumban, figyelmeztettek, hogy a frontról hazaözönlő katonák nemcsak hogy ki vannak éhezve, de teljesen le vannak rongyolódva. Sok katonának egyáltalán nincsen fehérneműje s akinek van, az egypár szétfoslott rongyból áll. A felsőruhájuk is csupa rongy, felsőkabát, bunda a legkevesebb katonának van. Lábbeliük is rongyosak, úgyhogy nedvesség és hideg szabadon éri lábaikat. Figyelmeztettek engem a tisztok, hogy a kormány mindenáron, és ha a föld alól is szedjük elő, gondoskodjunk arról, hogy a hazatérő katonákat ruhával, fehérneművel, cipővel és meleg felöltővel elláthassuk, mert ha ezt elmulasztanék, számoljunk azzal, hogy a lerongyolódott, átfázott katonák itthon az utcákon támadják meg a jól és melegen öltözött embereket és letépik róluk ruhájukat. Akik annyit szenvedtek hótól, hidegtől, esőtől, mint a hosszabb ideig a fronton tartózkodott katonák, azoktól ne csodáljuk, ha a jogrend arcu csapásával ott szereznek maguknak ruhát, ahol ilyet látnak. Nehéz dilemma elé állítottak, de be kellett látnom, hogy itt okvetlenül cselekednünk kell. A hadügyminisztériummal együtt tárgyaltuk ezt a kérdést. Megállapítottuk, hogy úgy a katonai, mint a vasúti, postás és pénzügyőrségi ruharaktárak teljesen üresek. Az államnak ruházati cikkei teljesen kifogytak. A magánüzletek szintén üresek. Ebben a helyzetben nem maradt

más hátra, mint sürgősen elrendelni, hogy azoktól a vagyonosabb úriemberektől, akiknek a kérdéses ruházati cikkekből határozottan feleslegük volt, a felesleget el kell venni és ezzel a ruhaneművel felruházni a hazaözönlő katonákat. Ily értelemben dolgoztuk ki a később annyit szidalmazott *ruharendeleletet*. Volt szó arról, hogy pénzbeli kárpótlással váltsuk meg a ruhákat, ámde ennek útját állotta egyrészt az a tény, hogy azonnal kellett a ruhák, másrészt pedig, hogy a becslések körül a visszaéléseknek tág tere nyílt volna. Elrendeltük tehát a hadügyminiszter és én, hogy progresszív alapon rekvirálunk a fölöslegből a közadók módjára ruhaneműt. Így is történt.

Legbensőbb hitem és legjobb tudomásom szerint állítom, hogy ezzel a rendelkezésemmel súlyos bajokat előztem meg. Megmentettem igen sok embernek legértékesebb szőrméit a fosztogatástól, elejét vettem a rablások és fosztogatások tömegének. Jól tudom, hogy akkoriban, különösen a legelőkelőbb és legvagyonosabb körökben divat volt engem szidalmazni és a csúnya vádak özönével illetni ruharendeletem miatt. Ámde alig két-három év múltán ugyanazok, akik engem a legsúlyosabban vádoltak és üldöztek, amiért néhány kabátjukat, ingüket és cipőjüket szerencsétlen katonáink részére elvettem, vagy ha úgy tetszik elkoboztam, mondom, ugyanezek a társadalmi osztályok törvényhozása egymás után hozta a törvényeket, amelyek alapján kárpótlás nélkül elvették vagyonszállás címén a nagybirtokosok földjeinek 10-20%-át, lebélyegezték mindnyájunk készpénzét és el vették betéteink és értékpapírjaink 20%-át. Értsük meg egymást: szerintem a törvényhozás helyesen, jogosan és igazságosan járt el, amidőn e vagyondézsmák igénybevételel szanálták a magyar állam pénzügyi helyzetét. Helyesen járt el az állam akkor is, amikor az adókon felül kincstári házaszónrészesedés címén kivette a részét a házak jövedelmeiből. De ha mindezek a nagy jövedelem – és vagyonszállások igazságosak voltak, csak azért, mert általuk az állam pénzügyein lendítettünk, nem volt-e ezerszeresen igazságosabb, embersegesebb az én cselekedetem, amikor félig meztelen hőseinket az otthoni kényelemben élő vagyonos osztály feleslegéből felruháztam? Ehhez még hozzátehetem, hogy mint az akkor

megkérdezett jogásztekintélyek nyilatkozatából meggyőződtem, eljárásom a kivételes háborús törvények rendelkezései szerint még a teljes törvényességet sem nélkülözte. -

Amint már több ízben elmondottam, október-november hónapokban a rend felbomlott, a katonák a rendbontás élére állottak, a közigazgatás felmondta a szolgálatot a polgárság pedig túlzott kényelemszeretetből megtagadta közreműködését a rend biztosítása körül. Egyedül a szociáldemokrata *szakszervezetek* állottak teljesen fegyelmezetten vezetőik kezében. Magától értetődik tehát, hogy akkoriban kapva-kaptunk a szakszervezetek nyújtotta segítségen, úgy a rend fenntartása, mint a közélet sok más terén is. Így kellett más hiányában a *ruha-akciót* is a szakszervezetek igénybevitelével lebonyolítani. Ennek a helyzetnek az a szomorú következménye lett azután, hogy a szakszervezetek és általuk a szociáldemokrata párt mindinkább tért foglalt a közigazgatás és a közélet más megnyilvánulásai terén is. Annyit mondhatok, hogy a szociáldemokraták ugyancsak kihasználták fölényes helyzetüket és sok borsot törtek az orrom alá.

Belügyminiszteri működésem során rendkívül sok munkát és kellemetlenséget okoztak nekem a vidéki Nemzeti Tanácsok. Említettem már, hogy Magyarországon alakult meg legkésőbb, vagyis október 25-én a budapesti Magyar Nemzeti Tanács, amelynek megalakulása pillanatától kezdve pártkülönbség nélkül mindenki köréje csődült, mert általános lett a meggyőződés, hogy a Wekerle-Szterényi-Windischgratz-kormány teljesen elveszítette a fejét, és nem akar, vagy nem tud már többé cselekedni. Ugyanaz az általános bizalmatlanság, amely Budapesten a kormánnyal és a városi hatósággal szemben tapasztalható volt, mutatkozott a vidéken, városokban és falukban egyaránt a helyi hatóságokkal szemben. Ezek szinte máról holnapra elveszítették lábuk alól a talajt. Jóformán minden községben megalakult a helyi Nemzeti Tanács, magához ragadta a hatalmat és attól kezdve mindent, lehető és lehetetlent a helyi Nemzeti Tanácsoktól várt a közönség. Hogy abban a felfordulásban nem egy helyen réműletes dolgok is történtek, nem csodálható. Egyes helyekről olyan jelentéseket is kaptam,

hogy itt-ott a Nemzeti Tanácsok vélt teljhatalmukban halál-büntetéseket ki akartak szabni. Azonnal és erélyesen cselekednünk kellett, és ezt meg is tettük, mert tömegesen adtuk ki a Nemzeti Tanácsokhoz a felhívásokat, én pedig a belügyminisztérium élén a rendeleteket, melyeknek mind az volt a tenorjuk, hogy: vissza a törvényes rendhez, vissza a törvény uralma alá! Hogy ez sok helyütt nem ment könnyen; elképzelhető. Volt ennek a felfordulásnak a sok között egy különleges jellege, és ez az volt, hogy a vidéken a Nemzeti Tanácsok tömegesen régi munkapárti és néppárti elemekből alakultak.

Az összeomlás napjaiban a *községi és körjegyzők* tömegesen menekültek székhelyükről. Ezek azután felkerültek Budapestre, itt a régi képviselőházban gyűlésre ültek össze és kívánságaikat oly hangnemben állították fel, amely egészen emlékeztetett arra a fegyelmezetlenségre, amely elől a jegyző urak székhelyeikről menekültek. A gyűlés oly izgalmas volt, hogy amikor a Sándor-utcából elindultak a belügyminisztériumba azzal, hogy «követeléseiket» elem terjesszék, a gyűlésen résztvett miniszteri tisztviselő azt ajánlotta, hogy ne fogadjam ezt a felbőszült társaságot, vagy ha már fogadom őket, rendeljek fel egy szakasz rendőrt az én védelmemre és a rend biztosítására. Nem követtem fiatal tisztviselőtársam becsületes aggodalomból eredő tanácsait, hanem egymagam fogadtam hivatalos helyiségemben őket, mindössze három titkárom hallgatta végig a terem végéből az audiencia lefolyását. Amint néhány erős szó, köztük a «követeljük» is elhangzott a szónok ajkairól, keményen közbevágtam és megmagyaráztam a megjelenteknek, hogy a magyar belügyminisztertől az alája rendelteknak szabad kérni, szabad panaszokat előadni, *de követelni*, addig, amíg én állok a minisztérium élén, nem lehet. Csakhamar megértették egymást és rövidesen már mint derék magyar tiszteletudó tisztviselőkkel tárgyaltuk le a bajokat, panaszokat, úgyhogy a nagy izgalommal megindult akció *more patrio* a belügyminiszter zajos éljenzésével fejeződött be. Később egy miniszteri segédtitkárt neveztem ki a menekült jegyzők kormánybiztosává, akinek irányítása mellett lassacskán sikerült a menekült

jegyzőket ideiglenesen, jó távol eddigi hivatalos állomásuktól a közigazgatás szolgálatába beállítani.

Az októberi összeomlás egyik «forradalmi» specialitása az a mánia volt, hogy minden lehető és lehetetlen társadalmi osztály a maga ügyeinek intézésére kormánybiztos kiküldetését kérte. A kormánybiztost kérő küldöttség «véletlenül» rendszeren magával hozta a designált kormánybiztost, akit a szónok beszédjének befejeztével a hátsó sorból, ahol addig szerényen meghúzódott, előrántott és kinevezésre ajánlott. Ennek a kormánybiztosi mániának sok bosszantó momentuma volt, de nem hiányzott néha a humor sem. Így pl. megjelent előttem néhány hiányos egyenruhában bujtatott fiatalember, akik «milliók nevében» arra kértek, nevezek ki kormánybiztost arra., hogy azok a fogtechnikusok, akik képesítő vizsgájukon megbuktak, pótvizsgára bocsátassanak. Bemutatták a jelenlevő kormánybiztos-jelöltet, kérve, hogy neki évi 24.000 K fizetést, vagyis annyit, amennyit akkor egy magyar miniszter kapott, utalványozzak ki. Nagyon előzékeny akartam lenni, miért is kijelentettem, hogy felesleges itt kormánybiztos kinevezése, hisz most, azonnal megadom az engedélyt az uraknak, hogy a pótvizsgát letehessék. Nagy megdöbbenés! Erre nem számítottak. Az uraknak, úgy látszik a kormánybiztos volt a fontos, nem pedig a pótvizsga.

Elképzelhetetlen az a találékonyság, mellyel akkoriban kormánybiztosi kinevezésekre jogcímekeket találtak. Én nagyon szűkmarkúan jártam el e téren, annál is inkább, mert egy alkalommal meggyőződtem, hogy komoly emberek ilyen delegálással, a legjobb szándék mellett, milyen könnyen okozhatnak galibát. November közepén ugyanis magából kikelve jött hozzám boldogemlékű Zichy Géza gróf, a világhírű magyar zongoraművész és zeneszerző, kinek nevét minden magyar ember ma is csak tiszteletteljes szeretettel említheti. Miután kissé megnyugtattam, előadta, hogy a belügyminisztérium politikai államtitkára, Jánossy Zoltán, egy rendelettel az elnökléte alatt évtizedek óta fényesen működő Országos Zene Egyesülethez kormánybiztost küldött ki és az elnököt, Zichy Géza grófot és vele az egész vezetőséget felfüggesztette. Zichy Géza

gróf e fölött nagyon felháborodott és megvallom, én is vele együtt. Kértem, hogy látogasson meg másnap, addig megvizsgálom az ügyet, és biztosítottam, hogy igazságot fogok szolgáltatni. Kitűnt, hogy az államtitkárnál megjelent több úr, kiváló zenei kapacitások, neveiket akkor sem tudtam, ma sem tudom, és ezek az akkori hangulat befolyása alatt kormánybiztos kiküldését kérték a Zichy-féle egyesülethez. Egy urat erre a célra meg is neveztek és Jánossy államtitkár a nélkül, hogy velem az ügyet megbeszélte volna, teljes jóhiszeműséggel az egyesület autonómiáját felfüggesztette és a kormánybiztost kinevezte. A panaszok annyira általánosak voltak, hogy ezek alapján dönteni nem lehetett. De másrészt természetesen kötelességem volt az elhangzott panaszokat meghallgatni és vizsgálatot indítani. Másnap, midőn újból felkeresett Zichy Géza, közöltem vele, hogy az államtitkárral egyetértően a kormánybiztos kinevezését visszavonom és hogy a belügyminisztérium egyik kiváló tisztviselőjét, Gáspár Artúr miniszteri tanácsost megbízom, hogy az autonómia teljes tiszteletbentartása mellett a panaszokat vizsgálja meg. Zichy Géza gróf nagy örömmel és meleg köszönettel fogadta rendelkezéseimet és így az ügy az én miniszterségem alatt rendbejött. A bolsevisták bukása után olvastam a lapokban, hogy a kormány és Zichy Géza gróf között differenciák merültek fel; azok részleteit nem ismerem, így azokhoz hozzá sem szólhatok, de örülök, hogy tőlem hazánk ez az előkelő lelkiületű főura azzal a kijelentéssel távozhattott, hogy nálam hozzá méltó fogadtatásra és teljes igazságszolgáltatásra talált.

Belügyminiszterségem első pillanatától kezdve láttam és tapasztaltam, hogy a szociáldemokraták balszárnya, élén Kunfiival, Bokányival és a többi vezérekkel, velem szemben a legbizalmatlanabb, és bennem egy régimódi, konzervatív hajlamú magyar nemzeti politikust látnak, aki az ő törekvéseiknek állandóan útját fogja állani és a szélsőséges irányzatnak gátat akar emelni. Ugyanígy gondolkodott rólam Jászi Oszkár is, amint ezt egyik írásában egész nyíltan meg is mondja. Ezek az urak napról-napra gondoskodtak arról, hogy a konszolidáció munkáján nyugodtan ne dolgozhassam. Reggelenként alig lép-

tem be miniszteri dolgozószobámba, már megszólalt a miniszterek egymásközt való beszélgetésére berendezett külön telefon és Kunfi beadta első kellemetlen kérelmét. Egyszer a miatt emelt panaszt, hogy a rendőrség szociáldemokrata irányú szervezkedésének útját állja. Amiben, melleleg legyen mondva, az egyesülési szabadság keretein belül igaza is volt. Másodszor azt közölte velem, hogy egy tiszti küldöttség fog felkeresni, és figyelmeztetett, hogy ezek mögött a tisztikar nagy többsége áll, ajánlja tehát, hogy fogadjam őket szívélyesen, hallgassam meg kérésüket. A tiszti küldöttség aznap vagy másnap csakugyan beállított hozzám, valamennyinek egyenruháján hatalmas rikító piros jelvényvel, és röviden és velősen azt kívánták tőlem, hogy ezentúl csakis olyanokat nevezek ki bármely állásra, akiket ők fognak ajánlani. Ezt a kérelmet, mint reám nézve egyenesen sértőt, a leghatározottabban visszautasítottam és jó egy félórát eltartott, amíg a küldöttséget illedelmes formában kintuskoltam. Este a minisztertanács előtt Kunfi már aggodalmasan magyarázta nekem eljárásom veszedelmét.

A Nemzeti Tanácsban, amikor mi onnan kiléptünk, Bokányi Dezső vitte a szót. Tele volt vadabbnál vadabb ideákkal és folyton azt szorgalmazta, hogy a belügyminiszter rendeleti úton állítsa fejetetejére a városi, megyei és községi adminisztrációt. Autonomia, városi, megyebizottsági tagok alkotmányos akarata és több effélék Bokányit reform-örületében abszolúte nem zavarták. Sokkal több és komolyabb dolgom volt, mintsem hogy Bokányival a Nemzeti Tanácsban neveltséges és meddő vitákban elpocsékoljam igazán drága időmet. Radikális és szélső szocialista minisztertársaim folyton arra buzdítottak, hogy jelenjek meg gyakrabban a Nemzeti Tanácsban és állapodjam meg azzal a különböző közigazgatási reformok tekintetében. Egy ízben arról értesültem, hogy Bokányi nagyban feni a fogát reám, mert olyan ütőkártyája van ellenem, amellyel feltétlenül leterít. Erre már elmentem a Nemzeti Tanács ülésére és kértem, hogy bokros teendőim miatt az engem érdeklő ügyet soronkívül vegyék elő. Bokányi gúnyos mosollyal előterjesztette indítványát, mely szerint ő a halotthamvasztást azonnal be akarja hozni Budapesten, felkér hát engem, jelent-

sem ki határozottan és kötelezőleg, hogy a halotthamvasztást engedélyezni fogom, a többi az ő dolguk. Bokányi arra számított, hogy én, mint hitbuzgó katolikus nem akarom majd a halotthamvasztást engedélyezni és ezzel meglesz a jó alkalom, hogy ellenem a buktatási hadjáratot nyíltan megindíthassák. 1918. őszén ugyanis igen súlyos lefolyású influenzajárvány uralkodott nálunk. A frontokról egyéb betegségekben hazaérkezett katonák között amúgy is igen nagy volt a halandóság, ehhez járult az influenzások közötti magas halálozási arányszám. Ebben a helyzetben jelentette nekem a városi hatóság, hogy az emberek semmi pénzért sem vállalkoznak sírok ásására és a halottak eltemetésére, úgyhogy száz meg száz temetetlen halottat nem tudnak elföldelni. Akkoriban, amikor 20-30 K már igen magas napszám volt, a városi hatóság napi 100 K-t ajánlott fel a sírásóknak és mégsem kapott munkásokat. Ebben a kétségbeejtő helyzetben jött nekem Bokányi a halotthamvasztás ideájával. Kérdésére kijelentettem, ha Bokányi úr megmondja nekem, hogy az akkori rettentő tüzelőanyaghiányban, amidőn már vonatokat se tudtunk szén és fa hiányában indítani, honnan kapom a halotthamvasztásra szükséges fa – és szénmennyiséget, abban a pillanatban megadom a krematórium építésére az engedélyt. A jelenlevő tanácsstagok jóízűt mosolyogtak, Bokányi dadogott, én pedig siettem a magam dolga után. Halotthamvasztással többé nem molesztáltak.

November közepén Kun Béla, ha jól emlékszem, Szeidler, Nánásy és egy negyedik társával Budapestre érkezett Oroszországból. A két idősebb osztrák-magyar ezredorvosoknak voltak felöltözve, a két fiatalabb pedig mint tisztiszolgák szerepeltek. Értesültem arról is, hogy Kun Béla orosz pénzt és agitációs iratokat hozott magával, valamint, hogy fegyveres emberek védelme alatt rendezkedett be a Visegrádi-utca egy nagy bérházában és onnan intézi államfelforgató agitációját. Megbeszéltem az ügyet az államrendőrség vezetőivel és megállapodtam velük, hogy egy e célra jól megválogatott rendőrségi csapattal Kun Bélát és társait visegrádi-utcai tanyájukon tartóztatjuk és az ott található iratokat, pénzeket stb. lefoglaljuk. Tervem kiviteléhez természetesen a minisztertanács

hozzájárulására volt szükségem. Javaslatomat magam készítettem elő a legnagyobb titokban, hogy a dolog idő előtt ki ne pattanjon. így felfegyverkezve mentem egy este a minisztertanácsba azzal a tervvel, hogy ott javaslatomat előterjesztem és mihelyt a minisztertanács hozzájárulását megkaptam, még aznap este a letartóztatást foganatosíttatom. A miniszterelnökségbe érve hallottam, hogy Kunfi Károlyi miniszterelnökkel tanácskozik és senki sem mehet be hozzájuk. Rosszat sejtettem. Midőn Károlyi kijött Kunfival együtt és megnyitotta a minisztertanácsot, Kunfi napirend előtt szót kért, elmondotta, hogy aznap délelőtt beszélt Kun Bélával, akit a beszélgetés során arról biztosított, hogy mindaddig, amíg a szociáldemokrata párt miniszterei a kabinetbe ülnek, más, mint szellemi fegyverekkel ellenük küzdeni nem fognak. Arról, hogy őket letartóztassuk, szó sem lehet. Erről ő, Kunfi kezeskedik. Nyilvánvaló, hogy tervem eljutott Kunfi füléhez és ezt ő így hiúsította meg, hisz egész napirend előtti felszólalását egyenesen nekem mondotta el. Károlyi Mihály helyeselt Kunfinak és így javaslattal elő sem állottam, mert habár akkor, november vége felé már el voltam határozva, hogy rövidesen lemondok, de még néhány napig várnom kellett, már pedig ha javaslomat előterjesztem és azt leszavazzák, misem természetesebb, minthogy ott, a minisztertanács plénumában jelentem be lemondásomat.

Belügyminiszteri működésem során legfontosabb feladataim egyike az volt, hogy sürgősen elkészítsem az *új választójogot*. Tisztán állott előttem, hogy sem a régi Tisza-féle, sem pedig az új, Wekerle-Tisza-féle választójog alapján a választásokat a forradalmi jellegű átalakulás nyomán megejteni nem lehet. Új választójogot kell tehát elkészítenem, amelyet a Ház elé terjesztek, ha még együtt lesz, ha nem, úgy rendeleti úton léptetek életbe. Azonnal munkába állítottam tehát a minisztérium választójogi szakembereit, akiket az országos statisztikai hivatal néhány szakreferensével egészítettünk ki. Minthogy a megindult munka közben, november 16-án a képviselőház önmagát feloszlatta, természetesen nem maradt más hátra, minthogy az új választójogot most már rendeleti úton adjuk ki.

A miniszteri tisztviselők bámulatos szorgalommal és szaktudással láttak munkához, úgyhogy december elejére teljesen készen állott egy rendelet, amely magát a választójogot statuálta és egy a viszonyok által megkívánt rövidített eljárással a választói névjegyzékek összeírását is lehetővé tette. Az idő rövidege folytán a munka talán nem volt olyan perfekt, mintha annak kidolgozására és életbeléptetésére legalább tíz-tizenkét hónap állott volna rendelkezésre, de a fő mégis az, hogy készen volt a rendelet annyira, hogy még a nagymagyarországi titkos választáshoz szükséges több millió boríték is rendelkezésre állott. Ha én végleges lemondásom napján, december 12-én kiadom a rendeletet és kiírom a választásokat, úgy a képviselőház feloszlásától számított törvényes három hónapon belül az új országgyűlést egybe lehetett volna hívni. Ez volt elhatározott szándékom és ezért siettettem az új választójogi rendelet elkészítését és ezért voltam hajlandó a választói listák egybeállítására oly rendelkezéseket tenni, amelyek mellett kisebb-nagyobb hibák becsúszása talán nem volt kikerülhető. Ezt azonban kisebb bajnak tartottam, mint azt, hogy az országgyűlés egybeülésére alaptörvényként fennálló háromhavi rendelkezést mellőzzem. Ez a kérdés azzal, hogy épp december 12-én kiléptem a kabinetből, reám nézve magától oldódott meg. Kötelességem azonban azt is megállapítani, hogy utódom a választások ki nem írásáért abszolúte nem vádolható. A vidékről ugyanis már az én miniszterségem idején olyan jelentések érkeztek, melyekből biztosan kellett arra következtetnünk, hogy a baloldali szocialisták inspirációjára a választókat a kerületi választói rendszer mellett, dacára a titkos szavazásnak, fegyveres csapatok veszedelmesen terrorizálhatják. Tudtuk, hogy a baloldali szocialisták vezérei minden józan belátás ellenére arra törekednek, hogy az általános választásokból szociáldemokrata többség kerüljön ki, számolnunk kellett tehát a legnagyobb terrorral. Ezzel szemben merült fel a lajstromos választási eljárás életbeléptetésének terve, miért is azt a minisztériumban alapos tanulmány tárgyává is tettük. Amikor később a Károlyi-Berinkei-kormány a választások kiírását áprilisa elhatározta, valóban a lajstromos-rendszer szerint tervezte a

választások megejtését. Ha nem lenne következményeiben oly szomorú, nevetségesnek tűnhetnék fel a baloldali szocialistáknak az a törekvése, hogy mindenáron uralomra jussanak, mert amikor a Berinkey-kormány március 20-án lemondását elhatározta és Károlyi egy tiszta szociáldemokrata-kormány ki-nevezését ajánlotta fel a pártnak, akkor a baloldali szociáldemokraták az önmaguk által előkészített helyzetben nem merték vállalni a kormányalakítást, hanem behódoltak Kun Bélának és neki szállították a kormányhatalmat. Ennél kiáltóbb igazolását a mi Lovászy-Batthyány-féle politikánknak el sem tudom képzelni. Intrikáltak, agitáltak ellenünk, állítván, hogy nem vagyunk eléggé szabadelvűek, eléggé szabadságtisztelők, hogy miután bennünket távozásra kényszerítettek a legocsmányabb szabadságtipró, terrorista, gyilkos uralomnak engedjék át a teret.

Történelmi tény tehát, hogy 1918. november havában a baloldali szocialisták és radikálisok hiúsították meg azt az elhatározásomat, hogy Kun Bélát és társait idejekorán letartóztassam, perbefogjam és így a magyarországi bolsevista-mozgalmat csirájában elfojtsam. Nekik köszönhette Kun Béla, hogy azután szabadon garázdálkodhatott. Ennek az lett a következménye, hogy Károlyi Mihály és baloldali elvtársai napról-napra mindjobban tért veszítettek, s mindinkább átcsúszott a hatalom Kun Béla kezébe. Mint ennek az állapotnak egyik jellemző tünetét említem fel, hogy 1918. január 7-én éjjel felkeresett'

– engem Lovászy Márton Károlyi Mihálynak azzal az üzenetével, hogy reggel kilencig hagyjam el Horánszky-utcai lakásomat családommal együtt, mert Kun Béla reggel 9 órakor az üllőiúti Mária Terézia-laktanyából kiindulólág valami nagy tüntetési rendezés és Károlyi reggel kilenc órán túl a magam és családom életbiztonságáért kezességet nem vállalhat. Ajánlotta, hogy lehetőleg a hajnali órákig költözzem át biztosabb helyre, valamely belvárosi szállodába. Természetesen nem próbáltam ki a magam és családom élete árán azt, hogy Károlyi üzenete mennyire indokolt, csupán konstatalom a tény, hogy az államrendőrség főkapitánya nyolc napon át arra kért, hogy ne menjek vissza, lakásomba.

Konstatálnom kell itt még azt is, hogy 1919. március havában a Károlyi-kormány kénytelen volt egyhangú határozattal Kun Bélát és társait letartóztatni, persze amikor ezzel a rendszabállyal már teljesen megkéstek. Ismét egyike azoknak a számos, szomorú tényeknek, hogy útját állták politikai akcióimnak és ezzel az új rend kiépítését és megalapozását megakadályozták. Nemzeti demokrácia, polgári szabadság vagyis nemzeti októbriizmus helyett Károlyi és Kunfi szerencsétlen taktikája meghozta a bolsevizmust, éppúgy, amint a németbarát Habsburguralom oszlopainak előrelátáshiánya meghozta az Osztrák-magyar Monarchia bukását.

Aki a közélet terén működik, annak nemcsak az alkotmányos kritikával, de igazságtalan vádakkal is számolnia kell. Hogy e téren az 1919-ik évtől kezdve, mennyi igazságtalan váddal találkoztam, azt csak kötetekre menő írásokban lehetne megörökíteni, itt csak egy-két példáját említem fel a belügyminiszteri működésemre vonatkozó jogosulatlan vádaknak.

Valamely hivatalos, nyilvános tárgyaláson a sajtóban azt olvastam, hogy én, mint belügyminiszter, rendelkezésialap címén annyi milliót utaltam ki, amennyit minisztériumom egész költségvetéséből sem tellett ki. Erre levéllel fordultam az ország akkori miniszterelnökéhez és kértem, állapítsák meg hivatalosan, mi igaz ebből a vádból? Megindult egy kis félhivatalos kommunikéharc, amelynek végén felfedezték, hogy a belügyminiszternek nincs is rendelkezési alapja. Ezzel szemben az igazság az, hogy a belügyminisztériumnak akkor is volt egy rendelkezésialapja, amelyet éppúgy titkosan kezeitek, mint a miniszterelnökét, azzal a különbséggel, hogy az előbbi titkos alap kezelésébe az állami számvevőség betekintést nyerhetett. Én ebből az alapból a költségvetésileg reám eső hányadot egészen ki sem merítettem, abból főképpen – tisztviselők, özvegyek és árvák részére – segélyezéseket folyósítottam. Politikai célokra egyetlenegy összeget utaltam egy oly politikai előkelőségkezeihez, aki a kommünt követő ú. n. kurzus-kormányok idején gen előkelő szerepet játszott és akiről merem állítani, hogy a reabízott összeget bizonyára az utolsó fillérig hazafias célokra fordította. A rágalommal szemben követeltem, hogy hozzák

nyilvánosságra az utolsó fillérig a titkos alapból tett utalványozásaimat, mert sem azoknak, akiknek adtam, sem nekem nincs mit titkolnom. Sajnos, kérelmem nem talált meghallgatásra.

Már a kurzus-kormányok idején és kapcsolatban a fennebb elmondott esettel a nyilvánosság előtt azt híresztelték rólam, hogy óriási pénzeket pocskéltam el költségvetési hitel nélkül az állam pénzeiből. Amikor ezekről a csúnya rágalmakról értesültem, 1920. június 10-én az akkori belügyminiszterhez, dr. Dömötör Mihályhoz oly értelmű kérelmet terjesztettem elő, utasítsa a belügyminisztérium számvevőségét, mutassa ki, hogy belügyminiszteri funkcióm idején minő kiadásokat utalványoztam fedezet és törvényhozási felhatalmazás nélkül és minő célokra? Dömötör belügyminiszter kérelmemet a minisztertanács elé terjesztette, amely megadta nekem a kért engedélyt. Erre a belügyminiszter utasította számvevőségének főigazgatóját, Szaploncay Mihály miniszteri tanácsost, hogy az illető adatokat bocsássa hivatalosan rendelkezésemre. A számvevőségi főigazgatótói kaptam azután az alábbi levelet:

«Kegyelmes Uram! A belügyminisztérium utalványozási jegyzékei szerint Nagyméltóságod által törvényes felhatalmazás nélkül utalványozott összegekről szerkesztett kimutatást van szerencsém tisztelettel megküldeni. Budapest, 1920. július 18-án.»

Ezen kimutatás szözszerinti szövege pedig a következő :

K I M U T A T Á S

gróf Batthyány Tivadar magyar Belügyminiszter Úr által 1918. évi XI/1—XII/11-ig terjedő időben «Rendeletre» jelzéssel kiutalványozott összegekről.

Tétel- szám	Belügyminiszteri utalványrendelet száma	T á r g y	Összeg Korona
Rendes kiadások.			
<i>XVII. fejezet, 8mpm. Közbiztonsági és közrendészeti szolgálat 3. rovat. Karhatalmi költségck.</i>			
1.	8405/918. res.	Nemzetőrség szerv. Nyitra megyének	200.000
2.	8397/918. res.	» » Arad megyének	100.000
3.	8521/918. res.	» » az oszlányi járás főszolgabirájának.....	50.000
4.	8460/918. res.	» » a dunaföldvári járás főszolgabirájának	100.000
5.	8492/918. res.	» » Baja város tanácsának...	50.000
6.	8536/918. res.	» » a mindszenti járás főszolgabirájának	40.000
7.	8675/918. res.	» » a nagykarolyi járás főszolgabirájának.....	5.000
8.	8687/918. res.	» » Kittnyérky csendőrhadnagynak Szombathely	150.000
9.	8620/918. res.	» » Kismarton város polgármesterének	28.000
10.	8677/918. res.	Nemzetőrség és polgárőrség szervezésére Bihar megye alispánjának	200.000
11.	8458/918. res.	Nemzetőrség szervezésére Kolozsvár város főispánjának	500.000
Rendkívüli kiadások.			
<i>VII. fejezet. Átmeneti kiadások. Előirányzat nélküli kiadások. Székesfővárosi magyar államrendőrség.</i>			
12.	8169/918. res.	Csendőrtoborzás költségeire a székesfővárosi magyar államrendőrség pénztárának	1,000.000
13.	10252/918. res.	A budapesti Népőrség fenntartási költségeire a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Banknál levő folyószámlája javára	1,000.000
Összesen			<u>3,423.000</u>

Budapest, 1920. évi július hó 16-án.

Íme, a belügyminisztérium számvevőségi főnöke, hivatalosan, hivatalos okmányok alapján megállapítja, hogy én, a közbiztonság és közrend fenntartásának törvényszerinti legfőbb őre, 3,423,000 koronát utaltam ki a közbiztonsági intézmények kiépítésére, minden más költségvetési tételknél pedig a költségvetési hitel keretén belül maradtam. Ép elmével megáldott ember, aki ismeri az akkori közállapotokat, inkább azt kifogásolhatja, hogy csak ily csekély összeggel költöttem többet a törvényesen megállapítottnál a közrend helyreállítása, illetve fenntartása céljaira szolgáló intézményekre. Nem azért kell védekeznem, hogy a fenti összeget kiutaltam, hanem az ellen, hogy csak ennyit utaltam ki. Legyenek meggyőződve úgy azok, kik tudatlanságból vagy rosszakaratból vádoltak, valamint azok is, akik tárgyilagosan keresik a történelmi igazságot, hogy a legnagyobb lelki nyugalommal utaltam volna ki a kiadott összeg többszörösét, ha több megbízható embert kaptam volna közbiztonsági csapatjainkhoz. Ámde, sajnos, a toborzás kevés eredménnyel járt, dacára annak, hogy az államrendőrség, csendőrség és határrendőrség illetményeit tetemesen felemeltem és a felemelt illetményeket csupán azoknak engedélyeztem, akik kötelezték magukat, hogy novembertől számítandó három évig szolgálatban maradnak.

Egy másik oka az aránylag csekély összegnek az volt, hogy a hadügyminisztérium többrendbeli szervezetet létesített ugyan-csak közbiztonsági célokra, amelyeknek költségei a hadügyi tárca keretében nyertek elszámolást.

1920. november közepén arról értesültem, hogy Budapesten előkelő úri társaságokban, kaszinókban és egyebütt olyan híreket terjesztenek, mintha az én belügyminiszteri működésem idejében oly rendelet adatott volna ki, melynek értelmében a csendőrség felhívott, vagy utasított volna, hogy a vármegyei hivatalok rendeleteinek ne engedelmeskedjenek. Ha ez a vád igaz volna, a legsúlyosabb felelősségre vonást érdemelném, mert ez a legpregnansabb lázadás volna. Magától értetődik, hogy mihelyt ezen rágalmakról értesültem, azonnal levelet írtam dr. Ferdinandy Gyula akkori magyar királyi belügyminiszternek és

kértem, hogy indítson ebben az ügyben erélyes vizsgálatot. Levelemre a következő választ kaptam:

Belügyminiszter.

Budapest, 1920. november hó 24.

Kegyelmes Uram!

Folyó hó 15-én kelt hozzám intézett nagybecsű sorai alapján elrendelt vizsgálat eredményeként van szerencsém Nagyméltóságoddal közölni, hogy oly rendelet, melyben Nagyméltóságodnak 1918. évi november hó 1-től ugyanezen év december hó 12-ig tartó belügyminisztersége alatt a csendőrség Nagyméltóságod vagy valamely intézkedésre illetékes közege által felhívott vagy utasított volna, miszerint a vármegyei hivatalok rendeleteinek ne engedelmeskedjen, a belügyminisztériumban feltalálható nem volt. Ezzel ellentétes mindennemű híresztelés tehát minden alapot nélkülöz.

Fogadja kérem, Kegyelmes Uram igaz tisztelem nyilvánítását

Ferdinandy s. k.

Ez az eset is bizonyítja, hogy titkos kezek minő nemes fegyverekkel dolgoztak becsületem és hírnevem ellen. Abban az időben, amikor én mint belügyminiszter tagja voltam az első Károlyi-kormányának, rendkívül fontos tárgyalásokat folytattunk úgy az erdélyi románság, mint a felvidéki szlovákok vezéreivel. Mindkét irányban a tárgyalásokat Károlyi és Jászi Oszkár a kabinet nemzetiségi minisztere vezette, akinek igen nagy népszerűsége volt a magyarországi nemzetiségek körében, de természetesen a kabinet összes tagjainak alkalma nyílt, hogy a tárgyalásokhoz hozzászóljon, azokban állást foglaljon. Különösen állott ez a belügyminiszterre, akinek a nemzetiségekkel való megegyezés körül fontos feladatai voltak. Az erdélyi románokkal folytatott tárgyalásokról Jászi Oszkár a nyilvánosság előtt részletesen nyilatkozott, pártomat

pedig a tárgyalásokon, amelyek Aradon folytak, – ha emlékezetem nem csal – P. Ábrahám Dezső igazságügyi államtitkár képviselte. Első perctől kezdve tisztában voltam azzal, hogy a románok zsebükben a bukaresti szerződéssel, végleg el vannak határozva a román királysághoz való csatlakozásra. Hónapokkal előbb, ha kormányra engedtek volna jutni, egy erdélyi hármas autonómiával még biztosítani tudtuk volna nagyjában és egészében kelet felé területi integritásunkat, de 1918. november havában annál kevésbé volt kilátásunk arra, hogy visszatarthassuk az elszakadástól a magyarországi románokat, mert nemcsak a királysági románok és az entente-nagyhatalmak ígérték nekik egyesülést a hegyekentúli testvéreikkel, de tudjuk, Bécsből is biztatták az Magyarországtól való elszakadásra, hogy majdan Erdélylyel megnagyobbodva a német-osztrák Mitteleuropa Bundesstaat-jává váljanak. Itt tehát már teljesen elveszítettük a játszmat sokkal előbb, semhogy a Nemzeti Tanács és a Károlyi-kormány a kormányrúdhoz kerültek volna.

Sokkalta kedvezőbb auspiciumok között indultak meg a tárgyalások a felvidék szlovákságának vezetőivel. Tárgyaltunk a turócszentmártoni tót nemzeti tanács elnökével Dula Mátéval, Hodzsa Milánnal és a felvidéki tótság több más vezetőjével. A tárgyalások olyan fenntartással folytak, hogy a végleges állapotokról a békeszerződés fog rendelkezni, amit mi csinálunk^ az tehát csupán ideiglenes rendezése a Felvidék ügyeinek. De e fenntartás mellett kidolgoztunk egy egészen alapos autonómiai szervezetet, amely gyönyörűen oldotta volna meg a felvidéki nemzetiségi kérdést, amennyiben minden jogot megadott a tótságnak s vele együtt az összes különböző nemzetiségű lakosságoknak, s a mellett az ország területi, gazdasági egységét és az egységes államiságot biztosította. Sajnálom, hogy részleteket e tárgyalásainkról nem írhatok, mert a hivatalos adatok a miniszterelnökség és nemzetiségi minisztérium irattárában vannak, amelyek nem állanak rendelkezésemre, ilyen közjogi és politikai munka ismertetése, emlékezetből pedig – felelősségem és az ügy komolyságánál fogva – el sem képzelhető. Ámde ajánlanám a magyar felelős kormánynak, tegye közzé az ide-

vonatkozó tárgyalási anyagot, nem vallanánk vele szégyent az ország jelenlegi határain túl.

Amikor tárgyalásaink már úgyszólván a befejezésük előtt állottak, egyszerre visszahívták Hodzsát Prágába és ott minden további tárgyalást egyszerűen lefűjtak.

Ne feledjük el, közben megérkezett Diaz tábornagy az olasz generalissimus vezérkarának egy expoziturája Piccioni tábornok vezérlete alatt és követve egy vagy pláne két olasz hadosztállyal és Diaz, illetve az entente-hatalmak ama rendelkezésével, hogy szállják meg azonnal a magyar Felvidéket a megküldött térképen kitüntetett határokig. Misem természetesebb, hogy erre Prága lefűjta a mi közös álmunkat a Felvidék széleskörű autonómiáját.

Az a program, amelyet én terjesztettem ismételtén Károly király elé, olyan időben tervezte a nemzetiségi autonómiák megoldását, amikor ezzel a Felvidék még okvetetlenül megmaradt volna az országnak.

Büszkeséggel tekintek vissza belügyminiszterségem politikai működésére, emelt fővel vállalom minden, így e tárgyalásaim és intézkedéseimért is a felelősséget, de választ kérek arra is, ki az oka, hogy területi integritásunkat meg nem óvhattuk? A válasz egyszerű: azok, akik maguk nem merték ily mélyreható, de szükséges reformokért a felelősséget elvállalni, de egyúttal megakadályozták, hogy azokat mi még idejekorán megvalósítva a Felvidéket, hazánk eme gyöngyét megmenthessük, éppúgy, amint huzavonájukkal ugyanazok akadályozták meg, hogy a Wilson-féle elvek alapján kössünk territoriális integritásunknak majdnem teljes megóvása mellett békét.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Előszó</i>	5
<i>Kossuth Lajos</i>	10
 <i>A világháború előzményei.</i>	
Külpolitikánk	15
Katonai politikánk	34
Az osztrák-magyar haditengerészet	45
Általános választójog	48
Nemzetiségi kérdés	58
A délszláv probléma	63
Bosznia-Hercegovina	79
Szociálpolitika	88
Magyar gazdasági önállóság	101
Vallásügyek	105
Király és nemzet közötti viszony	108
 <i>Világháború.</i>	
A világháború kitörése	119
Olaszország állásfoglalása	122
Az erdélyi betörés	130
Tisza István gróf bukása	134
Első audienciám Károly királynál	136
Esterházy Móric gróf kormánya	141
A Wekerle-kormányban	160
Népjóléti minisztérium	167
Az első Wekerle-kormány	177
A második Wekerle-kormány	186
Két fontos királyi kihallgatás	190
A lengyel-kérdés	192
Mitteleuropa	201
Kormányprogramom 1918-ban	210

A keitős monarchia végnapjai.

	Oldal
Utolsó audienciám a királynál	227
József főhercegnél	232
Összeomlás	237
Bolsevizmus.....	241
Területi integritás győzelem esetén	249
Területi integritás legyőzetésünk esetén	255
I. Románia. II. Szerbek, horvátok, szlovének királysága. III. Cseh- szlovák köztársaság. IV. Nyugat-Magyarország	
Az első Károlyi-kormány	268
November 1	273
A király lemondását ajánlom.....	282
Eckarts-Au	290
Belügyminiszter	294

NÉVMUTATÓ.

- Habsburgok 20, 22-3, 25, 48, 63, 72, 77, 180, 249, 261, 274-5, 282, 284, 285, 288, 311.
- Habsburg-Lotharingiai ház 19, 20, 23, 35, 78, 139, 211, 263, 290.
- Hohenzollern 10, 17, 20, 22, 23, 27, 138, 180, 235, 250.
- Romanov 10.
- Báthory István 193.
- II. József 108, 250.
- I. Ferenc József 15, 20, 22, 35, 36, 41, 42, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 66, 82, 85, 86, 102, 108, 109, 114, 115, 120, 122, 161, 195,-196, 220.
- IV. Károly 32, 100, 128, 134-6, 139-141, 145, 147, 157-161, 171, 175, 178-9, 182, 186, 188-191, 210-214, 218-9, 223, 227-239, 243, 252, 253-6, 261-2, 268, 270-4, 276-8, 282, 283-293, 317.
- VII. Edward 21, 22, 121.
- Köburg Ferdinánd bolgár cár 284.
- II. Miklós cár 194, 195.
- II. Viktor Emanuel 122.
- II. Vilmos 15, 17, 19, 21, 23, 31, 33, 42, 47, 122, 138, 153-4, 158, 195, 205, 211, 220, 242, 244, 246, 252.
- Ferenc Ferdinánd főherceg-trónörökös 40-2, 54-6, 76-78, 249.
- Frigyes főherceg 152.
- Günther schleswig-holsteini herceg 153.
- Izabella főhercegnő 174, 175.
- József főherceg palatinus 109.
- József főherceg 19, 205, 231-237, 239, 268, 276-8, 283.
- Michailovits Miklós nagyherceg 195.
- Ottó főherceg trónörökös 284, 287-9
- Sixtus bourbon-pármai herceg 285, 286.
- P. Ábrahám Dezső 143, 221, 316.
- Aehrenthal-Lexa gróf 29-31, 69, 71, 73, 75, 85.
- D'Annunzio Gabriele 124.
- Agasfer 246.
- Alibeg Firdus 82, 83, 84, 85.
- Allnoch ezredes 114.
- Almássy László 121.
- Andor Endre dr. 95.
- Andrássy Gyula gróf id. 16, 33, 53, 54, 57, 112, 161,
- Andrássy Gyula gróf ifj. 73, 80, 111, 125, 128, 129, 141-3, 147, 233, 235, 237, 240, 257, 260-2, 264-5, 270, 275, 283, 287, 288.
- Apponyi Albert gróf 16, 35, 39, 53, 57, 58, 62, 106, 128-9, 142, 170, 183-185, 193, 218, 222, 237, 267, 270.
- Apponyi György gróf 30.
- Aranesov 246.
- Arz Arthur báró 252, 253, 254, 256.

- Auffenberg-Komarow báró 42.
 Bakonyi Samu dr. 90.
 Balázs Béla 269.
 Balla Aladár dr. 143, 155.
 Baloghy Ernő dr. 221.
 Bánffy Dezső báró 40, 50, 76.
 Bánffy Miklós gróf 58, 288.
 Barabás Béla 16, 32.
 Bárczy István dr. 134,141,173, 228.
 Bardolff altábornagy 56.
 Batthyány Lajos gróf, vértanú 109, 110.
 Batthyány Lajos gróf 109.
 Batthyány Tivadar gróf 125, 297.
 Beck Lajos dr. 125, 221.
 Benedek Sándor 95.
 Berinkey Dénes dr. 309, 310.
 Berthold Lipót gróf 121, 124, 128, 240, 251.
 Bethlen István gróf 58, 62, 287-9, 299.
 Bethmann-Hollweg 198.
 Bialozgurszki Géza lovag 270.
 Biber 21.
 Bilinski Leo lovag 199.
 Biró Benedek dr. 95.
 Bismarck 25.
 Bissoleti 123.
 Bogdanovics Lucian 64, 65, 66.
 Bokányi Dezső 271, 305, 306, 307.
 Bókay Árpád dr. 169.
 Bókay János dr. 169.
 Bolgár Ferenc 222.
 Brankovics György 64.
 Burián István gróf 81, 83, 85, 124-125, 128, 195, 239, 257, 259.
 Bülow 127.
 Büsse 251.
 Clam-Martinitz gróf 150-151.
 Conrad-Hötendorf gróf 18, 26, 122, 125, 128, 252.
 Csáky Imre gróf 266, 287.
 Csernátony Lajos 88.
 Csernoeh János bíbornok 291.
 Czernin Ottokár gróf 18, 23, 132, 155-6, 178-180, 199, 209, 217, 220, 251-254, 256, 285, 286.
 Deák Ferenc 10, 35, 101, 109.
 Dessewffy Emil gróf 291, 293.
 Detre László dr. 95.
 Diaz tábornagy 264, 317.
 Dietz Károly 269.
 Divéky tanár 199.
 Dollinger Gyula dr. 169.
 Domonyi Domony Móric dr. 98.
 Dömötör Mihály dr. 312.
 Dula Máté 316.
 Eötvös Károly 106.
 Erzberger 243.
 Esterházy Mihály gróf 130, 221.
 Esterházy Miklós herceg 291.
 Esterházy Móric gróf 100, 140-2, 144-6, 149, 151, 154, 166-8, 160, 162, 164, 167, 220.
 Fabricius ezredes 246.
 Fejérváry Géza báró 51, 91.
 Ferry Oszkár tábornok 298.
 Ferdinándy Gynla dr. 314, 315.
 Foch 39.
 Földes Béla dr. 170.
 Fraknoi Vilmos 27.
 Friedjung dr. 75, 76, 110.
 Friedrich István 299.
 Frunze 246.
 Garbai Sándor 142, 143, 147.
 Garami Ernő 145-7, 221, 232.
 Gáspár Arthur 305.
 Giesswein Sándor dr. 221.
 Giolitti 123, 124.
 Goldberg 246.
 Gollmann 246.
 Goluchofsky Agenor gróf 28, 30, 69, 199.
 Gratz Gusztáv 180, 252, 287.
 Grecsák Károly 156, 183.
 Grósz Emil dr. 169.
 Günther Antal 66.
 Gvulay gróf 109.

- Hadik János gróf 32, 33, 142, 154, 172, 174, 181-83, 220, 232, 234-238.
- Haldane 21.
- Haller István 16.
- Havas Rezső dr. 72.
- Hazai Samu báró 170, 220.
- Hegedűs Lóránt dr. 121.
- Hegyeshalmy Lajos dr. 95.
- Helferich 244.
- Heinrich 246.
- Hentzi 114.
- Herczeg Ferenc 247.
- Hieronymi Károly 89, 90, 93.
- Hindenburg tábornagy 38, 152, 153, 253.
- Hock János 272.
- Hodzsa Milán 316, 317.
- Hoitsy Pál 16, 32.
- Holló Lajos dr. 16, 73, 112-13.
- Huszár Károly 16, 106.
- Ilosvay Lajos 295.
- Irányi Dániel 48.
- Jancsó Benedek 258.
- Jakab Sándor 112.
- Jánossy Zoltán 304-5.
- Jászi Oszkár dr. 231-2, 305, 315,
- Jellasic 108.
- Joffe 180, 244, 246.
- Josipovich Géza 67, 71.
- Justh Gyula 16, 25, 30, 48, 73, 87, 113, 160.
- Kállay Frigyes 103.
- Kameneff 245, 246.
- Károlyi Mihály gróf 125, 141-147, 154-6, 160-1, 193, 221, 223, 228, 230-3, 238-240, 270-1, 273, 276-7, 284, 290-2, 308, 310, 315.
- Keii Ferenc 262.
- Kerenszkij 242.
- Khuen-Héderváry Károly gróf 41, 43, 57-8, 103-4.
- Klebelsberg Kuno gróf 98.
- Kobek Kornél 221.
- Kollontai 246.
- Korossec 261.
- Kosinszky Viktor 95.
- Kossuth Lajos 10, 11, 54, 125, 192.
- Kossuth Ferenc 16, 25, 31, 32, 53-54, 57, 68, 70-1, 73-4, 92, 98, 112-3, 165.
- Kölcsey Ferenc 192.
- Körber dr. 151.
- Kraus Alfréd 18, 243.
- Kristóffy József 51, 52, 91.
- Krupp 42.
- Kühlmann 153.
- Kuh-Krobak 81.
- Kun Béla 247, 307-8, 310, 311.
- Kunfi Zsigmond dr. 147, 271, 295, 305-6, 308, 311.
- Lallossevics János 220.
- Lammascii 231.
- Lander 246.
- Lansing Róbert 259, 261, 275
- Latinovics Endre 131, 132.
- Lázár Miklós 291.
- Lengyel Zoltán 90.
- Lenin 180, 242, 244-6.
- Lenzendorf 109, 254.
- Letics György dr. 66.
- Liebermann Leó dr. 169.
- Lovász Márton 16, 37, 59, 73, 125, 132, 147, 202, 220, 233-4, 310.
- Lubomirsky herceg 199.
- Ludendorff 38, 152, 242, 241-5, 248, 253.
- Ludwigh Gyula 89.
- Lukács György 52.
- Lukács László 41, 57.
- Lukacsich Géza báró 239.
- Lunacsarszkij 245-6.
- Lwow herceg 242.
- Margutti báró altábornagy 18, 220.
- Matlekovits Sándor 205.
- Michaelis 152.
- Milk 246.

- Mocsáry Lajos 73.
 Montecuccoli Rudolf gróf 42, 45.
 Molnár János 188.
 Mortow 246.
 Müller Kálmán báró 169.
 Nagyatádi Szabó István 221.
 Nagy Géza báró 189, 213-4.
 Nagy Lajos 193.
 Nánássy 307.
 Naumann Frigyes 19, 202-6.
 Nékám Lajos dr. 169.
 Neubut 246.
 Nikolich Miron 66.
 Nikolich Wladimir báró 67, 71.
 Pallay Sándor dr. 112.
 Papp Dezső 167.
 Payer dr. birodalmi alkancellár 19, 198, 206.
 Pejacevics Tódor gróf 67, 71.
 Peters 246.
 Piccioni olasz tábornok 264, 317.
 Pilsudszky 198.
 Pogány József 272.
 Polit Mihály 60.
 Popovics Dusán dr. 60.
 Preobrajenszkij 246.
 Pribicsevics Szvetozár 261.
 Prohászka Ottokár dr. 98.
 Rakovszky István 16, 128, 287.
 Rauch Pál báró 67, 68.
 Réz Mihály dr. 199.
 Rubint Dezső 19, 38, 205, 213, 262.
 San Giuliano örgróf 123.
 Salandra, olasz miniszterelnök 123.
 Sarkotich István báró 275.
 Sándor belügyminiszter 132.
 Sándor László dr. 239, 268, 295.
 Sárkány 287.
 Schay tábornok 251.
 Schmelcz János 237.
 Schuber 246.
 Schwarzenberg herceg 109, 110.
 Seidler 307.
 Serényi Béla gróf 153, 170.
 Silvester dr. 201.
 Simonyi-Semadam Sándor 267.
 Sisson Edgar 245.
 Snjárícs tábornok 261.
 Skoda 42.
 Sollers 246.
 Sonnino Sydney báró 124-127, 129.
 Spalajkovic 76.
 Stechlow 246.
 Steere 251.
 Stöger-Steiner báró 170.
 Stürghk gróf 128.
 Supka Géza dr. 241, 242.
 Swedlow 246.
 Szapáry Gyula gróf 106.
 Szaplóczay Mihály 312.
 Szász Zombor 220.
 Széchenyi Emil gróf 291.
 Széll Kálmán 48, 151.
 Székely Ferenc dr. 52, 91.
 Szemere Miklós 111.
 Szentkirályi Béla 269.
 Szilárd Ferenc 269.
 Sztérényi József báró 53, 70-1, 91, 113, 153, 182, 205, 239, 256, 270, 280, 285.
 Szurmay Sándor báró 149, 183, 239, 253, 256, 270. -
 Szűcs Illés dr. 119.
 Tabajdy altábornagy 258.
 Tauffer Vilmos dr. 168, 169.
 Teleki Pál gróf 58, 62, 266, 299.
 Teleszky János 96.
 Tolnay Lajos 91.
 Tormay Cecil 293.
 Tormay Géza 112.
 Tóth János dr. 16, 239, 256.
 Tóth Lajos dr. 169.
 Tisza István gróf 26-7, 43, 50, 52, 57, 59, 60, 69, 89, 90, 102, 104, 119-121, 124, 127-132, 134, 139, 140, 142, 145, 147, 158, 167, 170, 177, 184-5, 199, 205-6, 213, 223, 247, 258-9, 268-9.